

РОСІЙЩЕННЯ

УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
ЗБІРНИК

RUSSIFICATION OF UKRAINE

A SCHOLARLY POPULAR COLLECTION

**Leonid Poltava
Editor-in-Chief**

**Editorial Staff:
Ignatius M. Billinsky, † Simon Wozhakivsky
and Dr. Nicholas Chirovsky**

**Published by
UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE OF AMERICA**

NEW YORK, N.Y.

1984

РОСІЙЩЕННЯ У КРАЇНИ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЗБІРНИК

Леонід Полтава
Головний редактор

Редакційна Колегія:
Ігнат М.Білинський, †Симон Вожаківський,
д-р Микола Чировський

diasporiana.org.ua

Видання
УКРАЇНСЬКОГО КОНГРЕСОВОГО КОМІТЕТУ АМЕРИКИ

НЬЮ-ЙОРК, Н.-Й.

1984

©

Copyright 1984 by U.C.C.A.

Library of Congress Catalog Card Number: 84-82311

Cover by Petro Sydorenko

Typesetting and Printing by

META PUBLISHING CO., P.O.Box 54101, Linden Hill Sta.,

New York 11354, N.Y. Tel.: (718)445-2836

ПЕРЕДМОВА

Ні грецька, ні римська імперії в сиву давнину, ні великобританська чи французька імперії в недалекому минулому — не накидали силоміць підвладним народам своєї віри, своєї мови і своєї культури.

Цілком інша картина вимальовується на протязі історії російської імперії, яку великий український поет Іван Франко назвав «гнилим багном посеред Європи». Всюди, куди проникала Московщина (Росія), вона намагалася не лише грабувати підкорені збройно народи економічно, утискувати їх політично, але й нищити їх, як окремі народні (національні) організми. Підкореним татарам, узбекам, кавказцям чи балтійцям Росія завжди намагалася накинути своє думання, свою мову, свою конгломератну й завжди відсталу культуру. Те ж саме Росія намагалася вчинити і з Україною, козацьким краєм, що в минулому й тепер чинить завзятий опір окупантові так само, як чинив опір гітлерівсько-німецькому колонізаторові під час Другої світової війни.

Україна з її 50-мільйоновим населенням і тисячолітньою традицією державности, з національним гербом (тризубом) і синьо-жовтим національним прапором, з її бодай короткими періодами державної незалежності (1917-20 рр.), з проголошенням незалежності Карпатської України в 1939 році та з проголошенням відновлення української державности в 1941 році у Львові, з проєкцією на виборний уряд у столичному Києві — завжди боролася проти російської окупації. І тепер, у формі Української Советської Соціалістичної Республіки, а насправді — колонії Росії у ХХ столітті — Україна чинить опір окупантові в різних ділянках життя, включаючи, наприклад, релігійну й мовно-культурну. Тому не дивно, що в сибірських концентраційних таборах і в советських тюрмах понад 50% усіх в'язнів — українці, поруч із іншими нескореними людьми багатьох інших неросійських націй і народів.

Намагання Московського царства російщити Україну розпочалося після 1709 року, коли Україна і Швеція програли під містом Полтавою бій проти московського деспота-царя Петра I. Ще за його життя вийшов

у Петербурзі в 1720 р. «указ»: «Щоб ніяких книг, окрім церковних попередніх видань, не друкувати, а ті старі церковні книги з такими ж порівнювати і підправляти, перше ніж їх друкувати, згідно з російськими книгами, щоб ніякої різниці і особливого наречія в них не було».

Чергова цариця, Катерина II, також видала «указ» щодо України й інших підкорених нею територій і народів: «Їх треба легким способом привести до того, щоб вони «обруселі»... У Малій Росії (тобто в Україні), як гетьмана уже не буде, треба пильнувати, щоб і думати про нього забули».

1863 року — московський уряд проголосив програму нищення української мови наказом міністра внутрішніх справ П.Валуєва, твердячи, що «української мови не було, нема й не може бути», бо це є, мовляв, російська мова, зіпсована впливом Польщі.

1876 року — цар Олександр II видав у німецькому місті Емсі «указ» із забороною друкувати будь-що українською мовою та ввозити українські книжки з-за кордону, а також навчати українською мовою. Заборонялись навіть театральні вистави й концерти українською мовою.

Від того часу і до наших днів триває процес російщення України, яка дала світові таких творців слова і мислі, як: Тарас Шевченко (пам'ятник у Вашингтоні, Д.К.), Леся Українка, Іван Франко, історик світової слави акад. Михайло Грушевський, скульптор світової слави Олександр Архипенко (помер у ЗСА), великий композитор Микола Лисенко та багато інших видатних діячів науки й культури. В площині політичної думки й чину Україна дала таких велетнів, як: Симон Петлюра, Євген Коновалець, д-р Дмитро Донцов, Вячеслав Липинський, Степан Бандера, головний командир Української Повстанської Армії генерал Тарас Чупринка (Роман Шухевич) та інші.

За останні десятиріччя тисячі українських діячів були переслідувані за спротив і намагання далі плекати українську мову, культуру, ідею. Вони були ув'язнені КГБ і засуджені советськими судами в окупованій Україні на суворі довгі реченці, сотні з них посаджені до «психушок» на «лікування», а тисячі — позбавлені змоги друкувати свої твори українською мовою, співати своїх рідних пісень тощо. Дійшло до того, що Москва злочинними руками КГБ убила скульптора-мисткиню Аллу Горську в Києві, а у Львові — композитора Володимира Івасюка, а тепер вбиває молодих мистців, малярів, молодих істориків, музик, філологів, письменників...

Царські (за білої Росії) «укази» були переважно таємними — для мовного й культурного російщення України, а комуністично-російські «укази» в наш час навіть не приховуються від байдужого західного світу. Наприклад, у 1979 р. Москва скликала в азійському місті Ташкенті «Мовну конференцію ССРСР», і там були схвалені такі народобивчі в культурно-мовному розумінні рішення, як ось для прикладу один параграф:

«Міністерствам освіти союзних республік з 1979 року завести всюди вивчення російської мови в національних дошкільних закладах для дітей» — з 5 років життя дитини! Намагаючись зовсім витіснити українську мову з громадського життя в Україні та знищити національно-культурну й політичну самобутність української нації, Москва наказала в 1983 році у таємних постановах п.н. «Про додаткові заходи для удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх і навчальних закладах УССР» — посилене введення російської мови в школах України, збільшення числа видань російською мовою шкільних підручників і публікацій, а також випуск кінофільмів російською мовою, підкреслюючи цим підневільне становище української мови й школи та імперську роллю російської мови й російської школи в Україні.

Україна пережила 1933 рік, коли Москва штучним голодомором винищила понад 7 мільйонів українців. Тепер нищення йде іншим способом: мовно-культурним. Але московська коса наткнулася на український камінь!

Кілька років тому за кордон дістався лист українського робітника Леоніда Запорожця, тепер політичного в'язня Москви, у якому він писав:

«Хай не надіється Росія, що вона буде вічно топтати гідність народів! Провидіння, ми віримо в це, покарає народ-насилник, якщо він не схаменеться, і поставить його (тобто росіян) у такі ж умови, в які він поставив підлегли народи, обманом і підступом запанувавши над ними».

Пропонований збірник — це слово вільних українських діячів у вільнолюбній Америці, звернене до вільнолюбної Америки та світу, це слово правди про московський етноцид в Україні і одночасно заклик до усіх культурних людей планети: **не будьте байдужими до трагедії України, бо воля неподільна, а втрата будь-якої мови чи культури — це збіднення усього людства!**

Ігнат Білинський
Діючий президент УККА

Боротьба двох окупантів України: гітлерівська Німеччина у відступі поблизу Києва в 1943 р. — комуністична Росія в наступі на українську столицю. Напис — московською мовою...

ЧАСТИНА ПЕРША

Леонід Полтава

ДО ІСТОРІЇ РОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНИ ВІД 1720-ГО РОКУ

Українська і російська мови

Сучасний московський науковець, історик і лінгвіст **С.Б.Бернштейн** у «**Очерках сравнительной грамматики славянских языков**» (Академія Наук ССРСР, Москва, 1963 р.) стверджує, що «на північ від Прип'яті (*білоруської ріки — Л.П.*) слов'янська мова не звучала до середини першого тисячоліття нашої ери» (стор. 62).

Сучасний дослідник-археолог **М.Ю.Брайчевський** у праці «**Археологічні дослідження на Україні**» (1917-1957), видання АН Укр. ССР у Києві, 1957 р. робить такий висновок на підставі розкопів: «**Древньо-руська держава (мова про Київську Русь — Л.П.)** утворилася внаслідок тривалого і незалежного від зовнішніх впливів внутрішнього розвитку східнослов'янських племен» (стор. 91).

Український вільний закордонний історик-дослідник **проф. Богдан Ф.Корчмарик** у книжці «**Християнізація європейського Сходу і месіянїстичні аспірації Москви**» (Торонто — Нью-Йорк, 1973, видання НТШ), спиняючись на злонависній московській «науковій» плутанині понять «Русь-Україна-Росія», зауважує на підставі вивчення багатьох десятків історичних джерел: «З огляду на те, що московська історіографія присвоїла собі історично-традиційний термін «Русь» для цілевого ототожнювання історичного минулого Київської імперії з Московським царством та перефорсувала його в світову літературу, для нашого народу не було іншого виходу, як удатися до вживання другої історичної назви, а саме — Україна, якою час до часу означувалися центральні землі Київської Русі, почавши з XII століття» (стор. 16, з покликання на «Іпатьєвську Літопись»).

Щоб не заходити задалеко в наукові твердження, а їх багато, реасумуємо:

Українська мова виникла в глибоку давнину на корінних українських землях по обох берегах Дніпра.

Російська мова, відома до ХУІІ століття, як мова московська, — виникла під впливом слов'ян серед мішанини угро-фінських племен, яких мовно було послов'янізовано, але азійські первні характеру-вдачі залишились там і дотепер.

Колишне московське царство, обертаючись — шляхом збройного підкорення багатьох народів Сх. Європи й Азії, у Російську імперію, намагається російщити Україну й ін. неросійські народи в СССР, вдаючись для оправдання такого геноцидного заходу до фальшування історії. Московсько-большевицька історіографія дедалі то частіше твердить, що Київська Русь була нібито «спільною колискою трьох слов'янських народів: російського, українського й білоруського», що цілковито не відповідає правді. Таке твердження потрібно сучасній імперіялістично-шовіністичній Росії для оправдання існування штучного творива СССР — конгломерату народів та для оправдання русифікаційного тиску на неросійські народи, мовляв, ми колись були «одно спільне», отже, обертайтеся у «одно спільне», в так званий «советський народ», себто російщитесь.

Тому російсько-комуністична псевдоісторична наука намагається в наші часи вбити в голову українцям чи білорусам, що вони взагалі не з'явилися на світ, як народи, а отже і їхні мови та культури виникли десь не раніше, як у ХУІ столітті!

У «Постановах ЦК КПСС про 60-ту річницю створення СССР», надрукованих у всій советській пресі 25 лютого 1982 року, а також в «Літературній Україні» (25.2.1982, Київ) сказано з цинічною виразністю, що в СССР, мовляв, «на благодатному ґрунті зрілого соціалізму зростає і міцніє одна інтернаціональна культура радянського народу» та що «російська мова, добровільно прийнята радянськими людьми, як мова міжнаціонального спілкування, стала важливим фактором зміцнення соціально-політичної та ідейної єдності радянського народу, розвитку і взаємозбагачення національних культур. Вона відкрила всім нашим народам широкий доступ до духовних багатств світової цивілізації. Кожний радянський громадянин має можливість навчитися великої російської мови. Нині 82 проценти населення країни вільно володіють нею».

І це, між іншим, тому в столиці України — Києві, що існує вже понад 2,000 років, у наш час можна в книжкових крамницях легко знайти переклади зі світових літератур — російською мовою, але не

знайдете перекладів Софокла, Евріпіда, Данте, Шекспіра, Шіллера, Гете чи Байрона — українською мовою. Чому? А́дже, наприклад, «Іліяду» Гомера вже переклали на українську мову щонайменше п'ять разів. Отже, український народ має «спілкуватися» з іншими культурами не з допомогою своєї рідної мови, а — російської, бо це вигідніше, і це потрібне окупантові України.

Мрія Москви в релігійному пляні про «Третій Рим» і мрія — під плащиком комунізму, про світову гегемонію, світову імперію з Москвою на чолі (що й відображене на советському гербі) і заходи Росії в цьому напрямку можна виразно прослідкувати на процесі примусового російщення України, що і є головним завданням цієї праці.

Західні історики, для кращої орієнтації у цьому, навмисне заплутаному московською історіографією (біло-царською і червоно-комуністичною) питанні мали б тямити, що Київська Русь — це одна із форм української державности в ранньому середньовіччі, що й перед тим Україна-Русь жила своїм відокремленим зорганізованим життям, що назва «Київська Русь» (наслідниця антської держави) зустрічається в найдавніших літописних записах, а рівнобіжна назва «Україна» зустрічається у тих же літописах вже з XII століття.

Що ж до російського народу, то він зформувався в далекому минулому з азійських, зайшлих до північно-східньої Європи, племен, колонізованих слов'янами, які накинули тим племенам слов'янську мову (але накинути вдачі-характеру не можна). Перша відома назва того конгломерату, у північно-східній Європі відома з літописів як «Московія», потім «Московське царство», а від ХУІІІ століття — як Росія. Іншими словами: Москва викрала від українців і привласнила їхню історичну назву «Русь», а щоб «підробити» цю неймовірну серед культурних народів крадіжку, — зловнавмисне почала називати Україну, силою окуповану в ХУІІІ столітті, «Малою Росією», «Малоросією» чи «Южним Краєм». Разом з цим Москва заповзялася нищити українську мову, культуру, духовість.

Перші московські «укази» — початки російщення України

Для окреслення політики російщення в українській мові існують терміни: російщення — від Росії і обмосковлювання — від Московії, Московщини, що була першою властивою назвою азійсько-угро-фіно-слов'янської мішанини на північному Сході Європи.

Політику обмосковлювання України, як і інших підкорених країн, розпочав цар Петро І, якого врешті-решт прозвали — за здобичні

грабунки — імператором. У 1720 році за підписом Петра I з'явився московський «указ», із якого наведемо таку цитату (в перекладі на українську мову):

«... Щоб ніяких книг, окрім церковних попередніх видань, не друкувати, а ті церковні старі книги з такими ж церковними — підправляти, перше ніж їх друкувати, згідно з великоросійськими книгами, щоб ніякої різниці і особливого наречія в них не було...»

Так московський цар-узурпатор згори назвав українську мову «наріччям» і заборонив друкувати на території війською здобутої «Малої Росії» чи «Малоросії» українські книжки, навіть український правопис.

За Петра I (1728-1762), який від москалів дістав назву «Великого» за збройне здобуття України, Лівонії від Швеції, Естонії та ін. земель і приєднання їх до Московського царства — Росії, Російської імперії, в Україні ще толерувались гетьмани і їхня позірно незалежна влада. Але вже й тоді цар Петро кликав козаків з України на смертельні «каналні роботи» на будову Петербургу в гирлі річки Неви на півночі Росії, де загинули десятки тисяч українців; гнав українські козацькі полки у Перський похід в 20 рр. (мало хто повернувся додому з 30,000 козаків) і т.п. Так розпочався сталий московський нагляд над Україною. До речі, в Петропавлівській фортеці замучено гетьмана-самостійника Павла Полуботка.

Дня 17 січня 1734 р. в Україні помер гетьман Данило Апостол. Смерть гетьмана використала цариця Анна Івановна, яка того ж місяця через свого намісника — «резидента» князя Я. Шаховського заборонила вибір нового гетьмана. Натомість цариця наказала створити перехідну форму правління в Україні, наближаючи його до російського (московського) — так зв. «Правління гетьманського уряду», яке складалося вже не з самих українців, а з трьох москалів і трьох українських старшин.

Крім того, і в ділянці російщення цариця також не дармувала. В тому ж суворо законспірованому («секретнейшем») указі вона наказала сприяти змішуванню білорусів і українців із росіянами-москалями шляхом мішаних подруж. Білорусів цариця називала не їхнім національним іменем, а «смоленськімі» (від міста Смоленск), а українців «малороссиянами».

У XX томі «Історії Росії з найдавніших часів» акад. С.Соловйова, ректора Московського університету в 1817-77 роках, оприлюднено той «секретнейший» указ цариці Анни Івановни (стор. 582). Тут подаємо його в перекладі О.Тишовницького:

«Ми довідалися, що білоруська («смоленская») шляхта з українськими («малороссийськими») жителями одружується («в свойство вступає»), з обох сторін женять синів і віддають дочок. Це проти нашого інтересу, а о много відповідніше та корисніше («гораздо приличнее и полезнее»), щоб український («малороссийський») нарід мав охоту одружуватися («вступать в свойство») з нашим московським («великорусским») народом, внаслідок чого наказуємо вам, щоб ви вашою спритністю («по вашему искусству») таємно нишком («секретно под рукою») доложили особливого труду відводити українців («малороссиян») від одружування («от свойства») з білорусами («смольнянами»), поляками та іншими зарубіжними жителями, а спонукати їх спритним способом одружуватися з москалями («побуждать их искусным образом вступать в свойство с великороссиянами»).

Наступні імперські уряди пішли значно далі в намаганні винищити осоружних їм українців, як найбільше вільнолюбний і непокірний народ у Російській імперії.

За московської імператриці Катерини II (1729-1796), яка прийшла до «власті» через труп свого чоловіка Петра III, був даний наказ, за її ж підписом, оберпрокуророві сенату князеві Вяземському про Україну та ін. підкорені території. «Їх треба легкими засобами привести до того, щоб вони «обрусіли» (*себто обмосковились* — Л.П.). У тому ж таємному наказі Катерина II писала (цитую за «Історією України-Руси» Миколи Аркаса, Краків, 1912, накладом Ольги Аркасової):

«Мала Росія, Ліфляндія і Фінляндія — це країни, котрі правують конфірмованими (потвердженими) їм привілеями, і порушити їх одразу — негарзд, але й уважати їх за чужоземні і поводитися з ними як з чужоземними, не годиться, а треба їх порівняти з Російськими землями. У Малоросії, як Гетьмана не буде, треба пильнувати, щоб і думати про нього забули».

«Указом» Катерини II в 1764 р. було скасоване Гетьманство в Україні («Малоросії»), як форма народного правління, й заведено «Малоросійську Колегію» (як і за Петра I, лише ще досконалішу — для придушення непокірної України і особливо козаків). Старшини, козаки, увесь народ України добивався повернення самостійности, незалежности Україні, але Росія уперто провадила свої «реформи». Так, у 1775 р. московські війська підступом зруйнували бастион волі України — Запорізьку Січ; згодом скасовано й «Малоросійську Колегію», де засідали 4 українці і 4 москалі з графом Румянцевим на

чолі — першим московським наглядачем на Україні, прообразом пізніших Кагановича, Хрущова і Ко. за так зв. комунізму, в СРСР. Врешті-решт всі козацькі права скасовано, заведено російські порядки; у 1783 р. засновано в Україні військо на московський лад і під московською командою і того ж року запроваджено кріпаччину, яка тривала — без огляду на масові повстання — аж до 1861 року і дала Росії зверх-мільярдні прибутки.

Року 1815 вже був більш-менш усталений поділ України між різними сильнішими країнами: Наддніпрянщина лежала під кормигією Російської імперії, де опинилась і частина розібраної Польщі, Західня Україна — Галичина і Буковина — опинились у складі Австро-Угорської імперії... Найважче було українцям під Росією, яка визискувала їх не лише економічно, але й утискувала релігійно й у культурному розумінні.

Український народ, в основній масі селянський, тримався своєї рідної мови, культури, звичаїв і традицій, але значна частина т. зв. українського панства — переходила на Заході України на німецьку, а потім на польську мову, а на Сході — на російську, себто — на окупаційні мови.

Аж європейська «Весна народів» сколихнула летаргію в багатьох слов'янських країнах, окупованих дужчими чи підступними сусідами. У 1848 р. велика революція в Західній Європі викликала те, що довелося в Австрії завести конституційний лад і тоді ж скасувати панщину-кріпаччину, що корисно відбилось на галицьких українцях і розвитку нашої мови та культури в Західній Україні. І хоча на Наддніпрянщині, під Росією, в 1861 р. також було скасовано панщину, — там і далі тривав великий російщеневий натиск Москви. Православне українське вище духовенство було зросійщене, церковна влада опинилася в руках росіян (москалів), і вони завзято винищували все українське в Києво-Могилянській Академії і в самій столиці України — Києві.

Ще в 1724 році московський «Священний Синод» наклав на українського архимандрита Печерської Лаври в Києві 1,000 рублів кари за те, що він надрукував у лаврській друкарні книгу «Тріодь» — «не зовсім із великоросійською мовою згідну». Українську друкарню з Чернігова москалі перевезли до себе, в Московщину, бо зверхники монастиря і друкарі відмовилися друкувати церковні книги «на московський лад».

Щоправда, від 1859 року в Україні почали тут і там працювати українські недільні школи, разом понад 100, але вже в 1862 р. царський

уряд їх заборонив. І таких прикладів можна наводити багато.

Однак, у масах народу поволі витворювалася власна інтелігенція, яка не зрадила ні своєї рідної мови, ні своїх «селянських стріх», народної культури. З тих кіл вийшов письменник Іван Котляревський — український Данте в розумінні переходу на народну мову, а незабаром і геніальний поет Тарас Григорович Шевченко, автор «Кобзаря», який став настільною національною книгою українців. Тоді боротьба між двома народами — двома різними культурами — почала набирати нових форм.

Валуєвський і Емський «укази»

Московський імперський уряд із тупою впертістю далі провадив політику «обрусення іногородцев», у тому й багатомільйонної України (навіть платили золотими рублями за зросійщених неросіян...).

Редактор напівофіціозу «**Московские ведомости**» монархіст-україножер **Катков**, частий гість царського палацу, писав на сторінках своєї газети, що Україна «ніколи не мала окремої історії, ніколи не була окремою державою»... А щодо української мови, то він твердив: «Малоросійської мови ніколи не було і, не зважаючи на всі зусилля українофілів, до цього часу не існує» (Цитую за варшавським «Українським календарем» з 1976 року).

Зростання в силі «українофілів», себто української інтелігенції, вірної рідному народові, з тривогою помітили і «помазаники Божі» в Петербурзі. Тоді царський міністер внутрішніх справ імперії Пьотр Валуєв (1814-1890) розіслав 20.7.1863 року таємний наказ-циркуляр, у яким заявив, що української мови «нет, не было и быть не может».

Тим циркуляром царський уряд заборонив друк книжок українською мовою — народною мовою, за виключенням літературних творів і то після перевірки їх російськими цензорами. Валуєв покликався на змосковщених «земляків» в Україні, які самі, мовляв, кажуть, що українська мова — це та ж сама російська, тільки... зіпсована польською!.. Таким чином Україна була позбавлена права друкувати наукові видання українською мовою.

У 1866 р. той же самий Валуєв видав нову таємну інструкцію цензурним комітетам, наказуючи забороняти до друку будь-яку популярну літературу українською мовою, уважно перевірити всі попередні українські видання, уважно читати всі нові пропоновані видання українською мовою, вишукувати у них «свого роду тенденції», — читай — тенденції до самостійности України. Навіть у

популярних «Губернських вєдомостях» було тоді заборонено друкувати матеріали українською мовою, а до того часу їх дійсно було у тім виданні немало.

Катастрофічний стан українського друкованого слова в Російській імперії викликав співчуття і зрозуміння серед українців на Заході України; зокрема в Галичині тоді закривався друк українських видань, частину з яких нелегально чи напівлегально перевозили через російський політичний кордон із Західньої України.

Ще більше шкоди заподіяв українській культурі і, зокрема, розвиткові української літератури, так зв. **Емський указ**, виданий і підписаний російським царем Олександром II 30 травня 1876 року, в німецькому місті Емсі, де цар «соізволил» відпочивати. Той «указ» з'явився у висліді доповідної записки помічника наглядача («попечителя») Київської навчальної округи М.Юзефовича, відомого українофоба. В доповідній записці трактувалося навіть українську мову як політичний рух і «приховане зазіхання на державну єдність Росії».

Що було заборонено в Україні Емським указом?

Було заборонено: а) ввозити на територію Російської імперії будь-які книжки українською мовою з-за кордону; б) публікувати оригінальні твори українською мовою; в) публікувати українські переклади з будь-яких мов світу, в тому і з російської мови; г) заборонялись театральні вистави і концерти українською мовою; г) заборонявся друк українських текстів під нотами, себто вже не можна було друкувати навіть української народної пісні, складеної 100, 200 чи й 300 років тому...

На підставі Емського указу окупаційні власті зачинили в Україні десятки «Громад», де провадилась культурницько-освітня праця українською мовою. І на тій же підставі зліквідовано в Києві навіть Південно-Західній Відділ Російського Географічного Товариства (Відділ займався вивченням географічних та етнічних особливостей кількох областей України, підтримував зв'язки із закордоном).

Не лише українці вимагали скасування тих, кажучи сучасною мовою — гітлерівського типу — указів. Навіть окрема Комісія Імператорської Академії Наук, до якої входили академіки В.Зеленський, О.Корш, О.Шахматов та інші, вимагали скасувати Валуєвський і Емський укази. Стоячи на сторожі неподільности Російської імперії, ті науковці остерігали царя, що такі заборони «служать джерелом великого і цілком природного незадоволення

освічених верств малоруського населення Росії» (за «Хрестоматією з історії Української РСР», т.2, Київ, 1961 р. стор. 277). Та ж Академія Наук висловлювала навіть переконання, що «малоруське населення повинно мати таке ж право, як і великоруське, розмовляти публічно і друкувати рідною своєю мовою» (Там же, стор. 278).

Ці остороги не допомогли. Московські великодержавнико-шовіністи, влаштуваючи чорносотенські погроми жидівської меншости, організуючи і провадячи такі криваві погроми за «чертой оседлости» на території України й Білорусі, намагалися обезголовити Україну іншим способом: заборонивши українцям читати, писати й друкуватися рідною мовою, як то було сказано в «указі» царя-деспота Ніколая I відносно засланого в Азію непокірного Тараса Шевченка (йому цар заборонив навіть малювати).

У відповідь на такий сконцентрований і не бачений ще в Україні русифікаторський тиск Москви розгорнулась спершу напіввідпільна діяльність різних українських гуртків, переважно культурницького характеру, залунали могутні голоси Лесі Українки, Івана Франка, Марка Вовчка, Панаса Мирного та ін. письменників, прийшов до свого знедоленого народу великий український композитор Микола Лисенко...

Видатний український науковець проф. О.Потєбня заявив у доповіді Російській Академії Наук, після спостережень, як поволі російщатся українські міста:

«Асиміляція зводиться на погане виховання, на моральну слабкість, на ослаблення енергії думки, на «мерзость запустения», що приходять замість витіснених і нічим не заступлених форм свідомости, ослаблення зв'язку між молодшими і старшими поколіннями, на дезорганізацію суспільства, на неморальність, на спідлення»...

На щастя, русифікаційний процес за царизму заторкнув в Україні лише незначну частину населення, бо селянство, яке на переломі XIX і XX століть складало понад 90% усього українського населення,— не прийняло за своїх ні москалів, ні їхнього «великого язика», ані їхньої псевдокультури з матюками і царем-самодержцем, як нібито Божим посланником.

Дві протилежні революції 1917 року

У 1917 році на території Російської імперії вибухнули дві різні революції: соціального характеру в самій корінній Росії, очолена большевиком Леніним (у Петрограді) і українська національна

революція, очолена практично Головним Отаманом Симоном Петлюрою в Києві, при допомозі полковника Січових Стрільців Євгена Коновальця.

Прелюдією для цих революцій були потужні соціальні заворушення в Російській імперії в 1905 році. Під тиском зубожілих народних мас і до певної міри під тиском національних стремлінь неросійських народів царський уряд пішов на деякі поступки. В тих часах Російська Академія Наук навіть визнавала українську за самостійну мову; було негласно скасовано давніші урядові заборони друкувати українські книжки, показувати українські театральні вистави тощо. Однак, із початком Першої світової війни знову почали діяти суворі імперські закони, переслідування «українофілів», себто свідомих українців...

Все це стримувало, але не умертвило українського культурного руху вперед, а разом з тим і пробудження української національної свідомости. Так, ще в 1900 році в Києві інженер Микола Міхновський написав працю під заг. «Самостійна Україна», в якій розвивав думки про «свою хату», себто відновлену власну Українську Державу, які висловив Тарас Шевченко та інші письменники й діячі. Очевидно, такої праці не можна було опублікувати в окупованому Києві, і вона того ж самого року вийшла друком у Львові, звідки її перепачковували на Наддніпрянщину.

І хоча український народ був значною мірою приспаний російською пропагандою, пригнічений «указами», обікрадений економічно, все таки в 1917 році, мов з-під землі, вирости значні українські сили в Києві, у споконвічній українській столиці, якій, за оцінкою науковців, тепер уже близько 2,000 літ.

Не нашим завданням є писати про хід української національної революції, коли була відновлена Українська Держава у формі УНР із законним урядом — Українською Центральною Радою, та як ту найновішу форму державности знову таки знищила багнетами Москва, перефарбована Леніним із білого на червоний колір заради збереження знову ж таки цілости Російської імперії у формі СРСР.

Ми ж зазначимо, що в короткий період відновленої української державности і соборности України Актом від 22 січня 1918 і Актом 22 січня 1919 років, а також за короткого відносно часу Гетьманату, в Україні з силою підземного вулкану вибухнуло власне культурне життя. На демонстрації маси народу, вітаючи волю, виходили не тільки із синьо-жовтими національними прапорами, а й з портретами Тараса Шевченка. Видатний співець української національної революції

Олександр Олесь тоді заявив: «Яка краса — відродження країни!». Мережею українських шкіл покрилася наша вільна земля, мережею «Просвіт» для народу, сотнями українських газет різних напрямків; запрацювали, підтримувані кооперацією, видавництва рідної літератури, українські театри, в тому й українська опера в Києві; з Петрограду в Київ прибув видатний український мистець-маляр Юрій Нарбут, який дав чудові зразки оформлення українських грошових банкнотів та поштових марок УНРеспубліки. У тих роках була створена в столиці України Українська Академія Наук, яка розпочала надзвичайно жваву діяльність. Створено перші українські кінофільми.

Все це — обірвалось, мов перетята ножем нитка, в 1921 році, коли останні національні селянські загони повстанців були змушені під тиском окупаційної російської «красної армії» скриватися в лісах і закінчувати бої.

Україна та її культура були змушені знову йти в підпілля.

Викинений у 1922 році із штучно створеного Советського Союзу російський філософ, професор Московського Університету **Ніколай Бердяєв** осів у Парижі й написав знаменну працю під заголовком у перекладі на українську мову «**Суть і доля російського комунізму**» (1937 р.). На стор. 9 автор, сам росіянин, стверджує, що московський більшовизм, без огляду на покликання на марксизм і фактично марксівське походження — «це чисто національне російське явище». Щоб його повністю збагнути, треба вглянутися в історію Росії.

Автор називає більшовизм «третьою формою Московського імперіалізму, Московської великодержави, якою першою й другою формою були Московське царство та Імперія Петра I. У цьому розумінні більшовизм — це синтез Івана Грозного й Маркса» (стор. 128).

«Тепер у советській Росії багато говориться, — писав Бердяєв, — про соціалістичну батьківщину, яку треба боронити до останньої краплі крові. Але ця соціалістична батьківщина — ніщо інше, як Московщина...» А на стор. 154 читаємо: «В Росії витворюється не лише комуністичний, але й советський патріотизм, який є нічим іншим, як лише російським патріотизмом».

Провідник російських більшовиків (комуністів) В.І.Ленін на словах завжди обіцяв Україні незалежність, але на практиці зробив усе, щоб Україна втратила свою справжню незалежність за УНР. В «Історії **ВКП(б)**» видання 1945 р. сказано, що на конференції більшовиків 24 квітня 1917 року Ленін і Сталін голосували за право України на

відокремлення (проти були Бухарін і П'ятаков). У першій точці резолюції сказано: «За всіма націями, які входять до складу Росії, мусить бути визнане право на вільне відокремлення і на формування самостійної держави»... Але в другому пункті цієї, написаної дійсно з підступною, азійською хитрістю, резолюції вже сказано: «Питання про право націй на вільне відокремлення не дозволяється змішувати з питанням про доцільність... Це питання партія пролетаріату повинна вирішувати в кожному окремому випадку цілковито самостійно, з погляду інтересів класової боротьби пролетаріату за соціалізм»!.. У квітні 1917 р. цю облудну резолюцію було затверджено, і незабаром той же Ленін кинув на Україну полчища Муравйова, які й принесли врешті-решт в Україну «комунізм» на кінцях багнетів.

І в інших працях, яких тут не будемо називати, Ленін увесь час, говорячи про право України чи інших неросійських націй на відокремлення від Росії, говорить і про федералізм, «...який саме федеративний зв'язок устанowitzя між Україною й Росією» (Лист Леніна в 1919 р. в Україну).

Один із найбільших сучасних українських політичних мислителів, д-р Дмитро Донцов, аналізуючи подібні писання рятівника Російської імперії в ХХ столітті В.І.Леніна, зазначив: «Самостійність України без федеративного зв'язку з Росією була для нього чимсь, що не існує в природі» («Літературно-Науковий Вісник», стаття «Ленін», 1924 р., стор. 324).

Перемога большевиків-комуністів у Росії означала перемогу російської великодержавницької шовіністично-імперської думки, перемогу концепції Івана Каліти і Петра І, азійського гону москалів до панування над іншими і до їх, як колись заявив Хрущов у ОН, «угроблення» інших націй.

Могутня сила української стихії

Вже в 1921 році, коли в Україні владу тримали червоні московські полки, у Києві був скликаний незвичайний релігійний з'їзд — Всеукраїнський Церковний Собор Української Автокефальної Православної Церкви, УАПЦ. На Соборі, чином Олександрійської Церкви перших віків християнства — положенням рук пресвітерів — було висвячено видатного українського діяча протоієрея Василя Липківського (1854-1938?) на Митрополита Київського і всієї України. Цей акт відбувся 20-23 жовтня 1921 р. в тисячолітньому соборі св. Софії.

Однією з найважливіших постанов цього Собору і дальшої дії УАПЦеркви було те, що вона запровадила живу, народну українську мову в усі Богослуження (випередивши таким чином II Ватиканський Собор та його постанову про перехід на національні мови на ціле півстоліття).

Всупереч комуністичній диктатурі та її гаслам, у тому й безбожництву, Українська Автокефальна Православна Церква на чолі з Митрополитом Василем Липківським зростала в Українській ССР.

За даними «Української Малої Енциклопедії» проф. Євгена Онацького,— «вже наприкінці 1926 року в ній було 32 єпископи та понад 3,000 священників. Служби Божі всюду відправлялись українською мовою. Відтворено старовинні українські церковні співи, колишні обрядові традиції, мистецтво. Невтомний Митрополит вживав усіх заходів, щоб відродити в рідній Церкві все те, що втратила вона за час неволі під московською зверхністю після 1686 року» (т. 7, стор. 833).

У проповіді «Рідна мова в українській Церкві» Митрополит Василь Липківський кинув гострий засуд російському духовенству за російщення українського народу. Митрополит писав:

«Господь Спаситель наш свою божественну науку викладав його рідною мовою... Чого ж це так вороже поставились керівники російської Церкви до рідної мови українського народу? Чому вони до останнього часу не тільки не благословляли відправ Богослужень нашою мовою, а навіть вважали це за великий гріх і цю свою неправду вбили в голови навіть багатьом українцям...» І далі: «Священною мовою треба вважати кожен мову, вже хоч би тому, що кожна мова — дар Божий, дар найкращий і завершений» (Як. 1:17)... Російський Синод визнав уже за священну і мову зирянську, і мову татарську, і мову японську, то чому ж він не хоче визнати за священну мову українську?» (За «Православною Христовою Церквою українського народу», Нью-Йорк, 1972, в-во «Батьківщина»).

ЧеКа, ГПУ, НКВД, на спілку з комуністичними і комсомольськими агітаторами, спершу розганяли вірних, потім зачиняли церкви, виарештували і зліквідували єпископів УАПЦеркви. У затінку подій жив до 1938 року Митрополит-Мученик Василь Липківський, коли його в лютому того року викликали в НКВД (те ж саме, що тепер КГБ) у Київ на Печерськ на допит, з якого він ніколи не повернувся.

Ми довше зупинилися на історії боротьби УАПЦеркви вже внутрі УСРС і СРСР за права українського народу, щоб показати, що Україна

так легко не здавалась відновленому московському імперському Молохові.

Розгойдана національна стихія з часів революції 1917-20 років дала низку видатних українських письменників, поетів, драматургів, мистців-малярів, перекладачів, музик, працівників кіномистецтва, балету, опери та ін., які незвичайно, милевими кроками посунули розвиток української літературної мови і взагалі культури вперед (поети-неоклясики, театр «Березіль», монументальна школа Бойчука в образотворчому мистецтві, перші кінофільми світової слави режисера О.Довженка, зокрема його «Звенигора» і до певної міри «Земля», і т.д.).

Так званий Наркомат освіти Української ССР, під тиском народних мас і частково використовуючи ще невпорядковану систему московського червоного насилля в Україні, широко розгорнув мережу українського шкільництва і продовжував розпочату в 1917-20 рр. політику деросійщення України. Ця політика була викликана тим, що вже за так зв. советської влади в Україні в 1920-23 рр. багато книжок все ще публікувалися російською мовою, в різних урядових правліннях сиділи завзяті русофіли чи таки москалі з Росії й не бажали вивчати українську мову та провадили справи чужою, остогидлою українцям, російською мовою.

У 1923-31 роках в Україні і частково на Кубані тривала, щоправда, при великому опорі росіян і зросійщеного елементу по містах, політика українізації на підставі Постанови XII З'їзду РКП(б) і декрету Ради Народних Комісарів УССР з 1923 р. Жителі України мали володіти рідною мовою народу, на землі якого жили і добрами якого втішались.

Для кращого опрацювання українського правопису була створена державна комісія з мовознавців, до якої запросили і українських мовознавців із Західної України, зокрема з Галичини, яка тоді терпіла під польським поневоленням. Ця спільна комісія опрацювала український правопис, відомий і тепер як «Правопис» Голоскевича, з включенням історичної української літери «Г» та із врахуванням багатьох інших особливостей української живої мови. Цей правопис був, між ін., по Другій світовій війні схвалений до вжитку за кордоном українцями — схвалили УВАН і НТШ, і він діє закордоном далі.

Але в постанові ЦК КП(б)У від 19.4.1927 р. — вже під зростаючим тиском централізаторської Москви, — хоча й ішлося проти будь-яких «спроб утворити для російської культури на Україні панівне становище, що його вона мала за царату», — було також підкреслено потребу: «Визнати за російською мовою особливе значення» «Е.У.», т. 7,

словникова частина, Париж-Нью-Йорк, 1973, стор. 2 645). Незабаром нарком освіти УССР Микола Скрипник, один із головних ініціаторів українізації, старий большевик-ленінець, вчинив самогубство, українізація була припинена, і в 1932-33 роках почався новий русифікаторський тиск на Україну.

Поєднаний із новітньою панщиною-кріпаччиною у формі державних колгоспів, цей русифікаційний курс був підсилений страшним заходом Москви: у 1932-33 роках в Україні вимерло понад 7 мільйонів українців, переважно селян — носіїв української мови, народної культури, традицій і звичаїв — внаслідок запланованого в Росії штучно здійсненого в Україні й на Кубані масового Голодомору.

Тоді ж було заведено новий, значно більш зросійщений, український правопис, заборонено літеру «Г», якої немає в російській граматиці, заборонені властиві українській мові пом'якшення, напр. «Ль» — «лямба» і т.д.; за наказом з Москви зліквідовано в Україні кіноорганізацію «Українфільм», а трохи згодом розігнано численні літературні організації, групи і об'єднання та загнано всіх, уцілілих від розстрілів і в'язниць, письменників і ін. діячів культури, до суворо контрольованих партією і державою «советських спілок»... Так зв. соціалістичний реалізм — підфарбування нужденної дійсності в рожевих кольорах, — був визнаний за єдино правильний для усіх видів мистецтв, а кожна не-російська культура мала бути «національною» тільки по формі, але «соціалістичною змістом», себто такою, яка була б повністю підпорядкована російським можновладцям у Кремлі, на чолі з Й.Сталіним і його ЦК.

Стихійний вихор українського національного відродження, у тому ж мовно-культурного, що зірвався з нечуваною силою в 1917-20 роках — був брутально здушений Московською новітньою імперією в 1930-х роках, бо москалі, будь вони білі чи червоні, завжди боялися й бояться остаточного відокремлення України від Росії.

Політика російщення за Хрущова

Хоч із дуже великими — фізичними і духовими — втратами, але Наддніпрянина пережила московський Голодомор 1932-33 років. По селах запанував примусовий колгосп, у містах приковано до станків робітників, церкви були зачинені, і лише для закордонних туристів та їхніх «зелених» де-не-де в Советському Союзі правилось у церквах (під наглядом НКВД, із заборonoю вести до церкви дітей і т.п.). Українська

інтелігенція принишкла, багато з-поміж неї ніколи не повернулися з заслання чи з катівень НКВД за Єжова в 1937 році.

Окупаційний режим почав посилювати російщення України як і Білорусі та інших не-російських республік. Почали писати про так зв. советський народ... — єдиний, мовляв, але на базі... «великого» російського народу, його мови та культури.

Однак, Друга світова війна, приєднання Західніх областей України до материка — включення до складу СРСР і формально — до Української ССР, а там і наступ гітлерівців на Советський Союз не дозволили Москві ширше розгорнути виконання неписаної «п'ятирічки» нищення націй.

Великим відгомонам у народній душі відбилися такі події, як проголошення незалежності Карпатської України в 1939 році (зліквідованої за згодою Гітлера Мадярщиною), проголошення відновлення української державности Актом 30 червня 1941 р. у Львові, з ініціативи Революційної ОУН під проводом Степана Бандери, при підтримці українських історичних Церков і всього народу, коли українські самоуправління творилися і на Сході України.

Велику роль у зростанні національної свідомости в Україні відіграла героїчна Українська Повстанська Армія, створена в 1942 р. на чолі з ген.-хорунжим Тарасом Чупринкою — Романом Шухевичем, який був передовим членом ОУНр, був головою підпільного українського уряду по Другій світовій війні — Української Головної Визвольної Ради (загинув 5 березня 1950 р. біля Львова в бою з частиною советської армії та КГБ). Також могутні хвилі антирежимних — антимосковських — повстань у 1950-х рр. в советській Азії, в Сибіру сприяли зростанню сил опору в Україні й ін. неросійських «республіках» СРСР. Повстання були такі потужні, що тогочасний правитель Советського Союзу Микита Хрущов і його ЦК були змушені випустити сотні тисяч політв'язнів на відносну советську свободу, бо боялися, що страйки й неспокої перекинуться на інші народи Советського Союзу.

Україна по війні була співзасновницею Організації Об'єднаних Націй, у числі перших, і могло здатися, що як Україна, так і Білорусь (УСРСР і БССР) дійсно зможуть добитися більших прав у советській тюрмі народів. Але гаслом Московського царства ще з часів Івана Каліти було «Тащить і не пущать!» («Тягти й не випускати!») — і Москва послідовно продовжувала здійснювати той імперіялістичний заповіт та продовжує його здійснювати й тепер.

Після смерти Й.Сталіна — ката народів, до влади в Кремлі прийшов М.Хрущов, який на 22 з'їзді КПСС глумився над тим «батьком народів» та згадував і про українців, яких Сталін хотів виселити в Сибір, але їх було забагато (у 1982 р. в межах Укр. ССР жило понад 50 млн. людей, з того кругло понад 40 млн. української національності, є також понад 5 млн. українців у інших частинах Советського Союзу).

Але українці й інші «націонали» були потрібні Хрущову, щоб повалити кремлівського ката Берію. Коли ж це сталось, і сам Микита І сів на московський трон, тоді, після короткотривалої «відлиги» в кінці 1950-х і на початку 60-х років, розпочався новий антинаціональний курс Кремлю, наві заходи для «обрусення інородцев». Щоправда, Україна на ті заходи відповіла міцним ударом Шестидесятників, однак, нічого не могло змінити московського прицілу.

На згаданім 22 з'їзді КПСС у 1961 р. була схвалена шовіністично-московська програма — новий курс на «зближення і злиття націй».

Ми вже згадували про Шестидесятників в Україні. Це були молоді віком письменники, поети, літературознавці, між ними Василь Симоненко, Ліна Костенко, Іван Дзюба, Іван Світличний. Особливо на двох останніх — літературознавців, які підтримували в українській літературі в УССР свіжі паростки заперечення так зв. соцреалізму, — на Дзюбу й Світличного — накинулись гончі пси Москви в Україні в образі Любомира Дмитерка, Натана Рибака, Йосипа Кисельова, М.Шамоти і Ко. Ними ще влітку 1961 р. окремо займалася Спілка Письменників України (зауважте: не Спілка Українських Письменників, а Спілка Письменників України, і це не випадково).

У березні 1963 р. Хрущов сам (як колись Жданов за Сталіна) виступив у ролі літературознавця... на «Зустрічі діячів партії й уряду з працівниками літератури і мистецтва». Хрущов підкреслював що ЦК компартії, тобто Москва, «буде добиватись неухильного здійснення партійної лінії», а лінія та якраз і була скерована на затягнення геноцидного, російщенневого московського шнура на шиях поневолених не-російських народів. У виданому за кордоном «Щоденнику» (див. «**Берег чекань**» **В.Симоненка**) читаємо такий його запис-свідчення з 21.7.1963 року: «Реалізм одержав чергову вікторію, не творами, правда, а адміністраційними заходами», — тобто під тиском партії і КГБ.

У славнозвісній праці літературного критика в Києві Івана Дзюби «**Інтернаціоналізм чи русифікація**», перекладеній на кілька європейських мов, знаходимо свідчення, що дехто з України — у своїй

відвертості типу Кальнишевського, останнього кошового, чи у своїй наївності,— намагався поговорити у справі національної політики Москви в ССРС із «самим» Микитою І. Але той відверто заявив: «Цього питання не зачіпайте, зламаєте хребта!» І ламали! Так, у березні 1964 р. в Київському університеті розбили Шевченківський вітраж, а в травні 1964 р. спалили бібліотеку АН УРСР...

Кагебівські молодчики фашистівського типу і московські партійні ставленики в Україні та їхні попіхачі з «местного населення» почали роздувати в Укр. ССР вітер боротьби з «пережитками націоналізму» (і також сіонізму). Видавництва почали не тільки в Москві, але й в Україні та ін. «республіках» друкувати більше книжок московською мовою; кінофільми в Одеській кіностудії і Ялтинській кіностудії, які формально належать до України,— почали виходити в оригіналах чужою, російською мовою...

Але царство М.Хрущова скінчилось так же раптово, як і розпочалося: 14 жовтня 1964 р., після крикливих заяв і стукання черевиком в ООН, він злетів сам із кремлівського трону, мов зношений черевик: Росії був потрібний новий «хазяїн» (так звали Сталіна москалі, і то не без гордості!), який зумів би «прикрутити гайку» непокірним націоналам.

Вибір упав на Леоніда Брежнєва, старого «партаймана», бездушного советсько-московського робота, якому відоме було лише одне гасло в житті: «Ташіть і не пушать!»

Формально тоді розпочався новий період в житті в'язниці народів ССРС, хоча насправді нового там не може бути нічого, бо від часів Петра І залишається незмінною політика російщення і примучування нескорених народів.

Сваволя Москви

Влітку і восени 1965 р., по Україні прокотилася перша хвиля арештів думуючої, національної інтелігенції, переважно письменників, журналістів, літераторів, і то майже виключно — молоді, яка крізь димову заслону комуністичної пропаганди зуміла побачити, що на Україну насувається нова чорна хмара посиленої політики російщення (і не лише мовного).

Ще в місяці січні 1961 р. у Львові й околицях КГБ заарештувало семеро українців-юристів і на закритому, таємному суді вони одержали важкі, каторжні засуди — за намір створити Українську Робітничо-

Селянську Спілку, яка мала б домагатися — на підставі Конституції Укр. ССР і ССРСР — виходу України із Советського Союзу. Ініціатора цього легального задуму Левка Лук'яненка суд нечестивих засудив спершу на найвищу кару покарання — розстріл, а потім замінив каторгою. Москва пише конституції для наївняків на Заході, і коли йдеться про відділення якоїсь країни із власною історією, мовою, культурою від Росії — Москва скаженіє.

Але перші арешти й суди не залякали ні Василя Симоненка, ні Ліну Костенко та значної групи молодих талановитих українських літераторів, для яких українська мова була принциповою справою. Арешти тривали. У січні 1966 р. відбувся у Луцьку суд над обдарованим письменником Валентином Морозом і Д.Івашенком, а на початку лютого 1966 р. — над робітником пера Михайлом Озерним у Івано-Франківському. А тим часом виховані в стінах Академії Наук Української ССР молоді філологи й українознавці не припиняли праці. Так один із них, Іван Дзюба, журналіст, закінчив у грудні 1966 р. відомий і за кордоном у перекладах твір «Інтернаціоналізм чи русифікація», а другий — Вячеслав Чорновіл, протягом 1966-67 рр. працював над «Лихом з розуму». У передмові він зазначив, що у зв'язку з поновною політикою російщення України з'являться або і вже є серед українського народу «підписані чи анонімні статті, де йдеться про русифікацію державних установ, шкіл, вузів, культурних закладів, про економічну недорозвиненість більшості областей України, про вимушену еміграцію українців до Сибіру, про штучно створювану зміну етнічного складу населення УРСР і т.д., і т.п.» (Вячеслав Чорновіл — «Лихо з розуму», видано в Парижі в 1968 р., стор. 25). Як бачимо з цієї заяви, під російщенням не слід розуміти тільки і виключно мовну проблему: російщення — це намагання Росії знищити Україну чи іншу не-російську підкорену країну настільки і в різних аспектах, щоб у кордонах ССРСР залишився тільки російський, за комуністичною термінологією — советський народ...

Перший і другий писали свої праці, намагаючись їх легально обґрунтувати, мовляв, Ленін був за інтернаціональною політикою, а сучасний Кремль відійшов від «ленінської політики інтернаціоналізму» (насправді Ленін ніколи не був інтернаціоналістом). Обоє авторів, як і багатьох інших після них, влада заарештувала й покарала різними віроками.

Московський шовінізм викликав в Україні, й це цілком природно, гостру національну реакцію. Як не викликати? Наведемо кілька цитат із

праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» (В-во «Сучасність», Мюнхен, 1968 р.):

«У 1950 році в СРСР було видано 43,100 назв книжок тиражем 821 мільйон примірників, з них російською мовою 30,482 назв тиражем 640,391,000 примірників, тобто 71% назв і 78% тиражу. А мовами неросійських націй, що становлять трохи менше 50% всього населення СРСР, було видано лише 29% назв і 22% тиражу виданих в СРСР книжок! Хіба не красномовні цифри?» — запитує І.Дзюба на стор. 150. Базуючись на офіційних советських даних, зокрема на статистичному збірнику «Народное хозяйство СССР в 1963 году», Москва, 1965, він стверджує, що почала спадати і книжкова продукція в Україні, що в 1960-62 роках в Україні вже друкували більше книжок російською мовою, ніж українською.

На стор. 151 І.Дзюба пише: «Ще гірша картина з періодичними виданнями. У 1950 році з загальної кількості їх 1,508 річним тиражем 181,282,000 у республіках національними мовами виходило лише 274 (19%) річним тиражем 18,277,000 (10,7%). У 1963 році — вже тільки 17,5% назв (679 є 3,912)»... «Частка України по назвах у процентовому відношенні до всесоюзної знизилася з 11,4% у 1950 році (160 з 1,408) до 6,5% (254 з 3,912) у 1963 році. Але й серед цих видань, здійснюваних на Україні, лише більше половини (у 1963 році — 130) здійснюється українською мовою... При чому характерно, що коли в 1950 році на Україні виходило всього 1,192 газети, з них українською мовою 972, тобто більшість, то в 1963 році з загальної кількості газет на Україні 2,366 українською мовою виходило тільки 765, тобто менше третини!» (стор. 151).

І так у всіх ділянках української культури. Ми не входимо тут у зміст публікованих книжок чи газет, а лише, услід за І.Дзюбою, стверджуємо дикий натиск московського шовінізму-імперіялізму на 50-мільйонову Україну в ХХ сторіччі!

І остання цитата з твору І.Дзюби: «Середня освіта, середня школа. В містах України 1958 року в українських школах навчався тільки 21% дітей (в 1926 році — 97%). Навіть у столиці України Києві того самого 1958 року тільки 22,000 учнів було в українських школах і 61,000 — в російських. Добре відомо, що в ряді великих міст України (Харкові, Донецьку, Одесі та ін.) українські школи обраховуються буквально одиницями. Щодо цього стан шкільної освіти в містах України настільки скандальний, що відповідна статистика давно вже не публікується, а дані про кількість українських та не-українських шкіл

ледве чи не відноситься до найбільших державних таємниць». (стор. 195).

Це ж стосується вищих шкіл в Україні, а в останніх роках — навіть до дитячих садочків та «ясел», де прислані з Росії «воспитательниці» («виховниці») змалечку намагаються зросійщувати українських дітей, мало що не немовлят.

Починаючи з 1945 року, пляново й послідовно насилається в Україну росіян з метою змішування населення шляхом шлюбів та російщення українців.

Доходить до того, що в «країні зрілого соціалізму», як то люблять бахвалитися кремлівські «інтернаціоналісти»,— у Києві, в столиці України, важко почути українську мову. А коли молодь відважиться заговорити рідною мовою Тараса Шевченка, то не раз можна почути услід вигуки: «Ето бандеровци! Бандеровци проклятие!»... Іншими словами — націоналісти, а це означає — вороги совєтського режиму, і їх треба ліквідувати!

Друга хвиля арештів і переслідувань

Спонтанні виступи української інтелігенції, подекуди підтримані й робітництвом, в обороні прав українців на їхній рідній землі викликали те, що окупаційні режимники провели другу чергу арештів цвіту України.

Культурні діячі протестували проти дальшого російщення України. «Енциклопедія Українознавства», видання НТШ, у т. 7, на стор. 2646, наприклад, подає такі статистичні дані:

«Перевагу російських видань виявляє також загальна видавнича продукція в УССР. Кількість виданих в УССР книжок і брошур українською мовою зменшилася з 4,041 у 1961 році до 2,981 в 1973 році... Русифікація УССР і дискримінація її супроти РСФСР наявна також і в інших ділянках культури. Кількість українських книжок в бібліотеках УССР становила всього 10-20% (в усіх переважали російські книжки), кількість музеїв зменшилась з 174 у 1940 році до 147 у 1972 році (в РСФСР збільшилася з 592 до 610), театрів — з 140 до 72. Така ж ситуація в радіомовленнях і телевізійних програмах».

Українці в СССР поза межами України — УССР — взагалі позбавлені рідного шкільництва і навіть преси українською мовою, а таких є понад 5 мільйонів, головню в Сибіру, на Зеленому Клині, у Казахстані.

Панівна московська нація використовує кожную нагоду для російщення не-росіян. Досить в українському, білоруському, грузинському, литовському чи іншому селі з'явитися кільком російським родинам, як вони вже вимагають у школі окремих учителів, а з часом домагаються й переведення цілих шкіл на «общепонятний», чому всіляко сприяє режим.

Не-росіян російщать: советська армія, накинена навіть католикам (частині українського народу або ж католикам-литовцям); Російська Православна Церква; партійні політруки вбивають людям у голови, що «великий рускій язик» — це, мовляв, «язик Леніна», «язик комунізма» і т.п.; партійні з'їзди щоразу підкреслюють політику створення «єдиного советського народу», тому то, мовляв,— російщяться!

У дослідника дій Московської імперії в Україні, проф. д-ра Миколи Степаненка, віце-президента Українського Уряду в Екзилі (з 1917-19 років) у статті «Українська культура в добу Брежнєва і Косигіна» (збірник «Шосте коло» Миколи Степаненка, В-во «Україна», Вашингтон, 1979 рік) читаємо: «На підставі матеріялів (*українського «Самвидаву»*— ЛП.) стає очевидним, що сучасна національна політика КПСС є закономірним продовженням кількостілітньої, традиційно колонізаторської і русифікаторської політики царського й ленінсько-сталінсько-хрущовських режимів... Ця політика спрямована на дальше витиснення української мови з державних установ, з університетів та інститутів, середніх шкіл і наукових видань; на загальмування наукового вивчення фондів української мови, зокрема видання різних словників; на зменшення числа й тиражів видань українською мовою; на зведення української національної кінематографії (передання ліпших сценаріїв О.Довженка «Мосфільмові» й приписування росіянам того, що створене українцями); на гвалтовне обмеження свободи творчости письменників і мистців; на ізолювання українського культурного процесу від світу і навіть від країн так зв. «соціалістичного бльоку»...; на перетворення Української Республіки в колоніяльну адміністративно-територіяльну провінцію Московської імперії; на посилену пропаганду єдиної мови майбутнього комуністичного суспільства, зрозуміло, російської; на денационалізацію у формі підступного «зближення», а потім і злиття націй з єдиною мовою. Це та справжня,— стверджує д-р Микола Степаненко,— національна політика Комуністичної Партії Советського Союзу, ще раз підтверджена рішеннями 24-го з'їзду, який відбувся в березні 1971 року і з яким розпочався період найбрутальнішої тотальної денационалізації і російщення, безоглядно здійснюваних Брежнєвим і Косигінім». (стор. 18).

У 1972 році рішенням 24 з'їзду КПСС почали з рішучістю терористів здійснювати кагебісти: в Україні того року було заарештовано понад 200 національних діячів, переважно молодого віку, які залишилися вірними рідному народові, всупереч усім комуністично-комсомольським «вихованням», і виступали легально.

Того ж року Москва відкликала з України першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста, який не зумів стримати хвилі Шестидесятників, не виарештував усіх «бандерівців». Шелестові дали в Москві догану й вислали десь директором на малий завод... Йому на зміну прийшов новочасний червоний малорос, змосковщений В.Щербицький, який — вперше в Укр. ССР — виголошує промови на різних з'їздах у Києві окупаційною, російською мовою. Можна припускати, що в П.Шелеста — хоч і був він членом московського Політбюро, — врешті-решт здригнулося українське серце від думки, що може статися з численними не-російськими націями, в тому і з Україною, коли б Москві вдалося здійснити її диявольський задум. У Москві, в «білокаменній» напевно закинули П.Шелестові-служі, як він міг розіслати 25 примірників праці І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» секретарям обласних партійних комітетів в Україні?! А може Москва, яка нікому не вірить і завжди не довіряє «іногородцям», пригадала слова П.Шелеста (на донос канадських комуністів), які він висловив у 1967 році перед делегацією комуністів з Канади: «Тільки дурень може гадати, що російська мова стане панівною на Україні» (за «Сучасністю»).

Шелеста забрали, настановили старого слугу Москви в Києві, але підпільний «Український Вісник» продовжував виходити і викривати московсько-большевицькі пляни, обороняти безпідставно засуджених або переслідуваних режимом українців, добиватися їх звільнення, вимагати, врешті-решт, від Росії пошанування так зв. «гельсінкських умов», які СССР підписав (без України і без Білорусі, хоча вони формально є членами ОН і розташовані в Європі!) і які нібито мали б гарантувати вільний розвиток кожного народу в тій частині світу...

Насправді, московський плян і задум — «Гельсінкські домовлення» — в дійсності лише загарантували з боку вільних держав Європи і ЗСА недоторканість сучасних кордонів Советського Союзу, себто Російської імперії. Москва ніяких умов ніколи не дотримувалась або ж обертала їх на свою користь. Дотепер Росія не виконала ні однієї міжнародної умови чи зобов'язання.

Якщо не в психіатричних «лічницях», так у Мордовії або в Сибіру, на далеких засланнях, на каторзі опинилися багато видатних українських

діячів культури, зокрема члени легальної Української Групи, яка мала б стежити за виконанням Гельсінкських угод в УРСР. Легалізування боротьби в тоталітарній державі означає розконспірування демократичних, антитоталітарних сил — і їх переслідування чи й ліквідацію. Усім заарештованим і засудженим без прилюдних судів закидали «агітацію і пропаганду» проти советської влади, або ж «український буржуазний націоналізм», або декого — щоб не надавати проблемі її дійсного, національно-політичного значення, обвинувачували навіть у «крадіжках», у «гвалтуванні» (ж останньо В. Чорновола на засланні), аби тільки додати їм ще нові «строки», щоб зламати їх і фізично, і психічно, і морально.

Зламати московському режимові в Україні відразу ж вдалося, наприклад, Д.Павличка, І.Драча, Є.Гуцала і ще кількох літераторів, які не вірять у власні сили великої української нації. До них швидко приєдналися Вінграновський та Гончар. Тепер вони розписуються на сторінках «Літературної України» в Києві, вихваляючи «зореносну Москву» і дістаючи різні похвали та нагороди. Вячеслав Чорновіл мав би писати покаянні заяви — і він живе десь на засланні у затінку... Не всі мають міцну вдачу і твердий характер, не всі можуть іти на ешафот в ім'я Батьківщини. Так ще перед Другою світовою війною гордо загинули, але не здалися Москві, О.Влизько, О.Буревій, М.Зеров, П.Филипович, Г.Косинка, драматург М.Куліш та багато інших письменників і поетів — в обороні прав свого народу, але не витримали проби національної честі ні П.Тичина, ні В.Сосюра (який служив навіть козаком у армії УНР), ані, врешті-решт, М.Рильський (який, однак, чимало позитивного зробив у праці над українським літературним достоянням, часто й праці нелегальної)...

Та мов той океан викидає хвилю за хвилею на береги, так і український народ вилонює із своїх надр нових і нових борців за національні права України. І хоча Москва люто карає й переслідує, хоча наплодила вже в Україні безліч донощиків-сексотів, часто під загрозою знищення, — боротьба України проти Росії в її найбільш різноманітних проявах не вгасає і не припиняється. На зміну Шестидесятникам прийшли Семидесятники, а потім і «Самвидавники», які діють і в наш час, і «Самефірники», — ті, які конструюють радіопередавачі й передають українською мовою свої думки слухачам, транслюють українські народні пісні, зокрема кобзарів, яких не почути з офіційних радіостанцій...

«Український Вісник» з УССР у ч. 6 на стор. 152 (цитуємо за «Визвольним Шляхом») навів вимовний випадок, що стався з дуже вже зросійщеним українцем в Одесі в 1970 році. Там читаємо:

«... Лікар Олекса Притика... з'явився до пам'ятника Т.Шевченка в Одесі, поклав квіти, став на коліна і поганою українською мовою став просити у Шевченка вибачення, що так пізно до нього прийшов... Відтоді О.Притика був постійно присутній на українських концертах і вечорах, зав'язував знайомства з одеськими українцями, робив спробу організувати український самодіяльний хор»... Його обвинуватили... «в антисоветській агітації і пропаганді»,— заарештували й вивезли з України.

Але навіть Сталін не міг вивезти з України українців... Нескорений **Валентин Мороз** писав у есеї «Замість останнього слова», що «віра виникає тоді, коли є мученики», а «знищені — стають прапором».

Голоси українських борців за національні права

У 1970-их роках, без огляду на переслідування КГБ, в Україні вийшли з народних мас багато захисників прав України. Частина з них пристала до Київської або Української Групи перевірки Гельсінкських Умов, а частина протиставилась російщенню і винародовленню України незалежно, без будь-яких об'єднань.

Треба зазначити, що Українська Група з Києва виразно відмежувалась від Російської Групи (Москва) правозахисників, ствердивши, що завдання Української Групи відмінні від Московських правозахисників.

Московська Гельсінкська Група і її філії в окремих советських республіках самоліквідувалися в 1982 р. через неможливість легальної діяльності під диктатурою.

Виразно, недвозначно говорять про свої завдання і так же ставлять вимоги деякі члени Української Групи (Київської) перевірки Гельсінкських домовлень, хоча більшість із борців за національні права України не належать до названої групи чи інших груп, заступаючи різні прошарки українського народу.

Наведені цитати беремо з повідомлень УЦС — Української Центральної Інформаційної Служби, з джерел АБН, з повідомлень Пресової Служби ЗП УГВР і одержаних бічними дорогами інформації:

У 1975 році дійшов на Захід лист українського робітника **Леоніда Запорожця**, засудженого Москвою. Він докладно спиняється на аналізі соціально-економічного становища робітництва і всього українського народу під московсько-большевицькою окупацією і потім зазначає в своєму «До людства — слово з неволі»: «Одібравши в націоналів ключі від економіки, диктатори-шовіністи прагнуть перетворити нас в безініціативних, заляканих приживалок, перевертнів, мамелюків Росії, зросійщити наших дітей, денационалізувати їх, навчити зневаги до рідної мови, презирства до рідної національної культури, традиції».

Автор гостро картає не лише москалів, а й деяких власних «перевертнів» типу Щербицького. І зазначає: «Національно свідома частина націоналів позбавлена змоги пояснити обман решті нації, бо позбавлена свободи слова, організацій».

Покликаючись на учення Ісуса Христа, робітник Леонід Запорожець у кінці попереджує москалів:

«Хай не надіється Росія, що вона буде вічно топтати гідність народів! Прийде час, прокинуться народи, прозріють і прокленуть тих, хто не навчився поважати іноплеменців. Провидіння ж, ми віримо в це, покарає жорстокий народ-насилник, якщо він не схаменеться, і поставить його в такі ж умови, в які він поставив підлегли народи, обманом і підступом запанувавши над ними».

Інший репресований Москвою український робітник **Богдан Ребрик**, засуджений за його національні переконання, писав у листі до «Голови Президії Верховного Совету ССРСР», називаючи себе політв'язнем:

«... 29.6.1977 року, після приїзду до Харківської тюрми, відповідальні працівники всіляко понижували мене за те, що я розмовляв з ними рідною українською мовою. А за відмову зняти і віддати нагрудний хрестик вилаяли мене відступником, ворогом і українським буржуазним націоналістом і т.п. Ось тільки одна, найбільш «невинна» фраза майора: «Вас усіх, разом з президентом Картером, треба «опедерастить(!), і ми(!) це зробимо!» Цього в'язня побили й у Львівській в'язниці за те, що він «захищав мої християнські переконання».

У кінці листа Богдан Ребрик пише: «...Я, як громадянин, вимагаю таги свободи і незалежність усім поневоленим народам, а як українець — моєму українському народові в першу чергу, бо в боротьбі проти комуністичного колоніалізму і світового комунізму мій народ мав найбільших жертв і продовжує їх нести і боротися сьогодні».

У травні 1979 р. політичні в'язні в Мордовській АССР, у концтаборі «Сосновка» написали листа до всіх урядів держав, які підписали так зв. Гельсінкські угоди. У листі стверджуються великі жертви України за 60 літ советської влади та що «це винищення відбувалося зі згоди й ухвалення так званого «уряду УССР», який сприяє нищенню українців. Ця окупаційна адміністрація коляборантів (Росії — ЛП) має таке саме право називатися урядом, як і створений Гітлером «Райхскомісаріят України». Коли порівняти права, якими користується «уряд УССР», то виявиться, що будь-яка провінція Канади має більше прав, ніж «суверенна» республіка УРСР».

Політв'язні пояснюють: «Створений в ході революції 1917 року уряд УНР (Українська Народна Республіка), що передбачав демократизацію політичного життя на Україні, був позбавлений влади окупаційними військами, що прийшли з території Росії...» Автори листа розповідають про переслідування, засуди й вивози українців після «визволення» Західньої України в 1939 році, про героїчну боротьбу УПА за національні права і власну державу,— проти гітлерівців і проти советського окупанта (до 1953 року), про геноцид і етноцид, про примусове російщення. «У Східній Україні практично немає шкіл (ні дитячих садків, ні ясел) з українською мовою викладання. Людей, що розмовляють рідною мовою, переслідують як «націоналістів». Так на суді, що відбувся в 1977 р. над членом Української Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод Олексою Тихим, свідок обвинувачення показав, що Тихий розмовляв тільки українською мовою. І цей факт фігурує тепер в обвинувачувальному висновку. Автори листа називають відомих українських письменників та ін. культурних діячів: Руденка, Лук'яненка, Мариновича, Матусевича, Бердника й ін., засуджених на 10-15 років за приналежність до Української Групи (Гельсінкської).

Вони пишуть: «... Русифікаторську, українофобську традицію продовжують і інші «українські» діячі, наприклад, Щербицький, який користується лише російською мовою. Виникає питання: чи може захищати національні інтереси українців «уряд», очолюваний запеклими русифікаторами-українофобами?»

Політв'язень **Юрій Бадзьо** в Заяві до Верховного Совету ССРСР з 1979 року підкреслює, що: «Верховне керівництво Советського Союзу, яке по суті є політичним представництвом Росії і здійснює російську національну політику, веде систематичний наступ на національні інтереси не-російських народів». І там же: «Офіційна партійна ідеологія в галузі національних відносин позбавляє мій народ, як і всі інші не-

російські народи ССРСР, права на майбутнє». Автор, відомий філолог і історик, підкреслює, що «верховне керівництво ССРСР» — «політичне представництво Росії» — використовує марксистську тезу про злиття націй при комунізмі (*що є тотальною утопією! — ЛП*) «для теоретичного виправдання своєї великодержавницької політики»...

Юрій Бадзьо у своїй надзвичайно важливій історико-філософській праці під заг. «Лист до російських та українських істориків» заперечує московсько-більшевицьку теорію про так зв. триєдине походження трьох слов'янських народів: російського, білоруського і українського. Автор, який перебуває тепер на засланні в Мордовії, стверджує, що советська наука намагається змінити українську історію заднім числом, вбити в народній пам'яті «присутність минулого», що є «важливим чинником національного гніту». Коли б навіть і прийняти московсько-більшевицьке твердження, що «східні слов'яни у 9-13 століттях становили один народ, етнічну спільність, одну «Давньоруську Народність» (ДН), яка і є «спільним предком росіян, українців та білорусів,— нових народів, що виникли наслідком розпаду «давньоруської народности» у 14-15 ст.»,— то, пише Ю.Бадзьо, навіть така теорія «спільного предка», яка «не витримує елементарної логічної критики», в ССРСР тлумачиться так, що все до розділу спільності на три народи — було навіть не «давньоруське», а «російське»! Таким чином, Росія присвоює собі, наприклад, і найдавніший період історії східних слов'ян, і Київську Русь — українську державу раннього середньовіччя. В трактуванні тих періодів історії, пише Ю.Бадзьо, існує в ССРСР «густа атмосфера нацпатріотизму — для росіян, і атмосфера етнічного небуття — для українців та білорусів». Усе для росіян існує як «русское», при чому в межах усїєї Східньої Слов'янщини: «русские племена», «русская земля», «русское государство»... і навіть «Киев — первая русская столица» (стор. 130)! І там же зазначає: «Навпаки, українець та україномовний читач у радянській «літературі» на історичну тему стосовно періоду 14 століття не знайде нічого українського — ні території, ні мови, ні культури, ні власного етносу. Усі історичні реалії існують як «руські» і «давньоруські». Навіть специфічно українські мовні риси писемних пам'яток 11-13 ст. називаються не українзмами, а... «південно-русизмами».

На базі антропологічних знахідок і багатьох важливих історичних об'єктивних розвідок Ю.Бадзьо пише:

«... Об'єктивні наукові факти свідчать про глибоку історичну самобутність українського народу, своєрідність його культурно-

етнічного розвитку, який не зливався з російською етнічною історією ні в другій половині першого тисячоліття, ні на генетичних шляхах слов'ян у першій половині першого тисячоліття».

Так зв. концепція «Древнеруської народности», стверджує філолог-історик, запроторений Москвою на 7 літ ув'язнення важкого режиму і 5 літ заслання — поза межами України, це «не наукова теорія, а політична доктрина, яка породжена російським великодержавним націоналізмом і покликана нейтралізувати, притлумити історичну свідомість українців, створити наукоподібну теоретичну основу для психологічної підготовки до остаточної політичної асиміляції Росією України та Білоруси (*звідси — дедалі гучніші декларації: «возз'єднання в єдиній державі» росіян, українців та білорусів і про «єдину державу» сучасних радянських народів*).

Викриваючи безмежну нахабність москалів, автор згадує і про новіші часи в українській історії. Наприклад, зазначає, що вони пишуть про «Литовско-Русское государство» і навіть, що «державною мовою Литовського князівства був «русский язык», хоча насправді то була «українсько-білоруська літературна (*«книжна» — ЛП*) мова того часу» (ст. 147).

Московсько-большевицька історіографія стримить до того, щоб замовчати українську та білоруську історії, позбавити підкорені народи історичної пам'яті, а потім доказати їм, а ще більше Західньому світові, що нічого, мовляв, і не сталося: Росія не проковтнула підкорених України та Білоруси, бо ж колись була спільна «Древнеруська народность» і тепер, за комунізму — вона тільки «возз'єдналась»!.. От чому такі гучні червоні барабани про «возз'єднання в єдиній радянській державі», про «зближення народів» у СРСР, про «світле майбутнє комунізму»... — для москалів.

У цій праці, закінченій на початку 1979 року, напередодні арешту, Юрій Бадзьо стверджує зростання російського шовінізму-імперіялізму, і в обличчі такого наступу червоних валуєвців на не-російські народи стверджує «історичне, суспільне виправдання націоналізму» поневолених народів.

В москалів існує давня приказка: «Клин клином вышибают» — це й станеться з Московією в будь-якій її формі — силами не-російських націй і народів!

Політв'язень Москви у червоному концтаборі в Мордовії, вже згадуваний вище **Богдан Ребрик** написав і зумів передати за кордон

відкритого листа до англійського діяча Деніса Мілнера. У тім листі він стверджує: «Росія завжди була тюрмою народів».

Студент історії і робітник із Львівської області, Іван Гель (засуджений на 10 літ ув'язнення в 1972 р.) писав у «Зверненні до Організації Об'єднаних Націй»: «Ті десятки мільйонів жертв у тюрмах і концтаборах дають право Об'єднаним Націям називати сьогодні Російську імперію душогубкою народів і советський більшовизм — їхнім катом»...

Юрист Левко Лук'яненко і вчитель Олекса Тихий, члени Української Гельсінкської Групи, засуджені на довгі роки ув'язнення, надіслали з-за ґрат спільну «Заяву до Президії Верховної Ради Української ССР». У ній вони обвинувачують не лише росіян, а й тих українців, які стали під московським тиском великодержавної машини перевертнями, слугами, як писав Тарас Шевченко, «отечества чужого», «грязню Москви». Автори стверджують: «...Посмертна реабілітація мільйонів розстріляних і замордованих (за так зв. «відлиги» при М. Хрущові — ЛП) у концтаборах, в тім числі й українців, що завзято допомагали російським шовіністам обернути договір від 27.12.1922 року про створення ССРСР на просту формальність — і знову перетворили Україну в колонію Росії».

Заарештований вперше в 1949 році за «зраду батьківщини» (?) і випущений через 7 літ на відносно советську волю видатний український письменник Олекса Бердник із Харківщини був удруге заарештований КГБ — в Києві, в 1979 році. Цього разу йому, талановитому авторові творів для дітей, фантастичних романів, пристрасному пропагаторові філософії духовно-морального відновлення всього людства в гармонії з природою, — московський суд в Україні інкримінував «агітацію і пропаганду» проти советської влади і заслав на 6 літ таборів важкого режиму та 3 роки такого ж заслання... Він написав, разом із кількома іншими політ'язнями «Клопотання» до ОН, яке, як і багато інших подібних документів від синів і дочок різних не-російських народів у ССРСР, — та «Міжнародна говорильня» сховала «під сукно»...

У «Клопотанні» виразно сказано: «Нас 40 мільйонів, та ми — найнещасніша нація. Ми самі пробували вирватись із загребущих лабет нагарбників, а інші члени всесвітньої сім'ї народів байдуже дивились на наше лихо. І так нас багато загинуло в боротьбі за національну волю, а волі нема»... А також: «Україна опинилася в складі Росії не в результаті доброї волі українського народу», — стверджується в «Клопотанні», а шляхом московського підступу і силою московської зброї. «Вже третє

сторіччя українці німі. Окупанти відібрали в нас школу. Вони заперли живе слово у тюрму, а твори духових отців нації замкнули в цензорських сейфах і самі промовляють від імени українців, і світ чує тільки їхній голос».

Олесь Бердник і його співтовариші по боротьбі та по недолі згадують у своєму листі до ООН і про інші поневолені народи, а врешті-решт ставлять таку вимогу: «Зареєструйте Україну як московську колонію і допоможіть звільнитися від накиненої окупації!»

Олесь Бердник очолив Українську Групу (Гельсінкських умов) відразу ж після арешту відомого письменника і поета Миколи Руденка, який спершу йшов у ногу з поневолювачами, але з часом прозрів і який дав українській — і світовій — літературі могутньої сили поему «Хрест» про голод 1933 року в Україні і про голод української нації на волю і власну державу. О.Бердник написав звернення до Росії під заг. «Терновий вінець України», яке дійшло на Захід на початку 1980 року. Там, між ін., читаємо:

«Глянь на моє чоло, Росіє,— ти побачиш терновий вінець. Так, результат багатовікової спілки наших народів — Голгота України,— окраденої, замученої, оббріханої, розп'ятої. Не поспішай лютувати, Росіє! Задумайся і згадай минуле; твоє духове падіння і наша ганьба почалась в той день, коли ми, не розпізнавши гадючого духу московських тиранів, відкрили Золоті Ворота»... *(майже тисячолітня історична пам'ятка з княжих часів України, рештки якої ще збереглися в Києві.— ЛП).*

Досить і цих голосів — речників трудового села, робітництва, інтелігенції України, думаючих людей, які виразно бачуть колосальний московський обман, міжнародне шахрайство імперіялістичної Росії, яку навіть взятий москалями «на прокат» Карл Маркс називав незмінною в її імперіялізмі. Хто цікавиться й досі К.Марксом — основоположником так зв. комуністичного вчення, яке тотально скрахувало на практиці,— той легко знайде в його писаннях таку характеристику Росії: «Перш за все, політика Росії — незмінна, про що й свідчить її офіційний історик Карамзін. Можуть змінюватися її методи, тактика, маневрування, але полярна — провідна зоря її політики — світове панування — завжди залишається її вибраною зорею».

Вимовною є заява простого українського селянина **Василя Федоренка** — в останньому судовому слові в УССР 21 березня 1976 року:

«Громадяни судді! Я не поет, не письменник, не художник, як Тарас Григорович Шевченко. Але я люблю свою батьківщину Україну і хоч не вмію поетично висловлювати свою любов на папері, я знаю, що моя любов до України значно більша, ніж ваша. Я горжуся моєю рідною Україною значно більше, ніж росіянин, а її мова — пісня. І моя батьківщина багатша ще тим, що вона ніколи не поневолювала інші нації. Їй же самій діставалося. А тепер советська влада калічить українську молодь, проводячи послідовно русифікацію в системі освіти. Ми — український народ — повинні боротися за наші права, за досягнення статусу незалежної держави і за признання наших національних прав».

Як гітлерівці палили немилі їм книги на вогнищах, так і комуністи палять, таки на вогні, або ж ліквідують книги тим, що замикають їх і навіть рукописи в сейфах КГБ. Тому й писав із заслання в Магаданській холодній області видатний український поет-політв'язень **Василь Стус** (11 серпня 1976 року) в листі до ще однієї «Міжнародної говорильні» типу ОН — до Пенклубу: «Під час арешту мені забрали книжки К.Ясперса, К.Юнга... сконфіскували рукописи всіх моїх віршів, рукописні поетичні збірки «Зимові дерева», «Веселий цвинтар»... та ін., «статті, присвячені творчості П.Тичини, В.Свідзінського, Г.Белля, Брехта, Гете і Рільке»... І далі: «Вже в таборах я переклав... приблизно 200 віршів Гете, коло 100 віршів Рільке... Недавно я помістив у листі кілька сонетів П'єра Шарля Бодлера — їх конфіскували»... І врешті-решт: «Допоможіть врятувати мої вірші від вогню!»

Коли б перекладав на російську мову — все було б гаразд, але на українську Бодлера, Гете і Рільке?.. — в «період зрілого соціалізму» та прямування Московії до «злиття націй при комунізмі»?..

Чи це тільки українські заяви?

Ні. Ось уривок із заяви вірменського національного діяча, політв'язня Москви з 1975 року, **Баграта Шахвердяна**: «... Без жертв свободи не дістанеш! Для справжнього патріота боротьби за незалежність своєї батьківщини — це щастя і честь, і змісл життя. Боротьба до остаточної перемоги! — це наш девіз... Тут люди (у концтаборі у Пермi — ЛП) десятків національностей: українці — за незалежну Україну, прибалтійці, яких єдина вина в тому, що вони безмежно люблять свою батьківщину; жиди, які хочуть жити на своїй батьківщині — в Ізраїлі... Я хочу мати свободну, демократичну, єдину Вірменію. І не моя вина, що я родився тут і що я такий».

На цю ж тему пише **Юрій Вудка** у шляхетній книзі «**Московщина**» (Українська Видавнича Спілка, Англія, 1978. Автор мешкає в Ізраїлі).

У висновках на цю тему треба ствердити, що коли боротьба українців у 1960-х роках за права на рідну мову, шкільництво, культуру проходила в рамках повної легальності і фактично мала майже народовецький характер, суто-культурницький,— то вже в 70-х роках і на початку 80-х років ця боротьба набрала виразного політичного забарвлення. Новіші вимоги борців за національні права України є гранично ясні: Росіє — геть із захоплених територій, в тому і з української землі!

Відома російська діячка-протирежимниця **Людмила Алксссєва**, член Московської Групи Гельсінкських умов, приятелька акад. Сахарова, випущена з Советського Союзу, заявила в Австрії, у Відні: «Моя особиста думка, що власті бояться національного відокремлення України, проголошення її відділення від Советського Союзу. В ніякій іншій республіці немає такого гніту властей і КГБ, як саме в Україні. Ми в Москві почали говорити, що там панують «іді-амінські» (*колишній тиран Уганди — Іді Амін — ЛП*) відносини. Люди залякані й стероризовані»...

Однак, хоча терор КГБ зріс до нечуваних, здається, і за Сталіна розмірів, із витонченим застосуванням «психушок» і т.п. інквізиційних засобів,— українці не здаються і не збираються здаватись, в тому і в питанні примусового російщення. Наведемо лише один новіший приклад. У 1981 р. на мурах Київського Університету ім. Т.Г.Шевченка були таємно розліплені летючки-заклики, щоб студенти і професура відзначили день 12 січня, як День Українського Політв'язня. У зв'язку з тією справою було чимало арештів. Між заарештованими опинився і журналіст **Сергій В.Набока**. На суді 25-29 червня 1981 р. в Києві С.Набока заявив, що домагається, аби суд відбувався українською мовою. Цю вимогу суд — у столиці України! — відкинув, мовляв, є між свідками «руссіє», які не розуміють української мови... С.Набоці довелося примиритись, і суд відбувався таки мовою окупанта, а йому до трьох років ув'язнення додали ще й не вказану в постанові суду додаткову «міру»: С.Набока, відбуваючи ув'язнення в Хмельницькій області, змушений працювати в гальванічному цеху, з хемічними препаратами,— щоб скоріше його фізично доконати. А проте він і далі не визнає себе винним та відмовився й від касаційної скарги, як і інші його співтовариші по недолі. (За «Шляхом Перемоги» з 24.І.1982 р.).

Впродовж 18 довгих літ перебував на московському засланні в Сибіру сучасний Патріарх Української Католицької Церкви у світі Блаженніший Митрополит **Йосиф Сліпий**. Заарештований кагебістами у Львові на Святоюрській горі у квітні 1945 року Блаженніший Йосиф, майбутній Патріарх УКЦеркви, написав «Послання», датоване 17 люгим 1961 року з концтабору як «В'язень-Архієпископ, Митрополит» Української Греко-Католицької Церкви (що була незаконно і вальтовно — проти волі вірних — приєднана до Російської Православної Церкви в СРСР):

«Я, Йосиф, в'язень задля Ісуса Христа,— до усіх моїх вірних в Христі Ісусі в Україні і в розсіянні сущих»,— так починається той Архипастирський лист із сибірських снігів. «Мої дорогі, Брати мої,— звертався Великий в'язень Москви до українців,— молю вас я, в'язень у Господі: жийте достойні того покликання, до якого вас покликано. А дальше, браття мої, кріпіться в Господі й на потузі сили Його: Зодягніться в увесь збройний виряд Божий, щоб ви могли встоятись проти всіх затій диявольських»...(Еф. 6, 10-17).

Російщення — не лише мовне

Звичайно під таким терміном розуміється насильство ворога над мовою даного народу. Але в Україні це явище — багатогранне.

З усіх імперій — здається, лише Еспанія в середньовіччі (конквістадори) викорінила рідні мови різних індіанських племен на захоплених територіях Певденної (Латинської) Америки, накинувши їм еспанську мову і частково культуру. Інші ж імперії, як Англійська, Французька чи навіть давня Римська — своїх мов підкореним народам не накидали. Португалія пішла слідом за Еспанією (однак у наших часах в Бразилії португальська мова зникає, піддаючись тискові сусідніх — еспаномовних — держав).

Інша справа з Російською імперією. Кожне підкорене плем'я, кожний народ Москва береться зросійщити і взагалі знівелювати, зробити погноєм для «великого» російського народу. Щоправда, всюди натрапляла царська, а тепер комуністична Росія на опір. Ті народи, які відносно короткий час перебували під російською гегемонією, як фінський чи польський,— відкинули російщення і, визволившись, підняли розвиток своїх національних мов на високий рівень. Але, наприклад, малий мордовський народ Москва майже зросійщила. Народам так зв. советської Азії в більшості накиннула своє письмо. Тільки горді Грузія та Вірменія дотепер ще зберегли своє прегарне з

вигляду письмо, і навіть у конституціях тих «республік» зазначено, що їхні мови є національними мовами республік. Мовні — антимосковські — демонстрації спалахували кілька разів у останньому десятилітті саме в Вірменії і особливо в Грузії, на Кавказі та в Прибалтиці.

Однак, російщення — це не лише мовна асиміляція підкореного народу. Геноцид проявляється в надзвичайно різноманітних формах.

Окупаційний режим, перш за все, старається зліквідувати фізично носія національної культури, який чимось вирізняється в своєму народі, чи бодай запроторити його на довгі роки у в'язницю, щоб зламати духово й фізично. Тому розстріли великих груп українських письменників і поетів — давня практика в СРСР. Ще в 1921 р. розстріляно поета Григорія (Грицька) Чупринку, але він відверто, із зброєю, воював проти окупанта. Та вже в 1934 році розстріляно або заслано багатьох українських письменників з метою обезголовлювати народ. Те ж саме було й за ежовщини, в 1937 р. і по Другій світовій війні.

Як не штучно викликаний голод, так засуди й розстріли та заслання — це хресна дорога передових діячів національних культур у советській в'язниці народів. Якщо ніяк не випадає перед громадянством фізично зліквідувати діяча національної культури (часто не раз і «соціалістичної» за змістом, але з виразними національними нотками), то тоді режим ліквідує його твори. Очевидно, що в КГБ є спеціальний відділ по цих «мокрих» і так зв. «внутрішніх» справах. Це ж КГБ — модерна московська «опріччіна», якій допомагають так зв. «загони для охорони порядку», складені з комуністів-комсомольців і таємних агентів того ж таки КГБ,— слідкує за закордонними туристами в Україні, переслідує місцевих мешканців за зустрічі з туристами, розганяє демонстрації. Наприклад, у Києві в 1970-х рр. кілька разів розганяли великі демонстрації молоді в днях 22 травня — на спогад, коли в 1861 році труну з тілом Кобзаря перевезли з чужого Петербургу до Києва. Хто читав там біля пам'ятника Т.Шевченкові вірші, того арештували, а одночасно партійні апаратчики влаштовували по сусідству галасливі зборища, щоб не дати свідомій українській молоді вшанувати пам'ять Пророка України.

Наведемо кілька прикладів російщення в його різних виявах.

За точними даними з України, у селі Дуба, Рожнятинського району Івано-Франківської області — партійні апаратчики і кагебісти вже кілька разів зривали портрети Тараса Шевченка в сільському клубі, але вони знову там з'являються, останнім часом — у чудово різьбленій гуцульській рамці.

Та це — новіший приклад. Візьмім давніші.

У днях 26 листопада, потім 12 і 13 грудня 1968 року і ще раз у січні місяці 1969 року ... підпалювано славетний Видубецький монастир, у якому складені цінні українські історичні матеріяли-архіви та книги. І режим ніяк «не може» знайти підпальвачів (який злочинець показує сам на себе пальцем?).

У Києві ще у 1964 році, в березні, вночі кагебісти молотками розбили і дощенту знищили прекрасний вітраж — портрет гнівного Тараса Шевченка в Київському Університеті. Кобзар з піднятими руками й затиснутими п'ястуками домагається кари!.. Це була праця славетних мистців: **Опанаса Заливахи**, **Алли Горської** та ін. Москва помстилася на мистцях України: Заливаха довго перебував на засланні, а організаторку українського культурного життя в Києві, видатну малярку **Аллу Горську** знайшли забитою у 1970 році...

Дня 24 травня 1964 року невідомий нікому Погружальський — москаль — у приступі ненависти до всього, що українське, — підпалив у Києві велетенську Бібліотеку Академії Наук Укр. ССР, і пожежники їхали «кілька годин» до місця злочину: тоді згоріло понад 600,000 томів першої ваги архівних українських документів, у тому й найдавнішої історії, спопеліли кілька рукописних книг з середньовічних часів, багато букіністичних раритетів українською мовою, перші примірники українських часописів і т.д. Українофоба Погружальського оголосив режим «сумасшедшим», і його кудись перевезли з України...

У 1965-75 роках не раз «невідомі особи» збезчещували рештки давніх церков в Україні, а у Львові в тих роках та ще й тепер ті ж самі «невідомі особи» безчестять могили Українських Січових Стрільців на старовинному (Личаківському) цвинтарі, вивертаючи або й розбиваючи кам'яні хрести, надмогильні плити тощо...

У 1970 р. заходами українських громадських організацій у Києві було встановлено на розі вулиць Володимирської і Л.Толстого монумент—пам'ятник «Соняшна Україна». Це був глибоко символічний твір у камені: на «дереві життя» кияни бачили шестеро листків, і на кожному з них була відбита частинка української історії — від українського історичного літопису і церков, через ракету, корабель і потяг — аж до найновішої удосконаленої бандури — символу української національної культури і духовости. На листках були й інші символічні зображення, включно з віщуваннями з астрології. Не було там ні серпа, ні молота та подібних московсько-большевицьких «реліквій». Цей монумент української слави, змагань і надії було

знищено по-зłodійському, серед темної ночі. Коли сотні пасажирів трамваю підійшли раннім-ранком до зупинки трамваю ч. 8, то не побачили вже того пам'ятника, навіть слід його засипали і замели злочинці...

Дня 10 березня 1978 року в селі Троїцькому Одеської області у власній хаті був «невідомими злочинцями» убитий український мистець маляр **Ростислав Палецький**. Його знайшли з проламаним черепом. Напередодні смерти до Палецьких прийшов якийсь підозрілого вигляду чоловік. Коли ж дружина мистця вернулася з праці додому, то застала мертве тіло чоловіка. Влада розповсюдила чутки, мовляв, Палецький умер, бо був п'яний, упав і вдарився... Палецький як маляр визначався великим талантом, українським кольоритом, патріотичною тематикою. По його смерті не було в жодній совєтській газеті некрологу чи бодай малої згадки, дармащо його картини виставлялись по всьому СССР і закордоном. Режим «прибрав» Р.Палецького так, як у 1970 р. «прибрав» мисткиню-монументалістку **Аллу Горську**, мовляв, якийсь родич... зарубав її сокирою.

Трагічно загинув особливо обдарований молодий український композитор **Володимир Івасюк** у 1979 році. Він швидко набув великої популярності за українські пісні (не написав ні однієї до російського тексту, хоч уряд того й вимагав) про молодь і для молоді: наскрізь модерні, з духом нового часу, вони мали в собі продовження музичної мови минулого, української тональності. Композитор, вихідець із Буковини, якому було тоді лише 30 років і який розпочав працювати над українською оперою, загинув нібито «серед нев'яснених обставин». Його знайшли повішеного, в незвичайній позі, з викрученими руками і з зачепленою за гілку ногою... В.Івасюка ховали 10,000 людей, переважно молоді, у Львові. Похорон вилився у могутню демонстрацію ненависти до окупанта. Цікаво, що між присутніми була й дружина Головного Командира славетної Української Повстанської Армії ген.-хор. Тараса Чупринки-Романа Шухевича — старенька пані Шухевич, син якої Юрій карається вже понад 30 літ по московських казематах, але не зрікається ні свого великого Батька, ні його революційно-визвольної ідеї. Діють ті самі вбивці: у 1921 р. вони вбили видатного українського композитора Миколу Леонтовича — у 1979 Володимира Івасюка...

У прикордонному з Білоруссю українському місті Любечі кілька років тому діти знайшли на «Мазепинській горі» старовинний глечик із золотими і срібними монетами. На деяких можна ще було прочитати, що то «сребро» князя Володимира! Скарб негайно забрали в КГБ і

відіслали невідомо куди. Про це повідомлено в приватному листі в Австралію: у советській пресі українською мовою повідомлень про цей скарб не було, ані в московській пресі, отже він «цілком і повністю» поїхав у Москву...

Ще в часі національно-визвольної революції 1917-19 рр. українці вимагали від Петрограду повернути сховані в Ермітажі гетьманські булаву, клейноди та інші ознаки влади. Дійшло до того, що був згодом навіть «указ» ленінського «правительства» про негайне повернення тих реліквій українському народові (це — щоб приспати чуйність України). Тих святощів Україна ніколи не одержала і до нашого часу. Навпаки, нові знахідки в українській землі часто потрапляють знову ж таки у Москву.

Існують ще й інші, ще більш витончені форми грабунку української нації з її духовости. Бодай один приклад з багатьох новіших. У київській «Літературній Україні» з 28.1.1982 року була інформація кандидата філологічних наук Сергія Білоконя (цікаво, чому філолога?) про Виставку творів Юрія (Георгія) Нарбута в Музеї українського образотворчого мистецтва. Юрій Нарбут — блискутий український графік, мистець-маляр, який під час національної української революції покинув Росію і, прибувши у вільну, державну Україну, — з запалом взявся до праці. За короткий час він дав Україні надзвичайної краси і глибинного змісту оформлення українських грошових знаків (банкнотів) та цілу серію українських державних поштових марок (з постатями гетьманів, у тому й Мазепи), видатних національних діячів та ін. Юрій Нарбут, якого в Московщині називали Георгієм, дав відновленій українській державі під час урядування УНР проект державного гербу Тризуба, затверджений Українською Центральною Радою... Все це «випало» з поля зору і виставки, і автора інформації. Ще про так зв. петербурзький період творчости Нарбута дещо згадано, а вже про київський, і то у роки свободи — ні слова.

Так нівечить ворог українську культуру і так стирає з пам'яті народу його власні осяги.

Втрати у війні і втрати без війни

Московсько-большевицька пропаганда любить хизуватися загальними велетенськими втратами ССРСР під час Другої світової війни. Вони дійсно великі, але не лише через боротьбу проти гітлерівців: советська армія напередодні війни була обезголовлена, бо ЦК КПСС наказав виарештувати більшу половину командного складу,

побоюючись повстання; фронтами спершу командували такі собі «полководці», як кол. вахмістр царської армії С.Будьонний (який здав понад 600,000 солдат в оточенні біля Києва, а сам на літаку втік у глиб СРСР, залишивши киян на голодування), або кавалерист К.Ворошилов...

Не наше завдання аналізувати причини колосальних втрат, як і велетенської допомоги ЗСА Советському Союзові під час війни. За офіційною статистикою (тритомник «Українська РСР у Великій вітчизняній війні 1941-45», Київ) на Україні в роках Другої світової війни загинуло 5,265,045 осіб, у тому 3,898,457 осіб цивільного населення і 1,366,588 військовополонених. На примусові роботи в Німеччину вивезено 2,244,000 осіб (і коли б не оборонні дії УПА, то їх вивезли б ще більше). Німці спалили 714 міст і селищ міського типу, 28,000 сіл, знищили 16,150 промислових підприємств, понад 2 млн. будинків. Німці-гітлерівці вивезли з українських музеїв «40,000 цінних експонатів», понищили школи, театри, кіна, музеї... Наприклад, сказано, що в роках війни було знищено 32,000 шкільних приміщень, 62 театри, 151 музей. Гітлерівці обертали не раз школи або кінотеатри у военні склади, в казарми тощо, але будов не нищили, навпаки — наказували населенню відбудовувати навіть напівзгорілі в часі боїв школи тощо. Подекуди гітлерівці зачиняли театри, а там, де вони залишилися чинними — були переважно тільки «нур фюр Дойче» — лише для «германів»...

Але ми навели советську статистику не для аналізу чи полеміки. Самозрозуміло, що коли бої на Сході Європи між Берліном і Москвою ішли за Україну — в першу чергу за хліборобну і високо індустріялізовану Україну, то Україна зазнала колосальних втрат, хоча й не більших, як лише у 1932-33 роках — у роках московського Голодомору в УРСР.

Інших втрат зазнає український народ по війні — втрат біологічного характеру, і не лише через захоплення окупантом українців виїздити на працю й поселюватись десь у Азії чи в Сибіру, де завжди швидко «приписують» поселенців (а потім їх поволі обмосковлюють). У 1981 році Радіо «Москва» 5 вересня повідомило, що ЦК КПСС, Совет міністрів СРСР та ВЦСПС (так звані «профспілки») ухвалили Постанову про допомогу родинам, які мають дітей. Найвища допомога матері за одну дитину становитиме 50 рублів (середня сорочка коштує в 1982 р. в СРСР приблизно 20-22 рублі), а найнижча — 35 рублів. Кожна мати повинна одержати також однорічну відпустку від праці, доки дитина підросте. Найвищу допомогу

призначено для Сибіру, Далекого Сходу і північних районів ССРСР, найменшу — для матерів «республік» Середньої Азії і Кавказу, де кількість народжень надзвичайно висока; Україні й ін. мала припасти середня допомога, з кінцем 1982 року.

Постанова скерована на те, щоб якимось вирівняти демографічний «вибух» у Азії і на Кавказі, бо ті народи готові кількісно перевищити слов'янські народи. При тому подана така статистика народжень в ССРСР через три десятиліття по закінченні війни: на 100 осіб населення в 1978 році в Росії (РСФСР) і в Білорусі народжувалось 15,9 дітей, в Україні — 14,6 («Бюлетень» Радіо «Свобода» в Мюнхені, ч. 70 з 1981 року подав, що до революції в Україні було найбільше народжень на всю Європу!), в Молдавії — 20,1, в Прибалтиці — 14,7, в Таджикистані — 37,5, в Казахстані - 24,4, в Узбекистані — 33,9...

Окупована Україна, мордована ворогом економічними нестатками, колгоспною панщиною, приковуванням робітників до державного станка — без права страйку, без права навіть залишити працю і підшукати іншу, мордована також духово — перестає давати звичайний, нормальний приріст.

Очевидно, Москва журиться не тим, що Україна біологічно починає втрачати населення,— навезуть москалів з півночі! — але причиною турбот імперських проводирів є загальне зменшення народжень, а звідси — і загальне зменшення робочої сили, яку можна експлуатувати. Турбує «московських червоних царів»,— за висловом комуно-китайців,— і наростання не лише кількісне, а й якісне власне того ж червоного сусіда — комуністичного Китаю, «жолтой опасности» («жовтої небезпеки»), як писав царський міністер Вітте в однойменній книжці... Турбує і той факт, що коли далі так піде крива народжень в ССРСР, то біле населення — слов'янське — опиниться незабаром у меншості супроти азійського, а Росія завжди була, є, і буде шовіністично-расистською потугою, аж до загнання її у власні етнографічні межі.

Та й чого поспішати українській матері народжувати дітей, коли вона свідомо, що дитина не матиме, за словами Тараса Шевченка, ні щастя, ні долі? Уявм собі на мить свідому українку, син якої має йти у совєтську армію, і коли він має слабший характер — повертається звідти по кількох роках та починає «цвєнькати» на «общепонятном»... Або уявм на хвилинку, що свідомі українські батьки посилають своїх дочку чи сина студіювати у вищій школі в «УСССР» — в інституті. Спільно вибирають, наприклад, педагогічний інститут. Їх в Україні рівно 30, і в більшості навчанця вже провадяться накиненою,

російською мовою! Про російщення українського шкільництва свідчать їм — українським батькам — навіть імена патронів інститутів (оте «імени»...). Український науковець у Америці проф. Дмитро Штогрин з УММАН завдав собі труда поцікавитися, яких же «патронів» мають педінститути в УССР? — на підставі кількох високошкільних довідників з України. Отже: 8 педінститутів не мають жодного «патрона», 10-м привласнені імена українських діячів, а 12-м — російських! Вибирайте, мовляв, який краще сподобається: імени Островського, Сергєєва-Ценського, чи Пушкіна, чи Крупской, чи Горького, чи навіть україножера Віссаріона Белінського?!

Така страшна дійсність в Україні, «на нашій не своїй землі», як влучно схарактеризував окуповану Україну Тарас Шевченко.

Чи інакше становище, наприклад, у Прибалтицьких «республіках», які до Другої світової війни були незалежними державами? Там також лютує московське КГБ, також переслідують інакодумців, а вже особливо борців-патріотів; туди також населяють москалів (і навіть певну частину... українців, які, не знаючи литовської, естонської чи латиської мов, поневолі змушені переходити на російську мову — і ставати навіть об'єктами ненависти балтів!). У Прибалтицьких республіках також дуже знизилася кількість народжень.

Під час польської революції з допомогою профспілки «Солідарность» — у кінцевому висліді проти московсько-большевицької окупації Польщі, — в Литовській ССР побував кореспондент американського журналу «Ньюзвік» **Ендрю Нагорскі**. У «Ньюзвіку» з 3 серпня 1981 року він писав (стор. 48): «Литовці, як і поляки, є майже всі римо-католиками... Вони, як і поляки, глибоко, історично ненавидять російську домінацію... І хоча поляків є 36 мільйонів, а литовців майже 3,4 мільйона, Москва дуже затривожена. Литовські повстанці міцно противилися в 1940 р. загарбанню їхньої країни, а також і в 1950-х роках, і навіть тепер... Без огляду на советські переслідування дисидентів, у Литві є багато нелегальних видань і їх активно читають — із протестами проти всього: від советської інвазії на Афганістан до нової політики режиму навчати литовських дітей російської мови, як другої мови, починаючи з першої кляси. «Щоб знищити країну, найважливішим є знищити її мову», — сказав американському журналістові один із литовських дисидентів.

Отже, були великі втрати під час війни — є вони й тепер, бо в штучно, з допомогою багнетів створеному конгломераті народів і націй, під назвою Советський Союз — не було і не буде ні одного дня справжнього миру для не-російських народів.

Допомога братам і сестрам

У країнах західного світу є численні еміграції народів із ССРСР, що вже є обвинувальним актом Москві. Ці еміграції стараються допомагати всіма можливими силами і засобами поневоленим братам і сестрам у ССРСР.

* * *

З наказу Москви була скликана 29 травня 1979 року «Всесоюзна науково-практична конференція «Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов ССРСР», і зловнамисне скликано таку конференцію в азійському Ташкенті.

«Ташкентська», а насправді — Московська русифікаторська конференція винесла «Рекомендації», які рівнозначні постановам, і є наказами керівників Російської імперії того ж самого типу, що й були накази Валуєвський чи Емський. Різниця лише між сторіччями!.. — імперія залишається незмінною.

Професор Сеттон Голл Університету в ЗСА Микола Чировський, автор багатьох наукових праць, у тому й кількатомової англomовної «Історії Росії», присвятив аналізі «Рекомендацій» окрему статтю (яку читач знайде в цьому збірнику), і тому не вдаємося в критичну аналіз, даючи лише переклад «Рекомендацій» з московської на українську мову.

Та заки подати тут переклад, зачитуємо уривок із «Заяви» нещодавно заарештованого КГБ у м. Дніпропетровському громадянина Івана Григоровича Сокульського (за копією документу, надісланого з Української Центральної Інформаційної Служби, УЦІС, при 140 Батирст вул. в Торонто, Канада).

Іван Сокульський пише:

«Я не політик (це не моє покликання) і не маю ніякої політичної програми. Хочу лише одного: реалізувати себе, як особистість... Першою елементарною умовою мого існування, як особистості — є **право бути українцем** (з усіма впливаючими звідси наслідками). Все моє свідоме і несвідоме життя свідчить, що такого права, права на Україну — я не мав і не маю.

Коли я в свої 25 років лише почав прозиратися через бюрократичні хащі, через зросійщене винародовлене оточення — до своєї питомої Батьківщини, в котрій я відчуваю корінь своєї духовности, своєї індивідуальности — мені відразу ж було почеплено ярлика «буржуазного націоналіста». Виключено з університету, а трохи згодом, ніби якого злочинця, конвойовано у Мордовію, пізніше у Володимирський Централ. На своєму власному досвіді переконався, що

українцеві, будь він хоч тричі марксистом, немає тут іншого, окрім тюрми або «психушки»...

Я не маю права на приватне (інтимне) життя — кожен мій крок і подих фіксуються.

Я не маю права писати щоденники — їх конфіскують (незалежно від того, про що там ідеться).

Я не маю права не узгоджувати свої погляди з офіційною доктриною, мушу сповідувати єдиноправильну філософську систему — марксизм, бо інакше звинуватять в антирадянщині.

Я не маю права на творчість (не говорячи вже про право друку) — звинуватять в «изготовлении и хранении» (*«виготовленні й збереженні»*, — ЛП), а при найменшій можливості і в «распространении клеветнических измышлений, порочащих наш советский образ жизни и строй» (*себто в «розповсюдженні наклепницьких вигадок, які очорнюють наш советський спосіб життя і лад»* — ЛП).

Я не маю права на працю згідно моїх уподобань і здібностей (в країні, де офіційно нема заборони на професію!).

Я не маю права на батьківство, бо хіба можна зватись батьком, коли не маєш змоги дати своїй дитині основного й найелементарнішого — Батьківщини, коли дитина твоя не має змоги ходити в український садок (такого немає!), а згодом і в українську школу (якої в нашій околиці теж немає), що вже говорити за український вищий навчальний заклад.

Радянський громадянин в дійсності має право лише на «воспроизводство населения» (*себто «репродукцію», розмноження* — ЛП), якщо не «рабочей силы». Анонімний бюрократ, що заправляє вихованням, дивиться на дитину лише як на об'єкт соціального маніпулювання, так, ніби окрім вигідних якостей майбутніх членів тоталітарного суспільства — більше нічого не повинно бути в Людині (і навіть не подумає узгіднити свій принцип виховання з думкою батьків).

Коли наступ на людину як істоту духовну починається ще в дитинстві, в дитячому садку і вже не припиняється до її останнього дня, то хіба дивина, що повсюди бачимо глибокий моральний занепад і здичавіння?!»

І остання цитата з «Заяви» громадянина УССР і ССРСР Івана Сокульського, якому режим не дозволяє й виїхати геть на Захід:

«Особливо помітно посилюється наступ на права людини після прийняття нової так зв. конституції розгорнутого будівництва комунізму». Та й чого можна чекати від конституції, в якій тріумфує

закріплюється явно антиконституційний акт — проголошення правлячої партії (себе ж самої) довічно правлячою партією»...

Цю «Заяву» — у ХХ віці, після знищення гітлеризму! — треба перекласти на всі мови культурного світу і донести до всіх урядів країн, які не бажують віддати свої народи, своїх людей, своїх дітей на погній великодержавно-шовіністичної мрякобісної Росії.

Автор статті переклав петровсько-катерининсько-валуєвсько-емсько-сталінсько-брежнєвські і прочая, і прочая «Рекомендації» московсько-ташкентської так зв. Конференції в мовному питанні, написані фонвізінсько-суконним «язиком» (див. окремо у цім збірнику).

Російщити дітей не-росіян, починаючи з дитячого садочку і навіть у родинному житті,— з допомогою телевізії, радіо, спільних таборів, чепурно та цікаво виданих і мистецько оформлених «Книжек-малышек», — ось на що в ХХ столітті наважились російські шовіністи-імперіялісти з-під комуністичного прапору. Про це виразно сказано у постановках Ташкентської (а як же — не московської!..) конференції з 1979 року.

Осліплі у власному самозакоханні, з очима, вже затуленими московськими червоними орденами, гончари, драчі, павлички, сингаївські та інші воскресенки в окупованому Києві пишуть оди «великому російському народові» — покищо ще українською мовою за московським правописом, немов не розуміючи, що тим допомагають москвинам підпилювати гілку, на якій ще сидять...

Ми не вдаємося в аналіз петровсько-катерининського типу «Рекомендацій» Москви з 29 травня 1979 року, але не можна без гніву читати «Рекомендації», бо це — повторення 1932-33 років в Україні, тільки вже не в пляні фізичного винищення українського народу голодом, а вже в пляні духового умертвлення національного організму — вбивства мови української нації!

У цім диявольським пляні відбувається нині в Україні руйнування української мови українських дітей, від садочків і яслів починаючи, через загальноосвітні школи і аж до російщення української молоді у вищих навчальних закладах Української ССР — страшною московською колонією у нашому столітті загибелі колоніялізму й торжественного маршу визвольних, народоправних націоналізмів по земній кулі, які довели вже до того, що з початкових 50 держав-засновників Організація Об'єднаних Націй виросла нині вже до понад 150 держав-членів. І не лише руйнування української мови — всі інші ділянки культурного життя, віри в Бога, пошанування звичаїв і традицій, — все поставлено під важкі удари московського молота-молоха і колючого серпа.

Залишається ще Україні українська родина, особливо жінка-мати, жінка-бабуся, які в рідній хаті розмовляють з дітьми та внуками рідною мовою, свідомо чи несвідомо ставлячи спротив московському Молохові.

Клясик українського письменства **Панас Мирний** писав про рідну мову: «**Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духа, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почарування**».

Не-російські народи ССРСР чинять завзятий і в найбільше різноманітних формах спротив російщенню та взагалі нівеляції їхніх мов і культур. Наприклад, нещодавно в столиці Естонської ССР (Прибалтика) 2,000 студентів демонстрували на вулицях і штурмували дім компартії, вимагаючи виведення советської армії з Естонії, припинення російщення балтицьких народів. «Русскі — геть з нашої землі!» — такі були кличі студентської естонської молоді (заворушення в 1981 році). У Грузинській ССР населення демонстративно не бажає розмовляти російською мовою з приїжджими росіянами та іншими чужинцями. У Литовській ССР виходить понад 10 підпільних самвидавних журналів та листків, у яких часто містяться заклики боротися проти російщенневої політики червоних московських царів-імперіялістів, а орденоносного Брежнєва називають «імператором», як тепер напевно називають нового генсека з 1984 р. К. Черненка.

Постійні арешти в Україні вказують на зростаючий спротив колонізаторам ХХ століття. Українці йдуть на московську каторгу в обороні прав свого та інших не-російських народів. У Дніпропетровському — дуже зросійщеному місті, куди Москва й далі насилає москалів під різними претекстами, не так давно був вивішений національний український синьо-жовтий прапор на будинку ЦК компартії, і до 9-ої години ранку там висів великий плякат українською мовою з написом: «Ми з усіми, хто проти вас!» На вулицях Львова молодь демонстративно голосно розмовляє українською мовою, а на вулицях Києва подібна молодь в розмові з закордонними туристами, у тому й українцями з Америки чи ін. вільних країн, стверджує, що українську мову в Україні переслідують державні органи безпеки, та що за прилюдне користування українською мовою в столиці «вільної» України можна набратися лиха, включно з пришиттям ярлика «українського буржуазного націоналіста»...

Голос російських дисидентів

Що ж на це російські дисиденти — нібито противники советського режиму?

Всі вони — за винятком кількох «білих круків» — зливають свої голоси в єдиному хорі на тему: як допомогти Росії вийти із скрутного становища, зберігши... цілість імперії.

Лише в скромному нью-йоркському виданні «Факты и Мысли» («Факти й думки») публікуються кілька шляхетних авторів, які стоять на позиціях незалежності й державности для народів ССРСР, але й там лише кілька росіян, як Віктор Калниш, інші ж — це не-росіяни. (І.Ріхтер, М.Хейфец, Х.Целміня й ін.).

Ще гірша, страшніша настанова так зв. російських «дисидентів» у ССРСР, від яких різко відмежовуються українські та інші не-російські борці за права своїх національних мов і культур, за відновлення чи створення своїх національних держав на руїнах Російської імперії — ССРСР.

Наведемо один яскравий приклад. У російськомовному щоденнику «Новое Русское Слово» в Нью-Йорку з 20 березня 1982 року дисидентка Людмила Алкссеєва зробила огляд «Саміздат-81», себто «Самвидав» у 1981 році. У Москві й Ленінграді продовжують виходити чимало самвидавних журналів і листків. Загальний тон цих видань, пише Л.Алексєєва, — «демократичний, ліберальний, терпеливий, плюралістичний».

Але не всі й такі. Читаємо: «У Москві виходить журнал «Многие лета» за редакцією Геннадія Шиманова. Його ім'я стоїть на обкладинці журналу. Шиманов уже багато років публікується в самвидаві...» Що він пропагує, цей московський дисидент, якого ні КГБ, ні Черненко і Ко напевно не збираються ні засилати в Сибір, ані кидати в «психушку»? Читаємо таке свідчення:

«Напря́м, що його представляє Шиманов, іноді називають націонал-більшевизмом. Але його справедливіше було б назвати, як не дико це звучить, — стверджує Л.Алексєєва, — «православним більшевизмом», бо головна ідея Шиманова така:

«Комуністична партія ССРСР повинна відмовитися від марксистської ідеології і замінити її православ'єм. Це зміцнить її і внутрі країни, і назовні, дозволить **завоювати увесь світ, зросійщити його і зробити православним.** Це й буде встановленням тисячолітнього царства на землі»(!).

Православ'є чи ні («комунізм» сам хотів колись бути вірою), але головне тут щось інше: **завоювати і зросійщити увесь світ!** Оце відвічний гін Москви, від Каліти та інших Долгоруких починаючи. І тому загнати Московію в її етнічні межі — це першочергове завдання не так, може, західного світу, який все ще не розуміє, що й до нього надійде черга в московському плянуванні, як поневолених не-російських свободолюбних націй і народів СССР та країн-сателітів.

Замість закінчення

Росія дуже помиляється в своїй безоглядній політиці російщення неросіян в СССР, бо англійці давно мовно занглізували ірландців, але Ірландія від того не стала і не стане ніколи Англією... Людина може відійти під різними тисками від свого, але не може пристати й до чужого, бо можна відносно легко замінити українське слово «ЩО» на московське «КАК», але годі змінити народну психіку, світогляд, світосприймання, саму душу.

В Україні триває в різних формах визвольна боротьба, а в ділянці лінгвістичній — мовна війна.

І не дивно. Адже бельгійський письменник Ван-Баєрс писав, що «Перемінити народові його природну мову це те саме, що й учинити духове вбивство народу». А світової слави психолог Краффт-Ебінг заявив: «Рідна мова — це найважливіший чинник розвитку духового життя людини. Народи, які досягли національної свідомости, дуже дорожать своєю рідною мовою, як дійсним, природним, дорогоцінним скарбом, надбаним колективною духовою діяльністю багатьох попередніх поколінь».

Недаремно поет Святослав Караванський (тепер на волі в Америці) ще на засланні в Мордовській АССР в 1966 році писав:

*...Хто дав право людей карати
За правдиве, за щире слово,
За любов до сестри, до брата,
За любов до своєї мови?
Хто дав право, о совість віку,
З найчесніших — робити в'язнів,
А зате на чолі народів
Наставляти катів і блазнів?..*

Наставлені Москвою кати і блазні в окупованій Україні ще в 1960 році писали на сторінках «Радянської України» з 13 квітня, мовляв, «деякі люди не зрозуміли об'єктивного процесу збагачення і зближення

національних мов народів СРСР і цей потяг оволодіння російською мовою та культурою схильні були називати «російщенням», «асиміляцією»...

А московські слуги Драч і Павличко в 1966 році потішали в Америці деяких українських наївняків від політики і культури, так зв. «зустрічалників», мовляв, «деякі українські письменники сидять у в'язницях, але їх буде скоро випущено»...

Сидить у московській в'язниці увесь український народ та інші неросійські народи. У боротьбі проти поневолення минає життя вже цілих поколінь українців...

Історія російщення України не закінчилась, титанічна боротьба триває... але де є той у світі, хто назве нам бодай одну вічну імперію?

Спротив російщенню

Не можемо називати багатьох фактів напівпасивного чи й цілком пасивного спротиву російщенню в Україні, щоб не показувати катєбістам пальцем на певні явища чи осіб. Активний спротив за московської диктатури означає смерть або заслання-ув'язнення. Арешти тривають далі, а щоб замаскувати їхні причини, режим зобов'язав суди визначувати фальшиві обвинувачування. Тому нібито немає в Україні політичних процесів, а є лише судилища за «тунеядство», за нібито неробство, ухиляння від праці тощо.

Все таки можемо нагадати кілька фактів пасивного спротиву української нації окупантові.

Наприклад, київський міський щоденник «Прапор комунізму» оприлюднив 10 січня 1980 р. дані статистичного бюро про національний склад населення української столиці. У 1970 р. Київ мав 1,631,908 «душ» населення, а на 17 січня 1979 р. вже 2,143,900 осіб. За 10 літ населення зросло на 31%, головню через приїжджих чужинців та у висліді втечі селян-колгоспників від модерної панщини. За даними з 17 січня 1979 р. українців у Києві було 1,456,000 осіб, себто 68,7% всього населення міста, а росіян тоді було — чужого елементу — 474,000 осіб, або 22,4%. А як справа з мовами? З усього населення Києва в 1979 р. українську мову рідною назвали 1,132,100 осіб, або 76,3% населення. За переписом з 1959 року всіх киян, які подали українську мову, як свою рідну, було тільки 43,7 відсотка. В той же час осіб, які, живучи в українській столиці, подавали російську — окупаційну — мову, як свою рідну, зменшилося в Києві за 20 років з 53,8% до 44,8%.

Без огляду на це у Києві майже не можливо почути на вулицях українську мову. Чому? Бо мову Шевченка, Франка, Лесі Українки московські ставленики в Україні називають «бандеровським язиком» — обвинувачення в націоналізмі.

У висліді так зв. Ташкентської мовної конференції з 1979 року в СРСР, у не-російських «республіках» почали заводити все більше мішані національно табори для дітей і молоді. Один з них відбувається щороку в Україні, на Кіровоградщині, у типовому українському селі (вже так давно «окохоззеному») — Богданівка. Туди звозять дітей з різних країв імперії, і мимоволі вони змушені розмовляти одні з другими бодай ламаною, але російською мовою, щоб якось спілкуватися таджикові з білорусом, українцеві з грузином, латвійцеві з казахом, вірменові з нанайцем... Під наглядом партійців і комсомольців та довірених вчителів, у тому й кагебівських сексотів-донощиків, ота різноплемінна і різномовна маса має виховуватися «в соціалістичному дусі», коротко — російщитися мовно і духово. Для цього дітям показують лише російською мовою озвучені кінофільми, театральні вистави, влаштовують концерти з російською музикою, виступи хорів — із російськими піснями. Офіційно всі розмови в таборах чи на «фестивалі» в Богданівці мають провадитися тільки і виключно російською мовою, бо це, мовляв, «великий русский язык Ленина»...

З відомостей, що надходять, знаємо, що в Богданівці не раз доходить до того, що діти дійсно показують один одному... язика, не бажаючи ламати свою рідну мову на чужу російську. Виникають сварки і непорозуміння, не лише мовного, а й звичаєвого характеру, навіть побутового (відкидання незвичних харчів тощо). Московські наглядачі це бачать, але з упертістю, гідною ослів, продовжують так зв. Богданівські фестивалі й влаштовують їх також у інших частинах СРСР.

А до якого ж висновку прийшли українські діти в с.Богданівці, Знам'янівського району?

Даємо голос київській «Літературній Україні» з 20 січня 1983 року. Там якийсь ревний пропагатор «фестивалів інтернаціональної дружби» волею-неволею розповів про одну цікаву «подробицю», якої не коментуємо, лише прохаємо читачів уважливо вдуматися в прочитане:

«Думається, ми по-справжньому не осмислили ще всього значення цього благодірного процесу, величезні можливості, які він відкриває в складній і важливій справі інтернаціонального виховання».

«І тут мені видається важливим, повчальним і для нас, дорослих, висновок, урок, що його здобули для себе в дні фестивалю богданівські школярі»:

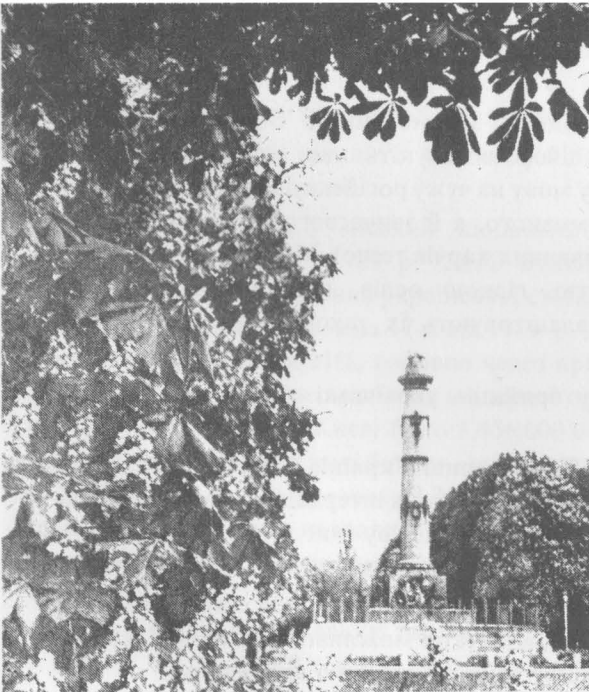
«Російська мова в нашій країні — головна мова спілкування, знати її треба всім — з акцентом і без нього: не всім мова дається однаково. Але має бути і взаємний, зустрічний інтерес. Коли ти живеш і навчашся на Україні чи в Грузії, Естонії чи в будь-якій іншій республіці й не знаєш її мови, літератури, національних звичаїв,— хіба ти не збіднюєш, не обкрадаєш себе?»

«Влучне спостереження. Справжня національна дружба — це не односторонній рух».

В Україні триває жорстоке, безоглядне, небувале російщення, накинене згори нащадками Каліти, Петра I і Катерини II.

Боротьба за українську мову — це боротьба за українську душу українського народу, за нашу духовність, за нашу майбутність.*

* Джерела та імена й прізвища авторів виділені чорним шрифтом. — *Ред.*

Колоніяльна Україна у формі УССР: у м. Полтаві —
пам'ятник перемоги царя Петра I, встановлений у 1807
році — «свято оберігається»...

Вячеслав Давиденко

ЗЛИТТЯ НАЦІЙ В СССР

Національна політика большевиків, яку започаткував був Ленін, від самого початку йшла зигзагуватою лінією, залежно від внутрішньої і зовнішньої кон'юнктури. Почавши від ленінського «дайте їм хоч дві мови», через українізацію і сталінський період масового терору, коли «на всіх язиках все мовчало», прийшла вона в часах Хрущова до нової фази тотального, глибинного російщення. Новий провід КПСС, поваливши Хрущова, покасувавши його реформи, мовчки схвалив хрущовську лінію в національній політиці.

Щоб оправдати свій російщенневий курс, прийнятий на XXII з'їзді КПСС у Москві, большевицькі теоретики опрацювали цілий ряд казуїстичних формул: «бажання неросійських народів оволодіти російською мовою», «затирання національних різниць у процесі будівництва комунізму», «зближення і дружба советських народів» і ось таку чисто схолястичну формулу: «**бурхливий розвиток національних мов є умовою і konieczною передумовою для ступневого виділення одної з рівноправних національних мов країни як міжнаціональної мови**».

Що таке міжнаціональна мова в розумінні західноєвропейських філологів?

Ще донедавна в колоніальних країнах міжнаціональною мовою була мова-воляпюк, що виникла на основі мови колоніяліста: англійської, французької, еспанської чи португальської, і мови даної колоніальної країни. Цією мовою порозумівались автохтони з завойовниками, і вона охоплювала кількості слів, уживаних поза будь-якою граматичною структурою.

Міжнаціональною мовою називають також мову висококультурної нації, добровільно прийняту представниками інших націй в науці, в міжнародній торгівлі, в дипломатичних відносинах, на міжнародних форумах. Такою мовою була в середньовіччі латинська мова, у XVIII столітті — французька, останнім часом — англійська.

Про міжнаціональну мову в ССРС ще донедавна ніхто не згадував, а тому годі шукати її в советських енциклопедіях і партійних постановах. Вона з'явилася на новому етапі російщення, як заслона над панівною, насильно накидуваною російською мовою, внаслідок... «бухливого розвитку національних мов»!..

Міжнаціональною мовою для всіх народів ССРС російська мова має стати тому, що вона — як твердять партійні советські філологи — є «рідною мовою більшості населення ССРС»; тому, що її діалекти мало між собою різняться, і вона належить до слов'янських мов; тому, що «високу оцінку давали їй Карл Маркс та Фрідріх Енгельс», і тому, що «Ленін передбачав перетворення російської мови у засіб міжнаціонального порозуміння в Советському Союзі»...

Створена при Академії Наук ССРС т. зв. Наукова Рада для вивчення розвитку мов соціалістичних націй «авторитетно» стверджує, що виділення російської мови як міжнаціональної в Советському Союзі є наслідком природного зростання многонаціонального населення окремих советських республік.

Зростання многонаціональності республік ССРС, власне засилля тих республік передусім російськими елементами — від 1939 р. на Україну прибуло понад 4 мільйони москалів — вважають советські вчені за «прогресивну тенденцію», яку треба всіляко підтримувати, «ведучи рішучу боротьбу проти проявів націоналістичних настроїв, зміцнюючи в советських людях почуття єдності соціалістичної батьківщини».

Царські обрусителі були куди примітивніші, як советські. Національну політику проводили вони під гаслом «не було й не буде», «всі слов'янські ріки мають зіллятися в русському морі» та ін. Зрештою, і всю свою діяльність в цьому напрямі називали вони, не криючись, «обрусенієм іногородців».

Советські обрусителі, реалізуючи свою національну політику, спираються на «науковому ґрунті», що його, мовляв, підготували ще клясики марксизму, а пізніше опрацював Ленін. Передусім вони покликаються, як уже згадано, на «добровільність», яку виявляють народи ССРС до стосованого супроти них російщення, і рішуче заперечують будь-яку дискримінацію національних мов у Советському Союзі. У Програмі КПСС, ухваленій на XX з'їзді, «забезпечується повну свободу для кожного громадянина виховувати й навчати своїх дітей в будь-якій мові, не допускаючи ніяких привілеїв, обмежень та примусу у вживанні тих чи інших мов».

Назовні це виглядає дуже ліберально. А що це значить на ділі? На ділі це значить, що, наприклад, в Україні українська мова вже перестала бути обов'язковою в школах, бо батьки самі, «з доброї волі» вирішують, до української чи російської школи посилати своїх дітей. А коли взяти під увагу, що в більшості високих шкіл УССР всі дисципліни викладаються російською мовою, то кожний батько, який хоче дати своїй дитині високу освіту і не хоче, щоб з неї вийшов громадянин другої чи третьої категорії, — мусить віддати її до російської початкової, а далі й середньої школи.

Советський академік узбекського роду К.Ханазаров пояснює це так: «Визначаючи мову навчання, батьки мають підходити до цього з оглядом на перспективу — знання якої мови найбільш потрібне для якнайширшого охоплення всього багатства соціально-політичної, технічної і наукової літератури»... А далі попросту називає «національними мовними егоїстами» тих советських громадян неросіян, які хочуть виховувати своїх дітей у рідній мові, і запевняє, що «не тільки елементарна початкова, семирічна, але й повна середня і висока освіта практично вигідніша й зручніша в російській мові».

«Історичну конечність» загального обмосковлення народів СССР комуністичні русифікатори узасаднюють тим, що, мовляв, у кожній советській республіці з кожним роком зменшується чисельність народу, який дав їй назву, отже автохтонів, і зростає чисельність цього ж таки народу поза межами рідної країни; що темпи зростання кількості цих людей поза межами рідної країни випереджають темпи зростання їх у своїй країні. При цьому русифікатори замовчують, що такий процес винародовлення — не природний демографічний процес, а штучний, систематично ведений заходами примусового й напівпримусового характеру. Таке перемішування народів, що має ціллю створити єдиний «советський», а фактично російський народ, ведеться шляхом висилання молоді на так. зв. цілинні землі, ніби добровільного виїзду «надвишок» населення союзних республік на Далекий Схід, шляхом систематичного відряджування випускників високих шкіл на периферії СССР для «допомоги відсталим народам».

Проголошуючи рівність усіх націй і всіх мов в СССР, «гарантуючи» найширшу підтримку для розвитку національних мов і культур, московсько-большевицька центральна екзекутива одночасно гальмує з щораз більшою силою всякого роду вияви національних культур, обнижуючи їх атрактивність, зводячи їх на рівень провінційних, периферійних культур для «хатнього вжитку». Звідси — глибокий занепад в Україні національного культурного рівня, літератури та

мистецтва і позірний розвиток так званого «самодіяльного мистецтва» — фактично червоної, соцреалістичної малоросійщини з примітивними хорами, насиченими советським репертуаром в українській мові, з сільськими театрами, що виставляють п'єси-агітки, з танцювальними гуртками на найнижчому поземі.

Це виразно видно також з характеру і відсоткового відношення літератури, виданої в ССРСР російською і всіма іншими мовами. За даними офіційного статистичного збірника «Печать в ССРСР в 1960 г.» видано в тому році загальним накладом: наукової літератури в російській мові 88.5% і в інших мовах народів ССРСР 9.6%, виробничої та інструктивної відповідно — 94.0% і 5.9%, підручників для початкових шкіл — 64.3% і 27.3%, підручників для високих шкіл — 83.3% і 8.9%, белетристики — 87.1% і 12.0%, дитячої літератури — 87.6% і 12.0%. Решта — мовами не-советських народів. За даними цього ж таки статистичного збірника із загальної кількості всіх журналів, газет та інших періодиків виходило у 1960 р. в ССРСР в російській мові 77.3% назв загальним накладом 84.9%.

Тотальне російщення, заплановане на XXII з'їзді КПСС, передбачає обмосковлення не лише шкільної системи в усіх республіках ССРСР, але й системи дошкільного виховання — дитячих ясел, дитячих садків і дитячих організацій, бо, як заявляє той же академік Ханазаров, «основи знання міжнародної мови значна частина дітей неросійської національності набуває вже в цих закладах, де з-правила контингент самих дітей і виховників інтернаціональний».

Отже, «вільний вибір» советськими громадянами мови виховання і навчання своїх дітей перерішується фактичним станом речей, в якому всякий вибір виключається. І тому центральний советський освітній апарат сам, без участі батьків, плянує по окремих республіках і областях співвідношення кількості початкових і середніх шкіл з російською викладовою мовою і мовами окремих національностей. При чому вивчення російської мови у національній початковій школі починається вже від 2-ої класи.

Маскуючи свою русифікаційну політику облудним гаслом «розвитку національних мов і культур», большевики останнім часом виставили перед очі советських громадян новий параван — «двомовність», за яким приховують вони процес витискування і нищення однієї мови другою, панівною, значить, російською.

Двомовність — твердять з властивим їм цинізмом советські теоретики — «глибоко прогресивне явище, яке виникає внаслідок розвитку суспільства і його економічних та культурних зносин з іншими

народами; двомовність постає внаслідок історичної необхідності і вимагає від того чи іншого народу знання другої — російської — мови, крім своєї рідної».

Отже те, що в перекладі на зрозумілу мову зветься винародовленням, московські русифікатори називають «історичною необхідністю» і «прогресивним явищем», як «прогресивним» і «історично необхідним» називають советські історики завоювання царатом середньоазійських країн, Кавказу і «возз'єднання» з Росією України, а в останніх часах прилучення прибалтійських країн.

У зв'язку з новим курсом національної політики появився в республіках ССРСР — крім зорганізованих після війни шкіл-інтернатів, де діти цілковито позбавлені батьківських впливів — новий тип початкової школи — мішаний, сказати б, утравістичний, де навчання лише рідної мови ведеться рідною мовою, а всі інші предмети — «міжнаціональною», чи пак російською. Наприклад, у Ташкентській області Узбекистану, якому, як і Казахстанові, либонь призначено бути експериментальною ділянкою для переведення большевицького досліду винародовлення, в 1960-61 рр. із загальної кількості 935 шкіл (без Ташкенту) 382 школи вже утравістичні. У цих школах навчалося понад 50% учнів. Також в Азербайджанській ССР на початку 1961 р. 343 школи з усіх 3780 переведено на мішаний тип, фактично російський. Аналогічні приклади, очевидно, можна було б навести в усіх советських республіках.

З переходом учня до середньої, а далі й до високої школи процес обмосковлення чимраз більше посилюється.

Виступаючи в 1961 році у Москві з доповіддю про проект нової програми КПСС, Хрущов дозволив собі висловитись, що **«російська мова стала фактично другою рідною мовою для советських народів»**. Цю дефініцію Хрущова, що ввійшла в програму КПСС і що досьогодні не відкликана, советські філологи — проти здорового глузду, який заперечує, що нормальна людина може мати дві рідні мови,— постаралися всебічно узаasadнити.

Советські теоретики дещо злагіднюють винахід Хрущова. І так, згаданий вже академік К.Ханазаров вияснює, мовляв, твердження, що міжнаціональна мова стала другою рідною мовою для всіх народів ССРСР, не можна розуміти так, що всі народи опанували її так само добре, як і свою національну мову. «Таке розуміння,— пише він,— є наслідком поверхневого уявлення про діалектику розвитку мовного життя ССРСР. Воно суперечить національній політиці комуністичної партії, приводить до недооцінки ролі і значення національних мов».

Однак, «другою рідною мовою російська мова є своїм впливом і соціальним значенням» (?!). Більше плутаного «вияснення» годі придумати!

«Було б теоретично помилковим, а практично шкідливим, — снує далі свої казуїстичні міркування Ханазаров, — змішувати таке реалістичне розуміння формули «російська мова — друга рідна мова народів ССРСР» з вузько лінгвістичним тлумаченням терміну «друга рідна мова». Це може привести до порушення ленінського принципу свободи вибору громадянами мови навчання своїх дітей, спричинити спроби переведення національних шкіл на російську мову навчання через адміністрування згори, при відсутності кінцевих для цього умов, як це мало місце в деяких республіках»...

Советський русифікатор пробалакався: отже, «адміністрування згори» так далеко поширилося в національних республіках і зустріло, очевидно, такий гострий спротив населення, що треба було мобілізувати академіків, щоб дещо вгамували над міру ретельних низових обмосковлювачів...

Часто згадуване в еміграційній пресі як актуальне советське гасло «злиття мов» в ССРСР не вживається в офіційній советській пропаганді. Що більше, член Академії Наук УССРСР Білодід відносить це гасло до періоду культу особи Сталіна, коли допущено, мовляв, багато перекручень у «ленінській національній політиці». Розвінчуючи Сталіна, закидають йому тепер новоявлені советські ідеологи цілий ряд спірних і помилкових тверджень. Сталін, мовляв, зовсім випускав з уваги «історично неминучий» процес виділення міжнародної мови, яка, на його думку, має з'явитися аж у далекому майбутньому, в комунізмі. Така теза Сталіна — пише російський академік Каммарі — «об'єктивно перешкоджала вивченню російської мови всіма народами країни, проповідуючи пасивне очікування періоду всесвітньої диктатури пролетаріату».

«Сталін, — пише далі академік Каммарі, — говорив не тільки про майбутнє злиття націй, що, безсумнівно, правильно, але й про майбутнє злиття національних мов усього світу. Це — річ спірна. Історичний досвід советської многонаціональної держави, а також дослідження мовознавців не дають прикладів злиття різних мов і створення на цій основі нової мови...»

Закидаючи Сталінові найбільший гріх — відхід від заповітів Леніна в національному питанні, новоявлені теоретики твердять, що Ленін, мовляв, був обережний і тактовний в національній політиці і,

узасаднюючи теоретично неминучість злиття націй, ніколи не говорив про злиття мов.

А проте, всі ці нібито дискусії й теоретичні міркування є нічим іншим, як димовою заслоною, робленою в обличчя щораз виразнішого невдоволення і спротиву народів СРСР політиці російщення, силування їх «любити» російський народ, «дружити» з ним, схилитися перед його «вищою культурою».

Злиття мов, а з ним і злиття націй, яке советські пропагандисти відносять ніби в далеке минуле, вже тепер з усією наполегливістю намагається реалізувати Москва, щоб створити єдиний советський, а фактично російський народ з російською мовою, літературою і культурою.

«Багатонаціональні республіки», як називають тепер советські пропагандисти «союзні республіки» Україну, Білорусь, Казахстан, Грузію і ін. — затрачують свої кордони і стають цілковитою фікцією. Єдина, з центру керована економіка визначає кожній республіці конкретні економічні функції колоніального додатку червоної імперії. «Українське вугілля», «українська нафта» — це тільки заголовки пропагандивних газетних саттей. Українські вивіски над крамницями і установами — це фальшиві вивіски, і говорити сьогодні в Києві й Львові по-українському — це значить звертати на себе увагу і підозріння в націоналізмі. Це значить робити виклик режимові і його охоронцям. І тому до «доброго тону» належить тепер, коли український актор і український поет, зійшовши зі сцени, говорить «міжнародньою мовою», яку у царських часах називали «общепонятною».

Кероване з центру російщення України іде ще й іншим, ніби не керованим каналом — через московські елементи і червоних малоросів, що на власну руку «перевиконують пляни» офіційних русифікаторів. З самої ж советської преси довідуємось про численні випадки, коли провінціальні книгопродавці-україножери відмовляються поширювати українські книжки і пресу, коли вчителі середніх шкіл, стараючись ухопити «дух часу», культивують по школах українсько-російський жаргон — теж по лінії «злиття мов».

Отже, нова програма КПСС розв'язує шовіністичні настрої не тільки серед членів партії, але також у масах російського народу і заохочує до коляборації всі не-російські народи, витворюючи з них плеканий ще царськими чиновниками-обрусителями комплекс малоросійства.

Центром калічення української літературної мови і української культури є, хоч як це парадоксально звучить, Академія Наук УРСР, що

послідовно вилущує з української граматики і правопису всі її питомості, всі відміни від російської граматики і правопису, що випускає «російсько-російські» словники, як саркастично висловився один з їх упорядників. У виданій останніми роками серії фахових словників — хемічному, сільськогосподарському, технічному та ін. — фактично української термінології немає, там майже всі терміни російські, написані по-українському чи дещо зукраїнізовані.

Урядовою мовою по всіх установах УССР є російська мова, хібащо в листуванні між низовими, районними центрами ще допускається «мова автохтонів». Мовою наукових видань, зокрема Академії Наук УССР, є переважно російська.

Українську мову дискримінується при вступі молоді до високих шкіл — вступники можуть «вибирати», з котрої мови, російської чи української воліють вони складати іспити. При вступі до всіх без винятку військових шкіл вимагається знання лише «міжнародної мови».

В програмах радіо і телевізії також панує «друга рідна мова», а українську свідомо і послідовно калічить. Протести поодиноких українських письменників і вчителів під увагу не беруться. Всі кращі фільми, продюзовані в УССР, виходять російською мовою або дублюються в цій мові.

Молоде українське покоління своєї історії і літератури не знає: основні історичні події і постаті зфальшовані советськими істориками і «літературознавцями». В цьому легко переконатися, переглянувши підручники для середніх шкіл з історії України і історії літератури. Нищення українських культурних пам'яток, що його почали московські большевики в 20-их роках, не припиняється, не зважаючи на «лібералізацію» режиму, і свого вершка досягло в спаленні національних фондів бібліотеки Академії Наук у Києві в 1964 році.

У Москві хочуть зробити з не-російських народів ССРСР народи-безбатьченки, народи без історії, мови і традиції, щоб легше було їх адаптувати, перетравити, засимілювати і — злити з народом російським в єдину «советську націю».

Так зване «зближення націй» в ССРСР, а фактично їх насильне зливання, споювання в єдину російську націю «будівничих комунізму», є свідомо доконуваним Москвою злочином — духовим геноцидом, на який українська еміграція мусить звернути увагу всього світу.

Свого часу в Європі не вірили, що сталінське гасло «ліквідація куркуля як кляси» є гаслом, під яким будуть фізично ліквідовані

мільйони українських селян, найкраща, найбільше працююча частина селянства з тисячолітнім досвідом хліборобів-господарів. Свого часу не вірили, що «Майн кампф» Гітлера — конкретна програма дії озвірілих расистів, які, керуючись цією програмою, повернуть Європу в часи похмурого Середньовіччя, залляють її кров'ю мільйонів людей. Нині в світі не вірять, що нова програма КПСС є програмою московських шовіністів на духове знищення десятків народів Східної Європи, а між ними й 42-мільйонного українського народу. В ревеліційній промові Хрущова, в якій розкривав він злочини Сталіна, пригадував цей недавно повалений диктатор, що Сталін плянував був після війни виселити всіх українців на Сибір, як «німецьких коляборантів». Нові московські диктатори плянують український народ, як окрему націю, знищити на його ж таки землях.

Комуністичним теоретикам вільно плянувати все, що впаде їм в голову. Вони плянують уже майже півстоліття, але історія щоразу перекреслює їхні пляни і йде своїм шляхом. Суворая реальність — це поневолені в СРСР народи, які прагнуть волі й незалежності, і їхні поневолювачі, які хочуть за всяку ціну втриматися при владі і втримати червону імперію з її «другою рідною мовою», щоб не розвалилась вона так, як розвалилась була імперія Романових у національній революції 1917 року.

У добі, насиченій націоналізмами, коли в широкому світі постають десятками нові незалежні держави, большевицька національна політика, хоч і оздоблена «прогресивними» гаслами і підперта «науковими теоріями», повернулася до засудженої історією політики московських князів і царів. І тому вона також приречена на неминучий провал.

На цьому похмурому тлі завдання української політичної еміграції ясні: допомагати своєму народові протиставитися московсько-большевицькому натискові, алярмувати вільний світ, мобілізувати оборонців свободи для всіх людей, вияснювати світові підступні пляни Москви на поневолення всіх ще вільних народів.

Зростаючий спротив українського народу тотальному його обмосковленню, що виявляється в усіх ділянках його життя — в літературі, в економіці, в сфері релігійній — напевно буде скріплюватися, коли він знатиме, що українська еміграція твердо стоїть на своїх антикомуністичних, антимосковських — самостійницьких позиціях.

ЛІТЕРАТУРА

К.Х.Ханазаров, «Сближение наций и национальные языки в СССР». Академия Наук Узбекской ССР, Институт Философии и Права, Ташкент, 1963, ст. 240.

Каммари М.Д. «Строительство коммунизма и дальнейшее сближение наций в СССР», «Вопросы философии», 1961, ч. 9.

Кравцев И.Е. «Развитие национальных отношений в СССР», Київ, АН Української РСР, 1962.

Українська мова потрібна окупантові лише для пропагування облудних ідей комунізму. Під будинком із гаслом — пам'ятник Ленінові, рятівникові Російської імперії ХХ ст. у формі ССРСР.

Д-р Ігор Гурін

ФОРМУВАННЯ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І РОСІЙЩЕННЯ

Характеризуємо стисло: мова — це засіб для спілкування між людьми при допомозі символів — звукових понять або графічних (писаних) знаків. Літературна мова — це мова історичного оформлення: впорядкована, нормована та вживана по всіх сферах людського суспільства. Вона являється мовою літератури, критики та публіцистики, законодавства, наукових праць.

Грамматика — це система правил, на основі яких вивчається, впорядковується та нормується мова. Історична грамматика — це ділянка, в якій уважливо вивчаються ті явища, що відбуваються в мові на протязі якогось історичного періоду (щодо української мови, то можна говорити про тисячолітній період), на основі писемних та усних пам'яток. Врешті-решт — правопис: це сконденсовано або стисло та навіть спрощено представлена грамматика, з основним наголосом на нормативні мовні правила, які являються обов'язковими для кожної літератури.

У нашій «Повісті временних літ», під роком 998, є згадка, що мова словенська та мова руська — це та сама, одна мова. Це фактично дає нам право перенести розглядання формування норм української мови аж на 860 рік, себто рік, коли філософ Константин (пізніший святий Кирило) був з місією в Південній Україні того часу, зокрема в Криму або в тодішньому Херсонесі. Там, згідно з твердженням у його ж «Житті Константина» — його біографічної пам'ятки, він зустрів у Херсонесі русина і дістав від нього Псалтир, писаний руськими словами або руськими «письменами», — і знайшов чоловіка, який ті письменна йому «перетолкував»; у короткому часі св. Кирило вже почав читати тією мовою. Очевидно, що для науковця, цісарського бібліотекаря із Магнааури Кирила не було особливо важко ознайомитися з руським діалектом. Він досконало знав південно-болгарські діалекти, а що на той час різниця між мовами була невелика, то ця справа не була для

нього складною. Що для нас цікаве, що в другій історичній пам'ятці з кінця IX століття, у пам'ятці, автором якої є чорноризець Храбр, а твір має назву «О письменех» або «Про письмена», зазначено, що й до св. Кирила — слов'яни мали свою азбуку і свої письмена. Єдине, що Кирило зробив, це впорядкував ті письмена. Отже, згідно з твердженням чорноризця Храбра, на роллю Кирила припадає якраз перша нормативна граMATика або створення правопису для слов'янського письма, оформлення слов'янської граMATики, яка, на жаль, до нас не дійшла.

Дальший розвиток проходить дуже швидко. X століття, а зокрема XI століття характерні формуванням української мови. Знову підкреслюємо, що норми тієї мови були дуже близькі до розмовних, хоч сьогоднішні аналізи цих джерел дають дуже цікаве явище, яке дозволяє ствердити, що в той час у Києві наші предки, українці княжої доби, властиво говорили двома мовами: однією мовою, так званою літературною, якої навчали в школах, якою писали релігійні та філософські трактати, та другою мовою — місцевою, на основі якої велось законодавство і писано літературні твори. Пам'ятками такими, очевидно, будуть і закондатні книжки того часу, і «Слово о полку Ігоревім», а також наші літописи, які дають певні риси формування живої української мови ще в далеких часах.

Дальший розвиток проходить через період Великого Литовського князівства XIV-XVI століть, періоду, з якого залишилися велетенські пам'ятки у так званих литовських метриках, понад 500 томів, написаних мовою наших предків того часу, в яких всюди проявляються елементи живої української мови.

Третій період, не менше цікавий, але більше бурхливий, — це період козацької доби. З розвитком української науки в Києві, зокрема в Києво-Могилянській Академії, яка залишила велетенську кількість пам'яток і де ми зустрічаємо, без сумніву, вже давно оформлені дві мови: льокальну, яку звать руською, і мову словенську, яку ми тепер науково звемо церковно-слов'янською. Хоч для мови руської (часом мова зветься одним ім'ям — словено-руською), мови льокальної, ми не знаходимо жодної граMATики того часу, зате для мови словенської маємо кілька граMATик, між ними дуже цікаву граMATику Мелетія Смотрицького, яка стала зразком для пізніших граMATик усіх слов'янських народів.

Отже, чи то були на півночі росіяни (москалі), чи на півдні серби й болгари, всі користувалися граMATикою Мелетія Смотрицького. Не

менше цікавою, а для нас, для вивчення української мови, ще більше цікавою є граматики Ужевича, знайдена в Парижі, вірніше знайдена вона давніше, але недавно опрацьована й видана у серії пам'яток мовознавства України в Києві. Це видання являється дублікатом оригіналу, і в ньому вже явно порушуються елементи української мови.

Дальший розвиток проходить ще швидше та наближає нас до т.зв. революційного перелому в ділянці мовознавства або в ділянці лінгвістики. Такий злам стався з виходом у світ твору Івана Котляревського «Енеїда» 1798 року, який раптом розділив одним сильним помахом словено-руську мову чи словено-російський язик, як тоді говорилося, на дві мови: на мову слов'янську, властиво, тобто мову книжну — і мову руську, малоруську чи найточніше визначення — українську, залежно, в якій області України чи на яких землях України тоді говорилося.

Вихід літературної праці цією мовою і дальша поява інших літературних творів спонукали вчених застановитися над питанням нової мови. Цікаво, що М. Ломоносов, один із російських вчених і автор так званої Першої граматики російської мови, базованої на тій же самій граматиці Смотрицького, аналізуючи ці мови під час своїх студій у Києво-Могилянській Академії в 30-х роках ХУІІІ ст., стверджує важливе явище. Тоді взагалі мовою звали лише одну — мову словенську, все те, що відхилялося від неї, звали діалектом. Ломоносов ствердив, що тоді мови російської не було: був діалект (або говір) північно-руський і був діалект (говір) південно-руський, був діалект сербський і був діалект болгарський, діалект польський, діалект чеський — все це були діалекти-говори різних народів. Пізніше ці діалекти науковці вирішили, при дальшому розвитку студій лінгвістичних, клясифікувати як мови, а підвіділи, певні відмінності в тих же мовах, уже клясифікувати як діалекти або говори. Отже ХІХ століття характерне тим, що над українською мовою починають концентрувати свою увагу цілий ряд науковців більшої і меншої скالی, між ними і лінгвіст Павловський. Рівно через 20 років після виходу в світ «Енеїди» І.Котляревського з'являється на ринку перша науково опрацьована грамика, нормативна грамика, не тільки описова, української мови, яка, без сумніву, була побудована на аналізі українських народних творів та говірок того часу. Правда, Павловський ще доказує право на існування української мови в своїй граматиці, доказують й інші, але вже стверджується існування окремої української мови, з окремими специфічними законами фонетичними та морфологічними — окремої від російської чи будь-якої іншої мов.

Стилістика була порушена раніше, зокрема при аналізах і в збірках різних фольклорних творів. У скорому часі по граматиці Павловського, який вже намітив певні нормативні, або скажімо, правописні елементи української мови на початку XIX століття, в 30-их роках XIX ст. з'являється унікальна річ — словник Білецького-Носенка. Річ, яка була подана на затвердження до московської Академії Наук у 1834 році й раптом зникла! Не могли оригіналу знайти! Білецький-Носенко, на той час уже літня людина, вирішив, що коли пропав перший оригінал, то він напише другий оригінал. Сідає знов до праці, минає ще шість років, і він видає змодифікований новий словник, не видає, а представляє рукопис. Цей рукопис знову був поданий до московської Академії, був відкинений, знову «загубився». Разом з рукописом словника Білецький-Носенко написав і граматику, граматику нормативну, тобто перший правопис української мови. Він також зник і його не знайдено до цього часу...

Трохи більше пощастило із словником. Його нарешті відшукали і в 1964 році, тобто приблизно через 125 років видали в київській Академії Наук. Що цікаве в цьому словнику? В ньому подається в гніздовій формі повний граматичний вираз. Цікаво, що Білецький-Носенко обігнав лінгвістичну науку більш, як на 100 років. Бо вже 125 років перед виходом у світ цього словника він порушує лінгвістичні закони, до яких сучасні лінгвісти дійшли лише в XX столітті, так звані закони словотвору. Закони словотвору, на основі гніздового принципу, розробляються в словнику, що й було використано автором в дисертації, чим був заскочений мій професор із Оксфордського університету, проф. Б.О.Унбегаун.

Зі здивуванням він зазначив, що це майже неможлива річ, щоб людина, 125 років тому, розробила питання, яке ми лише тепер розробляємо. До цього часу ми ще не маємо розробленої монографії про словотвір української мови.

Але що цікаве, це властиво чому в Російській імперії зник той перший нормативний словник української мови? Справа була в тім, що на ньому було написано: «Словник української мови тих слів, які в інших мовах не вживаються», тобто було підкреслено повний відрив елементів, характерних лише і виключно для української мови, відмінних від мови російської та й від інших слов'янських мов. Тобто, науково говорячи, були зформовані підстави української лінгвістики, які, очевидно, не пасували Російській Академії Наук. Відповіддю було те, що оригінал знищили або ж приховали десь в архівах московських так добренько, що його не знайшли й до цього часу. Чи вони

знайдуться, чи ні, але аналізи, зроблені тепер, ствердили з того примірника словника, який знайшовся, другого видання (перший примірник пропав, як я уже підкреслював),— дали нам підстави говорити, що українська мова була повністю зформована і окреслена в працях мовознавців у першій половині минулого століття.

Дальші кроки у розвитку української мови і її норм проходять уже більше бурхливо в працях інших вчених, починаючи від Максимовича, першого ректора Київського університету, та таких визначних науковців, як Срезневський, Потебня, Житецький та інші, оформлюються дуже детально, набирають певної стислості та закономірності, аж до таких кардинальних праць, як «Грамматика Рутенська» Степана Смалья-Стоцького, яка вже зовсім потверджує рівноправність української мови з усіма слов'янськими мовами світу, як мови незалежної та зі своїми специфічними рисами, які її відрізняють від інших індоєвропейських чи слов'янських мов, у тому й російської.

Розвиток української літератури йде рівнобіжно з розвитком української лінгвістики та пришвидшує питання нормування української мови. Затримки, які траплялися, були ставлені розвиткові української лінгвістики зі сторони російської царської влади: чи то укази Петра I про заборону української книги, чи то укази Катерини II, чи сумної слави Емський указ у другій половині XIX століття. Однак, вони не зупинили розвитку української літератури, а разом з тим і мови.

Академік Михайло Грушевський уважав, що в основі української літературної мови мають бути діалекти західноукраїнські, мотивуючи тим, що там ліпше збережена староукраїнська традиція, про яку я згадував, з-перед тисячолітньою перспективою тоді, як в східноукраїнських діалектах аж такої далекої перспективи немає. Перемогла думка Левицького і його прихильників, що засвідчує хоча б нормативний словник Грінченка (який можемо звати нормативним), хоч він лише частковий словник української мови, маленький словник: він має 4 томи, але представляє може лише 14% мовного запасу української мови, і то лише слів, яких інші мови не мають. Той словник був прийнятий, властиво, за основу літературної мови. Ним починають все більше й більше користуватись для нормування.

В аспекті політичної думки і політичних подій також приходять знову великі зміни, які наближають нас до революції 1917 року, яка потрясла монархіяма і монархією Російською, яка багато чого змінила в політичному й лінгвістичному питаннях. Перед тим передумовою був і 1906 рік, коли українська мова була офіційно-формально визнана

російською Академією Наук. На заключення лишається сказати ще одну річ: правопис — це лише збір скорочених нормативних правил мови, в даному випадку української, і нічого більше. Це збір правописних правил, приготованих у спрощеній формі для зручності вжитку широких мас мовлян. В основі правопису лежить принцип писаної мови — фонетичний. На фонетичному правописі побудовані дві слов'янські мови: білоруська і сербська (сербський діяч Вук Каражіч вчив: «Говоріте, ако пішіте, пішіте, ако говоріте»).

Зразком морфологічного правопису являється, для прикладу, англійський правопис, а також і російський, тобто правописи, коли пишеться одне, а вимовляється інше («спеллінг»).

Наші спроби фонетичного правопису, пропоновані батьком українського історичного роману, письменником П.Кулішем, не прийнялися. Не прийнявся у нас і правопис чисто морфологічний, який був пропонований свого часу на західноукраїнських землях і викликав жваву боротьбу лінгвістів, яка згодом зникла в силу своєї неактуальності. Український правопис пішов на компроміс — компроміс фонетично-морфологічний.

Наш правопис зазнавав змін, удосконалювався, але постійні втручання в українську мовознавчу науку окупанта часто нівелювали осяги українських лінгвістів. Постійна тенденція Росії — білої і червоної — була і тепер є в ССРСР: російщити український правопис, наближати його все більше й більше до іншої, чужої для українського народу мови — мови панівного в ССРСР російського народу.

Від 1930 року і особливо в 1932-33 рр. окупант, послуговуючись присланими з Москви і місцевими комуністами, типу Н.Кагановича, Г.Шевельова, П.Постишева, Н.Косіора, А.Хвилі, В.Затонського, П.Любченка, також О.Фінкеля та подібними, заповзвся руйнувати українське мовознавство. Атакували в журналі «Більшовик України» (органі ЦК КП(б)У, який був і є тотально підвладний ЦК КПСС у Москві) мовознавців, виступали проти т. зв. «польонізмів» — і силою вводили московізми-русизми, зліквідували всі особливості синтаксис української мови. Опрацьований червоними мовознавцями від партійно-московської політики «Російсько-український словник», видання Інституту Мовознавства Української Академії Наук в УССР (праця тривала в 1934-37 рр.) академік Агатангел Кримський, який володів кількома десятками мов, назвав не російсько-українським, а «російсько-російським словником» — просто вводили слова з російської мови і називали їх українськими...

Російщення України посилилося за Брежнєва і катєбіста Андропова, але не зменшується і спротив цьому згубному процесові для української культури.

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ

Ужевич Іван — «Граматика слов'янська», Париж (Сорбона) 1643, «Наукова думка», Київ, 1970. Ст. XXII - 86 - 114. Серія — пам'ятки української мови.

Беринда Памво — «Лексикон словенороський» за оригіналом з 1627 р. А.Н.УРСР, Київ, 1961.

Білецький-Носенко, П. — «Словник української мови» за оригіналом рукопису з 1839 р. А.Н.УРСР, Київ, 1966 р.

Булаховський, Л.А. — «Питання походження української мови», А.Н.УРСР, Київ, 1956 р.

Мельничук, О.С. — (редактор, праця наукового колективу) «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» А.Н.УРСР, Київ, 1966 р.

Керницький І.М. — «Система словозміни в українській мові», «Наукова думка», Київ, 1967 р.

Ковалів, Пантелеймон — «Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими мовами». НТШ, т. 29, Філологічна секція, Нью-Йорк, 1958 р.

Огієнко Іван — «Українська мова». Бібліографічний показник до вивчення української мови. Київ, 1918 р.

ГОЛОС НАУКОВЦЯ-ЮРИСТА ЛЕВКА ЛУК'ЯНЕНКА

«... Для нормального розвитку української нації і її державности Україна повинна вийти... із складу Союзу ССР та стати абсолютно ні від кого незалежною, самостійною державою»...

Засуджений до розстрілу, з заміною на 15 років концтаборів і заслання.

Приклад російщеневих заходів режиму: в українському місті Дніпропетровському (Січеславі) — гасло окупаційною російською мовою.

Дмитро Чуб

МЕТОДИ І ЗАСОБИ РОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНИ

Коли візьмемо статистичні дані про видання книжок, які були чи не найголовнішим показником рівня культурного і мистецького розвитку нашого народу, то побачимо, що від XI століття, тобто від появи першої рукописної української книжки «Остромирового Євангелія»¹, що її написав у 1056-57 роках київський дяк Григорій, до XIV століття нараховано 700 рукописних книг, а з XV по XVIII століття включно, рукописних та друкованих книжок нараховано 25 тисяч². На жаль, ці відомості торкаються не тільки України, а всієї території Росії та захоплених нею країн. Проте, з певністю можна сказати, що в Україні було переписано чи й написано та надруковано книжок більше, ніж у самій Московії, бо й освіта в ті часи в Україні стояла значно вище, ніж у Московії, і перша вища школа — академія та перші друкарні були відкриті в Україні.

Серед слов'ян, як стверджує проф. О.Лотоцький³, першими в друкуванні книжок були чехи, бо вони стояли ближче до Заходу. Вони випустили першу книжку в 1468 році. А вже за ними стояли українці, що видали першу українську книжку слов'янською мовою, «з особливостями живої української мови» в 1491 р. Це були перші дві книжки для потреб українського населення — «Октоїх» та «Часослов», що вийшли в друкарні Шваймпольта Фіоля в Кракові. Тим часом перша російська книжка в Москві вийшла через 73 роки, тобто 1564 року. Надрукував її відомий першодрукар Іван Федоров з допомогою білоруса Мстиславця. Але Московщина в ті часи була настільки темна, що після виходу третьої книжки натовп напав і спалив друкарню, а самого друкаря хотіли вбити, бо він, мовляв, був зв'язаний із нечистою силою. Про це тепер російські історики не згадують. Рятуючись від небезпеки, Федоров тоді втік разом із Мстиславцем до Білоруси, а потім переїхав на Україну до Львова, де організував нову друкарню.

У третій чверті ХУІ століття друкарство вже швидко розвивалось на західніх українських землях: у Львові, Острозі (Волинь), де в 1580 р. надруковано повний «Кодекс слов'янської біблії». Це було перше видання такої біблії в слов'янському світі, що стало зразком для дальших видань.

Крім цієї друкарні, відкрилися друкарні в інших місцевостях, як у Дермані, Почаєві, Луцьку, Крем'янці, Житомирі. Ще більше їх збудовано у Львові та в інших містах Галичини. На Київщині три друкарні працювали в самому Києві, найбільша з них була друкарня Києво-Печерської Лаври. Були друкарні й у Фастові, Бердичеві, а також у Чернігові.

Отже, доки Україна була самостійною князівською, гетьманською чи козацькою державою, ішов у нас широким розмахом культурний розвиток. Відомо, як багато виходило різних видань у Києві, Львові, Острозі. Українські видання розповсюджувались тоді по всіх слов'янських землях, зокрема в Московщині і навіть у неслов'янських країнах, як Молдавія, Румунія, Угорщина. Так Україна виконувала важливу культурну місію серед різних народів.⁴

Не було тоді в Україні й цензурних обмежень. Але чим далі, то чужа Московщина все ворожіше зустрічала українські видання, навіть суто церковні. А пізніше дійшло до того, що цар Олександр Михайлович підписав навіть договір з поляками, всупереч «Гадяцьким пунктам»⁵, вимагаючи, аби «...все те, в котрых местностях книги печатаны и их слагатели, також печатники или друкари, смертью казнены были, и книги, собрав, сожжены были и впредь чтобы крепкий заказ был безчестных воровских книг никому с ваших королевского величества подданных нигде не печатали под страхом смертной казни».⁶

Завзята боротьба за друк книжок між Україною і Московщиною (Росією) тривала протягом ХУІІ-ХУІІІ століть, не зважаючи на суворі накази. І хоч загалом книжки тоді друкувалися, зокрема на релігійні теми, церковно-слов'янською мовою, забарвленою українськими словами, Москва вимагала надсилати кожен рукопис перед друком до них, людям, призначеним царською та патріяршою владою. Ці цензори вимагали дотримуватися «великоросійської граматики», а кожне українське слово вважалось... за «ересь»!

Тому після середини ХУІІ століття, тобто після горезвісного Переяславського договору, ситуація в Україні стала гіршати: Москва запровадила суворий нагляд над кожною друкарнею, вимагаючи все посилати на цензуру. Особливо цього вимагав московський патріярх,

який щоразу писав грізні листи до Києва, Та Києво-Печерська Лавра не дуже зважала на ті листи, боронячи незалежність у справах церковного друку та мотивуючись тим, що вони мусять друкувати своєю мовою, бо українське населення їхньої мови, тобто московської, не розуміє. Московські ж зверхники доводили, що «когда будет много языков, то пойдёт смута на земле». Тому і «Четьї Мінеї» митрополита Дмитра Туптала, друквані в друкарні Києво-Печерської Лаври, з причин української мови — спалили.

Як пише проф. Лотоцький, Москва накладала часто «тисячорубльові штрафи», а чернігівську друкарню навіть сконфісковано й перевезено до Москви. Тому після 1720 р. майже все українське книгодрукування було заборонене. З тих причин такі видатні праці, як літописи Величка, Самовидця, «Історія Русів» та навіть і твори Гр. Сковороди довгий час ходили у ХУІІІ столітті поміж людей в рукописах. Також і перші частини «Енеїди» виходять спершу в Петербурзі, бо в Україні тяжче було видати. І той факт, що деякі тодішні праці ходили в рукописах, нагадує нам сучасний самвидав у ССРСР, зокрема в окупованій Україні, у формі Української ССР.

Таким чином, протягом другої половини ХУІІІ століття та в ХІХ столітті видавнича справа в Україні з волі Москви була спаралізована. Навіть перші видання «Кобзаря» та «Гайдамаків» Т. Шевченка вийшли у Петербурзі.

Отже, у 1847 р. на Україні була опублікована тільки одна книжка, у 1848 — три, у 1849 — 2, у 1850 — 1, у 1851 — 2, у 1856 — 5. Із цього ми бачимо, яку нищівну роллю відігравала Росія в долі нашої культури. І це робилося в той час, коли в Україні було вже понад 10 мільйонів населення. А тим часом російські історики писали, що приєднання України до Росії мало «прогресивне значення». Це повторюють і сучасні советські історики в енциклопедіях та різних виданнях.

Після скасування кріпацтва в 1861 році в Російській імперії тиск на українську книжку дещо зменшився. Тому навіть за рік до цього, у 1860 році, в Україні видано було 24 книжки, у 1861 — 33, у 1862 — 41 книжку. Але в 1863-му році репресії щодо українських видань поновлюються, Московський уряд оголошує того року цілу програму нищення української мови, висловлюючи устами міністра внутрішніх справ Валуєва, що «никакого особого малороссийского языка не было, нет и быть не может, а наречие их, употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши». Заборонено було перекладати навіть Євангеліє. Тому в 1863 році

вийшло у нас, на східніх землях України, тільки 15 книжок, у 1864 — 11, у 1865 — 5, у 1870 — теж 5.

Але незабаром прийшов зловісний 1876 рік, що приніс ще більший погром для українського друкованого слова. 18 травня того року цар Олександр II, будучи в Німеччині, в м. Емсі, біля Вісбадену, видав тасмний «височайший указ» по лінії цензури та жандармерії, яким заборонив друкувати українською мовою все, крім красного письменства, тобто художньої літератури. При цьому заборонялося перекладати з інших мов, а також ставити вистави і друкувати драматичні твори. Заборонялося ввозити українські видання з-за кордону, читати лекції українською мовою, навіть друкувати тексти до музичних творів⁷.

Цей указ називають ще «указом Юзефовича», помічника куратора Київської шкільної округи, який був ворогом всього українського і відіграв велику роль в підписанні цього «указу», дарма що його навіть не розглядала Рада Міністрів. Формально він ніколи не був відкликаний. Ганебно промовчав цю дату в 100-ліття підписання й сучасний уряд Москви та маріонетковий в Україні, фактично солідаризуючись із ним. (У 1970-х рр. вільні українці спалили в м. Емсі — символічно — той указ).

Після цього указу було закрито Південно-Західній Відділ Географічного Товариства в Києві, також прихильну до українців газету «Киевскій телеграф», усунено з Київського університету низку професорів.

Формальною підставою до цього «указу» 1876 року став висновок комісії в складі міністрів російського уряду: Д.Толстого, Тимашова та шефа жандармів Потапова: «Вся литературная деятельность так называемых украинофилов должна быть отнесена к прикрытому только благовидными формами посягательству на государственное единство и целость России»⁸. Ще різкіше й безоглядніше висловив свої погляди пізніший міністер внутрішніх справ Росії П.Столипін, який вважав, що три основні «отрасли восточного славянства и по происхождению, и по языку не могут не составлять одного целого»... і він далі провадив підступно-злочинну русифікацію українського народу.

Так виглядав той «прогресивний вплив царської Росії на Україну».

Тільки Галичина, що була під Австрією і терпіла від Польщі, мала більше національної волі. Там друкувалися українські книжки, журнали, газети. Тому багато письменників із Наддніпрянщини слали

свої твори а Галичину, звідки деякі українські видання нелегально перевозились на східні землі.

1905 рік трохи полегшив обставини в Україні, але небагато. Зате бачимо, яким розквітом забувало українське життя з вибухом революції й утворення української самостійної держави. Уже в 1917 році в Україні вийшло друком 747 книжок, у 1918 — 1084, але в 1919 лише 665, бо з півночі в Україну сунула вже збройна московська навала, перефарбована з біло-царської на червоно-комуністичну.

З приходом большевицької влади в Україну кількість українських видань починає зменшуватись. У 1920 році виходить українською мовою лише 457 книжок, а російською в Україні — 369, у 1921 українською мовою — 214, а російською — 448, у 1922 р. укр. мовою — 385, а російською — 927.

Крім цього, Україну душить російська література, що систематично напливає з Росії й продається по значно нижчих цінах, ніж українські видання. Наприклад, підручник з мікробіології українською мовою коштував 5 карб, а російською — 2.50. Така різниця була й на інші видання. Так ішло плянове російщення українського населення через книжку, школу, пресу, кіно. До того ж і розподіл паперу й постачання робила Москва. Наприклад, в-во «ЛіМ» у 1933 році запланувало видати 252 книжки, а паперу дали тільки на 128 видань. Тож і розподіл паперу був одним із засобів російщення та гальмування культурного розвитку України.

А щоб зламати опір української інтелігенції, у 1933-37 роках було заарештовано 240 українських письменників. Лише за одним вироком Виїздної сесії Військової Колегії Найвищого Суду СССР під головуванням Ульріха з 13 по 15 грудня 1934 року було засуджено до розстрілу 28 осіб.⁹ При цьому було зазначено, що більшість їх перейшла кордон із зброєю в руках, що було чистою вигадкою. Майже всі вони після смерті Сталіна були реабілітовані, хоч їхніх творів не друкують, за малим винятком.

Англійський науковець Альберт Пайні ґрунтовно простудіював часи того масового нищення й надрукував солідну працю під назвою «Ріст і падіння Сталіна», де читаємо, що в 1934 році Сталін, не читаючи, підписав до розстрілу 384 списки арештованих, а в кожному списку по 10 тисяч осіб. Це становило близько 4 мільйонів людей. Серед них можна з певністю сказати, що була більшість українців. Внаслідок масових арештів серед українських письменників видано таємний обіжник для книгозбірень, де було 5 тисяч заборонених видань.

Другим об'єктом наступу Москви було шкільництво. Щоб підготувати ширший наступ російщенню, між 1933 і 1937 рр. було проведено великі чистки в шкільній мережі. За тодішніми повідомленнями советської преси, було викинуто з учбових закладів 24 тисячі вчителів. Особливо широкого розмаху набув цей розгром українських культурних сил, так званого культурного фронту, у 1934 році, коли застрілився й нарком освіти Микола Скрипник, а перед тим, побувши з Аркадієм Любченком на селі в 1933 році й побачивши страшний — організований штучно Москвою, — голод, вимирання цілих сіл — покінчив самогубством письменник-комуніст Микола Хвильовий, у 1937 році пішов шляхом самогубства і голова Раднаркому Панас Любченко.

Ще перед цим московська влада (у 1933 році) ліквідувала всі українські школи на Кубані, де було вже понад 240 українських шкіл, перевівши їх на російську мову викладання. Там же примусово переведено зросійщення педагогічних технікумів в Краснодарі (крайовий центр Кубані) та в станиці Полтавській, а також зліквідували українські відділи при Краснодарському робітфаці, при педінституті та сільськогосподарському інституті. В самому Краснодарському робітфаці тоді навчалось на українському відділі 160 студентів. Одночасно заарештовано й розстріляно викладачів мови та літератури в Краснодарі проф. Шалю та Семена Боклаженка, а разом з тим зачинено й український клуб в Краснодарі.

Того ж 1933 року зліквідовано й українські газети: одну в Краснодарі, як додаток до російської газети «Красное знамя», та «Червону газету» в Ростові. В Краснодарі редактором додатку був комсомолец, а пізніше партієць письменник Омелько Розумієнко, а в Ростові поет Іван Луценко та письменник Спиридон Добровольський. Розумієнка пізніше було заарештовано, Іван Луценко мусів тікати геть далеко на північ Росії, а Добровольський опинився на Далекому Сході, звідки писав листи про те, що там, на Зеленому Клині, де теж були українські школи — все українське життя зліквідовано. Отже, Москва діяла за всесоюзним пляном проти України.

Ростов-на-Дону тоді був центром Південно-Кавказького краю. Український відділ при обкомі партії очолював член партії Федосій Чапала. Його теж було заарештовано й розстріляно.

Слідом за ліквідацією всього українського культурного життя на Північному Кавказі, зокрема на Кубані, було вивезено на північ Росії населення трьох найбільших українських станиць, зокрема станицю

Полтавську, де був педагогічний технікум та українські школи, де щороку пишно відзначали Шевченківські свята. У цій операції, як бачимо із спогадів колишнього генерала НКВД Орлова, брало участь 12 тисяч військ НКВД. Вони оточували кільцем кожен станицю і змушували все населення проходити повз спеціальну комісію НКВД. Проти імені кожного на списку та на пашпортах ставили відповідні літери А, Б або В. Перших, переважно мужчин-козаків, відокремили й розстріляли поблизу станиць. Тих, що з літерою Б, забрали на заслання, а третіх — переселили на північ. Їх вивезли товаровими вагонами, а тими ж самими вагонами привезено росіян та білорусів, щоб заселити спорожні станиці.

Деталі того звірячого нищення людей та ліквідації українського життя в станиці Полтавській розповіла авторові дівчина Д. Бура, батька якої там було розстріляно, а брат покінчив самогубством на засланні. Знаю ці деталі й від інших осіб, з якими автор вчився на Кубані, в Краснодарі.

До речі, під час ліквідації українського культурного життя на Кубані, на Далекому Сході та в сусідніх районах з Україною — на Вороніжчині та Курщині — в інституті Шевченка в Харкові саме була виставка українських видань із Кубані під гаслом «Українські письменники на Кубані». Але одного дня прийшов енкаведист (НКВД містилось тоді на сусідній вулиці) й наказав прибрати ту виставку про Кубань...

Так «благотворно допомагав старший брат відсталій Україні» і це, як пишуть тепер, «мало прогресивне значення».

НКВД спеціально стежило поза межами України, хто розмовляє українською мовою, хто читає українські книжки. Один учитель, котрий живе тепер в Австралії, якому після заслання дозволили жити поза межами України, розповідав, що оселився він біля Ростова-на-Дону. Коли-не-коли брав книжки з місцевої книгозбірні. Бібліотекаркою була українка. Одного разу він запитав, чи є в них українські видання. Вона вже була добре знайома з ним, приятельювала. Вона сказала, що має й українські, але не радить йому випозичати, бо періодично приходять енкаведисти і бере списки людей, які випозичають українські видання.

Масові арешти серед письменників набрали такого розміру, що кожен був готовий, що по нього приїде вночі «чорний ворон». А тому в Харкові в будинку письменників «Слово» щоночі палили рукописи, де було хоч трохи патріотизму та моментів, що могли б стати для енкаведистів приводом до арешту письменників. Тому навколо будинку «Слово» взимку 1934 року сніг був чорний від паперової сажі з димарів.

А що українська мова в устах людей стала для НКВД ознакою націоналізму, то в містах люди вже боялися розмовляти своєю мовою.

Не даром же й на допиті письменника Івана Багряного слідчий Герсонський кричав: «До яких пор ти, сволочь, будеш гаваріть на етом сабачьєм язике?!» А це ж діялось в установі, яка репрезентувала владу та її законність...

Терор і російщення дійшли до того, що коли за статистикою за 1928 рік в Україні шкіл з українською викладовою мовою було 85%, то за тими ж советськими даними по війні було вже тільки 65%.

Одночасно зменшувався й відсоток українських видань, порівнюючи з російськими. Якщо українці в 1962 році становили 20% всієї людности ССРСР, то книжок українською мовою того ж року, за статистикою ССРСР, надруковано лише 8%, порівняно до всієї книжкової продукції ССРСР. На одного росіянина в Советському Союзі в 1963 році пересічно припадало 9 друкованих книжок, а на одного українця лише дві книжки українською мовою. До того ж в Україні видавали й видають велику кількість видань російською мовою, тоді як в Росії немає жодного українського видання, жодного українського видавництва, жодної української школи чи організації.

За тією ж статистикою, у 1963 році в Україні надруковано 7,599 книжок, але з них українською мовою тільки 3,321, а російською — 4,278. Отак Москва розв'язує національне питання в Україні та інших неросійських республіках. За тією ж советською статистикою бачимо, що наклади-тиражі українських видань щороку зменшуються. Наприклад, у 1962 році загальний тираж всіх українських книжок, виданих в Україні, становив 87 мільйонів 58 тисяч, а в 1963 — тільки 76 мільйонів 667 тисяч: за один рік зменшилось на 10 мільйонів примірників. Зате в той же самий час в Росії наклад російських книжкових видань зріс на 15 мільйонів.

Та порівняймо Україну навіть із сателітною Угорщиною. В Україні в 1963 році на 45 мільйонів населення випущено 76 мільйонів книжок, а в Угорщині, яка має 10 мільйонів населення, у тому ж році видали угорською мовою 80 мільйонів, бо там опіка «старшого брата» й російщення ще не має тієї сили, що в Україні.

А ось про новіші часи на видавничому полі: каталог «Нові книги України» за 1970 р. подав, що мають видати 1,668 книжок українською мовою, але подібний каталог за 1973 рік подав уже тільки 1,029 книжок українською мовою. А в каталозі на 1974 рік кількість впала до 866 тисяч. Отже, проти 1970 року зменшилася вдвічі. А як врахувати, що з

гих запланованих ще з 25% не будуть з різних причин надруковані, то картина виглядатиме ще гірше.

Збірник «Печать СССР» подає, що в Україні в 1961 році видано брошур та книжок українською мовою 4,041 назв, а в 1968 лише 2,944. (Отакими швидкими темпами йде силуване, вимушене окупаційним режимом російщення українського народу. Тим часом російською мовою, навпаки, щороку в Україні друкують все більше й більше. Так у 1956 р. було надруковано російською мовою 3,200 прим., у 1960 — 3,893, у 1965 — 4,023, у 1970 — 4,682 прим., а в 1972 — 5,497 прим. З тих же статистичних відомостей бачимо, що останнім часом російські видання в Україні переважають українські видання на 80-90%. У 1973-му році в Україні видано 131 серійне видання, а російською 264 назви, до того ж тиражі російських серійних видань значно більші; у 1980 рр. становище погіршилося ще більше.

Але ще коли поглянемо на тиражі пропагандивних видань, то побачимо, що на них паперу не шкодують: за советською статистикою, на пропагандивні й політичні видання давалося 33% загальної кількості, а на мистецьку літературу тільки 9%. Зате київський «Блокнот агітатора», що виходить двічі на місяць, друкують 435 тисяч прим. — макулятура, якої ніхто не читає.

Ще гірше стоїть справа і з видаванням газет. Більшість їх виходить російською мовою. Лише в 1963 році переведено на російську мову 15 газет. Видання «Статистика СССР» подає, що загальний річний тираж всіх українських газет в Україні становить 2,752,588 прим. Але в той же час тираж лише однієї газети «Известия» становить 2,820,000.

Книжкова й газетна продукція СССР у 1973 р. виглядала так: у відсотках російською мовою друкувалось 80,4, а українською — 3,9.¹⁰

Та якщо декому здається, що все ж в Україні друкується більше видань українською мовою, ніж російською, якщо хтось подумає, що попередньо подані відомості застарілі, то для доказу радимо взяти «Щодекадний бібліографічний бюлетень», що його видає Державний комітет Української ССР в справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі. Ось ч. 22-ге, 23-ге і 24-ге. Візьмемо перше за 1980 рік, підрахувавши, скільки яких видань вийшло, побачимо, що українською мовою протягом декади вийшло 47, а російською — 58. Про велику різницю в кількості видань промовляє й те, що російською мовою щотижня виходить каталог видань, що має 83 стор., а український щодекадний бюлетень друкують лише на 23 сторінки, в якому більшість видань російською мовою, як подано вище.

Окрема тема, що свідчить про російщення й винародовлення, — це вивожування чи забирання з України населення на цілину, молодь до технічних шкіл до Росії (по 200-300 тисяч щороку), звідки їх мало повертається в Україну. Про це широко подано в «Сучасності» ч. 6 (162) за 1974 р. в статті Мирослава Прокопа «Перемішування населення СРСР і Україна».

Як іде російщення на видавничому полі, бачимо й з того, що в 1963 році відбулася в київському в-ві «Дитвидав» нарада письменників. Директор видавництва доповів, що в річному пляні 263 назви, але з них лише 85 назв українських письменників, а решта — переклади з російської та інших мов. Це обурило письменників, і Марія Пригара назвала в-во не «Дитвидав», а «Перекладвидав».

Одночасно письменники критикували наклади дитячих видань, які щороку зменшуються: давніше пересічний тираж дитячої книжки був 90 тисяч, а тепер лише 30 тисяч.

У газеті «Літературна Україна» полтавський гуморист Ковінька писав, що якось відвідав він село Лютенька на Полтавщині. В сільраді йому скаржилися, що вони передплатили на 10 тисяч українських газет та журналів, а їм прислали цілу купу російських, які дійсно купую лежали на шафі, бо ніхто ними не цікавився.

В іншому числі тієї ж газети Марія Пригара та Наталя Забіла писали, що твори орденоносця Олесь Гончара, видані в Москві російською мовою, можна знайти й купити в кожній українській книжковій крамниці. Але творів того ж автора, виданих у Києві українською мовою, не можна дістати навіть у книгарнях поблизу Києва. Поет Петро Дорошко писав в тій же газеті, що він об'їхав три області з літературними виступами й побачив, що по книжкових крамницях майже немає українських видань. А в с.Купичеві, поблизу Колодяжного, на Волині, де жила славна Леся Українка, у будинку культури, серед книжок, розкладених перед покупцями, не було жодної української книжки, ні з прози, ні з поезії. Отак виглядає москвський інтернаціоналізм на практиці.

Нечуване російщення провадиться по всіх ділянках українського життя. У 1964 році прибув до Австралії з Одеси пароплав по пшеницю. Серед обслуги пароплава багато українців, що видно було не тільки з мови, а і з списку всіх, що працювали на пароплаві. Але в пароплавній книгозбірні не було жодної української книжки. А коли я звернувся до капітана й запитав, чому такий стан з книжками, він нахабно зміряв мене очима з голови до ніг, а потім сказав: «А разве Киев — это не

Россия?» І це відповів член компартії, відповідальна людина. Мимоволі хочеться запитати, чи може бути щось подібне на пароплаві з Греції, з Німеччини, Франції чи навіть з Росії, де не було б літератури рідною мовою?

За советською статистикою, у 1963 році на 10 тисяч населення Росії припав 161 студент, а в Україні на ту саму кількість населення — тільки 129 студентів. Також на 10 тисяч населення Росії мали 33 науковців, але в Україні — тільки 16.

Такий самий стан і з театрами. З доповіді голови Ради Міністрів УРСР Коротченка довідуємось, що в Україні в 1960 році був 61 професійний театр, але з них тільки 30 українських, а решта російські. Зрозуміло, що сьогодні цей стан ще погіршився. В Одесі з шести театрів тільки один український. Те саме і в Києві: із семи театрів лише один український (драматичний) та один напівукраїнський.

Відомо також, що кілька років тому в Дніпропетровському зросійщили оперу, приславши з Москви своїх адміністраторів і мистецьке керівництво.

Та ось ще разуючий доказ московської гуманности. У Франції надрукована велика праця письменника й історика **Ролянда Гошера «Опозиція в УРСР»**. У цій праці, крім багатьох фактів боротьби УПА проти німців та советських військ, з багатьма деталями автор розповів на підставі свідчень колишнього професора Харківського університету **Олександра Ратгавза**, який живе тепер в Ізраїлі, про протест українських студентів Харківського університету проти російщення. У 1951 році, ще за життя Сталіна, українські студенти Харківського університету відмовилися складати іспити російською мовою. Тоді 800 з них було репресовано: багатьох вивезено на Сибір, а 33-х на закритому суді засуджено до смертної кари й розстріляно. Через десять років після цієї трагічної події проф. Ратгавз, будучи в Києві, зайшов до тамтешнього університету, щоб відвідати ректора. Це було 23 травня 1961 року. Перед університетом Ратгавз побачив авта НКВД. В коридорі університету теж були військові, а попід стіною стояв довгий ряд студентів з піднесеними догори руками. Енкаведисти перевіряли, чи на руках тих студентів немає слідів чорної фарби. Причиною слідства було те, що на стінах, на підлозі і навіть у підвалах сімох будинків університету було намальоване чи написане число «33». Проф. Ратгавз вважає, що в тому малюванні мусіло брати участь щонайменше 100 студентів. Символ «33» появився в ті часи теж на стінах університету у Львові.¹¹

Отак діяла «гуманна» советська Москва проти української мови та її оборонців.

Така облога російщення панує скрізь: в одній технічній школі у Львові студент запитав викладача, чому він читає лекції російською мовою, адже всі слухачі — українці, і їм зрозуміліше, коли викладатиме українською мовою. Наступного дня КГБ вже викликало батьків того студента й допитувалось, хто намовив їхнього сина ставити такі питання. Коли у Львівському університеті створився гурток прихильників української мови, на чолі з професором-мовником, і вони умовилися розмовляти між собою лише своєю мовою, то у львівській газеті появилася стаття під назвою «Гнилизна», і тих студентів і професора було виключено з університету. Отакий жорстокий той московський інтернаціоналізм.

Щоб швидше провадити російщення, у 1932-33 роках переведено на російську мову дві українські газети — «Ворошилівець» та «Червона Армія». Всі видання в советській армії — тільки російські.

Відомо, що на цілину вивезено великі тисячі українського люду, але там не відкрили жодної української школи, не видають жодної української газети. Влада це пояснює тим, що, мовляв, люди самі не бажають. А коли група ініціаторів почала вживати заходи, щоб відчинити українські школи, то тих ініціаторів відразу розкидали в різні кінці Казахстану, і справа погасла.

Можна ще наводити тисячі різних прикладів з найновішої статистики в ССРСР, що свідчать про заходи до тотального російщення. Досить сказати, що в Харкові 10 років тому було тільки 5% українських шкіл¹², а сьогодні вони всі переведені на викладання російською мовою. Не краще з університетами та інститутами в Україні. Сьогодні вони майже всі цілком зросійщені. Лише в деяких ще викладають українську мову та літературу, а решта предметів викладається російською мовою. До університетів та технічних вузів доводиться складати іспити російською мовою, до того ж всі установи, організації, все листування провадиться російською мовою.

Для прикладу можна згадати, як це російщення відбувається.

У 1939-40 роках в Першому медичному інституті в Харкові три професори викладали ще українською мовою. Це були: проф. Фінкельштейн (мікробіологія), проф. Міллер (хемія) та лектор санітарної гігієни Анастасія Соболев. У 1941 році Москва призначила на місце директора д-ра Ловлі, якого заарештували, якогось Гаспар'яна,

що приїхав із Москви. Тоді ж було винесено постанову в Москві, що всі кращі інститути в республіках стають інститутами «союзного значення». Тож, прибувши до Харкова і почавши працю, Гаспар'ян по черзі викликав тих, хто ще викладав українською мовою, й запропонував перейти на російську мову. Проф. Фінкельштейн попросив дати йому такий наказ у письмовій формі, але Гаспар'ян сказав, що ніякого писаного наказу він не дасть, бо це є постанова уряду. Так зліквідували там рештки української мови викладання.

Якщо 15-20 років тому про окремі випадки перешкод в розповсюдженні літератури або про малі тиражі видань, про недобру мову в окремих виданнях можна було писати в газетах, то після падіння Шелеста й це заборонене.

Адже на з'їзді письменників України у присутності Шелеста письменники скаржились, що книжки видають дуже малими накладками. Наприклад, замовлень є на 300 тисяч, а друкують 30 тисяч. Письменники вимагали, щоб папір ділили, як хліб, на кожну людину, але Росія протягом всіх років від часів революції для України давала паперу надзвичайно малу кількість. А тому й виходило, що всі видання про минуле України, про успіхи наших театрів, мистців, про героїв часів козаччини — все це друкувалося найменшими накладками. Наприклад, чудові спогади Миколи Садовського про героїчне минуле українського театру, про те, як московська влада перешкоджала, забороняла його існування,— видали тільки 3,500 прим., хоч Максим Рильський, який написав передмову до цього видання, висловив у ній радість, що видавництво погодилося видати цю корисну книжку масовим накладом... Спогади Богдана Тобілевича про свого батька, славного Панаса Саксаганського, видали тиражем 2,000; монографію про автора опери «Катерина» та автора «Історії України-Руси» М.Аркаса — лише 1,000 прим. Спогади артистки Софії Тобілевич, дружини драматурга Карпенка-Карого (Тобілевича) — 2,500 прим. Навіть збірника сільветок різних діячів українського театру, мистців, корифеїв, автором якого був поет-академік Максим Рильський («Про мистецтво»), надрукували всього півтори тисячі. Можна б ще згадати про книжки, тиражі яких були всього по 300-500 примірників.

Дійшло навіть до такого абсурду, що в Україні не можна післати телеграми українською мовою до будь-якого міста чи села, тоді як з Австралії чи іншої країни можна слати телеграми латинкою, але українськими словами.

Незадовго перед безславною смертю генсек Брежнев заявив: «Хто не хоче знати російської мови, той ставить себе поза межі суспільства». Це нове повторення Валуєвського або Емського царських указів.

Наприкінці ще варто згадати, що російщення України йде впарі з винародовленням нашої нації, як шляхом влаштування штучного голоду, так і триманням населення в злиднених обставинах.

Ще за царських часів приріст населення в Україні доходив до 21% щорічно, а за переписом 1959 та 1970 років ці показники зменшились в Україні до 9%. Але пересічний приріст населення СРСР становить 16%, а в Росії 13%.

Таким чином всі ці відомості свідчать про те, що це не одинокі випадки, а широкий плян московського імперського уряду швидкими темпами ліквідувати всі національні мови і культури в СРСР, а найперше українську, щоб створити «Єдиную неделімую Росію» з однією мовою, одними звичаями й одним стремлінням мас людей, що перебувають під московською зверхністю. Але боротьба між Москвою і неросійськими народами триває.

ПРИМІТКИ

¹ «Остромислове Євангеліє» — найдавніша староукраїнська писана кирилицею пам'ятка. Переписав її з староболгарського оригіналу київський дяк Григорій в 1056-57 рр. для новгородського посадника Остромира, що був намісником київського князя Ізяслава Ярославича. Вона має 294 аркуші. Щоб виготовити пергамент для такої книжки, треба було обробити (вичинити) не менше, ніж 150 шкур ягнят або козенят. Це дає уяву, як дорого коштували тоді книги. («Українська Радянська Енциклопедія», том 10, стор. 417).

² Проф. Дм. Антонович, «Українська культура». Вид. УТГІ, 1947. Стор. 69.

³ Там же, стор. 71

⁴ Проф. Дм. Антонович, «Українська культура». Регенсбург, 1947 р.

⁵ «Гадяцькі пункти» 1658 р. підписав гетьман І.Виговський з польським урядом, на підставі чого, крім 2-х університетів, дозволялося вільно відкривати гімназії, колегії, школи, друкарні, залежно від потреби, вільне віровизнання з тим лише, щоб не ображалось голови держави.

⁶ Дм. Антонович, «Українська культура».

⁷ Проф. Дм. Антонович, «Українська культура», вид. УТГІ.

⁸ Там же, стор. 78.

⁹ Вирок опублікований в усіх радянських газетах 18.12.1934 р.

¹⁰ Статистичні відомості подаємо за виданнями «Печать СССР», «Летопись периодических изданий СССР», каталоги «Нові книги України», «Щодекадний бібліографічний бюлетень» та розвідками на цю тему, надрукованими в «Сучасності» у 1972-1976 рр.

¹¹ «Церква і життя», стаття «Французький історик про УПА», ч.3 з (378) з 5.2.1978 р.

¹² І.Коляска, «Освіта в радянській Україні», 1970 р., Канада.

Зразок силюваної окупаційним режимом двомовності в Україні — написи українською і російською мовами. Студенти Дніпропетровського протестували проти політики російщення листами і навіть страйками. У 1970-их роках там відбулися великі арешти українців.

Д-р Анатоль Бедрій

ГРАНІ НАЦІЇ — ГРАНІ КУЛЬТУРИ

Українська нація була в 1970-их роках під нечувано сильним тиском готалітарної комуно-російської окупації. Розгул російщення та безпощадне винищування всіх проявів української національної самобутности, волелюбности і визвольних ідей осягнули нових верхів. Тому вияви нескореного, вільного, державницького думання українців треба цінити вище золота. Такі твори сповняють людей свіжою вірою, що наша нація переживе сучасне страшне лихоліття, як пережила всі дотеперішні окупації.

До таких високоякісних творів кінця 70-их років можна зарахувати політичний твір п.з. «Грані культури», авторство якого покищо збережене в таємниці. Твір цей повний драматичної динаміки. З одного боку, шкіцує грані намагань російських імперіялістів знищити українську націю, а з другого боку — зарисовує грані змагу нації за своє буття і державне визволення. Без огляду на те, що автора бачать на вулицях кагебівські кати, у нього не помічається ні крихти страху перед ворогом.

Висновки цього історичної вартости твору ґрунтуються на глибокій аналізі дійсности в Україні. Висвітлені націовбивча політика росіян і національно-визвольні процеси, що розгортаються в Україні. Автор сповнений жадобою пошуків за все кращими методами, засобами і стратегією визвольної боротьби. Він безмежний оптиміст щодо могутности потенціалу енергії, захованої в надрах української нації, яка кінець-кінцем переможе окупанта і відвоює собі власну суверенну державу.

З численних матеріялів Нескореної України, що дістаються на Захід, «Грані культури» є твором передового крайового мислителя, який займається не якоюсь однією ділянкою національної проблематики, але бере цілість національного буття і бачить розв'язку окремих проблем лише з погляду цілої нації. В ньому домінує ієрархія вартостей в голові з питанням долі нації і її державного визволення.

Культурні, соціальні, господарські й державно-устроєві проблеми є органічно пов'язані з начальною проблемою, і їх розв'язка є похідною чи залежною від розв'язки головної національної проблеми. Такий всенаціональний підхід дуже вчасний. Це націоналістичний підхід, якого висновки знаменні своєю зрілістю та продуманням, хоч щодо окремих практичних висновків можна мати тут, на волі, інші погляди.

Проаналізуємо і скоментуємо деякі важливіші проблеми, обговорені автором.

1. Нація — найважливіша людська спільнота.

Автор «Граней культури» виходить із засновку, що найголовнішою метою українців є боротьба за національну самобутність, що буде забезпечена єдино у відвойованій Українській Самостійній Соборній Державі. «Замітки писалися з думкою про молодь, і присвячені вони молоді України, яка мусить і повинна знати істину, а головне мати ціль працювати в ім'я нації..., якої є тривалі та потужні стремління до суверенітету і державности» («Визвольний шлях», Лондон, 1980, кн. 4, стор. 427. Всі дальші цитати з того самого джерела).

Примат служіння своїй нації автор виводить із тези, що люди живуть і проявляються найкраще в своїй власній і незалежній нації, яка є основною людською спільнотою і рушієм історії. Тому він бачить головне завдання українців у повному відмежуванні української нації і української людини від російської нації: «Було і буде неспростованими доказами та незаперечним свідченням, що (українська і російська — А.Б.) — це дві цілком різні і взаємно несумісні нації..., що відносини між ними носили і носять ворожий характер» (кн. 4, ст. 432).

2. Національна культура — головна властивість нації

На думку автора «Граней культури», культура дає кожній нації її індивідуальність, особливість і оригінальність: «Культура — це сукупність ідеалів та символів, норм і засад, надбань і цінностей, організація та способи людської діяльності в сферах духовній і матеріальній, витворених, осягнутих та засвоєних нацією протягом усієї своєї історії» (4,427). «Культура людства — це сукупність співіснуючих національних організмів, але **організмів самостійних** з природним історичним процесом розвитку і також природною та правовою гарантією права на життя кожної нації і національної культури»... (4,429).

«Кожна національна культура — це водночас факт активного буття нації в творчих процесах сьогодення... (5, 557). Автор так визначає її ролі: «Українська культура — це культура європейського рівня, але

культура народна, пронизана духом чистого і святого націоналізму — „альфою“ і „омегою“ народу, сутністю кожної нації, її твердиною і могутністю, нездоланною силою в боротьбі за незалежність або в збереженні суверенітету» (4, 444).

3. Змаг між націями є також змагом між національними культурами

В залежності від того, якою є національна культура, такою буде політичний і міжнародний вияв нації. Українська культура є протиімперіялістична й протитоталітарна, а російська культура є імперіялістична й тоталітарна. Основні різниці цих двох національних культур відображені у взаєминах між ними.

Автор стверджує, що в інтересах російської нації і російської національної культури є «широкий наступ тоталітарного імперського режиму саме на українську культуру, на українську націю в цілому з метою її знекровлення і поглинення» (4, 425). Таке відношення росіян до України автор називає «українофобською політикою» (4, 426). «Нині наша національна культура — і в правовому і ще більше у фактичному розумінні — знаходиться на положенні колоніальному, дискримінованому... В такій державі пануюча нація має пануючу культуру, практикує в різних формах культурний імперіялізм...» (4, 433). З одного боку, в Советському Союзі відбувається шалене возвеличування російської культури та поширювання її в імперських цілях на інші нації, а з другого боку «навіть найменші прояви в літературі справжнього (українського — А.Б.) національного духа, відтворення національного характеру і наших національних проблем блискавично піддається погромницьким діям» (5, 554-555). Автор згадує десятки українських культурних діячів, яких винищується «виключно з імперських ідеологічних позицій» (там же). З тих же позицій «з бібліотек вилучається книги заборонених авторів і знищується, спалюються цілі бібліотеки, руйнуються пам'ятки історії, культури, національні реліквії, релігійні храми, нищаться художні фонди, архівні матеріали, історичні джерела... та державні документи...» (5, 558).

Показавши страшне спустошення і знищення в українській нації в СРСР, автор робить висновок:

«...Руїною охоплені майже всі нації. Але панівна російська культура... не зазнає рівновеликих із іншими національними, зокрема з українською, людських втрат і руйнувань цінностей, користується і в той період широкими привілеями в синтезі пошуку та сьогодення для власного розвитку, возвеличення гльобальних задач росіян, начебто визначених історією... (5, 559). В СРСР існує «повна поблажливість

російської культури, частково або повністю співпадання інтересів співзвучності між мистцем і партійно-державним апаратом; (якої) між мистцем-українцем і союзером-росіянином бути не може... (5, 562).

4. Російська нація — творець російського імперіялізму

На думку автора «Граней культури», ССРСР не є ні імперією інтернаціональної комуністичної партократії, ні навіть імперією частини росіян, які стали імперіялістами-завойовниками, і які нібито поневолюють також більшість російського народу. ССРСР — це імперія, що її збудувала ціла російська нація. Дійсність «підтверджує диктат панівної нації як у сфері національних відносин, так і в сфері культури, а також тоталітарний імперсько-колоніальний характер держави» (4, 431). «В Росії домінуючими постулатами завжди були великодержавність, панрусизм, експансивний шовінізм правлячих верств на тлі пасивності, низькопоклонства, непомірної покірності низів...» (4, 434). Після 1917 року «шовінізм пануючої нації» знищив «майже до кореня засіяні протягом двох століть спілкування з Європою зернятка демократії й терпимости» (там же). В ССРСР панує «необмежений деспотизм нації над усіма поневоленими... Це зоологічний шовінізм панівної нації і нетерпимість до національно-суспільного життя підпорядкованих націй... нав'язування російського способу буття і масовий етноцид. Зауважимо, що йдеться... про цілеспрямовану, свідомо й добре заплановану внутрішню політику імперської нації... (4, 435-436).

«Перемога большевизму над фашизмом піднесла проголошені цілі до практичних задач гльобального масштабу... Апетити наростають немов снігова лявіна... Враховуючи вихід імперії на світову арену як супердержави, гльобальні інтереси росіян... необхідність залучити до управління імперією шовіністичні верстви російського населення, зокрема на неросійських територіях, а також у зв'язку з виходом і показово пропагандивним демонструванням російської культури... (5, 559).

5. Російський народ — виконавець імперіялізму

Інтереси російської нації і її національної культури здійснює кожночасно російський нарід, тобто його еліта-верхівка, при загальній співучасті всього російського населення. Москва здійснює «організований наплив російського населення і його привілейовані позиції на територіях поневолених націй, засилля і проникання великодержавного шовінізму в кожную клітину національного життя цих народів...» (4, 438). Виконавцем російського національного імперіялізму

«величезна армія шовіністів, зформована, вишколена, об'єднана п'ята колона, яка на українській землі займається цілеспрямованими і угодженими діями російщення, привласнення російським населенням національної зверхності і показово-зухвалої демонстрації нам своїх привілеїв...» (5, 565). «Абсолютна повнота влади здійснювана (в Україні — А.Б.) через партійну, адміністративну, господарську бюрократію, утримувана через КГБ, міліцію, армію, підтримувана п'ятою колоною — 15-мільйонним російським населенням — то стратегічна позиція й опора окупанта» (6, 681).

Автор «Граней культури» переконаний в тому, що ССРСР працює виключно задля інтересів російської нації: «Незалежно від засобів — фізичного винищення чи масової асиміляції (поневоленіх націй — А.Б.) — кожен з них приносить безсумнівні успіхи: активно зміцнює його позиції на окупованих територіях... різко побільшує її (російської нації — А.Б.) генетичний арсенал у наступних поколіннях, а водночас і кількість населення» (4, 440).

Проаналізувавши різні аспекти російщення, колоніальної та імперської політики в ССРСР, автор висновує, що ця політика збагачує тільки російську культуру, мову, духовість і всю націю (6, 681-682).

6. Властивості російського імперіялізму

Автор відмічує деякі типово російські властивості їхнього імперіялізму. Одною такою властивістю є тоталітаризм: «На тоталітаристичній технології влади тримається імперська державна машина», «що відіграє суттєву роль» (4, 442). Від початків російського експансіонізму була застосовувана система тотального асимілювання або нищення завойованих націй. Ще від середньовічних часів росіяни випрацювали «тоталітарний імперсько-колоніальний характер держави» задля «диктату панівної нації як у сфері національних відносин, так і в сфері культури» (4, 431).

Найстрашніша прикмета російського імперіялізму — це геноцид еліт завойованих націй і етноцид населення цих націй (4, 436). Політика етноциду знаменна тим, що «над народами імперії чорним знаменом смерті і реквіємом несеться формула „єдиний советский народ» (4, 438). Цей вислів дуже нагадує аналогічні міркування про росіян М. Міхновського, Д. Донцова, П. Полтави, С. Бандери. Етноцид — це «імперська політика поглинання націй» (5, 549). «Російщенневі політиці, особливо в містах, надано тотальних форм асиміляції поневоленіх народів» (6, 782). Москва реалізує політику масових

переселень і усвідомлену роллю та значення етноциду в змінненні імперії шляхом знищення коріння нації — асиміляції народу» (6, 696).

Модерною формою російського імперіялізму є комунізм, що його автор «Граней культури» називає «камуфляжним мітом» для нищення націй, перетоплювання їх в «советський народ», тобто в сирівець для розросту російської нації (4, 434). Він вивнесковує, що «абсолютна більшість російської еліти» усвідомила собі, що комунізм не то, що не є перешкодою для здійснення їхніх національних інтересів, а навпаки, він їм добре служить (5, 559).

Автор вважає, що сучасна російська імперія є тяглістю-продовженням імперії царських часів, «стратегічні принципи збереження, укріплення та розширення якої прийняті у спадок від царської адміністрації, правда, вдосконалені й пристосовані до потреб часу. Після перевороту у 1917 р. змінилася лише форма демагогії...» (4, 432). «Спадкоємність цілей і частково засобів не викликає сумнівів» (4, 434). Як політика геноциду завойованих націй, так і етноциду «бере початок в епосі колоніального визиску народів царизмом...» (4, 436). «Зовнішня і внутрішня імперська політика царизму... повністю схвалена і дістала продовження сьогодні» (5, 560).

Врешті автор робить переважливе ствердження: «Природа (російського імперіялізму — А.Б.) незмінна» (5, 548). «Бюрократична машина» імперії, «що шляхом терору прийшла до влади, терором укріпилася і насильством утримується, не здатна змінити своєї насильницької природи» (6, 702). Значить, ніякими еволюційними методами не знищити російської імперії і не відбудувати таким шляхом УССД!

7. Основи української національно-визвольної боротьби

На думку автора «Граней культури», українці найперше мають працювати для добра своєї нації. Таку чинність він називає «священними національними стремліннями до свободи та суверенітету» (5, 563). Борці за інтереси української нації мають організуватися на «незнищиму силу», яка «вибухає знову, відроджується, посилює активність, наближає націю до мети». Цей «феномен природний, унітарний і водночас містичний, бо він одвічний стан нашого національного духу, внутрішня субстанція і стихія народу... доказ історичної давности нації, історія якої сягає двох тисячоліть, висоти її суспільної думки та європейського рівня культури. Він є запорукою її життя, найпотужнішою силою в боротьбі за суверенітет і державність» (5, 550). Автор називає цю рушійну силу визвольної боротьби «чистим і

святим націоналізмом» (4, 444). «Це історично успадкований, джерельно чистий націоналізм як феномен поневоленої нації...» (5, 564). В політичній термінології цю тезу окреслюємо як орієнтацію на власні сили нації.

«Поневолені народи мають право на захист життя як суспільних одиниць і боротьби за незалежність, суверенітет всіма доступними і оптимальними для них засобами, як на власній території, так і повною включеністю у визвольні процеси національної діаспори...» (4, 430). Повищу концепцію боротьби окреслюємо поняттям національно-визвольної революції.

Кардинальним засновком авторової ідеології є поєднання змагу за «священну для кожної нації ідею суверенності і державности» зі змагом за «національні цінності», тобто національну культуру (4, 425-426). Національна культура надає змісту і мотивації для змагу за національну державу: «Українська культура — це ослаблена, проте незламна, непоглинена, а функціонуюча культура поневоленого народу, спільноти, що живе, бореться і бачить мету своїх стремлінь, мету — реалізацією якої є суверенітет, державність, свобода» (4, 432). Вся чинність української культури має тепер, у періоді державности, допомагати у відвоюванні УССД.

З цих авторових міркувань насувається висновок: змаг за УССД мусить бути поєднаний з культурним фронтом, а змаг за українську культуру неможливий без поєднання зі змагом за УССД.

8. Практичні завдання української політики

У творі «Грані культури» знаходимо цінні думки про практичну визвольну політику. Центральною темою є ліквідація «колоніального статусу (української — А.Б.) нації... та зоологічного шовінізму, засилля пануючої нації і примусового російщення» (5, 552). На часі є заходи організування визвольних сил, «координованих дій в стремлінні до суверенітету і свободи» (5, 549), «розгортання координованих єдиним центром дій Опору і винесення на міжнародну арену українського питання як актуальної політичної проблеми...» (5, 565).

У підімперській дійсності організаційні завдання визвольної боротьби може здійснити лише підпільна організація: на поставлені питання «прагне відповісти українському народові та світовій громадськості сьогодні існуюче і активно діюче українське підпілля...» (5, 556).

Важливим завданням організованих визвольних сил є «розгортання» і «мобілізація зростаючих, проте розпоршених, національних сил»,

від чого «залежатиме і динаміка визвольних процесів, їх розвиток та якісні зміни» (5, 549). До першочергових завдань належить «консолідація сил Опору, кількісний та якісний ріст учасників руху, активізація визвольних процесів з розширенням форм праці...» (5, 551).

Черговим завданням, на думку автора, є включення до визвольного руху української інтелігенції, на якій лежить «глибока відповідальність за долю нації, почуття обов'язку перед нею...» (5, 568). Нація мусить мати свою еліту, яку ворог якнайбільше й найперше винищує. Побіч політичного авангарду визвольної боротьби, «другим по значенні загоном представників національної інтелігенції, кількісно найбільш численним і, як правило, реальним постачальником і потенційним джерелом діячів Опору, є творці й носії культури...» (5, 551). Побіч гуманістичної інтелігенції автор добуває важну роллю для «науково-технічної інтелігенції» (5, 568). Він свідомий історичного факту, що в різні періоди української бездержавності велика частина української інтелігенції стояла осторонь визвольної боротьби, а то і давалася втягати в різні рухи і табори, ворожі до визвольної боротьби. «Імперська адміністрація Москви» робить натиск «на кожне покоління еліти підкорених народів і в епоху царизму, і особливо його тоталітарного спадкоємця» (4, 439). «Окупант не гребує будь-якими засобами і особливо в царині культури, в середовищі еліти, спотворюючи одне і формуючи з інтелігента конформного типа, коляборанта... Окупант свідомо робить її співучасником власних злочинних діянь, посібником та імперським управителем на нижчих та середніх щаблях ієрархічної піраміди...» (5, 562).

9. Боротьба проти коляборантства з москалями

З повищих висновків про віковичну різницю і ворожнечу між українською і російською націями, читач додумується про шкідливість також нині всякого спілкування українців з росіянами. Авторіві «Граней культури» огидний тип зрадника і коляборанта (5, 563 і 5, 566). Таких людей він називає «бандою завербованих коляборантів... Вербовка зрадників із середовища національної інтелігенції, залучення їх до боротьби з українськими визвольними силами, діючим підпіллям та опозиційно настроєними діячами культури, доручення їм фальсифікації української історії, діяльності Церкви і партій, спотворення задач і цілей Сил Опору, ошельмування діячів національно-визвольного руху — все це разом узяте більш-менш — є

вичним явищем нашого суспільства» (6, 691). «А те, що виповзання із кротячих нор цих дегенератів знову почастишало, набрало розмаху, кампаній, керованих найвищими пропагандистськими інстанціями, насамперед свідчить про активізацію національно-визвольної боротьби...» Останнім часом «імперська пропагандистська машина... для боротьби з визвольним рухом мобілізує в першу чергу українських коляборантів» (6, 692). Проте, всіх співробітників з російськими імперіялістами «чекає від нас безпощадна всім відсіч громовим словом» (6, 693).

В засаді, автор «Граней культури» не робить різниці між настановою до російських імперіялістів в Україні і до російських дисидентів. Бо як можна до «дисидентів» ставитися прихильно, коли є дані про те, що вони «затримують і очевидно нищать найбільше зрілі документи українського підпілля, призначені для широкої публікації в світі» (6, 679). Російські дисиденти хочуть зфальшувати правдивий стан в імперії, мовляв, там є «пасивність, незрілість і слабкість національних рухів...» та хочуть зловмисно «поширити думки про другорядність національного питання та ігнорування постановки цього питання як актуальної міжнародної проблеми і, отже, консервацію існуючого стану з одночасним наступом на розвиток національних, зокрема українських сил Опору... збереження імперської структури... затушовує, маскує, ослаблює динамічне розгортання національно-визвольних процесів» (6, 679-680).

10. Завдання української науки

Автор присвячує більшу увагу завданням української науки. Вона повинна стояти на першому фронті боротьби з русифікацією української культури, виявляючи в кожній ділянці життя ворожі російські впливи та протиставляючи їм твори самобутньої української Правди. Дуже важну роль наука має відіграти в ділянці «історії нації», яку росіяни «спотворюють та фальсифікують» (5, 563). Зокрема мусимо відстояти «непорушність, невід'ємність приналежності Київської Русі як органічної спадщини нації української і закінчуючи найновітнішою епохою наших визвольних змагань і боротьби проти московського ярма» (там же). Росіяни «замовчують давню цивілізаторську роль нації, як центру культури величезного регіону Східної Європи протягом багатьох століть» (5, 563-564). Автор вичислює різні теми, на які повинні звернути особливу увагу українські науковці.

11. Комплекс релігії і Церкви

Автор «Граней культури» вважає, що релігія відограє важливу роль у самотньому житті української нації. Він зазначає: «Вибуховий злет і динамічне відродження духовости в умовах неослабно триваючого тиску — (явище) особливо відрядне» (6, 685). «Українська душа» органічно потребує Бога, що є «водночас і доказом незнищимости національного духа... Тому в масі віруючих будь-яких ісповідань Віри маємо чи не найвірнішого союзника. Нація і Віра — поняття нерозривні» (там же). Українська Православна Церква і Українська Католицька Церква є безпощадно побороювані не лише большевиками-безбожниками, але й Російською Православною Церквою, яка притримується «імперської державної політики Москви» (6, 686). «За традицією російської історії, Церква є строго підпорядкована інтересам держави і в спілці з нею переслідує одну ціль: великодержавність, панрусизм, стремління до світової гегемонії» (там же).

Автор схиляється до погляду доцільности оформлення обох головних історичних українських Церков у власних всенациональних ієрархіях. Він за «повернення з-за кордону та переселення в Київ Престолу Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з її Ієрархом...» (6, 686). Рівночасно, Українська Католицька Церква «в органічній єдності з народом, готова віддати себе в ім'я збереження національної Духовости, праобразом і символом якої став Його Святість Патріярх Київсько-Галицького Патріярхату Кардинал Йосиф Сліпий та Клір УКЦ» (6, 687).

Усі наші Церкви повинні всіми можливими засобами допомагати національно-визвольній боротьбі, бо єдино в УССД вони можуть вільно розвиватися та матимуть змогу забезпечити своє майбутнє самотнє існування. За прикладом крайових християнських вірних зобов'язані йти і всі українські Церкви, єпископи, духовенство й вірні на еміграції.

* * *

Твір «Грані культури» є на рівні писань підпільних публіцистів в Україні кінця 1940-их і початку 50-их років. Він, без сумніву, перевершує своєю продуманою послідовністю та зрілістю політичного національного думання твори шестидесятників.

Д-р Микола Чирорський

СОВЕТСЬКО-МОСКОВСЬКИЙ НАСТУП НА УКРАЇНСЬКУ НАУКУ

Стара валуєвська засада «не було, немає і бути не може» від другої половини минулого сторіччя стосувалася української мови, скоро поширилася в цілому на українське питання в Російській імперській державі. Дійсність українського народу, його історичного минулого, окремого від московсько-російського, його окремої мови й культури, заперечено; окремих розвиток української науки, як частини української культури, штучно стримувано.

Тому теж і в Советському Союзі, де може колись комуністичні і пролетарські кличі і мали хоч якесь значення, тепер тільки присвічують інтересам московсько-російського імперіялізму в ще більше яскравих і безоглядних формах, ніж за царських часів. Вповні продовжується царські традиції московсько-російського єдиноділімства, крайньо ворожого всяким проявам української окремішності, зокрема окремішності культури і науки. В сьогоднішньому Советському Союзі, як і в Російській імперії минулих сторіч, неодмінно продовжується традиція насильного російщення неросійських народів, зокрема українського народу, куди більше жорстокими методами, ніж у минулому.

І. Царська традиція

Століттями ідучи названим шляхом, московсько-російське правління намагалось знищити окремішність українського народу, забираючи у нього давнє ім'я Русь, узурпуючи собі українську ранню історію і культуру Києвсько-Галицької і Литовсько-Руської діб. Узурпування української ранньої історії російською царською наукою зі шкодою для України і зі шкодою для студій ранньої історії Московщини-Росії, було знаменито доказане статтею М. Грушевського «Звичайна схема русскої історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», вже на початку двадцятого сторіччя¹. Одначе і царська і пізніше советська історична наука в більшості або зігнорувала,

або заперечувала слушні завваги Грушевського, стаючи тільки знаряддям імперіялістичної політики Москви. Треба ствердити, що в боротьбі з українською культурою взагалі, а з українською наукою зокрема, в обставинах совєтської дійсности, смертельним їх ворогом, тобто їхньої окремішности від російської культури і науки, являється не так доктрина марксієвського комунізму, як саме традиційна московсько-російська шовіністична й імперіялістична ідея, яка тільки дуже успішно користується комуністичними кличами, як одним із засобів поневолення неросійських, а в тому й українського, народів, у будові однієї і нероздільної, цього разу червоної імперії.²

А тому, що національна культура є одним із найістотніших елементів і споєнь окремого національного життя даної нації, московсько-російські володарі з давен-давна намагалися знищити окрему українську культуру і її ділянку — окрему українську науку та всі її прояви, як один із успішних засобів обмосковлення українського народу, а передовсім вони завзялися скомпромітувати, зубожити і згодом цілковито зліквідувати українську національну науку.

Українська наука, зі суто національним характером, була з багатьох причин небажаною для московської влади в Україні. Перша за все, вона була доказом окремішности українського народу від російського. Подруге, вона якнайгостріше цю окремішність у науковий і об'єктивний спосіб доводила. Потрете, вона підсичувала і оживляла почуття окремішности нації, доказуючи її зрілість і цінність. Вона підсичувала почуття національної гордості нашого народу. Бо українська наука, навіть у довгі десятиріччя поневолення, досягнула була високого рівня розвитку, перевищуючи в деяких випадках наукові засяги політично вільних народів.

Совєтський наступ на українську національну науку не є і не був чимось новим. Це тільки продовження традиційної політики обмосковлення, і на це є багато історичного доказового матеріялу.

Наведемо бодай декілька прикладів. Уже в 1681-1693 роках московський патріярх забороняв користуватися в Богослужбах церковними книгами, друкованими в Україні, під претекстом «геретичного змісту», а згодом він заборонив їх і друкувати в Україні (Малороссії), мовляв, щоб оберегти Православну Церкву від «римської схизми», яка ніби там ширилася, або могла поширитися. У тій забороні, однак, була суть політична, а не релігійна. У 1720 році цар Петро I потверджує своїм указом заборону друкувати книги на Україні і наказує привозити їх туди з Московщини.³

Причина такої настанови московської Церкви і царського уряду дуже проста і ясна. В тодішні часи Українська Православна Церква була меценатом і центром української культури і науки та заборолом національної окремішности. Проти неї були спрямовані згодом перші удари політики обмосковлення України.

Вістря московсько-російського імперіялізму звернула Москва проти будь-яких проявів українського національного і культурного життя, українських масонських гуртків, Харківського гуртка, Кирило-Методіївського Братства та інших форм організованого культурного життя. Явним і дуже нищівним засобом московської боротьби проти вільної національної культури і науки була валуєвська політика відносно української мови, якої нібито «не було, немає і бути не може», і горезвісний Емський указ 1876 р., який забороняв, між іншим, друкування книг українською мовою і цим виключав один із найважливіших засобів наукової роботи. У висліді того указу шовіністична московська цензура намагалася вбити будь-який прояв об'єктивної української науки.

II. Совєтський наступ

На царській традиції большевики розробили чотири основні методи нищення української науки. Поперше, реалізовано на велику скалю перетягання українських наукових і культурних діячів у московський табір і на службу московським культурним та політичним цілям. Вже у 17-му і 18-му століттях перекуплювано українських культурних діячів, переводжено їх у Росію, створювано їм там ніби кращі умови праці, але на ділі їх повертано у «культурних» невільників, примушуючи їх працювати по лінії московських «культурних» тенденцій. Яворський, Прокопович і інші можуть бути історичними прикладами такого перетягання, яке безперобійно продовжується сьогодні в СССР прерізними засобами. І так, наприклад, газета «Радянська освіта» за 20 і 23 січня 1965 р. нарікає на брак вчених в Україні і на те, що українські наукові сили перетягають до Академії Наук Російської Федеративної ССР. Тому, що наука незаперечно потребує відповідних умов, матеріального забезпечення і спокійної атмосфери, большевики ніби все обіцяють. Одні ідуть на цю пастку, надіючись, що все ж таки вони зможуть служити рідному народові, інші, характером слабші, ідуть на «наукову» співпрацю з ворогом.

Подруге, совєтська т.з. наукова робота стосує повну фальсифікацію фактів, тенденційну інтерпретацію або промовчування наукової правди і змушує і українських робітників робити це саме. Фальшують історію,

ліній вістику, соціологію, економіку та інші ділянки гуманістики і соціальних наук в дусі єдиності Росії, провідництва російського народу і марксистської інтерпретації соціальних явищ. Досить взяти до рук Лященка «Історію російської національної економіки», Летича «Історію російської економічної думки», Нестеренка, Романенка і Вирника «Очерки розвитку народного господарства Української ССР» та багато інших робіт з ділянки української літератури, музики, мистецтва, історії і мовознавства, щоб наглядно переконатися в насильному перекручуванні правди в науковій роботі в СРСР і Україні у відношенні до української проблематики.

Потрете, де не змогли росіяни перетягнути робітників і змусити їх служити неправді, там вони застосували фізичне нищення, знову по царській традиції, яка відповідальна за переслідування Шевченка, Кирило-Методіївських братчиків та інших. В СРСР — заслання, розстріли, тюрми, психушки і доведення наукових робітників до самогубства безупинним переслідуванням стали широко застосованим засобом ліквідації української національної науки. Але була ще і друга форма фізичної ліквідації нашої культури і науки, засобом винищення українських наукових установ: архівів, музеїв, бібліотек, або грабуючи наукові матеріали і вивозячи їх у глиб Росії, або розбиранням і паленням будинків і їхнього наукового доробку. Найкращою ілюстрацією такого поступування советського правління є спалення частини бібліотеки в Києві.

Почетверте, червона Москва ширко пристосовує для своїх цілей метод компромітування українських наукових робітників. Фабрикується там псевдо-науковців, включається їх у лави справжніх робітників культури, яких провокаціями заставляють оплюгавлювати своє, як визвольні змагання і боротьбу із московським насиллям, доручається науковим діячам суто агентурні роботи, як шпигунство і провокаційну пропаганду, які вони змушені виконувати під терором, і тим самим кидається пляму на українську культуру; наприклад, змушується українських діячів вислугуватися в суто політичному т. зв. «культурному обміні», що його веде большевицька таємна поліційна служба. Рапорт Едгара Гувера, шефа американського Федерального Бюро Інвестицій, ясно вказує на те, що половина членів «культурних місій» займається попросту шпигунством і провокацією.

Короткий перегляд історичного минулого української науки і її окремих ділянок під советами вповні ілюструватиме і унагляднюватиме московську затію знищити культурні надбання українського народу,

як безспірний доказ його національної окремішності і політичної та духової зрілості.

В час наших визвольних змагань і короткої державної незалежності дві українські наукові установи, Наукове Товариство ім. Шевченка і Українська Академія Наук, стали скоро розвиватися і розгортати широку діяльність. Але зараз таки під час поворотної московської, тим разом — большевицької окупації східньоукраїнських земель в період т. зв. Воєнного Комунізму, обставини негайно дуже основно змінилися. Наукові робітники були змушені жити і працювати у вельми невідрадних умовах. Їхні платні були дуже низькі, вони терпіли часто голод, і в їхніх житлових квартирах температура зимою була не вище 1 або 2 степенів понад zero. Тобто, каже Полонська-Василенко, і в час 1919-20-их років наукові робітники голодували із цілою Україною. В 1919-му році вийшла друком на Україні заходом ВУАН-у тільки одна книга.

За період НЕП-у (Нової Економічної Політики) обставини були дещо змінилися в користь української науки, і то зокрема з приїздом Михайла Грушевського. Прийшов і ріст наукових видань аж по 1928-ий рік.

Але вже тоді, в час НЕП-у, почався перший наступ большевицької Москви на нашу культуру. В 1923-му році оскаржено було низку українців за нелегальні контакти з закордоном. Заарештовано було коло ста людей, і в тому багато вчених та наукових робітників. Їм закинено шпигунство на користь чужих держав. Коли прийшла інтервенція з Франції в обороні оскаржених і арештованих, тоді це ще їм пошкодило. У висліді большевицької шопки-процесу, четверо запідозрених засуджено на смерть, а багатьох - на десять років тюрми. Переслідування і нагінка на українських науковців і робітників культури продовжувалися, так що дехто і психічно не витримав і кінчив життя самогубством. Інші або змосковщилися, або втікали поза межі Української ССР, щоб там затерти за собою сліди і зазнати меншого тиску терору. Клясичним був випадок із Данилом Щербаківським, визначним археологом, якого партійні діячі зацькували до меж нестерпності. Він покінчив самогубством у 1928-му році, втопившись у Дніпрі. Згодом большевики зрівняли з землею і затерли слід його гробу, щоб ні спогаду, ні позначки не залишилося по великому патріотіві.

У 1928 році, напередодні сталінської насильної колективізації, націоналізації і господарського плянування та й грандіозного пляну знищення України геноцидом, почалася і насильна советизація

української науки як духової і інтелектуальної основи українського спротиву. В 1929-му році слідують численні арешти українських наукових робітників. Приходить і горезвісний процес Спілки Визволення України, в котрому 50 відсотків оскаржених були вчені і наукові діячі. Професор Наталія Полонська-Василенко про цю подію писала: «Процес СВУ завдав страшного удару Академії Наук. Заарештовано і засуджено двох академіків — С.О.Єфремова і М.Є.Слабченка та кілька сот наукових співробітників; вони здебільшого не проходили через залю суду (з істориків на процесі фігурували тільки академік М.Є.Слабченко і проф. О.Ю.Гермайзе), а зникали на підставі позаочних судів»⁴. Організатори процесу СВУ намагалися і Грушевського вмішати в затію, але тоді без успіху.

На процесі і поза процесом компромітовано і висміювано українських наукових і культурних діячів, а, давши їм важкі засуди тюрми і депортації, їх виеліміновано із інтелектуального життя України, і тим самим підкошено і українську самостійну національну науку.

В 1930-их роках повторювалися поворотні хвилі чисток і репресій т.зв. буржуазно-націоналістичних елементів серед українських інтелектуалістів. А поняття буржуазного націоналізму інтерпретовано уже широко; хто не думав по-«совєтськи», тобто категоріями промосковського марксизму, корисного для імперіялістичних плянів Москви, був відразу запідозрений в українському буржуазному націоналізмі, байдуже, що він міг бути і комуністом, і соціалістом, і демократом, і лібералом за своїм політичним переконанням. Передусім його український патріотизм визначав як ворога Москви, його називано націоналістом і призначувано скорше чи пізніше на ліквідацію.

Щоб вислідити всі патріотичні елементи в науковому світі, ГПУ ангажувало серед його робітників провокаторів або пенетрувало його власними провокаторами і агентами, і цим дискредитовано і вчених і українську науку, доказуючи, мовляв, серед них безхарактерність.

Академік Михайло Грушевський, корифей нашої історичної науки, був зокрема виставлений на провокації і терор советського режиму. Його науковий авторитет був большевикам дуже невідгідний, а зокрема його історична теорія політичних початків західноєвропейського слов'янства дошкульно шкодила московському імперіялізмові. Його на початку 1931-го року відсунули від наукової роботи в Україні і вислано в Москву. Там НКВД безнастанно переслідувало його допитами і вимогами тижневого зголошування на енкаведівській станиці. В

часописах і журналах на нього стала вестися нагінка статтями, доказуючи йому зв'язки із буржуазними націоналістами закордоном. Коли Грушевський захворів, йому не дозволили викликати власного лікаря, а операцію карбункула повірено якомусь недоукові. Приватний лікар прибув тайком, але вже запізно.

Большевицький наступ на українську науку йшов двома етапами. Насамперед заатаковано було науковий зміст різних наукових ділянок, а потому і їхню українську форму, ліквідуючи різні українські наукові інституції, заступаючи їх вітками всесоюзних, советських. Це ясно унагляднюється, коли переглянути історію большевицького наступу на різні ділянки української національної науки в часи перед Другою світовою війною. Нам треба зосередитися на кількох особливій ваги науках для збереження української національної окремішності: на археології, історії, мовознавстві, літературознавстві та економіці.

Археологія і історія могли легко дати наукові докази старовинності і окремішності української нації і науково заперечити теорію «єдиної неділимої Росії»; вони могли легко заперечити гіпотезу Погодіна-Соболевського про російське походження Київської держави чи заперечити історичну давність «старшого русского брата». Археологія та історія доказували і старинність суто української культури, яку Москва заперечувала. Зокрема розшуки і досліди трипільської і передскитської культур та інтерпретація їхніх слідів і знахідок були невідгідні для політико-імперіялістичних плянів Москви. Тому був і наступ на археологію, припинення самостійно-українських археологічних дослідів, ліквідація українських археологів; закрили український Археологічний Комітет і замінили його Інститутом Академії Наук Української ССР із советською регляментацією. Рівночасно нищено і ліквідовано музеї по різних містах України, вивожено музейні цінності в Московщину і фізично винищувано музейних робітників.

М. Міллер у статті «Доля української археології» начисляє з цього часу понад 50 археологічних робітників, з котрих біля 36 репресовано або заслано, вони або пропали, або не повернулися, або були приневолені зі собою покінути, як Данило Щербаківський. Серед репресованих Міллер згадує такі визначні імена археологів: Данило Щербаківський, Микола Макаренко, Михайло Рудинський, Сильвестер Магура, Микола Захаревич-Захаревський, Василь Греков, Генрих Мартенс та інші, розсіяні по Київщині, Харківщині, Дніпропетровщині, Одещині й інших районах України.⁵

З 1934-го року більшовики вже були повними господарями в ВУАН, переводячи там свою псевдо-наукову історичну тенденцію на службу російського імперського інтересу. З ліквідацією Грушевського ліквідовано і його історичну школу. По занятті Західньої України більшовиками, знищено там самостійність Наукового Товариства ім. Шевченка, як бастион української науки, і включено його в Академію Наук УССР, зняряддя московської політики.

А в 1954-му році, в трьохсотлітню річницю Переяславського договору, комуністична партія видала офіційні тези «історичного вірую», котрим закрито уста об'єктивним історичним студіям над минулим української нації, декляруючи, що росіяни, українці і білоруси походять від однієї «прусской нації», котра створила Київську державу, і що розподіл на ті три народи зі спільним руським коренем прийшов аж десь в XIV і XV сторіччях; що українці відділилися від москалів остаточно в XVI і XVII сторіччях під польським і католицьким впливом; що Україна безмежно багато завдячує Москві, і що тільки через Москву шлях до вільної України, та й що український народ має прямувати до злиття з російським.⁶

Ні крихти історичної правди в оцих тезах Кремля. За об'єктивними студіями вже в VI і VII ст. східноєвропейське слов'янство було поділилося на три різні етнічні групи: українську, російську і білоруську. Тим то і Київську державу треба б признати тільки політичною формацією української нації. А Москва завжди замірювалася в історичному аспекті знищити Україну. Україна нічого не завдячує Москві, а цілком навпаки: Москва завдячує Україні свою культуру і свій імперіальний ріст — через безоглядну експлуатацію української землі і українського народу.

Але партія рішила інакше, і ніхто в Українській ССР не сміє постояти за історичну правду. Історичну науку впряжено там у ридван московсько-більшевицького імперіалізму засобом політичного терору.

Проф. Полонська-Василенко нарахувала майже дві сотні репресованих советами істориків, істориків права, істориків економіки, етнографів, мистецтвознавців і істориків мистецтва, з котрих біля 140 було розстріляних, засланих, пропавших без вістки або ніколи не повернулося на Україну. Масакра була така велика, що в 1935-му році відчувалося вже в Україні дошкульний брак наукових сил взагалі, а в історичних ділянках зокрема.

Серед великої кількості переслідуваних істориків можна б згадати тут ще раз Михайла Грушевського і його брата Олександра, Віктора Барвінського, Володимира Данилова, Василя Дубровського, Агатангела Кримського, Онукія Малиновського, Володимира Пархоменка, Михайла Слабченка, Матвія Яворського, Осипа Гермайзе та багато-багато інших.

Мовознавство і літературознавство були надзвичайно послідовно й інтенсивно переслідувані, бо вони не тільки доказували окремішність української нації від московської або від будь-якого російського пня, а наголошували і замарковували постійність росту цієї окремішности, мова і література зокрема, будучи виявом культурної життєвості українського народу. Тому і ту мову і літературу, і мовознавство та літературознавство українського народу Москва постановила вбити, щоб в цей спосіб уможливити її ідею про злиття хоч би оцих трьох східнослов'янських націй в один московський чи советський народ.

Насамперед підкреслено Кремлем першорядне значення російської мови, як мови Леніна і Сталіна і всесвітнього комунізму, ідучи по валуєвському принципу «не було, немає і не буде». Комуністичні мовознавці засудили українську мову на ліквідацію і присудили їй на злиття із московською мовою, вважаючи її малошо не діалектом, який сам по собі не могтиме існувати. Найшовся псевдо-лінгвіст Марр, який дав нібито наукове обґрунтування для нормальної і постійної тенденції до злиття мов в одну мову. По цій лінії засмічувано офіційно українську мову москвизмами, накидувано їй московську термінологію, нищено фізично українських мовознавців, примушувано говорити по-російському.⁷

Коли мовний терор не приніс бажаних наслідків, Марра і його теорію про «злиття мов» відкликано, і висунено після того гасло про дві рідні мови на Україні, як рівнорядні, українську і російську, надіючись, що згодом, застосувавши терор і дискримінацію, в житті народу на ділі російська мова переможе.

А далі застосовано ще один трюк: проголошено концепцію нібито рівнорядности і природньої конкуренції різних мов, переконуючи, що вища і краща мова переможе у цій конкуренційнім змазі і витисне інші мови, а при цьому і українську, зі вжитку в СРСР і Українській ССР. І хоч усі ці тези і гіпотези не мали ніякого науково-об'єктивного ґрунту, їх силою увели в офіційне советське навчання, і засобом терору і насилля притищено національний спротив.

Богдан Кравців у статті «Розгром українського літературознавства 1917-1937 рр.» начисляє біля 105 українських репресованих лінгвістів, з яких 74 або зліквідовано, або депортовано, або пропали чи не повернулися на батьківщину. Між ними були: Сергій Єфремов, Петро Єфремов, Валентин Отамановський, Михайло Івченко, Микола Левченко, Михайло Мосилянський, Іван Капустянський, Антін Крушельницький і інші.⁸

Українське мовознавство і літературознавство спотворюється в УССР під московським тиском, а саму літературу важко цензурують, викидаючи з неї все, що дихає глибоким українським патріотизмом. Цензура десяткує і збіднює навіть твори українських класиків: Шевченка, Лесі Українки і Франка, як теж і сучасних письменників і поетів, або не допускаючи до друку деяких їхніх творів, або вирізуючи з них їхні суттєві частини, у висліді даючи викривлений образ творців і їхнього літературного дорібку.

Народне господарство кожної нації є невід'ємною матеріальною базою її духового і культурного розвитку, а наука про нього висвітлює його значення і можливості та сили в минулому, теперішньому і майбутньому цієї нації. Большевики тому повели теж наступ на українську політичну економіку, її історію і теоретичну основу. Корифеї української науки народного господарства, Слабченко, Багалій, Волобуєв і Доброгаєв, котрі заступалися за свободу українського господарського життя, його окремішність і незалежність від московського євразійського ринку та вказували на його експлуатацію російським імперіялізмом, заплатили за це переслідуванням, ув'язненням, депортацією або й смертю. Багато-багато економістів-науковців і практиків важко каралися за оборону українських матеріальних інтересів.

Наступ на українську науку народного господарства посилювався у 1927-28-их роках, а найбільшої натуги він досягнув у 1933 році — році штучно створеного Росією страшного голоду в Україні з Кубанню (до 7 млн. жертв). І тоді то комплетно зліквідовано українську самостійну економічну науку, яку так хоробро захищав Волобуєв. Він у своїй роботі із 1928-го року «До проблеми української економіки» висунув був такі чотири основні тези: 1) Україна є колонією Москви; 2) Немає окремішности української економіки і культури; 3) Революція не сповнила обіцянки і сподівань на свободу; і 4) Тому теж Україні треба вийти із ССРСР.⁹

Такі незалежницькі думки були абсолютно неприємливі для Москви, яка, з одного боку, хотіла знищити незалежну господарську базу українського народу, а з другого — використати українські ресурси для дальшої будови російської імперії, цим разом під зрадливою назвою Союзу Советських Соціалістичних Республік. Волобуєва і Доброгаєва та інших поволі зліквідовано, і нове покоління нібито українських економістів — Лященко, Вирник, Нестеренко, Барановський Романенко та інші — вже пишуть і друкують по офіційній лінії. Українську економічну історію починають з козацької доби, мовляв, перед тим її не було, і дають їй чисто московсько-марксистську інтерпретацію та розглядають її в «органічному» пов'язанні з московською економікою, про що вже згадувалося раніше.

У двадцятих роках були ще в різних містах України — Києві, Харкові й інших економісти, які займалися вивченням української економіки в послідовний спосіб. Від початку тридцятих років, однак, позначається в тій ділянці швидкий занепад. Різні інститути зліквідовано, а в університетах господарські студії унапрявлено тільки для підготовки викладачів і практичних робітників для плянованого народного господарства ССРСР, згідно з централізованими інструкціями Москви.

У шістдесятих роках економічні факультети були тільки в чотирьох університетах і в сільськогосподарських інститутах, але в цих останніх виключно з практичних спонук. Суворо московська контроля над тематикою, підходом і методологією стало збільшувалася. Докторські ступені надавала тільки в тій, як і в інших ділянках студій, Вища Атестаційна Комісія при Міністерстві Вищої і Середньої Освіти ССРСР в Москві. Щораз то більше наукових робіт і дисертацій були писані і дискутовані російською мовою у т. зв. Українській ССР. І це знову стає загальним явищем у всіх ділянках науки.

Вкінці, українській економічній науці призначено підрядну роллю розробляти тільки місцеві проблеми. В сімдесятих роках прийшов дальший занепад економічної науки, якій не залишено ні тіні свободи і можливості поглиблювати теоретичні і історичні тези, які у будь-якій мірі могли б доказувати українську історичну і національну господарську окремішність.¹⁰

Щоби нищити українську науку від самого коріння і від самих початків інтелектуального розвитку народу, Москва поневолила цілковито шкільництво в Українській ССР. Уведено там всесоюзну большевицьку систему з чисто марксистсько-комуністичним напрямом

навчання, російщенням, боротьбою із українською «національною романтикою», дискримінацією і методичним і постійним засмічуванням української мови, з ідеєю російського «духового» провідництва і майбутнього злиття народів.

Дмитро Соловей у книзі «Українська наука в колоніальних путях» вичисляє засоби і методи советів у нищенні цієї науки впродовж комуністичного панування на Україні після Другої світової війни.¹¹ Передусім Москва захопила панівне становище в оформленні науки в Українській ССР через підпорядкування собі, своєму центрові, цілої освіти і шкільної системи. Подруге, через партійну, суто московську селекцію в прийманні до вищих шкіл, університетів, інститутів тощо. Потретє, через централізований нагляд партії над кадрами для наукової підготовки і наукової роботи. Почетверте, через централізований і партією контрольований розподіл наукових кадрів між союзними республіками, де практикується дискримінація. Поп'яте, через централізований Москвою розподіл фінансів для наукової роботи, причому завжди Російська ФССР і російська наука найбільше упривілейовуються, а Українська ССР дошкульно упосліджується. Пошосте, дискримінується українські наукові роботи в процесі преміювання, винагороджування визначних творів, і цим відстрашується наукових робітників писати українською мовою із українською тематикою. Тут менші надії вибитися. В преміюванні неспівмірна перевага робіт російською мовою, «передовою мовою Леніна». Наприклад, у 1959-му році на 44 премійовані роботи тільки 3 були написані по-українському.

Посьоме, українську науку дискримінується в плянуванні видань і публікацій. Українській ССР зменшується постійно бюджет на видавання книжок, наукових робіт, повістей, поезій і т.п., а видавання українською мовою зменшується ще різкіше з року на рік. Статистика тут найбільше промовиста. Наводячи за щоденником «Свобода», скажемо, що загальна кількість надрукованих в Українській ССР книжок і брошур зменшилася знову в порівнянні до попередніх років. В той час, як в 1962 році було видано 8,718 назв і в 1963 році — 7,599 книжок та брошур, то в 1964 році кількість книжкових видань в УССР зменшилася до 7,492, значить на 1,326 назв менше у порівнянні до 1962 року і на 107 книжок і брошур менше в порівнянні до 1963 року.

А порівняння назв і видань українською і московською мовами статистично виказується так:

Рік	рос.мовою	укр. мовою	інш. мовами	Разом
1962	4,284	3,824	610	8,718
1963	4,094	3,321	164	7,599
1964	3,398	3,169	925	7,492

Тобто в 1962-му році українською мовою було видано в Українській ССР коло 460 назв менше, як російською; в 1963-му — на 773 книги менше, а в 1964-му — на 229 назв. При чому останньо дуже збільшилося друкування на Україні іншими союзними і іншими чужими мовами.

Подібна ситуація є і в ділянці періодичних видань, журналів і газет, де рівнож видання російською мовою куди численніші з року на рік, доказуючи, що не українці є господарями на їхній землі. Соловей наводить подібні статистичні дані про дискримінацію українських видань і в попередні роки.¹² У цьому відношенні українці у найгіршому положенні зі всіх народів ССР.

Далі, Москва придушує українську науку і несправедливим розподілом науковців і наукових робітників. В 1960-му році на Україні було вп'ятеро менше кваліфікованих наукових сил, ніж у Росії, а по національності росіян — наукових працівників в ССР було 69%, а українців-науковців 10% всього наукового штабу. Але етнічно, і то за советською статистикою, росіяни становлять тільки 58%, а українці 17% цілоти населення Советського Союзу. Тобто, за національним принципом відсоткове відношення наукових робітників-українців в ССР повино б бути куди вище. Та українців у багатьох випадках до наукової роботи таки не допускається, хоч би вони і вислугувалися московським інтересам. Їхня доля керується по суті Академією Наук Російської ФССР, а не Академією Наук Української ССР.

Ще кілька слів про українську мову в ССР і на Україні зокрема. Її щораз більше витискається із викладових заль університетів та інститутів, заступаючи її московською. Українську мову допускається ще в політичних, суспільних, економічних, мово- і літературознавчих, мистецтвознавчих і гуманістичних науках, які легко можна викривити для пропагандивних цілей. А живляючи там рідної мови, краще можна впливати на почування і переконання української людини і успішніше ширити комуно-московську ідею для її душевного зубоження і закуття в імперські ланцюги неволі. Але в стислих (точних) науках української мови зовсім не живається. Немає на Україні ні математичних, ні фізичних, ні хемічних журналів, що друкувалися б по-українськи. Стислі науки живають тільки «общепонятного русского языка». І останньо Академія Наук Української ССР замість намагатися потворити свої

власні секції для різних ділянок стислих, фізико-математично-природничих наук і видавати власні наукові журнали рідною мовою, ідучи за вказівками «рідної» Академії Наук Російської Федеративної ССР, почала пропагувати читання і студіювання російських математичних, фізичних, хемічних чи біологічних журналів та періодиків. Стислі науки мають бути суто московськими і на якісь там мовні диференціації Москва не дозволяє. А Київ має підкоритися.

Ще декілька ілюстрацій про положення науки в Українській ССР на основі советської, і нібито, і української преси в період так званої «відлиги». «Молодь України» і «Літературна Україна» з березня 1965 року пишуть, що нові наукові роботи друкуються або російською мовою, або жакливою, засміченою москволізмами українською, і ніби без мовної коректури. «Літературна Україна» з жовтня 1964-го року нарікає, що в бібліотеках немає українських книжок; «Літературна Україна» з 29 грудня 1964-го року каже, що в Україні майже неможливо дістати підручник української літератури, а від 5 лютого 1965-го року - що неможливо дістати історію українського мистецтва.

«Літературна Україна» з січня 1965 р. подає, що появився перший систематичний підручник української літератури, одначе, побудований на чисто марксистсько-ленінській інтерпретації фактів. «Радянська освіта» 20 і 23 січня 1965 р. нарікає, що українські вчені перетягаються в Академію Наук Російської ФССР, а при цьому на Україні дошкульний брак наукових сил. Про це згадувалося вже на початку. Про засмічування української мови знову говорить «Літературна Україна» з 4-го червня 1965 року. «Молодь України» з 6 червня 1965 р. згадує про нищення пам'яток української старовини. Підносяться відважні, хоч і нечисленні, голоси протесту проти російщення на Україні на сторінках газет і журналів, як «Україна» і «Літературна Україна» з кінця 1964-го і початку 1965 років.

У травні 1964-го року трапився дуже знаменний факт: згорів внаслідок продуманого підпалу історичний архів бібліотеки Академії Наук Української ССР. Архів був невідгідний для московського панування в Україні, мимо горезвісних кремлівських історичних тез з 1954-го року. Історичні матеріали могли доказувати правду про Україну і шкодити імперському московському інтересові.

Від ХУІ аж по другу половину ХХ сторіччя і царська, і большевицька Росія продовжувала цю саму політику культурного геноциду відносно українського народу і його науки і культури. (Останньо це діється засобом маріонеткового правління т. зв.

Української ССР, в якій декому хочеться бачити українську державу, а зокрема в добу т. зв. совєтської відлиги. Це, без сумніву — брак почуття реальності з боку людей, що нібито закликають українську еміграцію у вільному світі бути реалістичною у відношенні до Української ССР і подій в ССРСР. Може, і дійсно щось і змінюється внутрі Советського Союзу під соціальним і господарським аспектами, але нічого не змінилося в імперіялістичному наставленні Москви і в її політиці до України, яку вона призначила на знищення і закріпачення в імперському ридвані, а постійне нівелювання української науки є одним із головних засобів оцих нищівних плянів. Думати інакше — це самообман і дійсний брак почуття реальності.¹³

III. Останнє десятиріччя

І хоч українська культура і наука ніколи не могли вповні свobodно розвиватися, навіть за НЕП-у чи хрущовської т. зв. відлиги, то все ж таки тотального переслідування і гноблення духового життя України тоді і за останнє десятиріччя не можна порівнювати, — за словами тайного журналу «Український вісник», — із жахіттями у тому відношенні від 1971-го року. Це період етноциду, спрямованого на комплектну ліквідацію українського питання взагалі, на останньому ніби етапі. Як стверджує «Український вісник»: «Робиться все можливе, щоб попросту ампутувати історичну пам'ять нації, щоб знищити її мову і культуру».¹⁴

Боротьба з українською культурою і наукою зокрема, ведена безпощадними засобами большевицьким правлінням, була тісно зв'язана із наступом на шести- і семидесятників та з наступом на цілість української свідомої інтелігенції взагалі. За словами «Самвидаву», в сімдесятих роках вже не засилається людей масово на вигнання і до концтаборів, як це було в сталінські часи, але практикується духовий етноцид для знищення інтелігентної української верстви.

Українські інтелектуалісти всякої ділянки перебувають постійно під наглядом КГБ і армії донощиків та контролюю телефонічних розмов підслуховими апаратами й іншими електронними засобами. І такий нагляд і підслухування тривають дуже довго, аж поки запідозрений у будь-якій формі «українського націоналізму» не зрадиться. Тоді для підсилення «підслуханих доказів» знаходить КГБ фальшивих свідків і судовими присудами при закритих дверях засилає українських інтелектуалістів у «психушки», концтабори і тюрми. Шантаж і провокація широко стосовані органами КГБ у винишуванні української інтелігенції — застрашуванням, психічним вичерпанням і духовим заламанням.

Тепер переробляється всю українську науку і спадщину на московсько-советський лад.¹⁵ Чисто об'єктивні студії українського минулого сьогодні не існують в ССРСР, а зокрема в Українській ССР. Наукові інституції в ССРСР займаються фабрикацією історичного фальшування. Факти з українського минулого, навіть подробиці, перекручується, замовчується. Тут вистачить згадати «Історію Української РСР» — серійне видання у восьми томах, де минуле України обговорюється у викривленому дзеркалі московсько-російського «неділимства» і вдаваного московсько-українського «братолобія» тільки у трьох перших томах, тоді коли від часу т. зв. Жовтневої революції, коло 70 років, покриваються в чотирьох об'ємистих томах. Тут море недійсних і перекручених деталей про ріст соціалізму і комунізму в Україні, які у своїй суті, по правді нічого спільного зі справжньою історією України не мають. Це історія поступового поневолювання України червоною Росією; це історія московської пенетрації в Україні з допомогою «малоросійських» перевертнів, включно із редколегією горезвісної «Історії», складеної в більшості з не-українців. Це не наука, а наукова проституція, пристосована для знищення історичної пам'яті українського народу.¹⁶

Трагедія в тому, що це видання друкується від імени «Академії Наук УСССР». Нібито найвища наукова інституція в сучасній Україні фірмує такий тенденційний твір, що так мало спільного має з дійсною історією української нації.

«Самвидав» стверджує: «А цих науковців, що не погоджуються з таким станом науки, безцеремонно викидається з наукових установ».¹⁷

Офіційна лінія московсько-советської політики відступила навіть від паперового принципу комунізму і боротьби кляс та вповні прийняла настанову зоологічного московського шовінізму.

Клясичним прикладом ліквідації по-українському думаючих науковців є історик молодшої генерації Михайло Брайчевський. Він написав кілька праць із давнього історичного минулого України: «Коли і як виник Київ», «К происхождению древнерусских городов», «Походження Русі» і другі, де промовляє у великій мірі історична правда, і де він тільки віддав мінімум вимаганій марксистсько-московській інтерпретації. Брайчевському прийшлося дорого заплатити за його «український націоналізм».¹⁸

Українська мова жахливо переслідувана; гірше як будь-коли в минулому, хоч це закривається перед загалом. Офіційно немає законів, що забороняли б користування українською мовою, але коли хтось

колинебудь прилюдно вживє або домагається вживання української мови, його негайно запідозрюють в українському націоналізмі, усувають з праці або як ворога народу засилають в «психушку», концтабір чи в'язницю. За словами «Самвидаву», викладач, коли звернутися до нього, щоб він ужив української мови, продовжуватиме говорити по-російському, закрившись стереотипним і глупим висловом: «Ленін гаваріл по-русски», щоби зберегти себе від переслідування. «Українську мову витискається з усіх усюд під різного роду претекстами»,— стверджує це саме джерело інформації з рідного краю. Всі спеціальні, професійні, а зокрема з модерної математики, фізики, хемії, електроніки програми, виклади і публікації вживають тільки російської мови. Українська вповні і комплетно виключена тут і заборонена.

Ще в 1971 році двадцять п'ять відсотків курсів у Західній Україні подавалися українською мовою, але у слідуючих роках цей відсоток впав до п'ятнадцяти. І він куди нижчий в цілій Українській ССР. Хто бу республіканському уряді сприяв уживанню української мови, його негайно усувають і заступають завзятим «обрусітелем», як це було хоч би у випадку Даденка, міністра шкільництва, якого замінили Єфіменком.

У 1973 році Політбюро КПУ рішило перевести всі наукові журнали в Україні на російську мову. Розуміється, що резолюція була таємною.

В березні 1974 року на збориці КПУ рішено все перевести на російську мову, бо вона є основним нібито доказом інтернаціоналізму.¹⁹ А попередньо у січні 1974 року вимагано від Польщі, щоб там скоротили видання українською мовою.

Будь-які публікації, що в будь-який спосіб нав'язували до або наголошували українське історичне минуле, як хоч би книга під формальною редакцією Петра Шелеста «Україно наша радянська», осуджувано, заборонювано, а то й вилучувано з бібліотек. Осуджено в 1973-74 роках «Народну творчість і етнографію» за «ідеалізування» минулого, зокрема народних пісень, переказів та передань.

Автор названої статті у «Самвидаві» стверджує із сарказмом: «Я присягаюся на Бога, що Сталін навіть не мріяв мати таких челядників».²⁰

КГБ передає постійно Комітетові Республіканської Цензури списки українських діячів культури і науки, яких не можна згадувати у советських публікаціях. Число заборонених радянських і зарубіжних діячів культури переходить дві сотні імен, включаючи такі імена, як

В.Щербаківський, С.Гординський, В.Січинський, М.Осадчий, М.Мушинка, В.Хмелюк, О.Бердник, Р.Смаль-Стоцький, І.Світличний, Є.Сверстюк і навіть П.Шелест, і багато-багато інших.

Молодих не допускають до студій української літератури. Талановитих письменників з українським серцем як Захарченка, Бердника, Кочура і других виключають зі Спілки Радянських Письменників, згодом важко переслідують.

За невчинені злочини усунено в сімдесятих роках багато надійних молодих українських вчених з різних інституцій: Брайчевського, Леськова й ін. з Інституту Археології; В.Шелеста — з Інституту Теоретичної Фізики; Скрипку, Зінича і Сиваченка — з Інституту Фолкльору і Етнографії; Костюка і Харченка — з Інституту Психології; Ставицького й Іванисенка — з Інституту Літератури. Багатьох — з інститутів історії і соціальних наук; Колотила, Міняйла і Носорога — з Інституту Полімерної хемії; Скляра, директора Інституту Нафтової Хемії, знято і перекинено в молодшого асистента; Емаку усунено з Київської Астрономічної Обсерваторії; Краєвську, Ворончук і Корнія усунено з Педагогічного інституту в Дрогобичі; з видавництва «Наукова думка» виключено Черкаського і Покровську; з редакції часопису «Робітнича газета» — Лазебника, Пальчика, Тарасенка і Кореневича.

Родини виключених строго переслідують, масово усувають українських студентів з Львівського, Київського й інших університетів за будь-який прояв українського патріотизму. Те саме роблено і з професорами і викладачами. Їх виключали за найменше підозріння в «буржуазному українському націоналізмі».

Рівнобіжно з терором проти людей, советсько-московська політика російщення пішла повним наступом на знищення українських історичних і культурних пам'яток минулого. Москалям ідеться про знищення всього, що було створено українським національним генієм.

Товариству Опіки історичних і культурних пам'яток наказано з початком сімдесятих років концентруватися на пам'ятках з часів большевицької революції, а зокрема на статуях Леніна, поминаючи суто українські, національні, історичні пам'ятки, статуї, доми, церкви та пам'ятники малярства, різби тощо.

У 1973 році, наприклад, знято з-під опіки вищезгаданого товариства понад сто українських історичних пам'яток, переважно церков, дозволяючи обернути їх у магазини та послідовно ставати руїнами, щоб не ідентифікували славного культурного минулого України, так цілком

окремого від московського. Дозволено руйнування церкви св. Параскевії в селі Космач, у Західній Україні, стилевій гуцульській архітектурній пам'ятці з вісімнадцятого сторіччя, яку завжди високо оцінювано з мистецької точки погляду.

У 1972 році понищено хрести на могилах вояків УПА на Янівському цвинтарі у Львові. Пізніше це саме зроблено у Івано-Франківському, Тернополі, Золочеві, Городку і інших містах, щоб затерти пам'ять по Визвольних Змаганнях двадцятих років і їхніх героях. Запропашено унікальну збірку мистецьких образів у Вірменській Катедрі у Львові. Замкнено український музей в Києві. Всіляко роками саботується ідея створення козацького музею і національного парку на острові Хортиця, на Дніпрі. У Зборові скинено пам'ятник Богданові Хмельницькому, і його замінено пам'ятником Ленінові. Недавно заборонено советською владою ставити в Україні нові пам'ятники Тарасові Шевченкові, і зникли у підозрілих пожежах українські бібліотеки з важливими колекціями архівів, книг і джерельних матеріалів до історії України.²¹

Ще треба додати винищування релігійного життя в Україні як ще однієї галузі її культурного процесу.

Так то послідовно Москва провадить культурний етноцид в Україні, щоб здійснити ідею одного советського, а насправді московського народу.

Згодом слідували дальші заходи московсько-советського режиму для виконання нібито «добровільних» побажань ташкентської конференції. Дня 26 травня 1983 року ЦК КПСС і Рада Міністрів СССР прийняли новий закон **«Про додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх і учбових закладах союзних республік»**. Закон Ради Міністрів був прийнятий під цією назвою кілька днів пізніше, 7 червня 1983 р.

За трохи більше як сто років московська національна політика обернулася на 180° і стала там, де вона була тоді, позначена фатальним Валуєвським циркуляром і царським Емським указом. Тільки що у двадцятому столітті русифікаційні заходи стали куди більше рафінованими і підступними, куди більше всеобіймаючими і значно жорстокішими та безоглядними. Розуміється, що зараз по таких центральних «указах» комуністичної партії і Ради Міністрів СССР, компартії і правління різних так званих республік, включно із Українською ССР, проголосили ідентичні закони про поліпшення навчання російської мови. Односторонність у підході в тому, що ні в «Ташкентських резолюціях», ні у названих законах ніколи нічого не

говориться про навчання національних мов у неросійських республіках СРСР.

Тільки тим, хто працює над поширенням російської мови в Україні та інших поневолених країнах СРСР, надаються спеціальні привілеї, стипендії; гарантується здобуття вищої освіти, дається наукові лабораторії і відкривається шлях до кар'єри і матеріального добробуту. Для них призначається потрібні державні фонди.

«Постанова Колегії Міністерства Освіти Української ССР» з 29 червня 1983 р. наказує вжити всіх заходів, щоб вільне володіння російською мовою нарівні з рідною стало нормою для молоді, яка закінчила середні навчальні заклади, і громадським обов'язком кожної молодої людини. Про хід виконання постанов повідомляється Міністерство Освіти.

Конкретно прийнято такі заходи: а) до половини вересня 1983 р. розробити всі пляни і заходи у тому напрямі; б) до серпня 1983 р. ввести корективи в навчальному пляні; в) вжити заходів для піднесення рівня навчання російської мови; г) удосконалити методи навчання російської мови в дошкільних закладах і підготовчих класах шкіл неросійських республік дітей не-російської національності; г) посилити науково-дослідну роботу по вивченню російської мови; е) до листопада 1985 року розробити перспективний плян наукових досліджень для удосконалення форм і методів навчання російської мови і літератури на роки 1986-1990; є) провести в 1985 році науково-практичну конференцію п.н. «Російська мова — мова міжнаціонального спілкування, дружби і співпраці народів СРСР»; ж) до кінця XI п'ятирічки забезпечити викладання російської мови в школах з неросійською мовою навчання кваліфікованими учителями; з) забезпечити якісне навчання; і) збільшити фінанси для забезпечення навчання російської мови і літератури на всіх щаблях шкільництва, від передшкільного до університетського; к) підготувати і підвищити кваліфіковані кадри вчителів з листопада 1984 року; л) збільшити капітальне будівництво у шкільній ділянці, зокрема будови приміщень для навчання російської мови; м) разом з видавництвом «Радянська школа» опрацювати до жовтня 1983 року і вжити конкретних заходів для удосконалення змісту, піднесення ідейно-теоретичного і наукового рівня підручників російської мови для шкіл з не-російською мовою навчання і т.д.

Це вказує на посилене російщення у валуєвському стилі в 1980-тих роках під покровом Андропова і Черненко.

ДЖЕРЕЛА

Тасмні постанови ЦК КПСС, Ради Міністрів та Міністерства Освіти СРСР виявляють посилену хвилю російщення України. Наступ новітньої Валуївщини на українську мову, Головна Визвольна Рада, Закордонне Представництво, Нью-Йорк, 24 серпня 1983 р. ст. 1-10.

ПРИМІТКИ

¹ М.Грушевський, там же, «Сборник статей по славяноведению», Ст.Петербург, 1904, том. 1

² N.Chirovsky, 'The Economic Factors in the Growth of Russia', Нью-Йорк, 1957, ст. 133-146: Російські політичні інтереси і економічна доктрина комунізму.

³ N.Chirovsky, 'Old Ukraine, Its Socio-Economic History Prior to 1781', Madison, 1963, p. 325.

⁴ Н.Полонська-Василенко «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків», Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 173, Праці Історично-Філософичної Секції, Париж-Чікаго, 1962, ст. 17.

⁵ М.Міллер. «Доля українських археологів під советами», Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 173, Праці Історично-Філософичної Секції. Париж-Чікаго, 1962, ст. 112-126.

⁶ S.Manning, 'The Kremlin's New Theses on Ukraine', the Ukrainian Quarterly, Vol. X - No.1, Winter, 1954, p. 22 - 31.

⁷ Р.Смаль-Стоцький, «Поневолення української мови в советській Україні», «Тризуб», Париж, число 9-10, 1936 р.

⁸ Б.Кравців. «Розгром українського літературознавства 1917-1937» Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том 173. Праці Історико-Філософичної Секції, Париж-Чікаго, 1961, ст. 217-307; теж Б.Кравців «На багрянному коні революції», Нью-Йорк, 1962.

⁹ М.Волобуєв, «До проблем української економіки», «Більшовик України», ч. 2-3, січень-лютий 1928.

¹⁰ Н.Багатюк, «Економічна наука в сучасній Україні», Записки НТШ, Нью-Йорк, 1976, том 192, ст. 197-209.

¹¹ Д.Соловій, «Українська наука в колоніальних путях», Нью-Йорк, 1963, ст. 39-105.

¹² Там же, ст. 9-37.

¹³ М.Чировський, «Українська наука в СРСР», Збірник матеріалів наукової конференції К.НТШ, Торонто, 1966, ст. 66-85.

¹⁴ **The Ukrainian Herald, Ethnocide of Ukrainians in the USSR**, Baltimore, 1976; **'The Prohibition of Ukrainian Scholarship and Culture'**, p. 131– 154.

¹⁵ Там же, ст. 132.

¹⁶ «Історія Української РСР», ред. колегія Академії Наук УРСР, Київ, 1977 і слідуєчі роки, том I-УІІІ.

¹⁷ **'The Herald'**, там же, ст. 133.

¹⁸ М.Брайчевський, «Коли і як виник Київ», Київ, 1963.

¹⁹ **'The Herald'**, там же, ст. 134.

²⁰ Там же, ст. 135.

²¹ Там же, ст. 151-154.

ІЗ ЗАЯВИ РОБІТНИКА-ПОЛІТВ'ЯЗНЯ ЛЕОНІДА ЗАПОРОЖЦЯ

«...При допомозі всепоглинаючого централізму Москва безконтрольно грабує своїх «рівноправних» союзників, «братні» народи союзних «республік». Хто ж посміє контролювати такого хижака, котрий розпоряджується долями верховних адміністраторів республік так, як хазаїн — своїми лакеями. Понад половину національного доходу республік поступає в так званий Союзний бюджет, який майже повністю йде на метрополію.

Одібравши в націоналів ключі від економіки, диктатори-шовіністи прагнуть перетворити нас в безініціативних, заляканих приживалок, перевертнів, мамелюків Росії, російщити наших дітей, денационалізувати їх, навчити зневаги до рідної мови, презирства до рідної національної культури, традиції...

В силу згаданих причин національні культури приречені на прозябання, занепад, і над ними на сьогодні нависла реальна загроза бути витісненими російською культурою, яка пропагується всіми можливими і неможливими засобами — радіо, телебаченням, театрами, естрадою і концертною діяльністю, це зробити неважко, бо в руках росіян знаходяться матеріяльні важілі — гроші, одібрані в націоналів по праву централізму, і вони щедро платять тим, хто пронагус, прославляє російську культуру.

Хай не надіється Росія, що вона буде вічно топтати гідність народів! Прийде час, прокинуться народи, прозріють і прокленуть тих, хто не навчився поважати іноплеменців»...

Україна, 1975 рік

Д-р Володимир Стойко

НАПРЯМКИ ІСТОРІОГРАФІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ССР

Хоч, здається, це всім воно ясно й відомо, а все ж таки треба ще раз ствердити, що всі ділянки життя у Советському Союзі керовані центральною владою, включно з наукою. Зокрема наука історії стала інструментом комуністичної партії, як знаряддя для підбудови політичних плянів у різних стадіях розвитку Советського Союзу. Визначний науковець Ц.Е.Блек дійшов до висновку, що «советські історики покликані дати важливий вклад у царину науки для підбудови безперервної пропагандивної кампанії, що її веде партія»¹. Зміни у советській історіографії тісно відбивають перемінні зигзаги у політичній лінії Комуністичної Партії Советського Союзу (КПСС).

В 1920-х роках, коли большевики були у процесі консолідування своїх сил і клали щойно основи для своєї всеобіймаючої системи, незважаючи на деякі обмеження, українським історикам пощастило добитися визначних наукових успіхів і поробити вартісні досліди в українській історичній науці. Тоді навіть розвивалися окремі напрямні в українській історіографії з прикметами наукових шкіл—культурно-історичної або соціологічної історично-економічної, історично-правної і марксистської школи².

Сконсолідувавши свої сили під проводом Сталіна й увівши режимну політику, орієнтовану на російські інтереси, Москва повела генеральну атаку проти інтелектуалістів не-російських народів, передусім в Україні. З початком 1930-х років, як стверджує історик Барбер, «буржуазно-націоналістичне відхилення ніде не було так жорстоко здушване, як саме в Україні»³. У тому самому часі закрито історичні інституції та припинено видавання в ділянці історії. У пізніх 1930-х роках режим дозволив на обмежені досліди під гострою контролею партії у зв'язку із створенням Інституту Української Історії Академії Наук Української ССР у 1936 році⁴.

Переоцінка в писанні російської історії принесла, як ствердив визначний історик К.Ф.Штеппа, «зворот до російського патріотизму, і то не тільки до виправдування, але й освячення російського історичного минулого...

Найбільше непередбаченою була радикальна переоцінка цього, що відповідно до прийнятих раніше категорій вважалося найчорнішою сторінкою російської історії, що саме вчинило зі старої Росії «тюрму народів», тобто її політика, завоювання, поневолення і насильне російщення не-російських народів⁵. Це у висліді принесло зміну в писанні національних історій не-російських народів. Основним елементом цієї зміни була оцінка ролі Росії на цих національних історіях. Зокрема завоювання й поневолення Росією після переоцінки вважалося вже меншим лихом»⁶.

Щоб наявно показати зміну в інтерпретації, наводимо пояснення цього самого факту в різні часи. Пишучи в 1928 році, український марксистський історик Яворський міг так оцінювати наслідки загарбання України Росією, у висліді Переяславської Угоди (1654): «Вони (тобто українці) не знали, що їх чекала в будуччині з рук московського дворянства їхнього автократа, «білого царя», куди гірша доля, як від шляхти»⁷. Але, йдучи за новими напрямними, «Історія СРСР», редагована А.М.Панкратовою і видана в 1940 році, стверджувала, що перехід України до складу Російської держави був меншим лихом, ніж загарбання її панською Польщею чи султанською Туреччиною⁸. А як побачимо нижче, після Другої світової війни «менше лихо» було заступлено поняттям «абсолютного добра».

Під час Другої світової війни, щоб піднести мораль серед не-російських старшин і вояків, пороблено деякі уступки їхнім національним почуванням теж і в історіографічних писаннях. Однак, війна дала нагоду для відвертішої маніфестації російського націоналізму-шовінізму. Це засвідчив 24 травня 1945 року Сталін, коли під час бенкету в Кремлі підніс тост «за здоров'я російського народу, тому що він є найвизначнішим народом серед народів Советського Союзу»⁹.

Ця настанова була провідною в повоєнні роки і під час т. зв. ждановщини. Послідовно наголошувалося на ролі росіян як «старшого брата» і підкреслювалося вищість російської культури. Тепер у новому змісті, поняття «меншого лиха», вживаного у советській історіографії для виправдання завоювання і поневолення не-російських народів вже не було вигідне для Москви і не могло дальше служити московським

політичним плянам і цілям. Почалась нова критична переоцінка, і вже по кількох роках старе поняття «меншого лиха» було замінено схемою, яка вмовляла, що включення не-російських народів до Росії становило «прогресивний» крок вперед у розвитку цих народів, і що це було для них дуже корисно. Іншими словами, поняття «меншого лиха» було успішно — під терором — замінено поняттям «абсолютного добра» такого включення¹⁰.

У випадку України ця проблема була куди більше пекуча, і її нова інтерпретація вводилася більше агресивно, як у інших випадках. Представлювання української історії як незалежного і окремого минулого українського народу підмінювало б російські претензії до багатой спадщини Київської Русі, а це, у висліді, ставило б під знак запитання російську проєкцію російських історичних основ, ролі і місії Росії як у минулому, так і в майбутньому. Згодом українські історики, яких ототожнювано зі схемою незалежної і окремої української історії, передусім т. зв. «Школи Грушевського», стали предметом якнайгостріших атак¹¹. А одночасно пороблено потрібні заходи, щоб закріпити схему історії українців, росіян і білорусів. Ця напрямна вже знайшла була своє віддзеркалення у підручнику Панкратової з 1947 року, де окупацію України Росією представлено як «з'єднання двох великих братніх народів»...¹². А в 1950 році Касиненко, директор Інституту Історії Академії Наук Української ССР, твердив, що «націоналістичні концепції Грушевського, Єфремова, Слабченка, Василенка, Гермайзе і Яворського, їхній ненауковий нарис української історії ворожі для народу, їхні реакційні винаходи якихось окремих шляхів в історичному розвитку України, їхня жалюгідна спроба опрацьовування історії українського народу в протиставленні до історії російського народу є здемасковані...». Рівночасно він заявив зовсім ясно, що періодизація української історії є єдино можлива тільки з точки погляду «єдності історичної судьби» України і Росії¹³.

Отак основи, заложені в повоєнні роки, для писання української історії і українсько-російських взаємин одержала догматичну печать у т. зв. «Тезах у 300-ліття об'єднання України з Росією (1654-1954 рр.)», ЦК КПСС¹⁴. Тобто у тристаріччя Переяславського договору (1654 р.).

ЦК КПСС постановив, між іншим, що «Возз'єднання України з Росією у 1654 році було закономірним результатом всієї попередньої історії двох великих братніх слов'янських народів — російського і українського...», та й що «російський, український і білоруський народи походять від єдиного коріння — древньоруської народности, яка

створила древньоруську державу — Київську Русь...¹⁵. В московському англomовному перекладі древньоруські народності переложено як «аншієнт рашен піпл»(т. 5). Щоби ще і поширити основи російських домагань, «Тези» в дальшому стверджували, що «централізована руська держава відіграла величезну ролу в історичній долі російського, українського, білоруського і інших народів нашої країни»¹⁶. Згодом «Тези» вичисляють користі із з'єднання, що воно нібито принесло Україні, тоді як негативні наслідки цього з'єднання для України (і нібито теж для російського народу) просто приписано царському самовладству. Далше «Тези» накидають рами для української історії (розуміється, в логічній пов'язаності з Росією), які проводяться від років революції через советський період аж до прийняття горезвісних «Тез».

Коротко кажучи, «Тези» просто продиктували схему, яка дає основу російським претензіям до Київської Русі (воно у советському перекладі на англійську мову називається «аншієнт рашен стейт») так, підкреслюючи рівночасно прогресивність російської ролі у побудові централізованої і багатонаціональної російської держави, оснoвували історичну легітимність російської ролі у побудові та вдержуванні панівної позиції у СССР.

Дуже виразно впряжено тут історію, щоб вона створила конечний міт для підтримки московських політичних цілей.

Смерть Сталіна і десталінізація, що слідувала по 20-му з'їзді партії, дали історикам нові нагоди і можливості. Критичні завваги Мікояна на 20-му з'їзді відносно недавнього переписування української історії і його додаткова заввага, що правдоподібно можна б знайти в Україні істориків, які писали б про ріст і розвиток української соціалістичної держави краще, ніж деякі московські істoрики, які взялися за це завдання, але які можливо були б вчинили ліпше, не роблячи цього, — викликали сміх у залі¹⁷. Вони вказували на нову наростаючу атмосферу.

Українські істoрики стали відповідати критикою сталінських насильств над історією і домаганнями зміни настанови. У висліді такого розвитку появилися нові видання в історичній науці. Ряд надрукованих робіт не тільки відкидав межі, поставлені історичній інтерпретації, але деякі праці перейшли й межі дозволеного¹⁸. У той же час Москва перебрала повну контролю над наукою і досліддами в неросійських республіках СССР. Рішенням Центрального Комітету КПСС і Ради Міністрів СССР з 11 квітня 1963 р. Академії Наук союзних республік були безпосередньо підпорядковані Московській Академії Наук СССР¹⁹. Щобільше, партія не відступила від своїх

офіційних догм відносно історіографії і не дозволила на будь-які видання, які б ці догми оспорювали. Наприклад, праця історика Брайчевського, котра успішно заперечувала поняття т. зв. «возз'єднання», стала відомою тільки шляхом «Самвидаву» і видання закордоном²⁰. Українські архіви і колекції стали прицілом російських шовіністів, які не завагалися навіть їх підпалювати, щоб знищити документацію відрубного українського національного історичного процесу²¹.

Затіснювання контролю йшло впарі з переслідуванням українських інтелектуалістів у 1970-х роках. Тим часом історіографічний модель, який був у основі зведений в «Тезах», був систематично накиданий українській історичній науці. Згідно з вимаганою інтерпретацією, Київська Русь вважалася державою єдиної стародавньої руської національності («единая давнорусская народность»), котра, як це вказано, була вже оформлена в IX і X сторіччях²². Саме під час цього періоду «наростала свідомість спільноти всього руського народу»²³. Формация російського, українського і білоруського народів почалася, згідно із Ю. Кондуфором, директором Інституту Історії Академії Наук Української ССР, під час фєвдального розподілу. Цей процес був найбільше інтенсивним у XIV і XV сторіччях²⁴. Історик М.Ф. Котляр твердить, що під час цього періоду три східньослов'янські народності «... вважали себе єдиним руським народом і в кінці XVI ст. і в XVII ст. Тому так охоче й радісно сприйняли возз'єднання і на Україні і в Росії»²⁵. Коли йдеться про те, хто є по суті продовжувачем Київської Русі, Федосєєв стверджує, що «соціально-політична спадщина Київської Русі була перебрана Великою Росією, що було важливим кроком уперед у розвитку і приготуванні майбутньої централізації», і що «російська централізована держава виступала таким чином як спадкоємець всього позитивного, що мала сива давнина»²⁶. Історик Пашуто теж твердить, що росіяни генетично беруть «свій початок від давньоруської народності, що склалася на східньослов'янській основі ще в епоху давньої Русі», і що, продовжує він, «російська централізована держава виступає таким чином наслідницею давньоруської»²⁷. Цей помилковий і тенденційний погляд на Київську Русь і післякиївський період подавав, так би мовити, основу для советсько-російської інтерпретації Переяславської угоди і т. зв. «возз'єднання» України з Росією. І це в основному приводить до центральної точки цілої нової схеми у партією диктованій структурі в підтасуванні й представленні історії України. Об'єднання Російської держави з Київською Руссю, через поняття «одної староруської народности», ставило Росію у провідне становище.

Тим то теж стверджується спільність України з Росією, як основну ланку в т. зв. українській історії. Послідовно всі події і тенденції, які підсилювали нібито концепцію «возз'єднання» і могли бути так інтерпретовані з часів перед і після Переяславської угоди, були зображувані як поступові і патріотичні. З другого боку, усе, що не вміщалося в рамки цієї схеми, тавровано «жальогідною зрадою», «ненавистю» або «кровожерливою ворожістю», як це слушно наголошує Брайчевський²⁸. Всі рухи і змагання за українську незалежність зображувано в советській історіографії й інших писаннях як чужинецьку інтригу або щонайменше, як співпрацю з чужинецькими силами.

Розуміється, що в своєму висновку ця схема не дозволяє на жодні об'єктивні історичні дослідження і науку. Вона негує всяке історичне минуле українського народу. Ця схема заперечує будь-який суверенітет української нації і в ній немає жодного місця для будь-якої чесної боротьби за українську політичну незалежність.

Без сумніву, ця схема була створена для допомоги Москві в її імперіалістичній політиці і для підтримки її плянів тотальної інтеграції і асиміляції-російщення. І так, у 1970-х роках, рівнобіжно із збільшенням натиску на повне «возз'єднання», посилено вимогу докладного достосування до тенденційних засад схеми, накиненої підтасуванню української історії.

¹ С.Е.Black, ed., **Rewriting Russian History**, New York, Vintage Books, 1962, p. 32. Про стан історіографії в СССР для порівняння:

N.Whittier Heer, **Politics and History in the Soviet Union**, Cambridge, Mass., the MIT Press, 1971; K.F.Shtepa, **Russian Historians and the Soviet State**, New Brunswick, Rutgers University Press, 1962; L.Tillet, **The Great Friendship. Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities**, Chapel Hill; the University of North Carolina Press, 1969. Для студій української історіографії див.:

D.Doroshenko, 'A Survey of Ukrainian Historiography', and A.Ohloblyn, 'Ukrainian Historiography, 1917 — 1956' in **The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences**, New York, Vol. 5 and 6 (1957); Б.Крупницький, **Українська історична наука під Совстами, 1920 — 1950**, Мюнхен, Інститут для вивчення СССР, 1957;

V.A.Dyadychenko, F.E.Los and V.G.Sarbay, **Development of Historical Science in the Ukrainian SSR**, Kiev, Naukova Dumka, 1970, J.Pelenski, 'Soviet Ukrainian Historiography after World War II', **Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas**, Vol. 24, ch. 2 (1965); L.P.Wynar, 'The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine; A Brief Overview', **Nationalities Papers**, Vol. 7, No.1 (1979).

2 Оглоблин, ст. 360. див. теж у Крупницького. Є також і друга думка про 1920-ті роки, що «В роки НЕП'у 1921 — 1928, культурна політика визначалася намаганням включити некомуністичні сили в побудову комунізму; а саме, вжити і використати знання традиційної інтелігенції, ізолюючи її одночасно політично. Держава намагалася створити нове покоління наукових сил з допомогою давно визнаних авторитетів старшого покоління, наставляючи при цьому молодих вороже до світогляду старших. Такий провал створювано у всіх наукових ділянках, включно з історичною». G.M. Enteen, T. Gorn and Ch. Kern, **Soviet Historians and the Study of Imperialism**, University Park, The Pennsylvania State University Press, 1974, p. 8.

3 J. Barber, **Soviet Historiography in Crisis, 1928 — 1932**, New York, Holmes and Meier Publ. Inc. 1981, p. 46. Для приблизної оцінки вислідів тієї політики для української історіографії див.: Н.Полонська-Василенко, «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків», **Записки Наукового Товариства ім. Шевченка**, Чикаго, 1962, том CLXXII

4 Оглоблин, ст. 361-363; Крупницький, ст. 20-46.

5 Shtepa, p. 127

6 Коротка дискусія «меншого лиха», див. Tillet, p. 45 — 49, Shtepa, ch. 11, **Krupnitsky**, p. 46-47

7 Наведено: Tillet, p. 35, Подібна інтерпретація у Яворського «Коротка історія України», Київ, 1925, ст. 57.

8 Наведено: Tillet, p. 35, Крупницький, ст. 46.

9 N. Mikhailov, 'The Sixteen Republics of the Soviet Union', **Information Bulletin of the Embassy of the USSR**, Washington, 1951, p. 16

10 Про вилітання поняття «меншого лиха», див. Tillet, p. 161 — 167. **Вопросы истории**, ч. 9, 1952, ст. 11

11 Pelenski, p. 377 — 381 Тут треба і зазначити, що вже у 1929 р. в «Історик Марксист» (том 12, ст. 285) концепцію окремої історії України піддано критиці. Там сказано, що основним блудом книги «товариша Яворського було представлення історії України як окремого і відрубного процесу».

12 Tillet, p. 35

13 Pelenski, p. 380

14 Тези у 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654-1954), схвалені Центральним Комітетом КПРС. Київ, Державне Видавництво Політичної Літератури УРСР, 1954.

15 Видання українською мовою, ст. 16.

16 Там же, ст. 22.

17 A.I. Mikoyan. **Speech at the 20th Congress of the CPSU**, Moscow, Foreign Language Publishing House, 1956, p. 39.

¹⁸ Про дискусію над українською історіографією в посталінський період див. згадані статті Пеленського, Горака і Винара, а у загальній советській літературі — нариси Дядиченка, Лося і Сарбая.

¹⁹ Див: «Вестник Академии Наук СССР», 1963, ч. 6, ст. 3-25.

²⁰ M.Brayshevsky, 'Annexation or Reunification, Critical Notes on one Conception', Munich, Ukrainishes Institute für Bildungspolitik, 1974.

²¹ J.Kolasky, 'Two Years in Soviet Ukraine', Toronto, Peter Martin Asst. Limited, 1972, pp. 103 — 105; 'Report on Destruction of Historical Ukrainian Archives', The Ukrainian Weekly, Jersey City, Oct. 14, 1979.

²² Так Федосєєв, віце-президент Академії Наук СССР, стверджував, що: «Тривалий процес політичної і культурної консолідації східнослов'янських племен завершився вже на кінець IX сторіччя утворенням єдиної древнеруської держави — Київської Русі» (П.Н.Федосєєв, «Київська Русь та її роль в історичній долі народів СРСР», «Вісник Академії Наук Української РСР», 1982, ч. 8, ст. 3).

²³ M.P.Bazhan, ed., *Soviet Ukraine*, Kiev, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 1969. p. 72.

²⁴ Ю.Ю.Кондуфор, «Місто древнє, місто молоде», «Комуніст України», 1980, ч. 12, ст. 79.

²⁵ М. Котляр, «Щоб есми навіки всі єдино були», «Всесвіт», 1979, ч.4 ст. 189.

²⁶ Федосєєв, ст. 5.

²⁷ В.Т.Пашуто, «Давньоруська спадщина і історична доля східного слов'янства», «Український історичний журнал», 1982, ч. 4, ст. 78.

²⁸ Brayshevsky, p. 18.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ І РОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, ЛІТЕРАТУРИ Й НАУКИ

Вступ

Перед тим, як прийти до теми, треба пояснити термін «російщення» в заголовку. Тут часто користуються терміном «русифікація», але він завузкий і неправильний, оскільки мова йде про намагання кожночасного російського уряду в минулому й сучасному та російської провідної верстви, а тепер російської комуністичної партії й уряду насильно накидати поневоленим народам, а перш за все — українському народові свій спосіб життя, свій спосіб думання, свою мову й культуру, в тому й літературу і науку про літературу та методи літературної творчості й літературно-наукової критики.

Термін **російщення** натомість правильніший і ширший, бо охоплює, крім мови, ще й інші ділянки життя і докладніше означає політику саме російської, а не якоїсь руської чи руської імперії, давньої й теперішньої, царської і пролетарської чи большевицької, яка послідовно намагається всіма силами, всіма засобами і способами довести український нарід та інші поневолені народи до злиття з російським, української мови й літератури — до злиття з російськими, словом, намагається за всяку ціну зросійщити або змосковщити український нарід фізично й духово.

Термін **російщення** й **російщити** походить від актуальної назви країни й держави **Росія** (Россия), яка й виконує дію **російщення**, а термін **русифікація** тут зовсім невдалий і невластивий, бо він походить від давньої назви нашої країни **Русь**, якої тепер ніде нема, тому вона нікого не **русифікує**, а колишнє Московське князівство чи царство такої назви офіційно ніколи й не мало, і Руссю ніколи в дійсності не називалося. Тому термін **русифікація** не тільки невлучний, але й неправильний. Більш властивий був би термін **росифікація**, **росифікувати** (о зам.у) від назви **Росія**, але й це термін не український, а німецький, калька німецького дієслова **руссіфіцірен**, **руссіфікаціон**. Німці називають

Росію Руслянд — країна русів, хоч там ніяких русів давно вже нема — вони були тоді, коли Київські князі колонізували дикі північні землі й висилали туди своїх руських наставників, а руська Церква — руських духовників для християнізації північних племен — але тепер нема там ніяких русів, що могли б русифікувати, тільки є **Росія** (позичена назва), що **російщять**, а в дійсності московщять усе довкола себе і навіть далі від себе.

Хтось міг би сказати, що й назва **Росія** була колись наша, але в дійсності то не була наша власна назва, а грецька, бо давні греки називали нашу давню Русь **Росіа**, а наша Русь мала з греками близькі взаємини (церковні й культурні та політичні), і для наших предків грецька назва нашої країни **Росія** була побічною назвою, вживаною часом і в письмі. Але коли московський (не російський) цар Петро I прийняв цю грецьку назву з політичних мотивів для своєї імперії, то нам нема причини за нею жалувати, бо то була не наша назва, дарма, що вона означала по-грецьки нашу землю. Для нас навіть краще, що Москва взяла собі грецьку назву **Росія**, а не **Русь** або **Україна**, хоч вона й це могла зробити, бо назва **Росія** означає тепер не що інше, а злочинну Московсько-монгольську імперію, яка намагається продовжувати політику Джінгісхана — завоювати й поневолити увесь світ.

Дехто думас, що ми не повинні називати росіян **москалями**, бо це, мовляв, для них неприємне чи образливе, тому ми повинні їх називати так, як вони самі себе називають. Вони себе називають **русскімі** (людьми), а поведуться як **москалі**, бо вони справжні **москалі** — це їх етнічна назва, в **Росія**, **росіяни** — це назви політичні, не етнічні, прийняті аж у 18-му столітті з політичних міркувань — для Московської абсолютної імперії, яка має назву **Росія**; сам же народ, який ту імперію творить, це в дійсності **москалі**, перемішані з колишніми завойовниками монголами.

За царські рублі німці в певному часі почали називати Московське царство чи «Государство» **Руслянд** — країна русів, але то не була ніяка країна русів, тільки була країна **москалів**, які були колись руськими підданими, що належали до Київської руської держави («русские люди»). Отже **русифікувати** могла лише Київська Русь, яка була **нашою** великодержавою, а не чиеюсь іншою.

Але коли німці від назви **Руслянд** утворили собі дієслово **руссіфіцірен**, від якого пішло наше **русифікувати** (калька німецького), то українці так собі вподобали це німецьке слово, що прийняли його до свого щоденного словника, мабуть, не усвідомлюючи, що воно в суті

означає не те, що вони мають на думці (російщення чи московщення), дарма що те слово в нашій мові чуже і збудоване незгідно з законами української мови.

По-нашому повинно бути **русинізація** чи **русичізація**, подібно як **германізація**, **польонізація**, **чехізація**, **румунізація**, **москвізація** чи **москалізація**, бо -фікація — це німецький морфологічний елемент. Від назви Росія можна творити іменник **росіянізація** або просто **російщення**, але в жодному випадку не **русифікація**, бо це германізм (германіфікація, якби хтось ішов за тією морфологією). Хоч самі німці не кажуть **германіфіцірен**, тільки кажуть **германізірен**.

Тим, що не люблять термінів **москаль**, **москалі**, **московський**, **московщення** чи **московізація**, можна вказати на те, що різні народи називають одні одних різно, не так, як ті народи самі себе називають, наприклад, ми називаємо нарід, що називає себе «дойчен» найгіршою назвою **німці**, цебто **німі**, **німаки**, **безмовні**, французи називають їх **алсманами** (давня племінна назва), італійці — **тедесками** (тедескі теж давня племінна назва), англійці називають їх **германами**, а ми називаємо наших сусідів **москалями**, **ляхами**, **циганами**, **волохами** тощо.

І нам вільно називати москалів їх етнічною назвою та й самим не цуратися нашої давньої назви **русини**, бо ми колись були русини, і це для нас ніяке пониження. Ми навіть повинні вживати, щоправда, в окремих, у певних випадках, подвійної назви русини-українці для підкреслення тяглости нашого народу від початку нашої історії, від давньої Русі-України. Так само відкинути треба терміни **русизм**, **русичизм**, бо це фактично означає дослівно **українізм**. Русь — це давня і славна назва нашої країни України. Коли ми кажемо і мусимо казати, що Русь — це **наша** давня назва, а не **московська**, то не можемо означувати **російщення** мови чи літератури **русифікацією**, бо інакше це буде заперечення того, що ми заперечуємо чи відкидаємо — що Русь — це наша давня назва, не московська. Замість того можна б уживати термінів **росизм** чи **росичизм**, бо ці іменники утворені від назви **Росія**, яку собі прийняла колишня Московщина чи Московія.

Російщення України в давніх часах

Один із французьких істориків і політиків часів революції Франсуа Гізо писав, що «коли держави існують довгий і славний час, вони не можуть потім зірвати зі своїм минулим, що вони не робили б. Вони живуть під впливом свого минулого навіть тоді, коли стараються його

знищити, вони залишаються в основному в характері і призначенні такими, як їх уформувала їхня історія. Навіть наймогутніша революція не може позбутися довготривалих національних традицій».¹ Тому ті традиції, на думку автора, треба знати. Він також справедливо думає, що це зокрема стосується сучасного російського большевизму, який коріниться в традиції російських царів, від Івана Грозного починаючи.

Це незаперечна правда, і це покаже історія Росії й України, яку Росія з давніх часів намагається російшити й нищити.

Переслідування й російщення, а в дійсності московщення України почалося після Переяславського договору гетьмана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем у 1654 р. Ставши союзником тодішньої України, Москва, цебто московські царі, почали щораз більше скорочувати «старожитні права і вольности українського народу», як пише Сергій Єфремов², та перетягати наші культурні сили і вищу верству на свій бік.

«Од майже незалежної держави республіки, якою була Україна за Хмельницького, і до звичайної провінції централізованого абсолютистичного царства, якою стала Україна під кінець 18-го століття,... вищі кляси, старшина козацька й духовенство боролися за політичну автономію, але московська політика довела до того, що провідна верства відстала від свого народу, який, ні кращого життя не бачивши, ні добрих провідників не мавши, був безрадний³. Москва відтягала з України постійно українські культурні сили й обдирала її економічно, сам нарід обертаючи в кріпаків. То було повне «обрусеніє», як каже той же Сергій Єфремов, яке корінилося в московській нетерпимості до всього чужого, а зокрема до всього українського. «Коли Україна з'єдналася з Московським царством, то там панували ще обскурантні погляди на все несхоже з московськими звичками як на еретицтво і зраду православ'я, дарма що воно прийшло з Русі-України, а також московська зарозумілість (пиха), яка була причиною, що москалі дивилися на чужоземців не як на людей, але як на нечисті істоти».⁴

Не подобалося Москві й українське письменство, яке різнилося від московського не тільки мовою, але й деякими західними впливами, яких москалі не любили. С.Єфремов згадує, що коли український письменник Лаврентій Зизаній Тустановський, переклавши свою книгу «Катехизис» на церковну мову, поїхав до Москви 1726 р., щоб її надрукувати, то московські цензори закинули йому, що його астрологія (частина книги) взята «от волхвов еллинских и идолослужителей и с

правоверием нашим не сходна».⁵ А коли книжка таки вийшла друком, то астрології в ній уже не було, московські цензори сконфіскували, як і нині російські більшовики конфіскують, а радше взагалі не допускають до друку все те, що їм здається ватиканським або буржуазно-націоналістичним чи пахне «гнилим» Заходом.

В 1690 р. московський патріарх Йоаким видав указ проти «полские и литовские печати книг» і заборонив майже все тодішнє українське церковне письменство, а перший том книги «Четьї Мінеї» Данила Туптала-Ростовського наказав спалити.⁶ Сьогодні те саме роблять, але в інший спосіб, російські більшовики, які підпалюють українські архіви й бібліотеки, де зберігаються важливі пам'ятки української старовини.

За царя Петра I московське духовенство вело агітацію, щоб «на Москве не было игумена ни архимандрита козацкого рода», а потім домагалось, щоб «москвитяне были и в козацкой земле», на всяких церковних урядах.⁷

Спочатку українські культурні діячі, як пише С.Єфремов, змагалися за свої права, але пізніше багато з них почали «запобігати царської ласки і вносили розпусту в літературні звичаї, плодили без ліку облесливих панегіристів, сіяли нещирість і підлизництво. Письменники навперейми забігали в Москву з голосними посвятами своїх творів і тріскучими панегіриками»⁸, а це те саме, що роблять постійно в наших часах «пролетарські» письменники, які славословлять Кремль, партію і кремлівських водіїв, згідно з давньою московською традицією. А Москва тоді платила їм за те соболями і загарбаним з української землі збіжжям, сіллю і медом, як нині платить орденами та всякими відзначеннями.

Подібно, як із «Катехизисом», діялося і з іншими українськими книгами, що друковані були в українських друкарнях, які викликали в Москві підозріння, й цензори самовільно виправляли їх мову і стиль.

В 1720 р. вийшов був указ «дабы внов книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать, а оные старые книги с такими же церковными книгами справливать прежде печати, с теми великороссийскими печатями, дабы никакой розни и особаго наречия в них не было».⁹

У передмові до московського видання «Бесід Іоанна Златоустаго» з 1709 р. видавці вже заявляють, що вони додержували «орфографию сиріч правописание и правоверие великороссийское, правильное по учению грамматистов и любомудрецов, в училищах издревле и до нине обдержимому, а малороссийская примрачная речения изяснихом

обыкновенными». ¹⁰ Такий переклад «примрачних речень» обов'язував усі книги, не тільки ті, що йшли на Московщину, але й ті, що залишалися для вжитку для українців на Україні. У всіх школах обов'язувало «произношение российских букв», цебто вимова «та исправное тех же употребление». ¹¹

В 1721 р. прийшов наказ із Москви (21 липня), щоб усі книги з українських друкарень висилати в «синодальну контору» «исправления ради і согласия с великороссийскими», а для нагляду над друкарнями московський синод наставив окремого протектора, щоб він дозволяв випускати лише ті видання, які не різнилися від московських.

З того часу на українських виданнях мусіла бути позначка, що «сия книга в конторе типографской изследована и по изследовании обретесе во всем великороссийским сходна». То була вже правдива цензура, в Україні введена раніше, ніж у самій Росії заведено було «Цензурне ведомство». Це й було причиною, що, як каже С.Єфремов, «кращі твори тодішнього письменства і не пробували попасти в друкарський станок і дійшли до нас тільки як історичний матеріал, певна річ, вельми розгублюючись по дорозі». ¹²

В 1720 р. московська цензура наклала тисячу рублів кари на архимандрита Печерської Лаври за те, що там надрукована була церковна книга «Триодь» «не во всем с великороссийским сходная», а чернігівську друкарню, окрім такої самої кари, синод наказав перевезти в Москву, цебто конфіскував чи просто загарбав.

За митрополита Рафаїла Заборовського московський синод наказав позбирати з усіх церков на Україні церковні книги місцевого давнього друку і замість них завести московські видання.

За митрополитів Самуїла Миславського і Єротея Малицького прийшов з Москви наказ «присвоить немедленно академии Киевской образ учения для всех училищ в империи всероссийской узаконенный», «негайно завести в Київській академії спосіб навчання, узаконений у всіх школах всеросійської імперії» ¹³, тобто завести московську мову і методи навчання. Те саме мусіли робити й інші школи на Україні. «Мандрованим дякам» заборонено вчити у школах, а по церквах треба було читати «голосом, свойственным российскому наречию», тобто вимовляти по-російському, замість по-українському. Синод втручався, каже С.Єфремов, навіть до таких дрібних справ, як друкування т. зв. «конклюдій», тобто програм на учені диспути в Київській академії: їх треба було висилати на цензуру синодові, «дабы в таких конклюдиях благочестию нашему не было издано что противное». ¹⁴ Таким чином

регламентація стала основою всієї політики в ділянці культури й освіти. Внаслідок цього друкарні перестали працювати і позникали, перевелися також українські школи, особливо після 1882 р., коли дякам-учителям заборонено мандрувати по краю, «чтобы не последовало ни в учителях, ни в книгах какогo разврата ко вреду общей пользы».¹⁵

Таким способом майже всі школи на Україні були помосковщені. Наприклад, в 1740-48 рр. на Лівобічній Україні було 866 шкіл, а через 60 років і вже на початку ХІХ століття Чернігівський єпископ повідомляє генерал-губернатора, що в його губернії не було вже ніяких українських шкіл. Так само не було їх і на Полтавщині.

На самому початку ХІХ ст. цар Павло І заборонив будувати церкви в українському стилі з 3-ма банями. І так далі пішло російщення-москowlення України, яку цариця Катерина вважала провінцією, подібно як Ліфляндію і Фінляндію, які треба було «привести к тому, чтоб они обрусели».

В 1732 р. Слобожанщина ще рясно процвітала була школами, і тільки останніми часами освітня діяльність харківського земства наблизила народну освіту до тієї міри, на якій вона стояла два століття тому...»¹⁶ — пише С.Єфремов. Наслідком начальницького піклування було те, що просвіта з України зникла цілком, і нарід став зразком безграмотности й темноти. І протягом ХУІІІ століття, того самого віку, що для Росії вважається за вік освіти, на Україні зачинено всі школи. Таким чином на протязі ХУІІІ ст. бачимо систематичні заходи «Малую Россію к рукам прибратъ» і викорінити в них «развратное мнение, по коему поставляют себя народом от здешняго совсем отличным».¹⁷

Наведені тут приклади тотального москowlення України, в тому й української літератури й науки, це тільки дрібна частина того, що діялось в Україні в ХУІІ й ХУІІІ століттях, а якби все позбирати, то й на добру книжку стало б.

Проте, як казав Шевченко, «не скуе душі живої і слова живого». Україна не піддавалась, хоч виглядало не раз, що вона безповоротно пропала. Суспільно-політичні реформи, що залили Україну в другій половині ХУІІІ ст., як скасування останків автономії, панщина, зруйнування Запорізької Січі та інше, мали довести Україну до гробової дошки, але під час найбільшого занепаду, коли здавалось, що ціль російщення осягнена, під кінець ХУІІІ і з початком ХІХ століття почалося відродження українського народу й української літератури, яка звернулась до рідної національної мови.

Це не значить, однак, що «обрусителі», як їх у нас називали, здали свої позиції і дали українській літературі свобідно розвиватись. На нову українську літературу національною мовою і далі наступала російщина. Росіяни дивувались, мовляв, кому й навіщо здалася «хохлацька» література? Шевченкові попередники — Котляревський, Квітка та інші були предметом насміху й нападів, мовляв, українські письменники непотрібно роздрібнюють одну велику спільну літературу (великоросійську) і знесилюють її, відтягаючи від неї малоросійських письменників, і радили покинути свою мертву мову та включитись у спільну велику літературу, як зробив Гоголь, Короленко та деякі інші, котрі писали російською мовою, але перші українські письменники хоч і писали також російською мовою (Квітка, Гребінка, Метлинський), не піддавались, зрештою не зовсім піддавалися тискові і доказували росіянам, що й від української мови можна «розтрогатись», що українська мова й література мають повне право на існування й існують, незалежно від ворожого ставлення до них російських шовіністів.

Траплялися й між росіянами білі круки, які признавали українцям право на власну мову й літературу, але їх було дуже мало, і їх погляди не мали значення, а решта дивилися вороже на нову українську літературу й національну мову. До них належав і той, кому українська література «дьюгтем смерділа», і хто казав, що то «хороша література, тільки вона дихає простакуватістю мови і дубуватістю селянського ума». Ставлення його до Шевченка взагалі є прикладом, як казав Єфремов, «чисто сектантської вузькості і ворожої нетерпимости».¹⁸

В 1840-х роках українство й українське письменство ввійшло в перший конфлікт з «прогресивними росіянами та офіційною Росією православ'я, самодержав'я і народовства». Процес Кирило-Методіївського Братства та зокрема люта кара на Шевченка за вірші на «малоросійском языке» «самого возмутительнаго содержания» показали, що демократичне українство та офіційна народність зжитися не можуть. Шевченко був першим за нових часів мучеником українства, жертвою репресивних заходів проти українського письменства. Покарали й Куліша, Костомарова й інших, яких Микола I з Бенкендорфом та Дубельтом, що заборонили всю тодішню літературу українську, переслідували.

Всім цензорам даний був наказ якнайпильніше додивлятися до таких книжок, в яких говориться про українську мову та національність, не даючи переваги любові до рідного краю над любов'ю «к отечеству». Разом з тим на Україні був заведений догляд за всіма людьми, що

виявляли українські симпатії. За саму лише приязнь до засланоного поета та заступництво за нього царська влада карала.

Кримська війна, царська проґра, смерть царя Миколи і новий цар Олександр принесли хвилино деякі, але дуже незначні, полегші для української літератури, але не минуло і двадцяти років, як знов почалися репресії, і в 1863 р. міністер Валуев видав циркуляр (18-го липня), що ніякої української мови нема, не було й не буде і не може бути, а «наречие» простонародне, це «тот же русский язык, только испорченный влиянием» на нього Польщі, а «общерусский язык так же понятен для малороссов, как и для великороссов и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссами, в особенности поляками, так называемый украинский язык».¹⁹

Та все таки Валуев допускав ще тією «испорченною»мовою книжки, що належали до «изящной литературы» (красного письменства), але книжок духовного змісту і взагалі призначених для «первоначального чтения народа» наказав до друку не допускати.

Окрім урядових репресій, були також неурядові, тобто громадські, під гаслом «сепаратизму», що «малороссы» хочуть відірвати Малоросію від Великоросії. Це гасло сепаратизму збереглося в російсько-большевицькій імперії і досі, хоч Ленін дурив, що українці мають право вийти із Советського Союзу — «самоопределение вплоть до отделения».

Через десять років прийшов новий указ Юзефовича, в 1876 р. (Емський), який забороняв усяку літературну творчість, яка закликає до розчленування Росії — «посягательство на государственное единство и целость России», і що осередок тієї «злочинної» діяльності находиться в Києві (мова про «Югозападный отдел географического общества»).

Особливо забороняв цей указ привозити з-за кордону (з Австрії) будь-які книжки і брошури, що появлялися українською мовою за кордоном. То був час, коли увесь видавничий рух зосередився був у Львові, звідки книжки перевозили на Україну. Цей указ забороняв також всілякі сценічні вистави українською мовою і музичні ноти, а те, що можна було друкувати, мусіло зберігати російський правопис. Твори для дітей допускали тільки російською мовою, мовляв, «дети должны учиться по-русски».

Отже, тенденція була безсумнівна — зросійщити все українське життя — письменство, мистецтво, а наукові твори й так були написані російською мовою. Але література була особливо переслідувана, бо вона мала чи могла мати великий вплив на читачів українських, тому

вона втратила всі підстави для існування. Навіть тоді, коли траплялася зрідка якась полегша, то й тоді вона могла розвиватися з великими труднощами і ніколи не могла позбутися російського зверхництва. Деякі письменники писали двома мовами (Квітка, Гребінка), деякі лише російською мовою (Гоголь, Короленко, Мордовцев), а інші не могли позбутися російських впливів, особливо в 70-90-х роках, коли Росію опанував соціалізм, який був ще більше тоталітарний, як царська адміністрація.

Спочатку була загальна думка, що соціалізм приносить демократизм і свободу, але в дійсності російський демократизм був дуже обмежений. Російські революційні демократи (Белінський, Чернишевський, Герцен, Добролюбов та ін.) начебто й прихильно ставились до української літератури, але й вони не хотіли, щоб Україна відділялася від Росії, і проголошували погляди, що російський централізм ліпший від демократії «гнилого Заходу» для народів Росії, бо він поступовий (прогресивний). Вони окомилували, мовляв, російський нарід стоїть на зовсім інших, просто протилежних позиціях, ніж російський уряд, тому він добрий для українського народу, але вони іншим способом тримали Україну в кліщах — визнавали «свобідний» розвиток української літератури, але в рамках революційного демократизму, тобто революційно-демократичної літературної теорії й матеріялістичної філософії.

Її теоретиками були якраз згадані російські революційні демократи, що поборювали деспотію царського абсолютизму, але заводили свою власну деспотію, яка охоплювала внутрішнє й духовне життя людини. Початок нової російської теорії дав російський літературний критик Віссаріон Белінський (1811-1847), на чиїх ідеях ґрунтувалося виховання всіх дальших генерацій російської інтелігенції і який в дійсності був автором соціяльних та естетичних ідей, якими захоплювалася молода російська інтелігенція 70-90-х років. Він був російським революційним демократом, але водночас він був і оборонцем політики російської імперії, коли мова йшла про поневолені народи, і навіть оборонцем расизму.²⁰ Людством він уважав не всіх людей спільноту, тільки деяких, але росіян він уважав вибраним народом серед слов'ян, а татар порівнював з верблюдами та вівцями. Він захоплювався експансією Російської імперії й вважав це великим зусиллям російського народу. В його писаннях можна знайти загальне оправдання колоніялізму. Петро І, на його думку, визначив був майбутнє Росії і її передове місце в історії. На відродження й визвольні змагання українців дивився вороже і

засуджував та висміював український літературний рух, старався осмішити українську мову й літературу. Квітку-Оснoв'яненка хвалив тому, що той писав російські твори, але критикував за українські. Шевченка він просто ненавидів і тішився, що царський уряд покарав його засланням. Україну він уважав азійською країною і виправдовував російщення й асиміляцію українців, бо Росія, на його думку, адоптувала вже європейську культуру і форму державного ладу.²¹

Цей «патріотизм» Белінського і його расизм став цінним спадком для російських большевиків і сталінщини (Бойко, ст. 29). Інший революційний демократ, М.Добролюбов (1836-1861) прихильно ставився до Шевченка, як до **народного** поета і підкреслював його **народність**, але Шевченко, на його думку, через те звузив багатосторонність своїх ідей та образів до звичайного українського народництва і зменшив своє значення як політичний мислитель. Цим Добролюбов підкреслював, що українська мова начебто не надається, щоб нею передавали скомпліковані явища й почуття, які не виходять поза межі простого народу (Бойко, ст. 30-31). Той же революційний демократ Добролюбов був згідний з головними засадами царської колоніальної політики, особливо виразно у статті «Значення наших останніх подвигів на Кавказі»²², отже, фактично прославляв російську експансивність, хоч не згоджувався з її способами.

Ще один російський демократ, О.І.Герцен (1812-1870), твердив, що «Київ є таким же російським містом, як і Москва».²³ Він був проти російщення підкорених народів, але не вірив, що вони правильно роблять, коли змагають до незалежності, бо для свого власного добра і всіх слов'ян їм краще залишитися в унії з Росією, тому що великодержави, на його думку, більш прогресивні, ніж окремі національні держави.

Народовольці — російські революційні народники, що видавали газету «Народна воля», також не заперечували для народів Росії права на незалежність, але говорили, що підкореним народам краще буде жити разом з російським народом і спільно змагатися за спільну волю, бо соціалістичні принципи будуть збережені тільки під умовою, що всі соціалістичні народи будуть спільно змагатися за свої спільні цілі. І тільки після досягнення спільних цілей окремі народи можуть визначувати свої політичні зв'язки з цілою державою (Бойко, ст. 39). Отак народовольці (російські) пояснювали собі право народів до самовизначення — наперед централізація в революційному русі й

створення нового ладу, а потім основою нового ладу між народами, які різняться одні від одних способом життя, культурою і суспільною структурою, буде російський зразок. Отже, так чи інакше, але від Росії їм не можна чи не треба відділюватись.²⁴

Цей російський зв'язок зобов'язує морально й матеріально в ділянці літератури й науки про літературу. Теорію нового ладу в літературі придумав той же Белінський, який поставив літературу на службу політики. Він хотів перетворити літературу й мистецтво в могутній засіб політичної пропаганди соціалістичних ідей у боротьбі з царизмом.²⁵ І він використав усі засоби, щоб зробити соціалістичні ідеї справою широких мас російського народу. Його оцінка літературного твору залежала головним чином від того, чи письменник зображує суспільні явища, чи заглиблюється в сучасне життя і чи вміє він аналізувати, а потім оцінити суспільні процеси. Предметом літературної творчості він уважав тільки правдиве реальне життя, змальоване правдиво в типових образах при об'єктивній аналізі історичних подій і живої сучасності. Особливого значення надавав зображенню соціальних суперечностей та орієнтував літературу на виявлення соціального лиха і підкреслював соціальну повинність чи обов'язок літератури. «Мистецтво нашого часу,— писав він,— є вираженням свідомості чи усвідомленням у прекрасних образах сучасної свідомості людини, сучасної мислі про значення і ціль життя». Сучасний письменник, на його думку, повинен бути громадянином, соціологом, філософом і вченим і повинен бути озброєним у високу ідейність та вміти визнаватися в сучасних політичних подіях.

І таку літературу, себто літературні твори, в яких суспільство знаходить своє правдиве життя, виведене в ідеал, він вважає вищим родом мистецтва. Отже, боротьба за принципи соціальної літератури була головною і характеристичною рисою російських революційних демократів, які пропагували свободу в літературі, але зводили її до свого соціального інструменту. Тому література мусіла бути для них високоідейна та виховна.²⁶

Погляди Белінського обґрунтував і поширював інший російський демократ Н.Чернишевський (1828-1889), основник матеріалістичної теорії літератури, яка мала в основі зовсім практичні цілі, тобто корисність і службовість літератури — вона мала завдання перетворювати природу, тобто сучасне суспільно-політичне життя. Він теж підкреслював виховну роль літератури й мистецтва та його практичне застосування — вплив на суспільне життя.

Белінський та всі інші російські революційні демократи ширили свої революційно-демократичні недемократичні засади вперто й послідовно як незмінні єдиноправильні, та що хто визнавав соціалізм, автоматично приймав і соціалістичні погляди на літературу й літературознавство. Белінський рішуче виступав проти тих письменників, які, замість бажаного правдивого відображення важливих явищ суспільного й політичного життя, займалися, як він казав, «чужою народіві грою в естетичні каламбури».

Він гостро поборював усяку іншу літературу, яка не йшла вслід за революційно-демократичною теорією, тому письменники-суспільники мусіли приймати в цілості цю теорію, а приймаючи теорію російських революційних демократів, вони приймали як закон незмінні російські соціально-політичні погляди на літературу й літературну критику. Хто тих поглядів не приймав, був таврований як «ворог народу», бо російська теорія і практика завжди були нетолерантні, односторонні, виключні й незмінні. Це було, без сумніву, тотальне російщення української літературної теорії й літературної творчості, яка не могла розвиватися вільно, тільки мусіла йти за російськими зразками й за російською теорією, а це означало неволю й занепад вільної літературної й наукової творчості.

Щастям було для літератури української, що не всі письменники були соціалістами і не мусіли триматися російських «демократичних» правил, але були й такі, що приймали соціалізм і соціалістичні погляди на літературу. Одним з таких був і ранній Іван Франко, який був завзятим прихильником теорії В. Белінського і приймав його теорію, що література не має самостійного значення і має бути засобом ширення суспільно-політичних ідей.

Пізніше Франко змінив свої погляди і пішов за європейськими теоретиками, але змодифікованого погляду, що література має бути пов'язана з суспільно-національними справами, тримався все життя: тому пересічний українець інших поглядів на літературу не знав, поза Франковими, тим більше, що й деякі західні теоретики й письменники висловлювали подібні думки, хоч у зовсім іншій формі. Але в початковій стадії він керувався виключно революційно-демократичними поглядами про суспільне призначення літератури та про її виховне завдання.

З інших українських письменників тієї теорії російських революційних демократів трималися Панас Мирний та його брат Іван Руденко-Білик, який обстоював глибші зв'язки української літератури з

російською і підкреслював виховну роль письменника-громадянина.

В 70-х роках розвивав літературно-критичну діяльність Михайло Драгоманов (1841-1895), який закликав українських письменників учитися на творах російської літератури і тим самим сприяв російщенню української літератури, хоч це не було в його програмі, але російську літературу він цинив вище, ніж українську.

Таким чином, українська література 70-90-х років так чи інакше, більше або менше розвивалася під впливом російських соціалістичних ідей, які поширювала російська література, спочатку революційна, а потім марксистська. І хоч засадничо ніхто не змушував українських письменників орієнтуватися на російських, але російська революційно-демократична література була тим чинником, на який орієнтувалися, з внутрішнього примусу, українські письменники, що орієнтувалися на соціалізм.

Висновок із попередньо сказаного можна зробити такий, що російщення української літератури в ХІХ ст. ішло двома шляхами: один шлях був урядово-поліційних «указів», які забороняли українську мову, літературу й науку і тим самим підсували російську літературу, царсько-дворянську, а другий шлях — впливу російської літератури й критики на український спосіб думання. Перший шлях був безпосередній, а другий посередній — через літературну теорію і критику.

Вже в 40-х роках ХІХ ст. українство й українське письменство ввійшло в перший конфлікт з прогресивними росіянами. Спочатку люди думали, що соціалізм приносить з собою демократизм, але в дійсності російський демократизм був дуже обмежений. Російські революційні демократи на словах начебто прихильно ставилися до української культури і співчували українцям, але й вони обмежувалися тільки до культурної автономії, а про політичну навіть думати не хотіли, зокрема про відділення України від Росії. Вони видумували різні теорії, щоб знеохотити українців до відокремлення. Вони казали, що Захід гнилий і не варто з ним в'язатись, натомість російський централізм багато ліпший для народів Росії і благородніший, бо поступовий (прогресивний). Та й народ російський, казали вони, стоїть на зовсім інших позиціях, протилежних до російського уряду.

То було звичайне оказамилування, вони іншим способом російщили Україну й українську літературу й науку. Вони визнавали свобідний розвиток української літератури, але в рамках революційного демократизму, цебто соціалістичної теорії й матеріалістичного світогляду. Революційні демократи поборювали

царсько-дворянський режим, але заводили свій власний режим, такий же деспотичний, як і царський, а навіть гірший, бо він захоплював і духовне життя людини. Хто визнавав соціалізм, той наче автоматично мусів приймати соціалістичну естетику — погляди на літературу й мистецтво в російській концепції. Не указами й заборонами, а прищеплюванням російської думки, впливом на українське духовне життя, багато небезпечнішим від адміністративних заборон. То було духовне поневолення, нав'язування чужих українському духові думок і поглядів, які паралізували українську духовість.

Пізніше цей спосіб російщення української думки став насильницький і тоталітарний, від якого не було виходу. Його ввели російські большевики в комуністичній імперії СРСР, де т. зв. «пролетарська література» стала обов'язкова для всіх письменників, основана на ленінській zasadі партійности літератури.

Російщення в нових часах, після захоплення влади в Україні

Російські большевики, цебто большевицька партія, почали формування нової літератури на основі марксо-ленінських ідей революційного перетворення світу. Основою нової літератури стала та сама теорія революційних демократів, але в марксо-ленінській редакції на історико-діалектичній матеріалістичній основі. Ленін виходив від нібито наукового твердження, що вся література до того часу була клясова і партійна під маскою національності, бо її творила кляса націоналістичної буржуазії, отже вся попередня література була, на його думку, тенденційна, бо кляса буржуазії втілювала в літературній творчості буржуазну ідеологію. З цього довільного висновку він робив дальший свій висновок, що давніше не було ніякої вільної літератури, безпартійної і безтенденційної, а коли так, то й пролетаріят має право й потребу творити власну партійну ідеологічну літературу.

У своїй статті «Партійна організація і партійна література» (1905) поняття партійности було першим кроком в утвердженні нового етапу народности літератури, тому що партія виходила від засади, що література має служити широким масам народу, перш за все трудящим клясам, а що партія репрезентує нарід, то література має служити партії в будові комунізму.²⁷ Про народність літератури говорив уже раніше Белінський, але під народністю він розумів не національність, а всяку простонародність — робітництво, селянство з додатком трудящої інтелігенції. На основі принципу партійности літератури, що нібито є дальшим розвитком теорії клясиків марксизму про клясовість і тенденційність літератури, Ленін розробив і «положення» про

необхідність партійного керівництва літературним процесом і підкреслював, що пролетаріят, тобто партія, прагне вільної творчості не лише від буржуазного капіталу, але й від буржуазного індивідуалізму.

На поміч Ленінові й партії стали, прерш за все, російські літературні організації, які заслонялися інтернаціоналізмом, як ВАПП (Всеросійська асоціація пролетарських письменників), що поборювала самостійність або автономність республіканських літературних організацій і виключала будь-які національні ознаки, крім російських, або ВУАПП, яка в дійсності була філією чи агентурою ВАПП-у і вимагала, щоб усі українські республіканські організації їй підпорядковувалися — вони прагнули зайняти в літературі домінуюче становище і виключити, якби можливо, українську мову з ужитку, оскільки російська мова, на їх думку, є мовою інтернаціонального спілкування світового пролетаріату.

Протягом 20-х років партія й сама ще не знала напевно, яка має бути нова література, тому за перший період можливі були різні шукання, але одне було певне, що література інших народів не могла розвиватися у відриві від російської літератури. У Постанові партії у справі української художньої літератури в 1927 р. ЦК, побіч інших вказівок, особливу увагу звернув на формування кадрів української марксистської критики і на завдання критики — дбати про тісніший зв'язок українських літературних організацій з такими ж організаціями російськими, а це повинно відбуватися шляхом збільшення перекладів літературних творів «братнього російського народу» українською мовою та обміну письменниками.

І справді, незабаром після того на Україні побували російські письменники, а українські також влаштували взимі 1929 р. «Тиждень української літератури» в Москві за ухвалою партії та уряду. Отже, не за ухвалою українського уряду, а російського, який цим показував українським письменникам, де їх культурний і політичний центр та на кого їм треба орієнтуватись.

Під кінець 20-х років окремі літературні організації почали самоліквідуватись, а ті, що не встигли цього зробити, були зліквідовані постановою ЦК від 23.4.1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій». ЦК вирішив ліквідувати всі українські літературні асоціації, мовляв, «існування багатьох літературних організацій стало гальмом у розвитку пролетарської літератури».²⁸ В дійсності гальмом у розвитку літератури була тоді якраз офіційна

партійна організація ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), яка намагалася бути навіть більш партійною, ніж сама партія, і «допускалася численних помилок вільно-соціологічного характеру».

Протягом першого десятиріччя, у 20-ті роки, були певні спроби українських письменників ухилитися від партійної лінії, зокрема були такі спроби в літературній теорії й критиці, і ті спроби спричинили були відому літературну дискусію в 1925-1928 рр., яка охоплювала різні питання дальшого розвитку літератури, як, наприклад, розуміння суті мистецтва, його ролі в житті та інші, але одним із найважливіших питань було ставлення чи відношення української літератури до російської. Хвильовий кинув був заклик у тій дискусії «Геть від Москви», краще звернутися до самих джерел — західної літератури, але за це його партія й уряд визнали ворогом народу й шкідником, який хоче українську літературу позбавити «благородного впливу великої російської літератури», яка, мовляв, стала світовою. А літературну дискусію вирішили так, що засудили всякі намагання порізнити обидві літератури й українську відірвати від російської, яку визнали зразковою — очевидно, в російсько-більшевицькому розумінні — на яку українським письменникам треба орієнтуватися, цебто піддаватися російщенню. Відтоді українським дослідникам, критикам та історикам літератури треба було завжди покликатися на російських письменників, як робили пізніше автори двотомної «Історії радянської літератури» з 1957 р. (ст. 9), заявляючи, що «Історія ще не знала такої впливової сили художніх образів, які явила світові радянська література (між ін., це цілковита неправда!). Герої таких творів, як «Молода гвардія» Фадеєва, «Піднята цілина» М.Шолохова, «Чапаєв», М.Фурманова, «Як гартувалася сталь» М.Островського, «Залізний потік» О.Серафимовича, «Повість про справжню людину» Б.Польового стали для мільйонів читачів зразком поведінки, самовідданости, бойового і трудового героїзму».

І немає жанру ані теми чи проблеми, в яких російські письменники не були б зразками для українських письменників, бо «в їх творах виступають позитивні герої, створені на зразок російських літературних героїв». А ще далі там стоїть: «Радянські письменники вважають себе законними спадкоємцями і продовжувачами традицій Пушкіна і Гоголя, Белінського і Чернишевського, Толстого і Чехова...»(ст. 9). «Радянська література продовжує традиції великих революційних демократів — Белінського, Добролюбова, Чернишевсь-

кого, Салтикова-Щедріна, підхоплені Плехановим і науково розроблені та обгрунтовані Леніним» (ст. 10). «Видатна роль у розвитку соціалістичної культури всіх народів нашої неосяжної батьківщини і зближення їх між собою належить культурі й літературі великого російського народу, що була і є всемогутнішим джерелом ідейного й художнього збагачення всіх братніх літератур народів ССРСР» (ст. 40). «Завдяки радянській владі під керівництвом компартії, під благотворним впливом російської радянської культури Україна стала республікою суцільної письменности, а народ український — культурним і освіченим» (ст. 41).

Всі ці висловлення українських письменників є доказом і показом того, до якого самозаперечення українських письменників дійшло російщення України, зокрема українських письменників, які принижують самі себе, свою творчість і взагалі свою рідну культуру і підвищують чи підносять на вершини російську літературу й російську культуру.

А якби в кого був сумнів, чи ті письменники справді так думають, як говорять, і що вони, може, інакше думають, як говорять, то й це буде ознакою, що російська література наче темна важка хмара висить над українською і не допускає її до свобідного самовияву та ще й вимагає фіміяму «возхвалення», яке їй дає почуття вищости й неперевершености, хоч у дійсності вона від цього досить далека.

Від цього обкаджування російської літератури не вільні навіть передові й найпередовіші українські письменники, яких російщення так запоморочило, що й вони, як, наприклад, О.Гончар у своєму низькопоклонстві перед російською літературою готові самі себе зовсім заперечувати й понижувати. Ось як пише той же О.Гончар з нагоди 300-річчя «возз'єднання України з Росією»:

«Той, хто спробував би розглядати розвиток української літератури у відриві від російської, неминуче [опинився б у психіатричній лікарні або в концтаборах важкої праці] різав би по живому, порушуючи живий кровообіг, бо всіма своїми найкращими пориваннями, своїми яскравими фарбами вона гармонійно поєднувалась і поєднується з культурою братнього російського народу» (ст. 43). І далі: «В наші дні зовсім неможливо собі уявити розвиток культури української соціалістичної нації без найтіснішого спілкування з передовою, провідною культурою радянської Росії. Без Горького і без Маяковського, без Шолохова було б неможливим те змужніння, той рівень розвитку української літератури, якого вона нині досягла» (ст. 43).

Через кілька років після постанов ЦК про перебудову літературних організацій, цебто в 1934 р., відбувся в Москві I всесоюзний з'їзд пролетарських письменників, на якому оформлена була стандартна Спілка письменників України (СПУ) і який завершував перебудову літературного життя в СРСР. Тодішній комісар від культури А. Жданов формулював основні риси російської советської літератури, які зобов'язували й українських письменників, як «найідейнішої, найпередовішої, найвпливовішої» літератури світу.

На тому з'їзді на пропозицію Жданова була схвалена постанова, що основною метою советської художньої літератури й літературної критики має бути російський соціалістичний реалізм, якого коріння — в теорії революційного демократа В.Белінського, а російський письменник Максим Горький пояснив це так, що основним героєм радянської літератури має бути «людина труда», яка перетворює світ на основі марксо-ленінської філософії.

З того часу письменникам не вільно відступати від цього закону, і українські письменники таким рішенням засуджені були урядово й партійно на кару наслідування російських письменників та взагалі на російську літературу, давню і сучасну.

То було жорстоке і безоглядне російщення, а в суті і нищення самостійности української національної літератури, але в машкарний спосіб — під маскою марксо-ленінської большевицької ідеології, хоч із-поза неї виразно вишкірює свої зуби російський шовінізм, бо головну і єдину в ній ролю грали і далі грають не які інші, а російські імперіялісти, хочби часами навіть не під типовими російськими прізвищами, для окомилування.

Одночасно то було й найбільш безоглядне переслідування української літератури й літературознавства, які позбавлені були найпростішого права на вільний розвиток. Навіть така ділянка науки про літературу, як історія літератури та її періодизація, мусить іти за російською наукою. Наприклад, давня українська література починається, за советсько-російською теорією, не в XI, а в XIV ст., а вся давніша література від XI до кінця XIII ст. вважається «спільноруською» (общерусской) і належить всім трьом руським народностям, насамперед російській, потім українській, а вкінці і білоруській, але найбільше російській, бо російські дослідники вважають російську літературу безпосереднім спадкоємцем давньої руської літератури, тому що вони зберігають давню назву «русские люди». А тому що «южноруси», цебто ми, прийняли назву українці, то

ми себе виключили тим самим від давньої доби тієї літератури. Таким чином українська література починається аж від ХІУ ст. та становить «давню» добу української літератури, а від половини ХУІІІ ст. починається нова доба...

Давня російська література починається фатично також у тому ж часі, але разом із давньою руською частиною, і триває до кінця ХУІІІ ст. Отже не вільно українцям мати свій власний погляд на періодизацію своєї літератури, тільки треба орієнтуватися на зфальшовану російську науку про літературу.

В часі Другої світової війни, зокрема на початку, коли гітлерівська армія без великого спротиву здобувала українську територію, російська сталінська політика змушена була звернутися до національних почувань українських поетів і в чомусь поступитися українцям. То була короткочасова полегша чи лібералізація, яка тривала не довше, як до кінця війни, яку советам допомогла виграти прихильна Росії Америка. І тоді так само нагло і несподівано та полегша закінчилася, бо Росія війну виграла і вже не потребувала українського сентименту. В 1946 р. почався поворот Сталіна на давні позиції російського великодержавного шовінізму, безпardonного і безприкладного поневолення України й інших поневолених народів.

Знову почалися репресії, які «торкнулися всіх ділянок культури», як пише дослідниця тих часів О. Сулима, і дуже великої кількості осіб. На Україні засуджували насамперед усі прояви духової суверенності. Найчастіше всі ухили від московської лінії ставили у зв'язок з історичною концепцією Грушевського, яку гостро заплямовано як ідейну базу українсько-німецьких націоналістів. Крайності критики заходили так далеко, що переслідували захоплення українським сільським пейзажем як національну обмеженість трактовано інтерес до етнографічних особливостей. Наслідки цього періоду були ті, що ряд книг зазнали вилучення («Історія України», АН, Курс історії української літератури Маслова і Кирилюка, змінено склад редакції журналів).²⁹

За тим прийшло нібито перетворення буржуазних націй у соціалістичні, про що Сталін говорив ще в 1929 р., але тепер, під сам кінець 40-их років, партія вирішила, що треба проголосити існування соціалістичних націй в СРСР, як нібито факт уже довершений, бо буржуазним націям прийшов уже кінець, вони, мовляв, умерли, хоч вони живуть і досі, і партія з урядом мають з ними більше клопоту, ніж давніше.

Услід за тим прийшло винесення російського народу на становище передового і російської культурної літератури, які стоять понад усі інші і залежать від російської. «В непрямій формі, але настирливо прищеплюється переконання, що українська культура є частиною, обласницькою різновидністю ширшого культурного комплексу, який увесь вміщується в універсальному комплексі російської культури».³⁰

Особливу лють викликав у російських большевиків «Нарис історії української літератури» АН з 1945 р. Кирилюка й Маслова, які допустилися «извращения» марксо-ленінського розуміння історії української літератури і написали її в буржуазно-націоналістичному дусі, який виявився в тому, що автори, згідно зі схемою Грушевського та його теорією виключності українського народу, ігнорують спільність походження, єдність і взаємодію в історичному розвитку російського й українського народів, їх мови й культури. І саме тому цей курс історії літератури не показаний у взаємних зв'язках з російською літературою. Але найбільше сердило їх те, що культура й література Київської Русі потрактована там не як спільне джерело трьох братніх східнослов'янських народів, тільки як надбання самого українського народу.

Наслідки тієї критики були сумні для української літератури й науки. Письменники мусіли писати тільки про сучасність, про класову боротьбу, славити партію, Сталіна, «братній російський народ», советську армію, що врятувала світ від нацистських загарбників і т.п.

Але трапилось, що кілька років після того Сталін помер, і поки советські водії очунались, українські письменники відчули, що сталінський батіг над ними наче обірвався, тому вони пробували свобідніше дихати. А за Хрущова, який ухитрився дійти до влади і кинув клятву на Сталіна, здавалося, що режим частково змінився. Деякі письменники вірили, що сталінізм уже не вернеться і давали собі волю критикувати культ його особи.

Хрущов дозволяв якийсь час критикувати Сталіна, та коли побачив, що українські (і деякі російські) письменники відходять від партійної лінії, яка все таки існувала, почав привертати сталінську регламентацію і змушувати їх до послуху партійній дисципліні. Правда, поки це сталося, наче з-під землі виринули шестидесятники, які не відчували того страху, що їх батьки, і пробували поводитися свобідніше, але й це довго не тривало: партія й уряд почали знову нагінку на них і заганяли у партійну кошару, як овець. Хто не піддавався, того робили божевільним і заганяли у психіатричну лікарню або несправедливо засуджували на довгорічне позбавлення волі.

Такий стан триває й досі. Але в останніх часах партія знову звернула особливу увагу на літературну критику, на яку особливо наголошував ще Ленін. Виконуючи його заповіді, КП щоразу повертається до цієї теми та пригадує письменникам, критикам і дослідникам літератури засади ленінської літературної критики, які обов'язують, наче державні закони. На кожних з'їздах ЦК КП у постановах «про літературно-художню критику», а в останньому часі, за Андропова (1983), пленум ЦК пригадав письменникам, що літературна критика має виховувати письменника, цебто має тримати його на партійному ланцюгу. Це означає — «глибоко аналізувати явища, тенденції і закономірності сучасного художнього процесу, сприяти зміцненню ленінських принципів партійности, виступати послідовно проти буржуазної ідеології, а перш за все проти буржуазного націоналізму». Ленін уважав літературну критику зброєю в боротьбі за комунізм, а тим самим за російську політичну й культурну домінацію і в ділянці української літератури й літературної критики, щоб вони, письменники й критики, не пробували думати інакше, як хоче російський «великий братній народ». За інші думки й погляди партійна влада карає як за державні злочини. Це і є російщення, що дійшло вже до крайніх меж.

Цей російсько-большевицький тотальний і тоталітарний режим є, як каже один із російських давніших дисидентів Г. Федотов, «відродженням режиму Івана Грозного, спадкоємця монголізму і візантинізму. Стара московська тоталітарна підводна скеля появилася знову на поверхні. Нова советська людина була модельована не так у марксівській школі, як радше у московськiм царстві, легко покритіт марксизмом».³¹

Цей безсумнівний факт близького споріднення сучасного російського большевицького режиму з режимом московських царів ХУІ-ХУІІІ ст. є безсумнівним доказом, що не партократія керує Советським Союзом, а Москвократія, яка не русифікує, а **російщить** чи **московщить** Україну від часу, коли ввійшла з нею в «союзнi» стосунки.

¹ Н. Kohn. The Mind of Modern Russia, N. Y., 1955, VII.

² Сергій Єфремов, Історія українського письменства, т. I, вид. ІV, ст. 263-264.

³ Там же, 264

⁴ Там же

⁵ Там же, 270

- ⁶ Там же , 266
- ⁷ Там же , 267
- ⁸ Там же
- ⁹ Там же , 268
- ¹⁰ Там же
- ¹¹ Там же , 270
- ¹² Там же
- ¹³ Там же , 270
- ¹⁴ Там же , 269
- ¹⁵ Там же , 270-71
- ¹⁶ Там же , 271
- ¹⁷ Там же
- ¹⁸ Там же , 272
- ¹⁹ Там же
- ²⁰ I.Boyko. Russian Populism (Narodnichestvo) as a source of Leninism-Stalinism, p.28.
- ²¹ Там же
- ²² Там же, ст. 30-31
- ²³ Там же, ст. 33
- ²⁴ Там же, ст. 39
- ²⁵ Там же, ст. 28
- ²⁶ А.Лаврецкий. Эстетика Белинского . Москва, 1959, ст. 54-60.
- ²⁷ В.Ф.Воробйов. Ленін про літературу і мистецтво . К., 1971, ст. 81
- ²⁸ Постанова ЦК КПСС, 1932 р.
- ²⁹ О.Сулима. Етапи розвитку советського імперіялізму та Україна в рр. 1941-1954. Мюнхен, 1955
- ³⁰ Там же, ст. 20
- ³¹ Н.Cohn. The Mind of Modern Russia, Harper Torchbooks. The Academy Library (New York), 1955, p. 280.

ЛІТЕРАТУРА

Єфремов Сергій. Історія українського письменства, т. I, видання четверте з омінами й додатками. Ляйпціг, 1924.

Шульга М. Московська суть. Мюнхен, 1948.

Добролюбов Н.А. О значении наших последних подвигов на Кавказе. Полное собрание сочинений под ред. Е.В.Аничкова. Ст.Петербург, т.УІІ, 487-515.

Русско-украинские литературные связи [збірник статей]. Гос. издат. художественной литературы. Редактор М.Гудзий. Москва, 1955.

- Бойко Юрій.** Шевченко і Москва. [Мюнхен], 1952, 63 стор.
- Історія української літератури, т. I. Дожовтнева література. АН УРСР. К., 1954.
- Сулима О.** Етапи розвитку російського советського імперіялізму та Україна в 1941-1954 рр. Публікації з наукової конференції. Мюнхен, 23 стор.
- Лаврецкий А.** Эстетика Белинского. Москва, 1959. Искусство и действительность, ст.33-69.
- Чапленко В.** Пропаді сили. Українське письменство під комуністичним режимом. 1920-1933. УВАН, Вінніпег, 1960.
- Белик А.П.** Эстетика Чернышевского. Москва, 1961.
- Лазаревский А.** Сведения об украинских школах и госпиталях XVIII в. «Основа», 1862, У.
- Передерій В.** Українська революційно-демократична естетика (кінець XIX — поч. XX ст.). В-во КУ, 1964.
- Шаблювський Євген.** Шляхами єднання (Українська література в її історичному розвитку). Вид-во худ. літ-ри «Дніпро», К., 1965.
- Гордієнко А.** Мистецтво, дійсність і свобода художньої творчості. К. 1966.
- Історія української літератури. Т. I. Давня література (XI — перша половина XVIII ст.). К., 1967.
- Воробйов, В.** Ленін про літературу і мистецтво. К., 1971.
- Лісовий П.** Панас Мирний і передова російська література — «Українське літературознавство», вип. 27, 1976.
- Мартузь В.** Ленінська методологія аналізу й оцінки суспільних явищ і загальнонаукові основи літературно-художньої критики — «Українське літературознавство», вип. 27, 1976. 3-14.
- Скоць А.** Вивчення літератури в середній школі у світлі Постанови ЦК КППС «Про літературно-художню критику» — «Українське літературознавство», вип. 27, 1976, 94-101.

Борис Берест

РОСІЙЩЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Якщо російщення української мови і утиски щодо її вживання в літературі й науці за останнє століття відбувалися запровадженням «валуєвських» чи «емських» царських указів, то за часів советської влади воно проводилося партійними урядовими постановами, але через маріонетковий Наркомос (в 1932-33 рр.), через Президію Академії Наук УРСР (в 1946 р.) чи через Інститут мовознавства ім. О.Потебні та Міністерство освіти УРСР (в 1960 р.).

По суті, ці заборони і обмеження мали багато спільного, бо вони всі зводилися до одного — знищити українську мову й українську культуру, а тим самим знищити прагнення українців до самостійності.

Великодержавні російські українофоби та їх наслідники — заповзяті партійні експерти від мови — прорахувалися. Вони не усвідомили собі, що зміна словникового запасу української мови — це не тільки зміна правил граматики чи правопису. Це насамперед зміна лексичного фонду в його, тільки українській мові притаманній, самобутності. Тому механічне й примусове нав'язування нового словникового складу, не зважаючи на всі зусилля, потерпіло повне фіаско.

Зміни словникового складу української мови

Адже зміни словникового складу неможливо було раптово запровадити навіть урядовими указами, постановами чи наказами. Бо зміни й запровадження зросійщених варіантів замість споконвічних українських слів, що міцно завоювали собі місце за останнє тисячоліття у лексичному фонді української мови, треба було б запроваджувати обдумано, обережно й насамперед — повільно.

До того ж своєрідні властивості української мови та багатюща різновидність її синонімів, а також невичерпна кількість відповідників — були природним заборолом новим, чи штучно нав'язаним словам, живцем взятим з російської мови.

Плекання рідної мови серед європейських народів

Цікаво, що з європейських народів найбільше дбають за плекання своєї мови — французи. У Франції щороку видається словник нових слів і термінів, т. зв. «Малий Лярус», що наочно показує зміни й розвиток словникового складу, реєструє творення нових слів, нових виразів. Дослідники мови твердять, що за кожне десятиліття словниковий склад кожної мови змінюється пересічно на 25%.

«Нове життя нового прагне слова»

Словниковий склад української мови із своєї історичної перспективи був тісно пов'язаний з навколишнім середовищем. Він надто чутливий до змін, що відбуваються в житті народу. Кожне нове явище, кожне поняття, кожний новий предмет, процес чи дія вимагають свого конкретного найменування, своєї назви.

А, з другого боку, рівночасно з цим відходять з ужитку слова, що зробились зайвими, що вже віджили свій вік, що опинились на грані зникнення.

Якщо український поет М.Рильський колись висловився, що «нове життя нового прагне слова», то, звичайно, він не мав на думці пляномірного російщення словникового складу української мови. Бо словник кожної мови постійно поповнюється, оновлюється, удосконалюється. Одночасно з обігу відходять слова чужі духові української мови, застарілі, маловживані, штучностворені, недолугі. Цей процес відбувається значно раніше в живій українській мові, а вже згодом, з бігом часу, закріплюється в писемній мові.

Словниковий склад української мови за царату

В царській Російській імперії словниковий склад української народної мови обмежувався до хліборобської тематики і вряди-годи до словника легкої індустрії, як це можна наочно спостерігати в словнику Б.Грінченка, вперше виданому в 1907 році.

Хоч царський уряд залюбки впроваджував російщення української мови, проте народні маси в своїй основі були відпорні проти накиннення їм нових слів чи термінів. Тим більше, що російська мова була в той час під рабським впливом французької мови в літературі, в мистецтві, в побуті інтелігенції, а німецької мови — в науці й техніці.

Тому й не дивно, що багато слів і виразів «умерли» так само раптово, як і «народились»: *дворянин, граф, губернатор, цар, цариця, Державна*

дума, сановник, чиновник, жандарм, городовий, рало, земство, масток, подушне, урядник тощо. Ця сама доля спіткала також такі вирази як: *ваша величність, ваше благородіє, заголити в солдати, служити в наймах, віддати в найми, просити Христа ради, справляти тризну* тощо.

Це явище можна назвати **внутрішнім народним спротивом**. Воно було цілком сподіваним і легко передбачливим, зокрема через історично неустійнену українську державність, а звідси часту зміну політичного ладу на українських землях з неодмінним поневоленням нашого народу чужими наїзниками.

Словниковий склад української мови під наїзниками

Під Австро-Угорщиною словниковий запас української мови зріс в основному за рахунок в той час вже добре розвиненої німецької технічної термінології, що живцем засвоювалась українським народом та інтелігенцією через обмаль українських відповідників. Одночасно, зокрема на українській інтелігенції під Австро-Угорщиною, позначився негативний вплив польської мови.

Закарпатська Україна силою обставин потрапила під вплив чеської та мадярської мов. А Буковина — під вплив румунської мови.

Словниковий склад української мови під час Визвольних змагань

Російщення словникового складу української мови в період Визвольних змагань і становлення української державности значно сповільнилося, хоч в основному відбувалося двома шляхами:

а) через переміщення значної кількості слів з активного словникового запасу до пасивного в зв'язку блискавичною зміною державно-політичного ладу та соціально-економічних нововведень на Україні;

б) через поповнення словника новими словами й словосполученнями (або їх новими значеннями), пов'язаними з новою формою державного правління, з новими й складними обставинами щоденного життя, із змінами в стосунках людей, із змінами в національній свідомості, в побуті, в літературі, в мистецтві, в науці тощо.

Зміни в словниковому складі української мови під чоботом нового наїзника

Зовсім інша справа, коли на творення нового словникового складу почало впливати імперсько-загарбницьке поневолення Московою

українського народу. Воно відбувалося такими основними шляхами:

а) примусовим нав'язуванням неологізмів, запозичених з російської мови;

б) уведенням й закріпленням за багатьма наявними в українській мові словами й виразами нового значення з утратою первісного історично-традиційного значення;

в) сліпим запозиченням слів і зворотів з російської мови;

г) пляномірним засвоєнням словникового складу із територіальних великоросійських діалектів і советської професійної лексики;

г) мимовільним засвоєнням жаргону «старшого брата» у зв'язку з небувало поширеним злочинним елементом, що опинився через революційні події на волі;

д) небувалим поширенням «блатної» лексики і тюремної термінології.

Прямі запозичення з мови «старшого брата»

Ось приклади прямих запозичень з російської мови, але з використанням української основи: *радянський, ленінець, ударник, передовик, п'ятирічка, суботник, передз'їздівський, висуванець, цілинник, ракетник, угодовець, красзнавчий, пожовтневий, колгоспник, куркуль, розкуркулювання, безпритульний, позашкільний, всесоюзний, підшефний, антиімперіалістичний, перевиконання, вітчизняний* тощо.

Інші типи запозичень з російської мови

Багато легшим для сприйняття і продуктивнішим типом російщення української мови був спосіб запровадження суто механічного словоскладання, чужого українській мові, але притаманного російській мові: *бронепοїзд, багатоплянний, загальновідомий, гучномовець, радіоприймач, десятирічка, кулемет, криголам, радіомовлення, телебачення, птахоферма, першоджерело, людиноподібний, малогабаритний, рудовоз, самокритика, світогляд, громовідвід, автонавантажувач, суспільствознавство, червоноармієць, червонопрапорний* тощо.

Творення слів і значень через механічне складання двох іменників, що не притаманне духові української мови: *марксизм-ленінізм, революціонер-демократ, фабрика-кухня, хата-читальня, хатя-лабораторія, церква-магазин, шахта-гігант, варстат-автомат, завод-передовик, ракета-носій, місто-трудоуїник, письменник-клясик,*

поет-революціонер, меч-риба, місто-супутник, місто-герой, колгосп-ударник тощо.

Ще більше разучим виявилось механічне словосполучення двох прикметників: *робітничо-селянський, партійно-комсомольський, агітаційно-масовий, буржуазно-націоналістичний, народно-визвольний, науково-виробничий, комсомольсько-молодіжний, пляново-економічний, військово-морський, історико-філологічний* тощо.

Інші засоби російщення української мови

Прискореним засобом російщення української мови треба вважати примусове введення в щоденну усну й писану мову складноскорочених слів різноманітного типу: *колгосп, радгосп, комсомол, парторг, кінармія, торгсин, зам, зарплата, губвно, лікнеп, лікпом, виш, робітфак* тощо.

Примусово вводяться в українську мову абрєвіатури, утворені з початкових літер: *УРСР, КПРС, ТАРС, РАТАУ* тощо.

Насильно запроваджуються звукові абрєвіатури: *тец* (тепло-електроцентраля), *загс* (запис актів громадського стану), *вуз* (вищий учбовий заклад), *есдек* (соціал-демократ), *есер* (соціал-революціонер), *неп* (нова економічна політика) тощо.

Ще більше зловживання спостерігаємо в новотворах, складених із скорочених частин окремих слів: *сільмаг, парторг, замполіт, техмінімум, дитсадок, комнезам, робкор, облвиконком, райпартком, лікнеп, командарм, комінтерн, ревком* тощо.

Дивовижними за своїми звучаннями і невластивими духові української мови виглядають такі скорочення, як: *облвно* (обласний відділ народної освіти), *наркомос* (народний комісаріят освіти), *райзагс* (районний запис актів громадського стану), *соцстрах* (соціальне страхування) тощо.

Уже зовсім загадковими і по-дитячому наївними виглядають ініціальні скорочення з числовими показниками: *ТУ-104, ЯК-40, ІЛ-62* (літаки); *ПАЗ-110, ЛАЗ-699, ГАЗ-130, ЗАЗ-966* (авта); *ЗІЛ-2* (холодильник); *ВЕФ-201* (радіоприймач) тощо.

Пересичення щоденної мови абрєвіатурами довело до того, що багато з них уже давно застаріли: *лікнеп, Наркомос, Генеу, Чека, Держпартконтроль, губком, окрвиконком, пролеткульт, фабзауч, нацмен, церобкон, Раднарком, лікпом, комосередок* тощо.

Інтернаціоналізми, що прийшли через російську мову

В сучасній українській мові під окупацією Москви багато інтернаціоналізмів: *революція, діалектика, політика, кодекс, трибунал, арсенал, барикада, мітинг, ветеран, патріот* тощо. Майже всі вони перейшли через посередництво російської мови. Зокрема цей процес можна було спостерігати після 1933 р., тобто після штучно створеного на Україні голоду та розгрому т. зв. Культурного відродження: *агітація, ентузіазм, колектив, агресор, екстреміст, реваншист, комбайн, комплексний, телемеханіка* тощо.

Неприховане російщення української мови

Російщення української мови навіть не приховують підсоветські вчені. Ось що пише Л.Паламарчук в книжці «Українська радянська лексикографія»: «Найвагомішим джерелом збагачення словникового складу української літературної мови в соціалістичну епоху, як і всіх національних мов нашої країни, стала мова великого російського народу — одна з найрозвиненіших і найбагатших мов світу».

А в «Програмі комуністичної партії Радянського Союзу» дослівно пишеться таке: «Процес добровільного вивчення, поряд з рідною мовою, російської мови, який відбувається в житті, має позитивне значення, бо це сприяє взаємному обмінові досвідом і прилученню кожної нації й народности до культурних досягнень усіх інших народів СРСР і до світової культури. Російська мова фактично стала спільною мовою міжнародного єднання і співробітництва всіх народів СРСР».

Застосування насильної русифікації вже мимоволі змушені признати навіть самі підсоветські дослідники:

«Процес лексичного збагачення української літературної мови, як і мов інших народів Радянського Союзу, за допомогою російської мови відбувається і шляхом прямого засвоєння російських слів та словосполучень (цьому сприяє близька спорідненість обох мов) і способом калькування, тобто перекладом запозичуваного російського слова в усіх його складових частинах. Широко використовуються російські моделі також при створенні української національної та інтернаціональної термінології» (Л.Паламарчук. Українська радянська лексикографія).

Приклади російщення української мови

За прикладами не треба далеко ходити. Ось деякі суто російські з походження слова, примусово введені в сучасну українську мову: *політрук, соратник, прораб, пилосос, бронепοїзд, передовик, община, частушка, вертоліт, супутник, доход, кустар, кустарництво, ополченець* тощо.

Ось приклади «інтернаціоналізмів», що потрапили в українську мову через російську: *апартеїд* (треба: апартгейд), *авангардизм* (треба: авангардизм), *кемпінг* (треба: кемпінг), *нейлон* (треба: найлон), *смог* (треба: смог), *тумблер* (треба: тамблер), *Хельсінкі* (треба: Гельсінкі).

Шляхом примусового калькування російської мови українська мова поповнилась такими «перлами»: *партквиток, дитясла, стінгазета, п'ятирічка, орденоносець, партосвіта, соцзмагання, співробітник, співдружність, возз'єднання, прикордонник, законопроект* (замість: законопроект); *виробничник, добросусідство, червоноармієць, роззброєння, взаємовигідний, високоякісний, надприродний, самообслуговування, книгодрукування, першоджерело, вибухівка, обороноздатність, віддача, усупільнення, відмінник, недолік, вантажообіг, планомірність, привласнення, зерносовище, управління* тощо.

В українській літературній мові ще ретельніше запроваджується калькування та культивування нових словосполук, зворотів, «крилатих фраз», патріотичних і суто пропагандивних кличів: *батьківщина лєнінізму; моральний кодекс будівника комунізму; школа передового досвіду; морально-технічна база комунізму; вартові Вітчизни; мирне співіснування; добробут народу; лєнінський стиль керівництва; Свято Серпа і Молота; похід за економію і бережливість; рух за комуністичне ставлення до праці; моральні і матеріальні стимули трудового суперництва; нові рубежі п'ятирічки; наукова організація праці; бюро добрих послуг; правофлангові соціалістичного змагання* тощо.

Російщення науково-технічної термінології

Вже зовсім відкрито запроваджується механічне копіювання для створення української науково-технічної та виробничої термінології: *верстатобудування, обчислювач, викрутка, примісячитися, місяцехід, вогнегасник, кранівник, радіоперехоплення, соцзобов'язання, електроємність, самовивантажувач, обрубувач, напівпровідник,*

напівфабрикат, літакобудівний, електропроменевий, уболівальник, півзахисник, самозбудження, автонапувалка, нормувальниця, запобіжник, вимикач, паяльник, всюдихід, жароміцність, фіброскло тощо.

Саме такий шлях «збагачення» термінологічної лексики української мови цілком відповідає «рекомендаціям» Всесоюзної наради з питань розробки термінології в літературних мовах народів ССРСР. «Збагачання» сучасної літературної мови доповнюється такими термінологічними словосполученнями, як: *крокуючий екскаватор, програмоване навчання, самохідний апарат, цивільна оборона, друга космічна швидкість, стан невагомості, центр далекого космічного зв'язку, вогнетривкий матеріал, індустріально-збирне домобудування, нова історична спільність людей, країни соціалістичної співдружності, повітряна подушка, протирадіаційний захист, променева хвороба, підводний атомний човен, швидкоцируючийне опалення* тощо.

Разом із перегонами в завоюванні космосу були живцем перенесені численні двочленні термінологічні сполуки, створені з прикметника «космічний» і вихідного іменника: *космічна станція, космічний корабель, космічний рейс, космічний політ, космічна ракета, космічна навігація, космічний екіпаж, космічний метеосупутник, космічна метеорологічна лабораторія, космічна метеостанція, космічний зв'язок, космічне телебачення, космічна швидкість, космічне право, космічний пил* тощо.

Подібне явище «детермінологізації» спостерігаємо в примусовому запровадженні лексичних одиниць, живцем взятих з російської мови: *орбітальний політ, орбітальна станція, ракета-носітель, космічний корабель, перегрузка, невагомість, сурдокамера, пояс радіації* тощо.

Рабським мавпуванням неологізмів звучать такі вирази, як: *турнірна орбіта, творча орбіта, орбіта комунізму, орбіта соціалістичної науки або: виходити на орбіту, виводити на орбіту, випасти з орбіти, зійти з орбіти, втягувати в орбіту* тощо.

Безкритичне калькування з метою максимального наближення до російської фразеології спостерігається в таких термінах: *рубильник* (з рос. рубильник); *самольот* (з рос. самолёт); *штепсельна вилка* (з рос. штепсель і вилка); *шарикопідшипник* (з рос. шарикоподшипник); *підйомник* (з рос. подъёмник); *чекіст* (з рос. чекист); *продрозверстка* (з рос. продразвёрстка); *політрук* (з рос. политрук); *чонівець* (з рос. чоновец); *рульовий* (з рос. рулевой); *движок* (з рос. движок); *путівка* (з

рос. путёвка); *будьонівка* (з рос. будёновка); *лунник* (з рос. лунник) тощо.

Навіть в красне письмо проникають яскраві русизми та ще і в оригінальному фонетично-правописному оформленні: *башмак*, *баранка*, *болванка*, *вокзал*, *рубашка*, *затвор*, *обойма*, *карман*, *оборот*, *зарядка*, *состав* тощо.

Ось приклади цих «перлів»: «Три дні чоловік *баранки* з рук не випускав, два райони вздовж і впоперек об'їздив» (Я.Гримайло); «Праворуч — будинок *вокзалу*, ліворуч — колії і численні залізничні состави рухаються на них» (І.Кочерга); «Хлопець клацнув затвором і викинув порожню гільзу» (О.Донченко).

Підсоветських вчених не задовольняє спорідненість української і російської мов у їх тісному й постійному контактуванні: «Основним принципом цих контактів є їх двосторонній характер — активна взаємодія, взаємозбагачення, при якому на перший план виступають не безпосередні запозичення, а паралельні процеси в галузі словотвору, синтаксису та в інших сферах, зумовлені спільністю соціально-економічного й культурного життя народів» (*Белодед И. Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе*).

Наслідки «плідних контактів» з російською мовою

Що саме дали ці «плідні контакти» з російською мовою?

1) Зовсім негативне й чуже для української мови механічне продукування віддієслівних іменників на означення процесів дії: *поставка*, *вивозка*, *обрубка*, *прописка*, *розробка*, *офлюсовка*, *обрізка* тощо.

2) Зовсім чуже українській мові сміхотворне продукування іменників жіночого роду типу *електричка* (трамвай), *вечірка* (газета), *врубівка* (машина для добування вугілля), *літучка* (газета), *технічка* (фах) тощо.

3) Застосування маловживаних в українській мові дієприкметників теперішнього часу й відповідних іменників та прикметників на **-чий**, **-щий**: *ведучий*, *організуючий*, *обслуговуючий*, *прогресуючий*, *правлячий*, *перемагаючий*, *грядущий*, *звучащий* тощо.

Вплив на українську мову мов інших поневолених народів

Щодо вживання запозичень з інших мов народів СРСР підсоветські вчені змушені признати: «Цілком закономірно, що переважна більшість

запозичень такого характеру побутує і в російській мові, яка має давні традиції їх засвоєння. Що ж до української мови, то інтенсивний процес їх освоєння почався лише в *радянській час*». (*Ильченко В. Процессы параллельного развития и единения русской и украинской литературной лексики в советскую эпоху*).

Проте, українські підсоветські вчені повинні давати данину і перевагу російській мові: «Російська мова, як засіб міжнаціонального спілкування народів нашої багатонаціональної країни, стала важливим каналом проникнення в українську мову лексичних елементів з мов інших радянських націй і народностей. Тому російська мова посідає першорядне місце в справі збагачення мов народів СРСР словами міжнаціонального лексичного фонду радянських народів» (*Паламарчук, Л. Українська радянська лексикографія*).

Російщення української мови в економічній та політичній лексиці

Російщення української мови яскраво виявляється в нав'язуванні їй суспільно-політичної чи соціально-економічної лексикології. Так загальноживане українське слово як **будинок** дістало спотворене звучання: *будинок політосвіти, будинок культури, будинок побуту, будинок шлюбу, будинок-музей* тощо. Українське слово **верства** (у значенні **шар**) перетворилось в: *дрібнобуржуазні верстви, бідняцькі верстви, куркульські верстви, соціальні верстви* тощо. Слово **ворог** набрало політичного звучання: *класовий ворог, ідейний ворог, внутрішній ворог, ворог народу* тощо. Слово **добро** дістало також виразно політичне забарвлення: *всенародне добро, державне добро, загальнонародне добро* тощо. Слово **грунт** перетворилось на: *суспільно-політичний грунт* (звичайно, без питомого українській мові звука «г»). Слово **рух** широко культивується в підсоветській лексикології в сполученнях типу: *стахановський рух, революційно-визвольний рух, партизанський рух, гагановський рух* (має бути «гагановський»), *рух прихильників миру* тощо.

Російщення української мови яскраво помітне в складних термінологічних найменуваннях з соціально-економічної та пропагандивно-агітаційної термінології, побудованої на основі звичайних лексем: *вихідний день, суспільний робочий день, комбінований робочий день, нормативний робочий день* або: *виконавчий лист, ввідний лист, закладний лист, охоронний лист, проскрипційний лист* тощо.

Виразного комуністичного змісту набуло таке широко вживане до революції російське слово **знáтний** (в значенні вельможний): *знатна доярка, знатний шахтар, знатна ланкова, знатний комайнер* тощо. Отже, слово «знатний» стало синонімом до «відомий», «видатний», «прославлений», ще більше спотворюючи словниковий склад української мови: *знатна артіль, знатні колгоспники, знатна ланкова* тощо.

Подібне трапилось із словом **священний**, що первісно мало виразно релігійне, церковне значення («той, хто володіє святістю», «визнаний Божественним»). В сучасній підсоветській лексиці це слово дістало зовсім інше значення — почесний, високий, непорушний, особливо достойний, шанований, овіяний славою, дорогий серцю народу. Наприклад: *священний обов'язок, священні кордони, священна партія, священна війна, священний гнів, священна ненависть, священна дружба народів, священна присяга, священна воля народу, священний гнів* тощо.

Подібне блюзнірство спостерігаємо також і в інших спотворених релігійних виразах: *перша заповідь, люди доброї волі, свята земля, гнів святий* тощо.

Дивовижні зміни перейшов звичайний віддієслівний іменник **навантаження**, що йому нав'язано суспільно-політичне звучання: *шкільне навантаження, виробниче навантаження, колгоспне навантаження, робоче навантаження, громадське навантаження* тощо.

Слову **супутник** надано новий зміст для означення рукотворних небесних тіл, що обертаються навколо планет і зірок: *супутник Землі, супутник ракети, автоматичний супутник* тощо.

Слово **синтетичний** що мало наукове і філософське значення, перетворено в зросійщене термінологічне слово **синтетика** в значенні виробів із штучних матеріалів.

Російщення українського поетичного слова

Зміні або зміщенню семантичного навантаження багатьох слів завинили також підсоветські українські поети. Так, наприклад, найбільше улюбленим словом у них виявилось слово **син**: «*Я — син країни Рад...*» (М.Рильський); «*... він — партії син*» (В.Бичко); «*Я — син народу*» (І.Гончаренко); «*Син комсомолу України*» (В.Сосюра). Офіційні періодичні видання на Україні рясніють такими «перлами», як:

син революції, син трудового народу, син полку, син радянського народу тощо.

Навіть слову **університет** було нав'язане нове політичне значення: *народні університети, університети марксизму-ленінізму, університет культури, університет комуністичної праці, університет педагогічних знань і навіть університет батьків.*

Російщення після Другої світової війни

В період після Другої світової війни закріпилися слова, що раніше належали до категорії воєнної лексики: **фронт** — *фронт польових робіт, фронт соцзмагання, фронт жнив, фронт будівництва; штаб* — *штаб передової науки, комсомольський штаб; командир* — *командир виробництва, командир студентського будівельного загону; правофланговий* — *правофлангові п'ятирічки, правофлангові змагання, правофлангові армії будівників комунізму.*

Зміна змісту слів через російщення української мови

Під впливом прихованого російщення української мови змінився зміст ряду інших слів: *староста* (староста гуртка, староста кляси), *флагман* (флагман п'ятирічки), *штурм* (штурм цілини), *маяк* (маяк передового досвіду), *бюро* (бюро добрих послуг), *естафета* (естафета поколінь), *кодекс* (правописний кодекс), *комбінат* (комбінат побутових послуг), *новатор* (новатор колгоспного будвництва), *гвардієць* (гвардієць цілини), *рубіж* (рубежі нової п'ятирічки), *сигнал* (сигнали трудящих), *наставник* (наставник робітничої молоді), *династія* (хліборобська династія), *мережа* (мережа політичної освіти) тощо.

Широко практикуються значеннєві нюанси за зразком російської мови: *огляд* (міжнародний огляд, огляд художньої самодіяльності), *ділянка* (передова ділянка боротьби), *меморіал* (у значенні спортивного змагання або меморіал Івана Франка у Львові).

Вже під час і після Другої світової війни широко запроваджувалися раніше заборонені дореволюційні терміни з часів царської Росії: *офіцер, генерал, солдат, кавалер, гвардія, гвардієць* тощо.

За зразком російської мови в сучасній Україні запроваджені зовсім неоправдані семантичні зміщення і змістове оновлення таких слів, як: *область* (назва адміністративно-територіальної одиниці й населення, що мешкає там), *завод* (промислове підприємство і люди, що працюють

в ньому), *сілрада* (орган влади на селі і будинок, в якому він міститься), а також: *ворота* (повітряні ворота), *вокзал* (річковий вокзал), *цілина* (океанська цілина) тощо.

Російщення української мови в назовництві

До російщення словникового складу української мови треба зарахувати також багаточисленні зміни назв підприємств: *«Ленінська кузня»* (судобудівний завод у Києві); міст: *Дніпропетровськ* (замість Катеринослав чи Дніпропетровське), *Кіровоград* (замість Єлисаветград), *Первомайськ* (замість Богополь); численні найменування нових вулиць, бульварів, площ: проспект *Возз'єднання*, площа *Московська*, вулиця *Гаванська*, провулок *Тбіліський* (*це все в Києві! — ББ*).

Російщення яскраво віддзеркалюється також і на «нижчому рівні»:

а) в найменуваннях колгоспів: (*«Перше травня»*, *«Заповіт Ілліча»*, *«Здобуток Жовтня»*);

б) назв радгоспів: (*«Червоний чабан»*, *«Імені Декабристів»*);

в) назв періодичних видань: (*«Радянська Україна»*, *«Комуніст України»*, *«Патріот Батьківщини»*);

г) найменування видавництв: (*«Музична Україна»*, *«Наукова думка»*, *«Маяк»*);

г) назви лікувальних установ: (*«Червона Зірка»*, *«Радянський полярник»*, ім. *Карла Маркса*); назв кінотеатрів: (*«Жовтень»*, *«Зірка»*, *«Аврора»*, *«Комсомолец України»*);

д) найменувань парків, садів тощо: (*«Радянський парк»*, меморіальний комплекс *«Жертвам фашизму»*, *«Курган Безсмертя»*).

Ще глибше примусове російщення охоплює інші об'єкти, вироби, предмети тощо:

а) назви суден (*крейсер «Червона Україна»*, *атомоход «Ленін»*);

б) назви «фірмових» поїздів: (*«Вугольок»*, *Донецьк-Київ*, *«Славутич»*, *Київ-Баку*);

в) назви авт, тракторів, комбайнів: (*«Москвич»*, *«Волга»*, *«Челябінець»*);

г) назви штучних космічних супутників: (*«Салют»*, *«Союз»*, *«Космос»*);

г) назви станцій, зупинок, причалів: (*«Комсомольська»*, *«Жовтнева»*, *«Соцістечко»*);

д) готелів, мотелів, кемпінгів: (*«Москва»*, *«Ленінградський»*, *«Інтурист»*);

е) назв спортових товариств: (*«Авангард», «Буревісник», «Трудові резерви»*);

є) назви крамниць, ресторанів, їдалень, перукарень тощо: (*«Дружба», «Академкнига», «Вимпел»* тощо).

Російщення в галузі новотворів

Окрему категорію складають часто недолугі новотвори українських підсоветських письменників і поетів (*сонцебризний, акордитись, бистрозір* — П.Тичина; *суреміти, розсвітання, ворожій* — А.Малишко; *дотепословець, небознавство, oddзвін* — М.Рильський; *нездвижний, зореносець, багатоцвітний* — М.Бажан тощо).

Окрему категорію становить насильно вкорінена професійна лексика: *на-гора* (на гору, на поверхню землі), *вікно* (вільний час у педагогів), *аврал* (невідкладна робота), *динамік* (гучномовець).

Залюбки культивується лексика вульгарної, зневажливої чи фамільярної характеристики дій і явищ на матеріялі сучасної російської мови, наприклад часто вживане слов *привіт* (замість українського *добрий день, добрий вечір, доброго ранку* або *до побачення*).

«Блатний» жаргон у живій українській мові

Говорячи про російщення української мови, дотепер ніхто з дослідників, як підсоветських, так і еміграційних, не згадав про вплив на сучасну українську розмовну мову т. зв. «**блатного**» жаргону або мови «соціально близького» елементу населення сучасної України — дрібних злочинців, колишніх кримінальних в'язнів, порушників правил керування автом тощо. Блатний жаргон втішається популярністю серед середньошкільної молоді. До речі, в ньому багато запозичено з української мови, але про це іншим разом. З цим жаргоном доводилося стикатися українським дисидентам, що дотепер проводять довгі роки в таборах примусової праці, в тюрмах суворого режиму, в місцях попереднього ув'язнення чи на засланні.

При цій нагоді треба згадати кілька прикладів російщення української мови навіть засобами блатного жаргону. В дужках подаємо приблизні українські відповідники: *бабки* (гроші), *бормотуха* (дешеве вино), *вколювання* (примусова праця), *водяра* (горілка), *врізати дуба* (померти), *жлоб* (примітивна людина), *забігаловка* (буфет, їдальня), *зек* (арештований), *кайф* (насолада), *калим* (платня за незаконне перевезення пасижирів), *капати* (доносити), *кир'яти* (випивати),

кімати (спати), *кічман* (тюрма), *розколотися* (зізнатися), *кум* (слідчий), *дати в лапу* (дати хабар), *навар* (прибуток), *показуха* (штучне враження), *полóва* (поганий тютюн), *прідурки* (таборові чи тюремні службовці), *сексот* (таємний співробітник), *стукач* (донощик), *тачка* (таксівка), *халтура* (побічний заробіток), *чорнило* (червоне вино), *шмонати* (обшукувати) тощо.

Українізація російської мови

Всяка дія викликає протидію. Отрута — протиотруту. Утиск — прагнення до волі. Російщення української мови зайшло так далеко, що в народі підсвідомо виробляється дух спротиву. Нав'язуючи українській мові та мовам поневолених Москвою народів «общепонятный язык», російська лексикографія сама поповнилася суто українськими запозиченнями: *хата-лаборатория, хлeбороб, землероб, комнезам, незможник, куркуль, повстанец, самостийник, заочник, косовица, доярка, п'ятисотенниця, тисячниця, горилка, цыгарка, дялянка, керманич, порожняк* тощо. Навіть численні найменування географічних одиниць в Росії були запозичені з української мови: *Орловщина, Тамбовщина, Брянщина, Рязанщина, Смоленщина* (пор. *Полтавщина, Одещина, Чернігівщина*). Російська мова живцем засвоїла побутово-етнографічні українізми: *девчата, кузня, жинка, ланковая, криница, трембита, полонина, рушник, куманец, побратим* тощо.

Це свідчить, що словниковий запас російської мови не настільки багатий, щоб нав'язувати його поневоленим Москвою народам, а зокрема українському народові. До речі, російська мова має майже вдвічі більше запозичень з чужих слів, ніж українська мова.

Словниковий склад української мови настільки багатий і різноманітний, що йому не потрібно позичати чи калькувати чужі слова, а надто слова з російської мови.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи тему російщення української мови на конкретних прикладах, треба зробити такі висновки:

1. Російщення української мови взагалі, а її словникового складу зокрема, відбувалося не випадково, а за наказами згори і було заплановане як перший етап знищення української мови, а згодом і української нації.

2. Підмінюючи окремі слова багатющого словникового складу української мови російськими відповідниками, а часто-густо просто транскрибуючи їх українськими літерами (через відсутність відповідників)— біла й червона Москва намагалися створити враження неповноцінності й підрядності української мови.

3. Білі й червоні україножери не були здібні усвідомити собі, що зміна словникового запасу української мови — це не тільки механічна зміна правил граматики чи правопису. Це — зміна лексичного фонду в його, тільки українській мові притаманній, самобутності.

4. Своярідні властивості української мови та невичерпна різновидність її синонімів, а також багатюща кількість задовільних відповідників — були природним заборолом новим чи штучно нав'язаним словам, живцем взятим з російської мови.

5. Дбайливо культивована в програмі КПРС ідея створення «спільної мови міжнаціонального єднання і співробітництва всіх народів СРСР» виявилася цілком недолугою і збанкрутованою. Російська мова фактично ніколи не стала цією спільною мовою усіх народів.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. К., 1970.

Безпалько О. та інші. Історична граMATика української мови. К., 1957.

Белодед И. Контакты украинского языка и унификация его устной литературной формы. К., 1968.

Белодед И. Взаимодействие и взаимообогащение языков народов СССР. М., 1969.

Белодед И. Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе. М., 1972.

Білодід І. Питання розвитку мови української художньої прози. К., 1955.

Білодід І. Розвиток мов соціалістичних націй СРСР. К., 1967.

Булаховський Л. Виникнення і розвиток літературних мов. АН УРСР, т 2-3, К., 1946.

Булаховський Л. Виникнення і розвиток культурних мов. Мовознавство т. 4-5, К., 1947.

Воробйова С., Молодід Т. Українська соціально-економічна термінологія радянської доби. Мовознавство, № 2, 1971.

Гнатюк Г. Російсько-українські літературно-мовні зв'язки в другій половині ХУІІІ — першій чверті ХІХ ст. К., 1957.

Горецький П. Історія української лексикографії. АН УРСР, К., 1963.

Жовтобрюх М. Збагачення мов народів СРСР. К., 1967.

Жовтобрюх М. Українська літературна мова в радянський час. Мовознавство, № 6, 1968.

Жовтобрюх М. Процес зближення усного й писемного літературного мовлення. Студії з мовознавства. К., 1975.

Ильченко В. Процессы параллельного развития и единения русской и украинской литературной лексики в советскую эпоху. Л., 1969.

Іжакевич Г. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу. К., 1969.

Карпова В. Термін і художнє слово. К., 1967.

Кириченко І. Українська лексикографія радянського періоду. Вісник АН УРСР № 10, 1954.

Кобилянський Б. Діалект і літературна мова. К., 1960.

Ковалів П. Основи формування української мови. НТШ, Н.-Й., 1958.

Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду Х-ХІУ ст. т. 1, 2. НТШ, Н.-Й., 1962.

Ковалів П. Українська мова (наукова граматика). НТШ, Н.-Й., 1966.

Ковалів П. Український правопис. ІУМ, вид. 3-тє, Н.-Й., 1977.

Коваль А. Вплив публіцистичного стилю на мову художньої літератури. М-во, т. ХУІ, 1961.

Коломієць В. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. К., 1972.

Критенко А. Тематичні групи слів і омонімія. Сл. М-во, т. ІУ, 1962.

Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Нові дні. Торонто, 1960.

Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. К., 1967.

Паламарчук Л. Українська радянська лексикографія. К., 1978.

Потебня А. Язык и народность. Мысль и язык. Х., 1926.

Прогама Комуністичної Партії Радянського Союзу. К., 1961.

Скрипник Л. Фразеологія української мови. К., 1973.

Стасевський С. Семантико-грамматическая структура украинской технической терминологии. К., 1972.

Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. К., 1973.

Тараненко І. Поширення словникового складу української літературної мови під час Великої Вітчизняної війни. УМШ, № 4, 1951.

Тимошенко П. Збагачення лексики української літературної мови в першій половині ХХ ст. ПОДУ, т. 152, 1962.

Ткаченко Б. Лексика і фразеологія. ІНО. Х., 1928.

Чак Є. Складні випадки українського слововживання. К., 1969.

Чередниченко І. Сучасна українська літературна мова. Л., 1949.

ВИКРАДАННЯ ТАЛАНТІВ

**В.Боровиковський, Богородиця з
Сином. Срібні шати**

Великого українського мистця-маляра із Полтавщини **Володимира Боровиковського (1757-1825)** — автора ікони «Богородиця з Сином» та ін. полотен, у тому й чудотворної ікони на Алясці, совєтське мисецтвознавство (як і американське) називає «російським мистцем».

Д-р Григор Лужницький

МОСКОВСЬКО—БОЛЬШЕВИЦЬКЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

I

**Боротьба за автокефалію Української Православної Церкви
в 1917-18 рр.**

У спогадах митрополита Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) Василя Липківського «Відродження Церкви в Україні 1917-30 рр.»¹ читаємо: «День 27 лютого 1917 р. — це є день, з якого у всякім разі починається нова доба в історії українського народу й Української Церкви. В цей день виникла російська революція, що змела старий державний лад... Українська Церква, пролежавши в російській домовині більш як двісті років, коли встала, відкрила очі, побачила великі зміни на світі... побачила Українська Церква,... що в нових обставинах світового життя вже не мусить бути ні державна, ні удержавлена, а мусить бути відокремлена від держави, мусить зайняти собі таку ділянку життя на землі, якої не може взяти ніяка інша організація. Церква Христова мусить тепер згадати заповіді Христа й до Нього повернутись: стати царством небесним на землі, але царством не від світу цього».

У висліді такої основної напрямної розбудови відродження Української Церкви, митрополит Василь ставить три вимоги: 1. — волю, автокефальність і незалежність від ніякого чужого церковного організму; 2. — всенародну соборність, братство усіх вірних у справах церковного життя і керівництва і 3. — повну аполітичність, невтручання ні в які державні справи, відокремлення від держави.

А «щоб Українська Церква могла здійснити свої ідеї², провадити своє життя, необхідні певні зовнішні умови, а саме, воля віри, сумління, невтручання держави в справи Церкви, воля друку, слова, зібрань, взагалі ті умови, які вважаються властивими кожній сучасній культурній державі, яких вимагає усяке вільне громадське життя».

Можна б думати, що цього роду домагання, висунені духовенством чи його провідниками в 1917 р. — це данина революції чи вияв революційних настроїв у тодішній Російській імперії. Одначе, коли приглянемося докладніше до тодішнього стану Православної Церкви України, то побачимо, що вже на початку 20-го сторіччя, тобто після революційних подій 1905-6 рр. в Росії почала наростати опозиція до тодішньої оберпрокурорської влади в Церкві³ та змагання до відновлення патріярхату в Росії, що його, як відомо, скасував цар Петро I в 1721 р.

Скликання т. зв. Всеросійського Церковного Собору, якого не було більш як 200 років, вимагали як духовенство, так і миряни й то з усіх тодішніх українських епархій, включно з київською митрополією. Самостійної Української Православної Церкви до 1917 р. в тодішніх кордонах царської Росії не було, а духовенство і миряни у своїх домаганнях поділилися не національно, «а по ідеології — на консерватистів і прогресистів, і в тому і в другому брали участь українці і москалі». Іншими словами кажучи, «існування Української Православної Церкви як національної Церкви українського народу серед самих українців пішло в непам'ять...»⁴. Українська церковна традиція тільки частково заховалася у глибинах світогляду народних мас — посеред українського духовенства вона була призабута». Навіть серед більшості тодішнього духовенства України Українська Православна Церква, тобто її історичне національне минуле, не була зовсім відома. «Українська інтелігенція, слідом за російською інтелігенцією, взагалі погорджувала церковною справою, як «клерикальною» і «відсталою»... Починаючи «із 60-тих років XIX ст. до самої революції 1917 р. український національний рух в Росії, що проходив в організаціях інтелігентських, майже не зв'язаний з широкими народними масами, знає боротьбу за українську мову в друку, українську літературу, український театр, українську школу, але на полі цієї боротьби чи домагань, чи полеміки не маємо згадок про Українську Церкву Православну для українського народу»⁵.

Очевидно, в цьому поділі в самому лоні тодішньої Церкви царської Росії на «консерватистів» і «прогресистів», поділі, в якому, як зазначує митрополит Василь, спільно брали участь українці й москалі⁶, про національність окремих Церков, закріпачених російською царсько-державною владою, не було мови. Одночасно з розвитком революційних настроїв в Росії проти державного ладу, росла й опозиція до кріпацького стану Церкви у відношенні до державної влади. Ці революційні течії особливо розвинулися в 1906 р., коли проголошено

скликання Всеросійського Церковного Собору і з тією метою організовано т. зв. «Передсоборное Присутствие», тобто покликано до життя низку комісій, членами яких назначено найвидатніших тоді богословів, істориків Церкви, професорів духовних академій та різних світських і церковних діячів тодішньої царської Росії. На всіх засіданнях різних комісій чи на пленумі ⁷ одноголосно стверджено, що реформа Церкви в Росії необхідна, але на тему напрямків реформ йшли палкі дискусії. «Консервативна група», кількістю більша й повністю віддана «всеросійській Церкві», тобто її «неділимості», була проти оберпрокурорської державної влади й реформу Церкви бачила у відновленні патріархату в Росії. Цю групу очолював відомий україножер і фанатик царського православ'я, тодішній волинський архієпископ Антоній (Храповицький). Друга група, т. зв. «прогресивна», до якої належав і тодішній протоієрей Василь Липківський, домагалась відродження соборности в устрою Церкви, соборної форми Церкви і то від низу, тобто першої клітини устрою Церкви, якою є парафія, до найвищого церковного уряду, яким є архієпископський собор.

Вслід за відомими тоді «військовими з'їздами» і під впливом революційних течій, заворушилося і міське духовенство та деяка частина інтелігенції, і в квітні-травні 1917 р. по всіх єпархіях України (незалежно, що й духовенство, і єпископат у переважній більшості були московські) відбувалися єпархіяльні з'їзди. «Були вони надзвичайно бурхливі,— пише про них один із організаторів цих з'їздів і їхня душа — протоієрей Василь ⁸, — бо це вперше, за увесь час російської доби, відбувались такі з'їзди з участю мирян... Миряни за довге мовчання винагородили себе тим, що висловили все те, що напекло їм, а найгостріше висловлювалися проти хиб духовенства... Та з усіх тих змагань, що пройшли на з'їздах — згідно з твердженням о.Липківського — все ж виникли дві головні думки: 1 — що мусить створитися якийсь більш життєвий, парафіяльний і єпархіяльний лад і 2 — що надалі українські єпархії не повинні залишатися відокремленими, а мусить створитися якийсь всеукраїнський церковний орган, що його може утворити лише всеукраїнський церковний собор».

Вслід за тим, на зразок «виконавчих комітетів», що поставали в тодішніх революційних часах по різних установах, організаціях та корпораціях, на одному зібранні створився і «Виконавчий Комітет духовенства і мирян Києва», в склад якого ввійшли від духовенства «прогресивні» священники, а від мирян — професори Духовної Академії та університету.

Єпархіяльні з'їзди відбувались по всіх єпархіях України, незалежно від того, чи даний єпископ-єпарх бажав такого з'їзду, чи ні, але все те відбувалося, як пише історик І.Власовський, «у всеросійському масштабі»⁹, і про якусь «українськість» Церкви, не кажучи вже про самостійність, ще не було мови. Прикладом цього є прохання згаданого «Виконавчого Комітету» духовенства міста Києва, вислане до тодішнього київського митрополита Володимира, уділити благословення на з'їзд і відмова цього ж благословення. А тоді «Виконавчий Комітет», замість знехтувати відмову наставника московської Церкви, до речі, людину чужу й походженням і духом, бо, як читаємо в спогадах о.П.Корсуновського, митрополит Володимир походив із Тамбовської губернії, Московщина, і ніяк не міг зрозуміти, що Україна не є «русскі люди»¹⁰, звернувся до... тодішнього (і вже останнього з черги) оберпрокурора Святішого Синоду В.Н.Льова і... «благословення було уділене».

Неприхильність, коли б не сказати ненависть, московської ієрархії до українського духовенства найсильніше виявилась на єпархіяльному з'їзді, що відбувся під час Великодніх Свят 1917 р. Тоді то о.Е.Ботвинський подав внесок назвати з'їзд «Першим українським з'їздом Київщини». Під час голосування над цим внеском московські делегати на знак протесту покинули з'їзд, та все ж таки тоді постановлено скликати **Всеукраїнський Церковний Собор духовенства і мирян**. Там же й створено тоді Комісію, яку очолив єпископ-помічник (т. зв. вікарій) київського митрополита, Уманський владика, українець Димитрій (Вербицький).

«Малося на увазі,— пише у своїх спогадах очевидець, о.Корсуновський,— привернення стародавніх прав Української Православної Церкви та її автономії... Про автокефалію тоді ще не було думки, як і не думалося в той час про повну самостійність України... Гадалося, що після скинення царату народи український та російський будуть жити у братерській згоді у вільній Росії...¹⁰

Це трагічне (й в нашій історії постійне, включно до сучасних днів!) непорозуміння, якого основою була, як з одного боку, неграмотність українського духовенства, коли йдеться про історію Української Церкви (ми ще сьогодні читаємо про «возз'єднання Української Церкви з Московською», замість про «покорення Української Церкви Московською Церквою») чи про мартирологію України під московською окупацією, так з другого боку — повне незнання духової вартості Церкви серед тодішніх світських політично-громадських

діячів, довело до того, що «Комісія по скликанню Всеукраїнського Церковного Собору», вибрана на київському єпархіяльному з'їзді, звернувшись в червні 1917 р. до Московського Синоду з проханням... дозволу (!) на скликання в Києві собору, зложеного з представників духовенства і мирян українських єпархій тодішньої Росії. А було тих єпархій дев'ять: Київська, Волинська, Кам'янець-Подільська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Катеринославська й Холмська. Предсідником Московського Синоду в той час, після розпуску старого дореволюційного складу й призначення Тимчасовим Російським Урядом нового складу ¹¹, був митрополит Платон (Рождественський), який на початку лютневої революції 1917 р. очолював екзархат Грузії. Грузини в перших днях березня, після зречення царя Миколи II, зразу проголосили грузинський екзархат незалежним від Московського Синоду, заарештували призначеного Московським Синодом архієпископа Платона і проголосили віднову давньої автокефалії Грузинської Православної Церкви, яку царський уряд зліквідував у кінці 18 ст., коли Росія завоювала Кавказ. Очевидно, Тимчасовий Російський Уряд і ним призначений Московський Синод мусли погодитися з даним фактом і офіційно визнали Автокефалію Грузинської Церкви. Щойно тоді Революційний Уряд Грузії звільнив з-під арешту архієпископа Платона, який переїхав до Петербургу і став предсідником Синоду. І саме в нього «Комісія по скликанню Всеукраїнського Собору» просить дозволу на відкриття свого власного собору, на своїй власній землі. Очевидно, відповідь була негативна, бо, як подає її ¹² митрополит Василь, «нема потреби скликати всеукраїнського собору, коли в серпні місяці (1917 р.) відкривається всеросійський собор в Москві».

І хоч історик Української Православної Церкви Ів.Власовський, згадуючи про цей інцидент, пише¹³, що «приклад Грузії одначе не послужив наукою для церковного проводу Російської Церкви», — то ми скажемо, що ні при чому тут Російська Церква — важливіше, що приклад Грузії не послужив наукою для тодішніх діячів Української Церкви чи тих українських з роду владик, як наприклад, єпископа Умані Димитрія (Вербицького) та інших, які наявно бачили, як розлітається окупаційна московська влада в Україні, й вагалися, на який бік стати. Не вагався тільки тодішній протоієрей Василь Липківський, цей правдивий патріот Української Церкви, який вірив у її відродження і який згодом став першим її владикою-ісповідником.

Восени 1917 р. почало формуватися і відокремлюватися від загально-російського українське військо, відбувались військові з'їзди і

на третьому Всеукраїнському Військовому З'їзді в другій половині жовтня 1917 р., після постанови про незалежність України, прийнято постанову про незалежність Української Церкви від Російської, тобто про автокефалію Української Православної Церкви. Для проведення цієї постанови в життя вирішено створити Українську Церковну Раду, в склад якої могли увійти: 1) представники свідомого національного українського духовенства; 2) делегати від українських військових частин; 3) делегати від різних українських організацій. В листопаді місяці, після проголошення (7 листопада ст. ст.) III Універсалу Українською Центральною Радою про федерацію з Росією, на Установчих Зборах вибрано першу Всеукраїнську Православну Церковну Раду (ВПЦР), до складу якої увійшли члени Комісії, що їх вибрано на Київському єпархіяльному з'їзді й на 3-му Військовому з'їзді, та представники українських організацій, «кооптовані організаторами Української Церковної Ради» (всього 30 членів). Головою Всеукраїнської Православної Ради став військовий священник о.Олександр Маричів, товаришем голови (заступник голови) став полк. Цвічинський, почесним головою Ради мав бути уманський єпископ Димитрій, який з цілого тодішнього єпископату в Києві (митрополит і 4 єпископи-помічники) «був не тільки з походження українець, але «часами» й маніфестував своє українство»¹⁴. Однак очолювати Церковну Раду він відмовився. Тоді члени-військовики звернулися до архієпископа Олексія (Дородничина), котрий жив «на покої» (емеритурі) в Печерській Лаврі. Це був «гарний, свідомий українець, палкий промовець, цим і прихилив до себе вояків, і наша Рада чисто по-військовому, жваво повела підготовчу працю по скликанні Собору»¹⁵.

На першому засіданні Ради однодушно постановлено, що Всеукраїнський Церковний Собор повинен вирішити, який має бути церковний устрій: чи по-старому підлеглість Москві, чи автономія під зверхністю московського патріярха, чи повна незалежність — автокефалія. В міжчасі на Всеросійському Церковному Соборі (5-18 листопада 1917 р.) вибрано патріярхом на відновлену (ухвалою Всеросійського Церковного Собору 28 жовтня 1917 р.) московську патріяршу катедру архієпископа Тихона. І знову це нещасне в історії України взагалі, а в історії Української Церкви зокрема, «братнє відношення» до Москви чи до Московської Церкви велить деяким членам Ради вислати до нововибраного патріярха Тихона делегацію, «що мала завданням»¹⁶ з'ясувати патріярхові стан церковної справи в Україні та «просити благословення» на скликання Собору. Делегація,

яку очолив о.Маричів, в 20-их днях листопада 1917 р. виїхала до Москви, і, як довідуємось із звіту о.Маричева, патріарх Тихон «для спокою в Церкві» (а по суті для замилення очей добродушних українців!) «благословив» скликати Всеукраїнський Собор, а грамоту з благословенням обіцяв передати «патріяршій делегації», яку він вишле до Києва. Делегація (в складі митрополита Платона, професора Московського університету князя Євгенія Трубецького і Ніколая Котляревського, священника о.Ботвинського та вчителя київського училища Миновича) таки справді прибула до Києва, але по чотирьох днях нарад митрополит Платон заявив, що ніяких автономій не сміє бути, що Українська Православна Церква — це частина Російської Церкви, а він «радить» таку організацію, як Церковна Рада, зліквідувати, бо вона незаконна. Так закінчилось «братнє відношення» Всеукраїнської Православної Церковної Ради до Московської Православної Церкви, а особисто обіцяна патріярхом Тихоном «грамота благословення» залишилася обіцянкою, як ще один історичний доказ «братньої згоди українського та російського народів».

Одначе праця Всеукраїнської Православної Церковної Ради завдяки таким історичним постатям, як протоієрей та згодом владика-ісповідник Василь Липківський та його однодумці, не припинилась. Вилікувавшись, правда, хоч частково, від «братнього відношення» до Москви, Рада призначила на 28-ий день грудня 1917 р. Всеукраїнський Церковний Собор. Коли ж на той день не всі делегати змогли прибути, Собор почався 7 січня 1918 р. Усіх членів було до 400 осіб, в тому майже 100 представників від війська. «Перед самим початком Собору¹⁷ трапився неприємний випадок: митрополит Платон від імені патріярха Тихона «заборонив у службі» (тобто суспендував) архієпископа Олексія (Дородничина) і цим виключив його з Собору, щоб, як справедливо завважує о.Липківський, таким чином «приборкати Раду, знявши з неї голову».

Та не довго радив Собор, бо тільки що він зорганізувався і поділився на комісії, як почалася війна, Центральна Рада мусіла втікати з Києва, і Собор 23 січня 1918 р. припинено. Щойно через рік, 1 січня 1919 р., за часів уже Директорії, проголошено автокефалію Української Православної Церкви й утворення Автокефального Українського Синоду.

«Великий духовий здвиг революційної доби¹⁸, — читаємо в статті «Зневажена справа» авторства проф. Олександра Лотоцького, міністра ісповідань українського гетьманського уряду 1918 р., - не здвигнув

українську інтелігенцію з її позиції в релігійно-церковній справі. Навіть навпаки, наша інтелігенція стала в стороні від тих живих течій, які змагали до відновлення церковних традицій, що коріняться у віковій історії українського народу та властиві його національному духові... Тодішні політичні чинники не були свідомі ні своїх прав, ні своїх обов'язків у церковних справах... Надаючи чужинецькому єпископатові всі права й засоби державної влади, українські політики, ухиляючись від необхідної контролю над тою владою, давали тому ворожому чинникові цілковиту волю і змогу до найбільшого самоправства та зловживання на шкоду українським національним інтересам».

II

Два шляхи переслідування Української Православної Церкви московсько-більшевицьким окупантом

Користуючись, як уже згадано, із несвідомости нашої тодішньої провідної інтелігенції, а то навіть і нехиті до Церкви поодиноких політичних діячів тодішньої провідної верстви України (*особливо В. Винниченка — Ред.*), московсько-більшевицький окупант застосував перший шлях переслідування Церкви, чи, скоріше, підготову до повного знищення тієї духової держави, якою є Церква, тобто розбити єдність тих, які боряться за самостійну Українську Церкву, й створити роздор серед т. зв. автокефалістів, яких зразу ж охрещено «націоналістами» (необхідний сьогодні прикметник «буржуазний» тоді ще не був відомий!).

І так за згодою тодішнього московського більшевицького окупанта й очевидно тодішнього ГПУ, в травні 1923 р. твориться т. зв. «Жива Церква» (єпископи були одружені) або «Обновленчеська» чи «Синодальна», ціллю якої було не допустити до незалежної від Москви Православної Церкви в Україні й для більш успішного душехапства¹⁹ на Україні названо цю московську церковну організацію «Українською Синодальною Церквою». Що більше, в березні 1926 р. ця московсько-більшевицька церковна організація одержала дозвіл на відкриття богословської школи, і згодом до цієї організації належало близько 8 мільйонів душ на Україні й разом з Московщиною мала вона 33 єпархії²⁰. Не менше до роздору всередині цього церковного визвольного руху у 20-их роках 20-го сторіччя в Україні причинились і інші церковні організації, як «Дієва Церква» (в Харкові), «Синод Єпископів в Україні» (архиеп. Іоанникій) та інші, одначе, згідно із свідченнями документів з того часу, «український церковний визвольний рух викликав у Церкві піднесення життя духовного, морального, переборов у собі невірство, індиферентність до Христової

віри. Християни, що раніше були напівбайдужі до справи Божої, у визвольному русі перероджуються, виявляють глибоку й повну самовідданість». ²¹ Справедливо, що «такі факти спостерігалися найбільше серед української національно свідомої інтелігенції та півінтелігенції, раніше у значній частині до Церкви байдужої, а то й ворожої, з огляду на її політичну роллю в дореволюційній царській Росії. Без сумніву, що для багатьох з навернених до справи Божої немале значення мав національний момент у житті Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) ²².

І цього вистачило, щоб московсько-большевицький окупант перейшов на другий шлях — шлях офіційного знищення Церкви України, бо ця Церква, побіч поширення Божого Слова, хотіла бути українською для українців, у цій Церкві вірні шукали заспокоєння своїх духових потреб, шукали Христа ²³, свідомі того, що ця Церква не є державною установою і знаряддям держави.

І так від 1918 р. починається плянове нищення спершу історичних пам'яток християнської України, а враз із тим арешти і заслання керівників церковних організацій, припинення і заборона органу автокефалістів «Церква і Життя», включно із замкненням богословської школи та примусовим оберненням Печерської Лаври в Києві на антирелігійний музей.

На домагання ГПУ в днях 29-30 січня 1930 р. «Всеукраїнський Собор» ²⁴ мусів «покаятись» з приводу свого «національно-протиреволюційного ухилу» й розв'язав усі дотеперішні церковні організації. Але щоб мати хоч «про людське око» якусь «церкву», через яку можна було б діяти й впливати на населення України, за дозволом ГПУ і під керівництвом архієпископа Івана Павловського (в 1936 р. арештованого й вивезеного до Казахстану, де він і помер мученицькою смертю) зорганізовано нову «Церковну Раду»; починаючи від 17 листопада 1930 р., в окремих епархіях почали вибирати єпископів, так щоб Собор із 100 представників різних парафій у днях 9-12 грудня 1930 р. на місці зліквідованої автокефальної церковної організації заснував нову «Православну Українську Церкву» зі своїми статутами, канонами тощо. Цю нову організацію, скажемо, останню спробу автокефалії Української Церкви, що її мав би очолити архієпископ-митрополит Іван Павловський, московсько-большевицька влада швидко зліквідувала.

Остаточо в 1936 р. закінчилося криваве переслідування Української Автокефальної Православної Церкви, жертвою якого розстріляно або замучено в концентраційних таборах 34 єпископів

УАПЦ та понад 2,000 священників і церковних світських діячів²⁵.

Рівночасно йшла в цьому часі по всій Україні повна ліквідація не тільки монастирів і Божих храмів, в цьому випадку деяких неоціненних історичної вартости будівель з 12-17 ст., включно з історичними цвинтарями. «Можна сказати, що внаслідок советської антирелігійної політики та діяльності, — пише очевидець цієї руїни,²⁶— вже до 1937 р. всі церкви та монастирі було зачинено, а більшість поруйновано. З церков поробили румовища і не залишили майже ніякої пам'ятки з великого минулого України та прекрасної культури її народу. В цьому й полягало основне завдання советської влади в її боротьбі з Християнською Церквою та «буржуазним націоналізмом». Треба було зробити так, щоб нові, совєтські покоління українського люду вже не бачили і не знали великих церковних, історичних та культурних пам'яток, створених старою Україною. Бо тільки тоді можна вести пропаганду про те, що української культури взагалі не було, як не було раніш і нічого доброго, а що є, то це лише досягнення большевиків. Така ж руйнація переводилася і щодо церков інших конфесій та пам'яток цивільної архітектури.

Згідно з істориками²⁷, рік 1937 був ліквідаційним роком Православної Церкви взагалі, різних юрисдикцій, в Україні та появи на її території нелегальної (катакомбної) Православної Церкви. І здавалося, що на Україні пануватиме тільки московський хрест. Але незбагненні є стежки Божого Провидіння: два роки після знищення українського Божого Слова на «зміну варті» цього ж Божого Слова стала Українська Католицька Церква Галичини й Закарпаття.

¹ В-во «Добра книжка», Торонто, 1959, стор. 11. Див. «Література про УАПЦ В.Липківського» стор. 309-323; «У 60-річчя відродження Православної Церкви в Україні» — «Америка» 10 лютого 1978 р., ч. 18.

² Там же, стор. 13 — Див. також: Н.Полонська-Василенко «Історичні підвалини УАПЦ», Рим, 1962. — Протоієрей Митрофан Євдась, «Українська Автокефальна Православна Церква» — документи для історії УАПЦ, Мюнхен, 1956.

³ І.Власовський, «Нарис історії Української Православної Церкви», Нью-Йорк, 1961, т. ІУ, 1, 7.

⁴ Власовський, там же ІУ, 1, 6.

⁵ Власовський, там же

⁶ Митр. Василь Липківський, «Відродження Церкви», там же, стор. 14-15.

⁷ Ці доповіді й дискусії надруковані в 6-ти томах, як додаток до синодальних «Церковних Відомостей».

⁸ Липківський, там же, стор. 15

⁹ Там же, ІУ, 1, 11

¹⁰ «Церковний рух на Україні в перші роки революції» — часопис «Дніпро», 1925 р., за Власовським, там же, ІУ, 1, 13-14.

¹¹ Власовський, там же, ІУ, 1, 15

¹² Липківський, там же, стор. 15

¹³ Власовський, там же ІУ, 1, 15

¹⁴ Власовський, там же 1, 16

¹⁵ Липківський, там же, 16

¹⁶ Власовський, там же, 1, 16-17

¹⁷ Липківський, там же, стор. 18

¹⁸ «Тризуб», ч. 12, Париж, 1927

¹⁹ Ів. Власовський, «Нарис історії Української Православної Церкви», ІУ (XX ст.) ч. 1, Нью-Йорк — Бавнд-Брук, 1961, стор. 154.

²⁰ Religion in geschichte und Gegenwart. V Band 'Ukraine', ст. 1341. Tuebingen.

²¹ «Церква і Життя» ч. 1, 1927, стор. 9. За Власовським, там же ІУ, 1, стор. 228.

²² Власовський, там же.

²³ Власовський, там же.

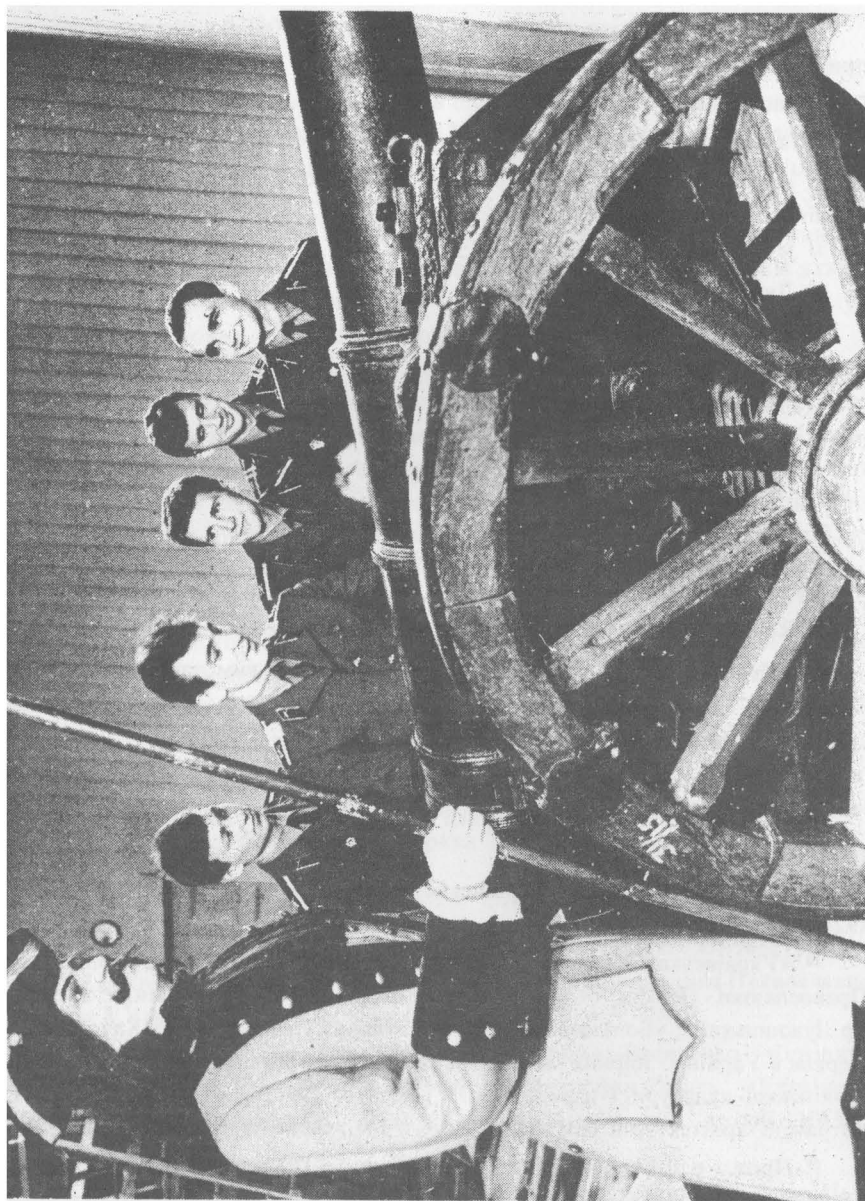
²⁴ Гр. Лужницький, «Українська Церква між Сходом і Заходом», філософія, 1954, стор. 547.

²⁵ О. прот. А. Євдась, «Українська Автокефальна Православна Церква 1921-1936», Мюнхен, 1956.

²⁶ «Український збірник», кн. 10., Мюнхен, 1957. М. Міллер, «Знищення Православної Церкви большевиками», стор. 52-56 (підкреслення автора). Гр. Лужницький, «Большевицьке переслідування Православної і Католицької Церкви в Україні». Збірник матеріалів наукової конференції К. НТШ в обороні української культури і народу, ч. 7. Торонто, 1966, ст. 135-148. Геврик Т. «Втрачені архітектурні пам'ятки Києва», Український Музей, Нью-Йорк, 1982.

²⁷ Прот. о. Д. Бурко, пастор. Ф. Гейер, о. П. Корсуновський і ін. — І. Власовський, ІУ, 1, стор. 329.

G. Luznycky, 'The Persecution of the Ukrainian Church by Soviet Russian Regime', World Congress of Free Ukrainians, New York, 1972.

«Літературна Україна» ч. 23, 1984 р., Київ. Без огляду на нібито інтернаціоналізм, комунізм і т.п. атрибути сучасної Російської імперії у формі СССР — в окупованій Україні в місті Полтаві виховують курсантів совєтської армії на традиціях царя-імператора Петра I.

ЗНИЩЕННЯ ДОКУМЕНТІВ І РУЙНУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ РЕЛІГІЙНИХ ПАМ'ЯТОК В УКРАЇНІ

Щоб дати уявлення про розмах московського знищення церковних пам'яток, книг, рукописів в окупованій Україні, наведемо приклад московсько-комуністичного вандалізму в Києві, за «Українською Малою Енциклопедією» проф. Євгена Онацького, Буенос-Айрес, 1959-1960 (із гасла «КИЇВ»):

З міркувань антирелігійної пропаганди було знищено панораму «Голгота», що знаходилася на Володимирській гірці, та пам'ятник на місці колишньої церкви св. Ірини (ця церква у 1037 р. була побудована Ярославом в честь ангела своєї дружини), що стояв на Володимирській вулиці, а й сама вулиця перейменована на вул. імени Короленка. В 1925 році Собор Св. Софії та Києво-Печерську Лавру перетворено на антирелігійні музеї, а будівлі й церкви Видубицького монастиря, Всесвятську церкву над брамою Києво-Печерського монастиря обернено на склади. Висаджувати в повітря церкви й історичні пам'ятники в той час окупант ще вагався, боячись спротиву українців. Тільки після запровадження колективізації, знищення найкращої частини селянства і жадливого голоду 1932-33 рр., окупант вже сміло перейшов, разом з масовими розстрілами українців, до висаджування у повітря українських пам'яток й церков.

Сатрап червоної Москви — Постишев, після переводу до Києва столиці з м. Харкова, протягом одного 1934 року вчинив такі зруйнування у Києві:

1. Висаджено в повітря й обернено на руїни Золотоверхий Михайлівський монастир, збудований в XI ст. князем Святополком-Михайлом. Монастир був в центрі Києва, над Дніпром. Там загинули фрески XII ст.: пророків Захарія й Самуїла, Архангела-Благовісника, Божої Матері, Двох Святителів.

В монастирі були гробниці українських князів: Святополка-Михайла і його дружини — грецької царівни Варвари, яка з Візантії перенесла до м. Києва мощі Великомучениці Варвари, Туровського князя Святополка Ігоревича, Дубровецького князя Гліба Юр'євича й митрополита Йосипа Борецького — великого достойника Української

Церкви, та гробниці єпископів Чигиринських, що були настоятелями монастиря.

В монастирі знаходилися мощі св. Харлампія, Пантелеймона й Спиридона. До монастиря приходило дуже багато прочан. Користувався пошаною і мав дуже добру славу серед українців.

2. Братський Манастир на Подолі й колишня Духовна Академія при ньому. Центр і осередок церковно-освітньої науки, починаючи з ХУІ століття. Мав величезну книгозбірню-музей. На 1.1.1888 року там зберігалось:

а. Пам'ятників церковної архітектури, живопису, скульптури 1,929 шт.

б. Нецерковних різних пам'яток 9,911 шт.

в. Гравюр, фото 3,124 шт.

г. Актів, грамот, листів 1,396 шт.

г. Рукописів 928 шт.

д. Старопечатних книжок 572 шт.

Разом 18,921 шт.

Вся історія й діяльність цього монастиря, що відбита у вищезгаданих документах, тісно пов'язана з гетьманом Петром Сагайдачним, Іваном Мазепою та безперечним авторитетом Української Церкви — фундатором вищої духовної освіти на Україні — митрополитом Петром Могилою.

Цей пам'ятник української культури заважав окупантові. Його теж було висаджено у повітря й обернено в купу руїн.

3. Військово-Миколаєвський Собор, так званий Великий Микола, побудований гетьманом Іваном Мазепою, з надписом у Соборі, що він побудований «іждевенієм ктіторським премилостівейшим ясновельможного його милости пана Івана Степановича Мазепи, Гетьмана військ їх царського пресвітлого величества Запорізьких».

Як же можна було дозволити українцям читати це в церкві й при цьому не забути, що це той самий гетьман, якого росіяни передали анатемі за його змагання забезпечити Україні самостійне державне життя? Той гетьман, що збройно боровся з Москвою! Ясно, що такий об'єкт окупант намагався висадити у повітря як можна найскоріше.

4. Десятинна церква з гробницями св. Володимира й св. Ольги, побудована у 1842 р., та з історичними пам'ятками з часів Княжої доби.

5. Стрітенська (всіх Скорбящих Радість) церква на Львівській площі. До цієї церкви була особлива немилість окупанта. Справа в тім, що її всі баніновилися. Церква стала пунктом, що притягав багато прочан, і

це в часи найзавзятішої безбожницької пропаганди, що нею провадив Союз Безбожників. Окупант, почувши під собою силу, зразу ж розквитався з немилим йому об'єктом, висадивши його у повітря.

6. Успенський Собор на Подолі, побудований у XII столітті, який з 1620 по 1786 рік був Катедральним Собором... За ліквідацією цього пам'ятника особисто доглядав комісар Освіти Затонський.

7. Притиско-Миколаївська церква на Подолі.

8. Церква Різдва Христового на Подолі, побудована в XII ст. У 1861 р. тут стояла труна Тараса Шевченка під час перевозу та поховання у Каневі.

9. Михайлівська Брама, побудована у ХУІІІ стол.

10. Церква свв. Петра й Павла на Подолі.

11. Залізна церква на Галицькій площі.

12. Дзвіниця Кирилівської церкви, побудована у ХУІІІ стол.

13. Костянтинівська церква, побудована у ХУІІІ стол.

14. Малий Микола (Пустинно-Миколаєвський Манастир) на Печерську.

15. Трьохсвятительська церква, побудована у XII віці.

16. Аскольдова могила — цвинтар з кам'яною церквою св. Миколи, збудованою у 1809 р. Всі могили зрівняно з землею. Цвинтар обернено на парк, а церкву перероблено на кіоск. Надмогильнй пам'ятник використано для потреб будівництва.

* * *

Всі цінності зруйнованих церков і манастирів, а також і тих, які ще залишилися, окупант пограбував. До рук його потрапила митра, яку одержав митрополит Гедеон, що зрадив Українську Церкву, підпорядкувавшись Московській Церкві, внаслідок чого Українська Церква згубила свою незалежність. Одержав її від московського, але царського окупанта, і її той же окупант, під большевицькою фірмою, загарбав її назад.

Під кінець Другої світової війни в Україні — окупант змінив окупанта. Ніде не видно написів українською мовою. Московсько-большевицькі «визволителі» України покидали придорожні написи німецькою мовою (фашистів) і причепили нові — також чужою, російською, окупаційною мовою.

Праворуч унизу німецька назва м. Львова — «Лемберг», угорі, над совєтським танком — російська назва — «Львов». Все с, лише немає української назви «Львів».

Д-р Василь Ленцик

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СОВЕТСЬКОМУ СОЮЗІ

Введення

Здається, що корисним буде дати коротке введення до теми, щоб читачеві полегшити зрозуміння положення Української Католицької Церкви в СРСР.

З історичної точки погляду, ця Церква в минулому називалася інакше. Після Берестейської Унії, в 1596 році, її називали Уніятською, через об'єднання або унію з Римом. Під час австрійської окупації Галичини (Західної України) від 1772 року — через і початок 20 сторіччя — її звали Греко-католицькою. Офіційна номенклатура Римської Курії називала її «Екклезія Рутена», і щойно недавно, від 1948 року, Курія прийняла назву «Українська Католицька Церква» або УКЦ. Зберігаючи традиційну послідовність, Патріярх Української Церкви Йосиф, Кардинал Сліпий, у своєму офіційному журналі «Благовісник» уживає терміну Візантійсько-Український (Греко-Рутенський) Обряд.

Починаючи з т. зв. Великої схизми 1054 року, київські митрополити послідовно відчувувалися від Риму, хоч офіційно не було ніякого розриву між Києвом і Римом, і не завжди Київ ішов шляхом церковної політики Константинополя. Намагання поєднання з Римом були роблені кількакратно, у 1253 році королем Данилом Галицьким, на Соборі у Констанці у 1418 році й на Соборі у Фльоренції у 1439 році. Остаточно церковну унію між Римською і Українською Церквами закріплено в Римі 1595 р. і святково проголошено у Бересті 1596 року.

Майже негайно Уніятська Церква стала об'єктом атак, насамперед московських, а згодом російських царів. Вони вважали Церкву об'єднуючим фактором усіх народів у їхньому царстві, не зважаючи на мовні й культурні окремішності тих народів.

Така настанова була зокрема стосована до українського й білоруського народів. Тому, що Уніятська Церква канонічно відділювала українців і білорусинів від росіян, її треба було знищити.

Як довго українці-католики або уніяти були під польським пануванням, москалі не мали можливості зліквідувати церковної унії. Але коли Польща послабла і вкінці її поділили між собою Росія, Австрія і Прусія в 1772-1795 роках, більшість українських територій опинилася під московським пануванням. Тоді Москва почала ліквідацію української католицької (уніятської) Церкви.

У 1795 році цариця Катерина II видала «Указ» зліквідувати уніятські дієцезії (епархії), крім Полоцької. Тоді 8 мільйонів уніятів змушено прийняти православ'я. Після смерті цариці (1796) прийшла деяка полегша у тому відношенні, зокрема за царя Олександра I, удаваного ліберала. Одначе згодом, в час царювання Миколи I (1825-1855), почалася нова хвиля переслідувань. Українці й білорусини-католики, які пережили утиски за Катерини, були силою навернені на православ'я. Ідеологічна програма, яку оформив для царя Миколи I його міністер шкільництва, Уваров, наголошувала такі засади: православ'я, самодержав'я і національність. Це були три стовпи, які підтримували царський режим. У цьому ідеологічному оформленні не було місця на Українську Католицьку Церкву, і тому вона мусіла бути знищена.

Відповідним знаряддям в руках російсько-імперського уряду для здійснення тієї мети став уніятський священник, а згодом єпископ Семяшко, який допоміг урядові в досягненні наміченого пляну. Насилля і депортації були стосовані царським правлінням в акції ліквідації унії в Російській імперії.

12 лютого 1839 року уніятська Церква була офіційно відділена від Риму і включена в офіційну, урядову Російську Православну Церкву. 593 священники, які відмовилися перейти на російське православ'я, були вивезені на Сибір або в інші далекі простори імперії. Такі самі методи підшукування зрадників і вживання сили були застосовувані й у наверненні Холмської єпархії у 1875 році, останнього бастиону Унії в Російській імперії.

Це коротке введення унагляднює тотожність методів царів і Сталіна в 1945-1946 роках у процесі ліквідації Української Католицької Церкви в Галичині. Сталін тут нічим не різнився від Миколи I чи Олександра II.

Українська католицька Церква під совєтською владою

Двома наворотами Українська Католицька Церква опинилася під владою совєтського режиму. Перший період тривав 22 місяці, від вересня 1939 року до червня 1941 року, коли, згідно з договором між Сталіним і Гітлером, Галичина або Західня Україна з переважаючим

українським католицьким населенням стала частиною Української ССР. Другий період почався в 1944 році й триває дотепер.

Під час першої советської окупації большевицький режим усвідомлював, що війна щойно починалася і що вислід її закінчення був ще сумнівний. Подруге, Українську Католицьку Церкву очолював тоді загально шанований і улюблений Митрополит Андрей, граф Шептицький, авторитет якого був загальний і безспірний для всіх українців, католиків і православних. Його називали некоронованим патріархом, національним Мойсеєм, відважним оборонцем свого народу і подвижником покривджених і переслідуваних. На ділі, Шептицький висунув ідею екуменізму майже 60 років перед Папою Іваном XXIII. Шептицький був відомим ворогом комунізму. У 1936 році, у своєму пастирському листі, він остерігав вірних перед комуністичною пропагандою. Митрополит Шептицький передбачив можливість окупації Західньої України і закликав священників і вірних бути готовими пролити кров за Христа. Автор цих рядків був свідком, коли 25 червня 1939 року Митрополит сказав до нововисвячених священників: «Ідіть до своїх стад, працюйте для них з посвятою і будьте готові терпіти і навіть пролити свою кров за Христа, бо ніхто не знає, чи Гітлер не подарує Галичини Сталінові».

В той час ніхто ще й не думав про можливість будь-якого договору між нацистами й комуністами. Щойно дата 23 серпня 1939 року доказала віщу передбачливість Митрополита Шептицького. Він в дійсності мав візію майбутнього.

Негайно після окупації Західньої України советський режим сконфіскував всю церковну власність. Всі католицькі школи, включно зі семінаріями, були закриті. Закритими були також всі католицькі друкарні й часописи. Навіть відібрано всі машинки до писання і міміографічні апарати в католицьких установах.

Митрополит Андрей взяв провід свого стада у свої руки і давав напрямні, що робити і як триматися у тих невимовно важких часах. У своєму першому пастирському листі, виданому таємно, він писав: «Сторінка історії була перегорнена, надходить нова ера... Зустріньмо її покірною молитвою і сильною надією на безмежну доброту і милосердя Ісуса Христа, який веде нас до Божої слави і нашого добра. Програму нашої праці визначає засада: «Ми підпорядковуємося законам уряду, якщо вони не є протиставні Божому законові».

Під час періоду советського володіння Митрополит Шептицький написав багато зворушливих і практичних інструкцій для священників, монахів, сестер, вірних і молоді. Наприклад, монахам і монахиням він

писав, що не чернеча ряса робить з людини ченця чи черницю, але дух покори, молитва, любов до ближнього і готовність посвятити та працю для ближнього. А вірних своєї архієпархії він навчав, як виховувати дітей на правдивих християн. Він нагадував молоді про потребу бути вірною Христові, бо ніхто в школі не буде вже пригадувати приймати Святі Тайни. «Мої дорогі діти, — писав Митрополит Шептицький, — бажаю попросити Вас, бо не знаю, як довго ще Господь дозволить мені з Вами перебувати, для Вас працювати і за Вас молитися».

В цей саме час большевики намагалися знайти агента, який наважився б підірвати авторитет Митрополита, бо самі не зважилися ще були цього зробити. Большевики підійшли до одного з найбільше популярних священників, о.Гавриїла Костельника, і старалися його намовити до співпраці з органами МВД (тепер КГБ). Костельник славився як промовець, вихований на західних філософських зразках (Фрайбург, Швейцарія), з ліберальними модерністичними поглядами в теології. Він був автором багатьох філософських книжок, поезій, poradників із педагогіки і збірник проповідей.

Коли ж довгі допитування органами МВД не дали бажаних наслідків і Костельник відмовлявся виступити проти Митрополита Шептицького, МВД заарештувало улюбленого сина о.Костельника, Богдана, у 1940 році. Слідчі тортурували сина в той самий час і в тому самому будинку, де вони допитували й батька. Однак о.Костельник тоді відмовився співпрацювати з комуністами. Початок німецько-совєтської війни перервав терпіння батька, але доля його сина невідома. Були вістки, що його або вивезли, або замордували. Війна на якийсь час зберегла Українську Католицьку Церкву від повної ліквідації. Перед своїм відходом совєтський режим залишив за собою в Галичині сумне пожнив'я. Згідно з даними Львівської архієпархії з 1944 року, єдиної, яка тоді надрукувала хроніку втрат, большевики вивезли 27 священників, замордували 7, а між ними двох визначних професорів теології, о.д-ра М.Конрада і о.д-ра А.Іщака.

Згодом прийшла гітлерівсько-німецька окупація. Хоча німці не були прихильні до Української Католицької Церкви, то все ж таки вони її зразу не переслідували. Правдою є, що німці перешукували митрополичу катедру і палату та заарештували деяких священників, а навіть убили о.Ковча, який помагав жидам, даючи їм метрики хрещення. Гімлер грозив Митрополитові арештом за його протести проти нелюдської ліквідації жидів. Розуміється, дуже важко вгадати, що вчинили б нацисти, якщо б вони довідалися, що Митрополит Шептицький у своїй палаті переховував жидів і що на його

розпорядження монастирі переховували кілька сотень жидівських дітей.

Друга совєтська окупація

З початком другої окупації Західньої України, влітку 1944 року, совєтський режим, як здавалося назверх, провадив помірковану політику. Війна ще тривала. І хоч совєтське радіо голосно заповідало, що «Ми визволимо вашу батьківщину і вашу прадідівську віру», то все ж таки на ділі совєтський режим не обмежував релігійного життя. Однак, ця політика «невтручання» тривала дуже коротко, і режим став обмежувати релігійні практики.

Викинено навчання релігії зі шкіл і сконфісовано релігійні друкарні; семінаристів покликано до військової служби; накладено на парафії високі податки. Це були передвісники грядучої політики релігійного переслідування.

Дня 1 листопада 1944 року помер святець Митрополит Андрей Шептицький. В той спосіб відпала важлива перешкода для совєтської політики. Його авторитету режим не відважувався заперечувати. Москва дозволила новому Митрополитові Йосифові Сліпому і його священникам улаштувати померлому архиєреєві величний похорон. Всі єпископи, 150 священників, 70 семінаристів і 130 студентів малої семінарії, а також тисячі вірних взяли участь у похоронних відправах. Митрополит Сліпий, висвячений тасмно з правом наслідства, у грудні 1939 року, за згодою з Римом, перебрав автоматично провід української католицької митрополії і Львівської архієпархії.

Положення нового митрополита стало важке й критичне. Совєтсько-російське правління домагалось від католицької ієрархії підтримати новий режим і осудити підпільну боротьбу Української Повстанської Армії, яка продовжувала боротьбу проти нового окупанта, подібно як боролася проти нацистів. Митрополит Сліпий зібрав був 100,000 рублів для інвалідів совєтської армії і вислав до Москви делегацію під проводом о.Гавриїла Костельника, щоб знайти якийсь спосіб співжиття із совєтським режимом.

Сталін не прийняв делегації, і ніхто з високопоставлених осіб не хотів з нею говорити. А ті, що прийняли делегацію, дали їй зрозуміти, що Українська Католицька Церква може тільки тоді розраховувати на державну опіку, коли вона допоможе зліквідувати протимосковську Українську Повстанську Армію, загально відому під назвою УПА. Розуміється, що таке домагання Москви переходило й практичні можливості, й ідейні основи Церкви.

Митрополит Сліпий проголосив пастирський лист, в якому пригадував своїм вірним Божі закони і заповідь братньої любови і милосердя. Це не задовольнило советський уряд. Очевидно було, що московсько-советське правління приготувало плян повної ліквідації Української Католицької Церкви. Контрольовані державою преса й радіо почали атаку на Церкву.

У львівському часописі «Вільна Україна», під псевдонімом Володимир Росович, відомий комуністичний пропагандист Ярослав Галан опублікував статтю п. н. «З хрестом і мечем», в якій напав на покійного Митрополита Андрея Шептицького. Статтю передрукувала київська «Радянська Україна», а відтак видано її окремою пропагандивною книжечкою.

Московська Православна Церква, очолена Патріархом Олексієм, брала активну участь у винищуванні Української Католицької Церкви. Акції советсько-російського правління були тісно координовані з московським патріархатом.

Дня 11 квітня 1945 року відділ таємної поліції (НКВД) заарештував усю ієрархію Української Католицької Церкви у проводі з Митрополитом Йосифом Сліпим, з його двома єпископами-помічниками у Львові. Єпископа Григорія Хомишина і його помічника, єпископа Івана Лятишевського арештовано цього ж дня у Станиславові, а два єпископи Перемишльської єпархії, під польською окупацією, були заарештовані поляками на домагання Москви і передані советській владі. В Берліні заарештовано прелата Петра Вергуна, апостольського адміністратора для українців-католиків у Німеччині.

У цей самий час ув'язнено багато провідних священників. Після арештування ієрархії, поодинокі консисторії намагалися вибрати, згідно з канонічним правом, капітульних вікаріїв для дальшої управи Церквою, але советська влада цього не дозволила.

Уряд наказав перевести реєстрацію священників, і тільки «реєстровані» мали право виконувати духовні обов'язки. Згодом советський уряд оформив т. зв. «Ініціативну групу для З'єднання Греко-Католицької Церкви з Російською Православною Церквою». «Групу» очолив згаданий попередньо о. Гавриїл Костельник. По сьогоднішній день залишається загадкою, в який спосіб він став головою цієї «Ініціативної групи». Він був ворожий комунізмові і був українським патріотом, хоча не завжди був прихильником Риму; критикував політику Римської Курії щодо Української Католицької Церкви.

Автор цих рядків пригадує проповідь о. Костельника в катедрі св. Юрія у Львові 14 січня 1940 року, коли він засудив був гостро советський

режим. Ті, що чули цю проповідь, не сумнівалися, що о.Костельника негайно ув'язнять. Цього ж дня агент МВД був в церкві з допитами. Найближчі друзі о.Костельника були переконані, що большевики його або стероризували і змусили стати головою горезвісної «Ініціативної групи», або «промили» йому мозок. А може він не бачив іншої розв'язки, і в цей спосіб старався рятувати хоча священників і Церкву від повної заглади. Автор цих рядків схиляється до цієї останньої думки.

Крім о.Костельника, Москва включила ще двох інших священників до цієї дії: о.д-ра М.Мельника з Перемишльської і о.А.Пелвецького зі Станіславівської (тепер Івано-Франківської) епархій. «Ініціативна група» була визнана советсько-московським урядом 18 червня 1945 року єдиною правно-канонічною і адміністраційною іституцією, з правом необмеженої контролі над греко-католиками Західної України і сприяння їхній злуці з Російською Православною Церквою ¹.

«Ініціативна група» почала збирати підписи для схвалення її дії. Священники, які протиставились тискові й відмовилися стати членами групи Костельника, були заарештовані або заслані на Сибір. Згідно з деякими звітними, понад тисяча священників були тоді заарештовані й заслані.

Всупереч теророві, понад три сотні священників підписали петицію до Сталіна і Молотова, тоді прем'єра міністрів, прохаючи їх «звільнити наших єпископів, а передовсім нашого митрополита, і дозволити священникам у Західній Україні зберегти свободу в церковних справах, якою вони втішались сторіччями і до якої вони мають право згідно із советськими законами».

Петиція була датована у Львові, площа св. Юрія, 1 липня 1945 р. ² У відповідь на цю петицію советський уряд виарештував всіх, хто її підписав.

Москва продовжувала насильну ліквідацію Української Католицької Церкви і включення її в Російську Православну Церкву. Московський патріярх проголосив заклик до УКЦ зрвати з Римом; порвати «пута», які зв'язують її з Ватиканом, що веде її в темноту й духову руїну через свої релігійні помилки. ³ Патріярх і атеїстичний советський режим ішли разом до тієї самої мети.

Після обережної підготовки, намагаючись надати своїм починам певної форми легальности, «Ініціативна група» скликала при допомозі міліції і Російської Православної Церкви т.зв. синод у Львові в днях 8-10 березня 1946 року, який скасував Унію з Римом з 1596 року і вирішив поєднати УКЦ з Російською Православною Церквою, а не

Українською Православною Церквою, яку Москва зліквідувала в минулому.

З точки погляду канонічного права та Католицької і Православної Церков, названий собор був повністю нелегальним актом. На синоді не було ні одного католицького єпископа, бо всі вони були ув'язнені. Православна Церква не мала ніякого права скликати синод існуючої ще Української Греко-католицької Церкви. Для московського патріярха і советського режиму справа легальности не мала ніякого значення, бо в них не було жодної пошани до канонічного права. Зібрані під терором 216 священників (згідно з протоколом т.зв. синоду), 19 вірних, деякі московські єпископи і представники советського уряду рішили зірвати з Римом і прилучитися до Російської Православної Церкви. Це нелегальне рішення було негайно схвалене советським урядом і московським патріярхом.

Папа Пій XII двома своїми енцикліками став в обороні Української Католицької Церкви, а саме в енцикліці «Орієнталес Омнес», в 1946 р., з нагоди 350-річчя Берестейської Унії, та «Орієнталес Екклезіяс» в 1952 році. У другій енцикліці Пій XII сказав: «В окремих місцях ми згадуємо пам'ять тих єпископів східного обряду, котрі є першими, що в обороні своєї віри витерпіли нестатки, знущання і насильство і, перевезені в місто Київ, були там засуджені на тяжкі кари; у місті Києві, ми підтверджуємо, звідки колись сяяло світло Христової правди і звідкіля ширилось християнське почитання Бога. Деякі з них вже вмерли славетною смертю». ⁴ Коротко перед т. зв. синодом усіх єпископів засуджено в Києві закритим судом, оскаржуючи їх фальшиво в коляборації з нацистами. Всі єпископи, крім Митрополита Сліпого, згодом патріярха і кардинала, померли або в тюрмах, або в концентраційних таборах, або невдовзі після звільнення.

У 1949 році советсько-московський уряд зліквідував Українську Католицьку (Уніятську) Церкву в Карпатській Україні, анулюючи Ужгородську Унію з 1646 року. Карпатська Україна, що була в складі Чехо-Словаччини, була включена в 1945 р. у Советський Союз. Тамошній єпископ Теодор Ромжа помер в листопаді 1947 р. за таємничих обставин. Большевики зааранжували нещасливий випадок, але коли єпископ залишився живим, його отруїли в шпиталі.

Під тиском Москви, Пряшівська єпархія в Чехо-Словаччині також зірвала з Римом у квітні 1950 року. Єпископ Павло Гойдич і його помічник, єпископ Василь Гопко, були заарештовані. Єпископ Гойдич помер у тюрмі у липні 1960 року. Згодом, за урядування Олександра Дубчека, єпископ Василь Гопко був звільнений і йому дозволено

вернутися до своєї єпархії. Пізніше його усунуто з єпископського престолу і заступлено прелатом Іваном Гіркою, словаком. За урядування Дубчека дозволено українсько-католицьким парафіям провести плебісцит і вирішити, до якої Церкви вони хочуть належати: католицької чи православної. До кінця 1968 року 210 парафій провели голосування, чи повертатися до католицької віри. Тільки у п'ятьох парафіях більшість голосувала за московським православ'ям.⁵ З цієї статистики ясно видно, як охоче вірні поверталися до своєї Церкви, коли їм це було дозволено.

Після введення московського православ'я

По формальній ліквідації Унії, назовні усе залишилося без змін. Щоб не антагонізувати народу, залишено всі церемонії, мову і звичаї. Шойно в 1950 році Архиепископ Львова Макарій розпочав акцію відлатинізування обряду.⁶

Про знищення Української Католицької Церкви у Советському Союзі свідчить така статистика:

У 1939 році УКЦ мала у Західній Україні:

- 5 єпархій
- 2 апостольські адміністрації
- 10 єпископів
- 3,470 священників
- 540 семінаристів
- 1,090 монахинь
- 4,284,000 вірних
- 3,040 парафій
- 4,440 церков
- 195 релігійних домів
- 9,900 початкових шкіл
- 380 гімназій і середніх шкіл
- 56 інститутів вищого типу навчання
- 41 католицьких товариств
- 38 часописів і періодиків
- 35 видавництв.

У висліді ліквідації УКЦ усі ці інституції були закриті та зліквідовані.

Не зважаючи на формальне знищення, Українська Католицька Церква у Західній Україні живе у підпіллі. Советському урядові не вдалося цілковито її знищити. Багато священників, які відмовилися

прийняти московське православ'я, стали у приватному житті фізичними робітниками, сторожами, книговодами тощо, а ночами або у вільні дні виконують свої духовні обов'язки й уділяють вірним Святі Тайни. Безнастанні атаки советської преси і репрезентантів московської православної ієрархії на цих «катакомбних» священнослужителів найкраще доказують, що УКЦ живе і діє в «катакомбах».

«Український вісник» (самвидав) із весни 1974 року, передрукований у ЗСА в 1975 році, дає таку оцінку положення: «Українці-католики в Україні й цілій советській імперії переживають найбільше нелюдські переслідування після насильної ліквідації Української Католицької Церкви, після Другої світової війни. Українські католики стоять у нерівній боротьбі за свої права. Всі церкви, де священники не прийняли об'єднання з московським православ'ям, були закриті й призначені на послідовне зруйнування. В деяких місцевостях вірні не віддали церковних ключів советській владі й таємно сходились для молитви. Але в останніх роках репресії посилено, зокрема, коли Володимир Маланчук на одному засіданні Політбюра КПСС ствердив, що Католицька Церква в Західній Україні ще вповні не зліквідована і що партія мусить присвятити більше уваги боротьбі з нею, бо вона є нібито авангардом українського націоналізму. Після виступу Маланчука українські католицькі священники, які здійснюють свою духовну місію в дуже несприятливих обставинах, терплять ще більше переслідувань. Їх ув'язнюють і тортурують». Цей самий «Вісник» інформує про різні насильства советського режиму проти католиків у різних околицях.⁷

Московський Архiepіскоп Філарет в інтерв'ю з французькою пресою не міг заперечити, що в Західній Україні є католики східнього обряду і навіть підкреслив факти, що є значна кількість українців-католиків, котрі відмовилися від об'єднання з Російською Православною Церквою.

Львівський Архiepіскоп і Митрополит Йосиф Сліпий, звільнений у 1963 році з концентраційного табору в Сибірі по 18 роках ув'язнення заходами померлих вже Папи Івана XXIII, президента Кеннеді й видавця Н. Кузина, час від часу стає в обороні своєї Церкви, мучеництво якої можна сміло порівняти з мучеництвом перших християн.

На синоді католицьких єпископів у Римі, в жовтні 1974 року, Патріярх Йосиф I висловив жаль, що на синоді нічого не сказано про ті країни, де потоптано свободу релігії і де переслідують Церкву, підкресливши, що він має на думці Україну й українців, яких переслідують большевики. Він подав приклади, коли одного священника засудили на три або більше років невірничої праці в таборах Сибіру

тільки за те, що він відправляв Службу Божу. Вірних, які послали прохання до советського уряду, щоб було дозволено їхнім священикам відправляти Божественну Літургію, позамикано в психіатричні в'язниці (психушки). Патріярх Йосиф ствердив, що «море крові і гори мертвих» були ціною, яку українці заплатили за свою віру.

Другою людиною, що її згодом большевики звільнили з тюрми, був єпископ Василь Величковський, живий свідок існування Української Католицької Церкви «в катакомбах», у найбільше несприятливих умовах. Член ордену Отців-Редемптористів, єпископ Величковський був засуджений в 1946 році на смерть. Згодом засуд замінено на 10 років тюрми. У 1959 році він був найменованій єпископом для української Церкви в катакомбах і таємно висвячений у 1963 році. Під час другого арешту, відбувши три роки ув'язнення, йому пощастило добитись звільнення при допомозі його сестри з Югославії. Величковський приїхав до Риму у 1972 році, а рік пізніше помер у Вінніпегу, Канада. Його біографія, що включає і його спогади, є надзвичайно важлива для історії Української Католицької Церкви у Советському Союзі.

Коротко перед своєю смертю єпископ Величковський відвідав свого вуйка в Трой, ЗСА, де захворів. Лікар, який оглянув його в лікарні в Олбані, ЗСА, ствердив, що в житті не бачив так побитого тіла, над яким знущалися і яке жахливо тортували. Це були наслідки тортур КГБ.

У висновку можна поставити питання: що є причиною цих переслідувань, тортур і знущань над Українською Католицькою Церквою тоді, коли Російська Православна Церква і Римо-католицька Церква були толеровані в минулому і офіційно існують тепер. Хто вивчав історію Російської імперії і України, має готову відповідь. Українська Католицька Церква не вміщається у рамки русифікаційної політики, стосованої царською Росією, а згодом советсько-російським режимом. Українська Католицька Церква завжди була суто національною Церквою; заборолом української культури і національної ідентичности, і тому Москва, біла чи червона, ідентифікує її із зненавидженим українським націоналізмом, що його кремлівські вожді вважають найбільшою загрозою для існування Російської імперії.

Сучасний український історик і дисидент, Валентин Мороз, слушно ствердив, що: «... Церква востає в культуру народу так глибоко, що є неможливим її зрушити, не пошкоджуючи духових основ нації. Неможливим є уявити собі традиційні культурні цінності без Церкви. У висновку, треба усвідомити, що боротьба проти Церкви є боротьбою проти культури. Скільки разів Церква рятувала націю. Це було зокрема

важливе в таких обставинах, коли зміна віри означала зміну національності». ⁸

Це дає відповідь на питання, чому Москва знищила Українську Католицьку Церкву.

У своєму листі до організації «Церква в потребі» Патріярх Йосиф Сліпий підтвердив, що, не дивлячись на переслідування, Українська Католицька Церква живе. Його Блаженство наводив у листі уривки із звідомлень, які одержав від єпископів, священників і монахинь в Україні. Він ствердив, що Українська Церква в Советському Союзі нараховує коло чотирьох мільйонів осіб, що залишилися вірні Апостольській Столиці. Їхня сильна віра приносить численні плоди; маємо священників, монахів, монахинь, численні духовні покликання і таємну ієрархію. Безбожний режим не зміг знищити їхньої віри. 35-літня мати гордо заявила перед судом, що вона охрестила чотирьох своїх дітей і вчить їх молитися. У листі до Його Блаженства монахині інформували, що вони щодня і щоночі поклоняються Найсвятішим Тайнам і що тільки кілька кандидаток в монахині залишили новіціят.

У листі з дня 8 січня 1980 року таємно висвячений єпископ повідомив Патріярха, що «незабаром будемо висвячувати нових священників, які таємно студіювали теологію».

Церква переживає мучеництво. У березні 1980 року, у селі Томашівці, Рогатинського району, люди знайшли тіло священника А.Горгулі, якого большевицькі агенти зв'язали, облили бензиною і живцем спалили. У травні цього ж року в селі Зимна Вода люди знайшли тіло о.Івана Котика, що було дуже спотворене.

Ісповідник віри Йосиф Тереля описував у листі до Папи Павла УІ, у березні 1977 року, мучеництво Української Католицької Церкви. Тереля й інші оформили восени 1982 року Громадську Групу для оборони Католицької Церкви в Україні. Тереля став головою Групи, а о.Григорій Будзинський — її секретарем.

У листі до ЦК КПСС в Україні Група дорікала за переслідування їхньої Церкви. 23 травня 1983 року Ісповідник Віри, таємно висвячений єпископ Мукачева, Кир Олександр Хіра, помер на засланні в Караганді, на 87 році життя і на 37 році заслання.

Мучеництво Української Католицької Церкви продовжується і в наші дні, що вказує на глибокі релігійні почування її вірних.

¹ «Діяння Собору Греко-Католицької Церкви у Львові, 8-10 березня 1946 р», Видання Президії Собору, Львів, 1965, ст. 20.

² **'First Victims of Communism, White Book on Religious Persecution in Ukraine'**, Rome, 1953, p. 39 — 40.

³ «Русская Православная Церковь и Великая Отечественная Война», Сборник церковных документов. Москва, 1946, за статтею о.І.Гриньоха в «Пролозі», том 35, ч. 1-2, 1960, ст. 18-19.

⁴ Pope Pius XII, **'Orientales Ecclesias'**, 1952, English translation, Near East Welfare Association, p. 9; І.Гриньох, 'The Destruction of the Ukrainian Catholic Church in the Soviet Union', vol. IV, Spring 1960.

⁵ M.Lacko, **'Reestablishment of the Greek-Catholic Church in Czechoslovakia'**, Slovak Institute, Cleveland — Rome, 1971, p. 169.

⁶ «Православний Вісник», ч. 8, 1968. В.Вочиurkiw, **'Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe'**, Toronto University, 1975, p. 107.

⁷ **Ukrainian Visnyk — Herald Paris — Baltimore — Toronto**, 1975, ch. 7 — 8, p. 143 — 144.

⁸ Moroz, V., 'A Chronicle of Resistance in Ukraine', **The Ukrainian Quarterly**, vol. 27, ch. 1, Spring 1971, p. 22.

BIBLIOGRAPHY

Бібліографія

1. M.Florinsky, **Russia: A History and an Interpretation**, New York, 1958.
2. W.Lencyk, **The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I**. Rome, 1966.
3. Diannia Soboru Hreko-Katolyckoi Tserkvy u Lvovi. 8-10 Bereznia, 1946, Vydannia Prezydyi Soboru, Lviv, 1946.
4. **First Victims of Communism**, White Book on the religious persecution in Ukraine (translated from Holia), Rome, 1953.
5. Pravda Pro Uniu. Dokumenty i Materialy, Lviv, 1965.
6. Ukrainsky Wisnyk (Ukrainian Herald) Underground Magazine from Ukraine. Spring, 1964, Issue 7-8, Reprint of 'Samizdat' Published by 'Smoloskyp', Baltimore, 1975.
7. La Chiesa del Silenzio Guarda a Roma. Libreria Editrice Religiosa F.Ferrari, Roma, 1957.
8. Michael Lacko, S.J. **The Reestablishment of the Greek-Catholic Church in Czechoslovakia**. Cleveland — Rome, 1971.

9. Zhurnal Moskovskoy Patriarkhyi. No. 4, 1946.
10. Valentyn Moroz: 'A Chronicle of Resistance' in **Ukraine: The Ukrainian Quarterly**, XXVII, No. 1, Spring, 1971.
11. Pope Pius XII. **Orientalis Omnes**, 1946.
12. Pope Pius XII. **Orientalis Ecclesias**, 1952; and I.Hryniok: 'The Destruction of the Ukrainian Catholic Church in the Soviet Union', Vol. IV, Spring, 1960.
13. Bohdan R.Bociurkiw. **Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe**.
14. Church of Martyrs: Lecture of His Beatitude Josyf Cardinal Slipyj. July, 28, 1980.

ІЗ ВІДКРИТОГО ПОСЛАННЯ ДО РОСІЇ

«... Хто зміряє океан муки, в якому пливе Україна? Хто опише страждання мільйонів померлих від штучного голоду в 1933 році? Хто зможе розповісти про ридання тих, хто був безневинно розстріляний у 37-39 роках? Хто обійме духовним оком незміряний світ приниження, безправности, деградації, ув'язнень, безвісних смертей, голодувань, втрати ідеалів,— той світ, який став історичним фантомом України, її прокляттям, її невинною реальністю?!

Тисячі вбитих поетів, мистців, мислителів... Ще тисячі й тисячі втомлених, підкуплених, застрашених! В той час, як всі народи Землі прагнуть до волі і знаходять шляхи до неї, ти, Росіє, накинута аркан на шию України і безжально душиш її, щоб вибити з неї пам'ять про славне минуле...

«Терновий вінок України» письменника **Олеся Бердника**, написано 7 січня 1979 р.; політв'язень Росії з грудня 1979 р.

У Дніпропетровському Ляльковий Театр зветься з московського «Театр кукол». Назва театру, реклами, теми вистав для дітей і самі вистави — все російською мовою.

Симон Вожаківський

МОСКОВІЯ — ВИНИЩУВАЧ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Москва червона, а також у минулому й біла, мала і має зоологічну ненависть до національних культур підкорених народів. Вона всіма засобами нищить прояви українських не тільки текстуальних творів, а веде боротьбу в сучасних композиторських опусах і проти національного мелосу, який, властиво, уособлений у душі кожного народу. Цього відібрати пострілом у груди не можна. Кожна національність пізнається навіть і по мелосу, кожний нарід має притаманну йому мелодійну властивість. Ось із цим також московська імперія веде боротьбу, своїм насильством розправляється з усім національним, що є притаманне кожному народові.

Для незаперечного доказу цього розглянемо сьомий з'їзд композиторів України.

Орган Міністерства Культури у т. зв. УССР «Союз композиторів України и Музыкального общества УССР» (*чому по-російському? — С.В.*) журнал «Музика» число 3, за 1979 р. подає звіт про те, що у квітні місяці відбувся 7-ий з'їзд (збіговисько) композиторів України. Називаємо його збіговиськом тому, що у підсоветській дійсності жодна «культурна» організація, не говорячи про окремих осіб, нічого не може робити без наказу політбюро Москви і його тодішнього голову — Брежнева. Хоч-не-хоч, це збіговисько заманіфестувало свою любов до московського (*не т.зв. українського — С.В.*) політбюро, обравши його на чолі з Іллічом до почесного червоного столу, а від українських яничарів Москви взяли участь як доглядачі-спостерігачі КГБ.

Звітну доповідь зробив А.Я.Штогаренко. Як і годиться висунові Москви, у своїй політично-настановчій доповіді він висунув важливість «проблеми» підвищення ролі музики в комуністичному вихованні трудящих (*комуністичних рабів — С.В.*). Доповідач говорив у своєму слові про ролі комуністичного політбюро і вплив, зокрема Брежнева, на творчу діяльність українських

композиторів на базі соціалістичного реалізму!.. Штогаренко підкреслив досягнення **старшої сестри** (уже не старшого брата — С.В.) у справі возз'єднання (завоювання — С.В.) України з Росією. Викликає нудоту, коли читаєш журнал «Музика», де сказано: «Завданням спілки композиторів є спрямування творчої діяльності на основі ленінських принципів партійности... Ми прагнули створити атмосферу непримиренности до ідейного та художнього браку, сірости, безпринципности, впливів буржуазного декаденсу, ревізіонізму, підвищити вимоги музикознавства і зміцнити його марксистсько-ленінські засади»...

Як саме виглядає марксо-ленінська засада наведемо приклад із цього ж журналу «Музика», стор 15. Тут подані ноти — сольовий спів з акомпаньяментом, музика А.Філіпенка, слова Т.Волгіной в російській мові, під заголовком «**Росія, старшая сестра**». Ця пісня звучить так:

*«Цветыот заря над северной равниною,
Над галубим Кавказом, над валной Днэпра.
Ты собрала сествор в семью єдиную,
Рассія, старшая сестра.
С тобой ідьом дарогой Ленина,
Рассія, старшая сестра!»*

А ось на 16-ій сторінці того ж журналу така пісня: «Із російських земель котить хвилі Дніпро», слова Татаренка, музика О.Семьонова, переклад (очевидно з російської) Б.Списаренка. Про зміст такої пісні не варто багато писати, бо заголовок говорить про імперську політику Росії. Хіба й не пісня — «Україна — сестра і сестра — Білорусь вільним плином Дніпра возвеличують Русь»...

Спитати «творців» соціалістичного реалізму, — за що возвеличують Русь-Росію? За російщення, за знищення тисячолітніх українських традицій і культури, за знищення українських церков, за знищення української науки, за знищення, загалом кажучи, Української Державности?

А на стор. 17-ій цього ж журналу пісня Ю.Рожавської на слова Л.Рєви під заголовком «**Комсомол, пам'ятай!**» закликає: «Комсомол, вирушай на великі діла». Відома роля комсомолу — виховувати комуністичні кадри для світової комуністичної революції, принести голод, масові тюрми, розстріли, душоубство, нищення вікової цивілізації народів світу та принесення на списах ідей Чінгісхана. Ось яка роля у вихованні комсомолу, яку сповняють мордокомпозитори і писакки-заробітчани в УСССР.

Характерне означення Росії, як старшої сестри, в той час, коли вона на багато століть пізніше виринула не поверхню, ніж Україна. Мало того, як свідчить історія, Московія, завоювавши Україну, використала всю її культуру, а потім омосковила її (культуру) монгольщиною і цю чужу культуру нашому народові насильно нав'язують під гаслом старшої сестри.

Штогаренко перечисляє великий список композиторів і одночасно говорить про те, що наперед у советську музику вийшов симфонічний плян. Чи не велике диво? Симфонічна форма музики не вимагає драпіжних слів восхвалення поневоловача українського народу — «старшої сестри». Є ще люди, які не можуть проковтнути советської поезії в роді написання кантат прославлення лєнінцїв, узурпаторів, комуністичної партії, доярок, свинопасів, конюхів, куроводів, як героїв комуністичної доктрини, заїдаючи цибулю американським хлібом.

«За симфонічною композицією, — підкреслює Штогаренко, — як другий по черзі жанр — це жанр інструментального концерту». Це підтверджує він ще раз, але краще обійти советську віршоманію. Пригадується мені, як мій близький знайомий написав музичний твір на чотири руки для фортепіано під заголовком «Марш диких коней» і вислав до Києва для надрукування. Прийшла відповідь (рецензент Глушков) з поясненням, що цей твір з точки зору соціалістичного реалізму не підходить до друку. А коли композитор пізніше на цьому ж творі, без усяких змін, написав «Марш Ворошилова», тоді той самий рецензент пропустив марш до друку.

Тематика настільки не спадає до душі багатьом композиторам, що вони намагаються обійти далекою дорогою соцреалізм. Штогаренко прямо каже: «Композитори не завжди володіють внутрішньою логікою, логікою розгортання мелодичних ліній, від чого втрачається широта дихання музики»... Доповідач звертає увагу композиторам, що не має значення, чи вони використовують досягнення музичної класики ХІХ ст., чи досягнення світової музичної прогресивної (*читай: соціалістичної* — С. В.) культури ХХ ст. Доповідач твердив: «Головне, на який ідейно-художній ґрунт потрапляють ці засоби виразности, яку ідейно-естетичну спрямованість вони одержують, наскільки творчо осмислюються». І дійсно, коли виконуєш написані «твори», які, наприклад, згадувано вище, всі вони походять своїм мелосом від російсько-циганських мелодій. Якщо композитори брати Покраси і Дунаєвський добровільно переспівали в своїх творах досягнення задушевної російської мелодії, то згадувані Філіпенко, Рожавська,

Семьонов та додамо й братів Майбородів, Кос-Анатольського та інших -- це роблять добровільно-примусово. Компартії ідеться не про самотню творчість советських композиторів, а про комуністичний зміст музики.

Звітодавець також зупиняється спеціально на великих досягненнях вокально-симфонічного жанру, перераховує такі твори, як: «Живи і пам'ятай», «Вогонь», «Вітчизна — мати», «Спасибі вам, радянські солдати», «Гарячий сніг», а також кантати, присвячені до 325-річчя воз'єднання (*завоювання — С.В.*) України з Росією, які написав К.Домінчен під назвою «Переяславський дзвін», «Шляхами жовтня», «Його величність робітничий клас», «Закликання вогню». Яскраво видно, що згадана тематика не по душі виконавцям, а це видно із слів Штогаренка: «На жаль, більшість вокально-симфонічних творів чекають на виконавців, що, безумовно, гальмує розвиток кантатно-ораторіяльної творчості».

Із цих слів видно, що вищезазначені твори не сприймаються пролетаріатом. Соцреалізм вивертає душі щасливому народові від гідких творів.

Штогаренко хвалиться досягненнями на ниві акапельної хорової музики, але тут же зазначає: «На жаль, наші композитори не дуже продуктивні у створенні репертуару для народних хорів. Слід сказати, що **нові** хорові твори не завжди знаходять дорогу до широкої аудиторії»... Та яким чином гноблений народ може цікавитися і слухати прославлення тих, хто життя у них відбирає?

Коли доповідач згадує про значний дорібок у галузі камерних жанрів, то він вияснює: «Цей процес живиться з різноманітних джерел. І одне з найголовніших — **народна творчість**». Тут він перераховує великий успіх ряду творів, побудованих на народній творчості, які по мелодії і за змістом відбивають самотню українську традиційну творчість. Що ж, скажемо: українській душі ніхто не вб'є. Як компартія не намагається знищити український дух, а він таки виявляється живучим. Виконавці музичних творів обов'язково змушені до соцреалістичної програми додавати більше половини програми з творів старовинних жанрів і форм. Хіба ж не додається до концертної програми навіть і церковних творів Бортнянського, Делецького, Веделя й ін. Штогаренко зазначає: «В інших випадках автори більш безпосередньо і **точно** (*мос підкреслення — С.В.*) додержуються принципів, властивих старовинним формам». Шістдесят років панування комуністичної кліки не дали бажаних результатів. Ані

заборона, ані репресії українських культурних діячів не залякали й не приспали нашого народу, як писав Симоненко: «Народ мій є, народ мій буде!»

У своїй доповіді Штогаренко зазначає: «.. Наші композитори зовсім випустили з уваги комічну оперу, забуваючи, таким чином, про багаті національні традиції, закладені безсмертним «Запорожцем за Дунаєм»». Як може композитор створити оперу-буф (комічну) у підсоветській дійсності, хіба насміятись над вождем? Негайно знищать! А трудящий нарід не буде сміятись над своєю нещасною долею! Тоді ж, де візьметься опера-комедія?

Жаліється Штогаренко на спад балетної форми мистецтва. Також немає нічого дивного, що балетна форма занепадає. Адже композитор має виконати директиву партії, показати балетом доєння корови, годування свиней і коней та як жінки тягнуть бóрони і плуги в полі... Цей реалізм можна побачити по всій Україні, а як це показати перед світом?

Признається Штогаренко і у справі музичного творення для дітей, він зазначає: «Але невирішених творчих проблем і тут досить». А лихо в тому, що нав'язується композиторам бездушна, беззмістовна, трафаретна тематика, в яку не можна влити почувань композитора, бо ж він тоді виливає в музиці свою душу, коли вона підпадає під талановито написаний текст. Та ж сам промовець говорить: «Зустрічаємо наукоподібність (*крадення — С.В.*) та алогічність (*беззмістовність — С.В.*) у літературному викладі». Чи потрібні до цього коментарі?

На закінчення промовець звертає увагу учасників з'їзду на таке: «... В силу різних причин симфонічна музика українських (*советських творів — С.В.*) композиторів майже не звучить на концертних естрадах навіть у столиці республіки. У республіканській філярмонії ліквідовано перший абонемент, що мав таку важливу місію, як **перше виконання нових творів** українських композиторів. Перестав бути пропагандистом української **радянської** (*підкреслення мос, — С.В.*) музики і сифонічний оркестр Держтелерадіо».

Ми навели навмисне цю цитату розпачливого гармоніста, яка сама за себе говорить. Щось не сприймаються ленінські симфонії і кантати!

Цікаво підкреслити й те, що Штогаренко у своєму звіті говорив про деякі досягнення у творчості композиторів, у сенсі соцреалізму, а у концертах, присвячених 7-му з'їздові, програми були складені з творів дожовтневих композиторів.

Із листа голові Президії Верховного Совета СССР

«... Товаришу Голово! Інтереси майбутнього всього людства вимагають, щоби всі живі люди на нашій планеті сьогодні знали справжнє положення справ у будь-якій країні світу, а тим більше в країні, що називає себе найбільш гуманною, найбільш демократичною і справедливою країною, яка готується принести для всього світу щастя і спасення від всякого лиха. У країні, де тільки за свої переконання і дійсні потреби думати... протягом всього 60-річчя існування режиму знищено мільйони (!) людей. І все це зроблено нібито в інтересах народу.

Пане Голово, у відомому виступі голова КГБ Андропов заявив, що дисиденти в СССР — це наклепники і тому втікають перед відкритим виступом перед радянським народом зі своїми поглядами...

Це заставило мене звернутися до Вас з цією заявою і на цілий світ заявити: я, як громадянин, вимагаю дати свободу і незалежність усім поневоленим народам СССР, а як українець — мосму українському народові в першу чергу, бо в боротьбі проти комуністичного колоніалізму і світового комунізму мій народ зазнав найбільші жертви і продовжує їх нести і боротися сьогодні. Ці переконання й ідеали я готовий боронити перед більшою аудиторією народу, в тому числі і радянського, й я твердо переконаний, що Вам, панове, це на добре не вийде. Зробіть мені послугу, киньте мене на поталу народу. Буду Вам дуже вдячний. Успіхів Вам і здорового глузду, народні слуги!

Політв'язень Богдан Ребрик,

Мордовська АССР, селище Сосновка,

ЖХ 385-1-6, Концтабір суворого режиму. 1978 р.

Ярослав Савка

РОСІЙЩЕННЯ КУБАНИ — південно-східнього бастіону України

Нема, мабуть, українця, що його серце не защеміло б від звуку слова — Кубань...

Після зруйнування в 1775 р. славної Запорізької Січі «сучою дочкою», московською царицею Катериною II, Кубань стала новим пристановищем для героїчних нащадків Запоріжжя. Тут їм довелось, серед чужого і ворожого оточення, у важкій праці й збройній боротьбі творити підвалини нового життя і зберігати те, що ще можна було зберегти з колишньої слави й величі Вірлиного Гнізда над Дніпром, рідної української мови, культури і традицій.

Перша група запорожців, що причалила на Кубань, складалася з 17,201 козаків, не вчислюючи в це членів родин. Поділились вони на 40 куренів, що творили 5 округів. Було це 25 серпня 1792 р.

У 1794 р., в Карасунському куті Кубані, де отаборився Кіш, заснували чорноморці місто Катеринодар. До речі буде згадати, що площа Кубані становила 94,904 кв. кілометри або 9 мільйонів десятин надзвичайно родючого чорнозему. Найбільша ріка Кубані називається також Кубань і бере свій початок з льодовиків найвищої гори Ельбрус на Кавказі. Підсоння Кубані тепле, пересічна температура в січні 2^о, а влітку 25^о Цельсія.

На Кубань принесли чорноморці й деякі прикмети давнього січового ладу: Військову Раду, виборного отамана та виборну військову старшину, свій суд, своє духовенство, свої форми землеволодіння.

Життя на Кубані було повне небезпек. З перших днів поселення запорожці мусіли відбивати напади гірських закубанських племен: черкесів, осетинів, інгушів та чеченців.

Кошовим чорноморських козаків був А.Чепіга, славний послідовник традицій Запоріжжя, але він незабаром помер, коли з двома озброєними полками чорноморців був відряджений до Польщі, де стояло московське військо під командою генерала Суворова.

Коли спалахнула війна з Персією, знову було відряджено до Баку два полки козаків на чолі з військовим суддею А. Головатим. З тієї війни вернулася менша частина, решта загинула від голоду, пропасниці або полягла смертю хоробрих, проливаючи, як каже Шевченко, «кров добру нечорну не за Україну, а за її ката».

Війна за війною жакливо нищила кількість козаків, а природний приріст не давав потрібних поповнень. У 1828-1829 роках, під час війни з турками, навіть старих людей покликано до війська, по станицях залишились жінки і діти.

Щодо релігійного життя, то козаки будували церкви, вибирали з-поміж себе вірних і відряджували для богословської науки і висвячення в єпископи у місті Теодосії. Це, очевидно, не подобалось Москві, і незабаром наступили обмеження у висвячуванні священників. Москва заборонила таку підготовку і вибір священників і почала — як і по всій Україні — насаджувати на Кубані виключно москалів.

Московська Церква на Кубані завжди була зняряддям московської зовнішньої і внутрішньої політики і служила як засіб у приспанні національної свідомости поневоленого нею населення.

* * *

З початком революції 1917 р. в Росії боротьба кубанських козаків за національне самовизначення відбувалася в більш несприятливих умовах, ніж на інших українських землях, через внутрішню боротьбу козаків з «навгородними», що хоч були українцями, але не-козацького походження і не мали тих прав, що козаки. Така станова роз'єднаність кубанських українців мала негативні наслідки для кубанських визвольних змагань. Це, безперечно, було на руку большевикам і допомогло їм повалити самостійницьку Кубанську Крайову Раду, вибрану в квітні 1917 р. в Катеринодарі.

Кубанську Крайову Раду очолив Л.Л.Бич, а на голову Військової Ради обрано Миколу С.Рябовола, українського патріота й діяча. Водночас Військова Рада проголосила Самостійну Кубанську Народну Республіку. Незабаром після цього (половина березня 1918 р.) царські генерали Алексеев, Каледін, Денікін, Врангель кинулись на Кубань і повели непримиренну протиукраїнську політику. В грудні 1918 р. під натиском денікінців Л.Л.Бич уступив із становища голови кубанського уряду, а на його місце прийшов П.Сушков, а за ним московські патріоти та прихильники Добрармії. За час свого 5-місячного урядування цей промосковський уряд накоїв Кубані багато лиха. Не знайшов цей уряд підтримки з боку більшості Законодавчої Ради і тому, в травні 1919 р.,

організовано новий уряд з козаком-автономістом П.Курганським на чолі. До складу уряду, як міністер торгівлі й промисловости, ввійшов Василь Іванис і повів непримиренну боротьбу проти єдино-неділимської московської сваволі.

6 липня 1919 р. Денікін скликав у Катеринодарі нараду отаманів і голів урядів Дону, Кубані й Тереку, на якій доповідав при визнання з боку Добрармії правителем Росії адмірала Колчака. Голова Кубанського Уряду П.Курганський відкинув пропозицію Денікіна, заявляючи, що справа визнання Колчака Правителем Росії належить до компетенції Законодавчих Установ Країв. Внаслідок того було скликано наступну Конференцію (13 червня 1919 р.) Дону, Кубані й Тереку в Ростові на Доні. На відкритті цієї конференції виступив з доповіддю славний український патріот М.С.Рябовол і домагався створення фронту спільної боротьби козаків Дону, Терека, Кубані й України проти большевиків. Але виявилось, що ненависть Денікіна та всіх москалів з Добрармії до українців була більша, ніж до большевиків: вночі з 13 на 14 червня 1919 р. білі єдиноділимці скритовбивчо замордували великого українського патріота, застріливши його на сходах готелю «Паляс».

На цьому підлому вбивстві М.Рябовола денікінськими бандитами не закінчився антиукраїнський терор. Черговою їх жертвою був о.І.Калабухов, який, як член 12-особової делегації Кубанської Ради, їздив до Парижу на Мирову Конференцію. Після його повороту до Катеринодару денікінська шайка поставила о.Калабухова перед військово-польовий суд і присудила до страти через повішення. Ранком 7 листопада 1919 р. о.Калабухова повісили і залишили висіти два дні, заборонивши його поховати, а тіло викинули в купу сміття. Так представник «бідного русского народу», за яким із «самоотверженням» завзяттям, достойним малороса, розпинався ген. Григоренко, показав перед світом зоологічну ненависть до України і українців, замасковану під захисний код «русского гуманітаризму»...

* * *

Протягом декількох років боролися козаки-повстанці у большевицькому запіллі проти переважаючих сил ворога. Командував ними — повстанцями — безстрашний нащадок запорожців, сотник Василь Рябокінь, вояк Визвольної Кубанської Армії. Зі своїм повстанським загоном розташувався він у безкраїх плавнях, порослих комишем заввишки до 2-ох сажнів. Звідти повстанці в зручний час атакували станиці й місця розташування військових груп, щоб

помститися над тими, хто безжалісно знущався над мирним населенням станиці.

Восени 1925 р., після 7 років відважної боротьби партизанського загону В.Рябоконя, група озброєних чекістів натрапила на слід сотн. В.Рябоконя і схопила його живцем. Того ж таки року, у підвалі ГПУ в Катеринодарі більшовики його розстріляли. Так за українську Кубань згинув безстрашний патріот-козак станиці Гривенської, сотник В.Рябокінь.

Після боротьби із зброєю в руках проти денікінців і більшовиків наступила епоха сповидно мирного життя в окупованій більшовиками Кубані, а з нею і konieczність боротися іншими, відповідними до обставин, методами боротьби за збереження своїх культурно-освітніх та національних надбань.

Приспане культурно-національне життя української Кубані з початком революції 1917 р. в Україні почало відроджуватися. В 1917-1918 роках в деяких станичних школах викладалася українська мова. Відрадним явищем було те, що з доручення Міністерства Освіти Української Центральної Ради, І.Стешенка, на Кубань було відряджено капелю, що складалася з 20 бандуристів, які пропагували (в 1917 р.) ідею злучення Кубані з Україною. Більшовики, доки не закріпилися ще добре на Кубані, стосували ту саму політичну тактику, що й на Україні — вдавали прихильність і виrozumіння для культурно-освітніх потреб українського населення Кубані. В липні 1926 р., наприклад, до Краснодару завітала хорова державна капеля УССР «Думка» під диригуванням Нестора Городовенка. Це була велика несподіванка для українського Краснодару.

Релігійний розквіт культурно-освітнього життя на Кубані наступив з утворенням відділу «**Нацмена**» при Обласному Відділі Народної Освіти в Краснодарі. Там же, з ініціативи письменника Гадзінського, утворилась філія Спільки Українських письменників «Місто і село», хоча з центром у Москві, на чолі з Костем Буревієм. Управа Кубанського СІМ-у складалася з таких письменників: Міненко (Дорожній), поет Н.Щербина, Олесь Панченко.

З року на рік попит на українську літературу на Кубані збільшувався.

Восени 1924 р. з Москви прибув до Краснодару інспектор Наркомпросу Давидов з метою перевірки українізації шкіл на Кубані. На ширшій нараді з участю представників «Нацмену» було асигновано 10.000 рублів на устаткування кабінетів і придбання наукової літератури й на видання українськомовного журналу «Новим шляхом».

У серпні 1925 р., на настирливі заходи проф. М.Садиленка, було надзвичайно врочисто відкрито український відділ Педагогічного Інституту. В наступному 1926 учбовому році зобов'язано студентів цього Педінституту простудіювати курс української мови й літератури. Перший рік було дуже тяжко з кадрами викладачів, і лише на другий рік пощастило підібрати професорський склад. Вслід за цим було засновано при медичному і кооперативному технікумах українські відділи та відкрито Робфак. Крім того, на Кубані організовано курси українознавства.

Українізація початкових, середніх і вищих шкіл, читалень, клубів «Нацмену», періодичних видань і книжок на Кубані набула широких розмірів, не передбачаючи нічого лихого в перспективі. Але пізніше її діячам судилося потрапити за ґрати ГПУ-НКВД, на каторжні роботи в концтаборах або скласти свої голови за любов до рідної мови і культури.

Поштовх до постановня української преси на Кубані дало в 1917 р. т-во «Просвіта», заходами якого в місті Новоросійську вийшло друком кілька чисел газети «Чорноморець». Головним редактором газети був письменник Олесь Досвітній. Пізніше, з утворенням Кубанської Ради, почала виходити газета «Кубанський Край», яка, однак, свій політичний напрямок міняла залежно від політичної ситуації на Кубані.

У 1927-1928 рр. вийшов друком український тижневик «Червоний прапор» в місті Ростові на Дону. Відповідальний редактор Ф. Чапала, а секретар (фактичний редактор) — Олесь Панченко. Пізніше назву тижневика «Червоний прапор» змінено на «Червону газету». Її передплачували всі українські школи, читальні, клуби, також були індивідуальні передплатники і кольпортаж.

В дальшій перспективі були пляни розширити друк українських публікацій, але з початком 1930 року політична ситуація на українському обрії цілковито змінилася. Почалися виклики, часом з дому вночі забирали професорів і вчителів вищих і середніх закладів, вигадуючи, до чого б причепитися і що кому інкримінувати.

* * *

У 1932 році був започаткований остаточний розгром української культури на Кубані. Припинено діяльність видавництва «Червоний прапор» і «Радянський станичник». Краснодарська Філія ДВУ з підлеглими їй представництвами на Кубані і на північному Кавказі припинили поширювати українську літературу і періодичні видання —

населення мало читати лише російські книжки і пресу, себто російщитись (обмосковлюватись).

Всі українські школи, культурно-освітні українські установи на Кубані зліквідовано. В багатьох станицях виносили з клубів і хат-читалень українську літературу і палили її вдень на дорозі, на подобу гітлерівців у тогочасній Німеччині.

Всі українці, котрі відігравали будь-яку роль в культурно-національному житті Кубані, були знищені фізично або заслани на каторжну працю до концентраційних таборів. Ось видатніші з них: проф. М.Садиленко, проф. Баклаженко, Шаля, Юрій Пилипейко, письменник Іван Дорожній, Гадзінський, Лола, Іван Луценко, Наріжний, Григорій Безкровний (розстріляний), Андрій Безкровний (розстріляний), Доброскок, Литовченко, П.Гребінник, Горецький, Недаткевич, Рахівський, Федір Чапала та інші. Все це були видатні представники української культури і науки Краснодарської еліти.

Крім того, 1,500 учителів українських станичних шкіл заплатили своїм життям або ж були заслани на каторжну роботу в сибірську тайгу за свою віддану працю на культурно-освітній ниві. Лише одиниці з учительського персоналу unikнули катування й фізичного знищення в застінках ГПУ-НКВД.

Колективізація не оминула й Кубані. Москва примусово насаджувала на Кубані колгоспи. Почалися репресії над тими, хто прототився працювати в колгоспі. Хвиля повстань охопила весь терен Кубано-Чорномор'я. Для придушення цих заворушень і повстань озброєні комуністичні карні загони ОГПУ оточували густим колом станиці, не випускаючи людей назовні, і цим прирікали їх на голодну смерть, бо все споживне, в тому й посівний матеріал, було сконфісковано й вивезено, рогату худобу забрали в так звану «продразвйорстку», а інші живі тварини були вже спожиті.

В той же час у портах Новоросійську, Єйському й Туапсе награбований у козачого населення хліб вантажили на пароплави, експортуючи до держав Західньої Європи і до Китаю.

Як і на Придніпрянській Україні, жодної домашньої тварини та інших істот не залишилося живими. Все було з'їдено. Мерців можна було надибати на кожному кроці в станиці й поза станицями. Це коштувало Кубані половину козачого населення, яке вимерло голодною смертю, а десятки тисяч козаків — нащадків Січі Запорізької — закатовано в підвалах ЧК—ГПУ-НКВД.

Населення цілого ряду станиць вивезли червоні чорносотенці на Сибір, а на їх місце спроваджували «красногвардейців» — ветеранів червоної армії.

Назви станиць, мешканці яких були вивезені на Зелений Клин або заслані до концтаборів, змінено, щоб ніхто й не здогадався, що в них жили славні нащадки Запорізької Січі.

* * *

«... Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом...» — у цих словах Івана Франка криється щось більше, ніж поетична метафора. З мілітарно-стратегічної точки зору, Кубань — це південно-східній бастион України. Було б непростимою помилкою недооцінювати важність Кубані (як, зрештою, і Криму) для оборони Української Держави.

Ця проблема, напевно, буде у властивому часі однією з найбільш актуальних у взаєминах вільної Кубані й вільної України.*

* Опрацьовано й скоментовано на підставі нарису Олесья Панченка «Розгром українського відродження Кубані», Лос-Анджелес, 1973 р.

ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

«... Національне відродження є процесом, що має практично необмежені ресурси, бо національне почуття живе в душі кожної людини, навіть тієї, яка, здавалося б, давно померла духово...»

Ви заплющуйте очі і робите вигляд, що проблеми нема. Ну, добре, на цій немудрій позиції вдасться протарабанити ще років з десять. А далі? Адже нові процеси на Україні і в усьому Союзі тільки починаються. Українське відродження ще не стало масовим. Але не тіште себе, що так буде завжди. В епоху суцільної письменности, коли на Україні є 300 тисяч студентів, а радіо мають усі, в таку епоху кожне суспільно-вагоме явище стає масовим. Невже ви не розумієте, що скоро вам прийдеться мати справу з масовими соціальними тенденціями? Нові процеси лише починаються, а ваші репресійні заходи вже перестали бути ефективними. Що ж буде далі?»

Із «Замість останнього слова» **Валентина Мороза**, переданого ним суддям перед другим безправним процесом над ним у 1970 р.

УРЯД УКРАЇНСЬКОЇ ССР — ЦЕ ОКУПАЦІЙНА АДМІНІСТРАЦІЯ

«... Про те, що уряд УССР є антиукраїнським урядом, свідчить той факт, що члени уряду в своїй діяльності ігнорують українську мову і користуються російською. Так, призначений Сталінін «президент» Коротченко і в житті і на праці в «державному» апараті користувався виключно російською мовою і ділове листування колоніальної адміністрації вів також російською мовою. Цю російщеневу українофобську традицію продовжують і наші «українські» діячі, наприклад Щербицький, який користується лише російською мовою. Виникає питання, чи може захищати національні інтереси українців «уряд», очолений запеклими москалізаторами-українофобами? Звісно, що не може. У Східній Україні практично немає шкіл (ні дитячих садків, ні ясел) з українською мовою викладання. Людей, що розмовляють рідною мовою, переслідують як «націоналістів». Так, на суді, що відбувся в 1977 році над членом Української групи сприяння виконанню Гельсінкських угод Олексієм Тихим, свідок обвинувачення показав, що Тихий розмовляв тільки українською мовою. І цей факт фігурує в обвинувальному висновку.

Коли «уряд» і судова машина «держави» переслідують громадян за любов до рідної мови, то як же тоді тлумачити такий «уряд» і таку «державу»? Ми розглядаємо цей уряд як антиукраїнську колоніальну адміністрацію, нав'язану російсько-советською окупацією України»...

Із заяви «До всіх голів і членів урядів», 1979 р. Підписали політичні в'язні в ССР: **Гаяускас Б., Гінзбург О., Зограб'ян Р., Козачков М., о.Романюк В., Руденко М., Сенік І., Шухевич-Березинський Ю., Щаранський А.**

РЕКОМЕНДАЦІЇ
ВСЕСОЮЗНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«РОСІЙСЬКА МОВА — МОВА ДРУЖБИ І СПІВПРАЦІ НАРОДІВ
СССР»

Ташкент, 29 травня 1979 року

(Переклав з російської на українську мову Леонід Полтава)

Всебічний гармонійний розвиток особовости будівників комунізму включає виховання їх в душі дружби народів нашої Родіни (*Батьківщини, — ЛП*), оволодіння цими всіми скарбами культури і науки, створеними братськими народами ССРСР.

Необхідність дальшого ґрунтового покращення викладання російської мови в національних республіках ССРСР визначається зростанням її значення, як мови міжнаціонального спілкування, мови братерської єдності і всебічної співпраці народів ССРСР, як важливого фактора виховання підростаючих поколінь в душі советського патріотизму, соціалістичного інтернаціоналізму.

Згідно з рішенням ХХУ з'їзду КПСС, постановами партії і уряду про школу, рекомендаціями Всесоюзного з'їзду вчителів 1978 року, за останні роки під керівництвом партійних органів пророблена значна праця по удосконаленню викладання російської мови в національних школах союзних республік. Завершено перехід на оновлені програми і підручники російської мови. Поширюється мережа підготовчих клас, шкіл із змішаними мовами навчання, з поглибленням вивчення російської мови.

Досягнуті певні успіхи в теоретичній і практичній підготові майбутніх викладачів російської мови і літератури, покращилися зміст і методична основа підручників російської мови для національної школи. Інститути для удосконалення вчителів, республіканські методологічні кабінети організують заходи для підвищення кваліфікації педагогів і узагальнюють кращий досвід праці.

Після Всесоюзної науково-практичної конференції «Досвід вивчення і викладання російської мови в національних школах, середніх спеціалізованих і вищих навчальних закладах» (Ташкент, 1975 р.)

здійснено низку заходів для дальшого удосконалення викладання російської мови в загальноосвітніх національних школах советських республік. Опрацьовані й типові програми російської мови для підготовчих, I-III та IV-V клас, типова програма факультативних курсів російської мови і літератури для VIII-X клас, лексично-фразеологічний і граматичний словники-мінімуми, низка програм для національних педучилищ і вузів, а також типові рекомендації і програми системи підвищення кваліфікації вчителів російської мови й літератури.

Але в той же самий час зростаюча суспільна потреба в оволодінні російською мовою забезпечується не повністю; не у всіх навчальних закладах, особливо в сільських загальноосвітніх школах ряду союзних республік, створені відповідні умови для вивчення і викладання російської мови. Вивчення як викладів, так і якості знання учнів показує, що рівень практичного оволодіння російською мовою значної частини учнів національних шкіл ще не відповідає сучасним вимогам (?!— ЛП).

Головними причинами такого стану є недотягнення в підготові й підвищенні кваліфікації учительських кадрів, недосконалість методики проведення лекцій з російської мови і нерозпрацьованість багатьох актуальних проблем сучасної теорії і практики навчання російської мови в національній школі, недостатня увага до організації й проведення позашкільної роботи в російській мові, недосконалість навчальних плянів, програм і підручників, які ще не служать засобом керування навчальним процесом.

Підкреслюючи важливість підвищення ефективності і якості навчання російської мови, посилення її ролі в умовах сучасного соціального і науково-технічного прогресу, конференція — з метою дальшого справжнього покращання вивчення і викладання російської мови, підвищення кваліфікації викладачів — рекомендує:

В ділянці дошкільної підготовки дітей в російській мові

1. Міністерствам освіти союзних республік, розпочинаючи з 1979 року, завести всюди вивчення російської мови в національних дошкільних закладах для дітей з п'яти років життя. *(Це означає — плянове, систематичне, на державний кошт російщення дітей неросійських народів, починаючи з п'ятилітніх!— Перекладач).* Враховуючи особливості кожної союзної республіки (наявність фахівців із добрим знанням російської мови, навчально-методичної літератури і т.д.), можливе поетапне введення започаткування вивчення російської мови.

2. Виховникам, керівникам дошкільних дитячих закладів, методистам, працівникам органів народньої освіти при виконанні «Програми виховання в дитячому садку» підвищувати ефективність навчання їх російської мови, використовуючи, із врахуванням особливостей і можливостей дошкільнят, всі види дитячої діяльності — навчання, ігри, труд, а також щоденне спілкування з дорослими і однорічниками.

Розвиваючи російську розмовну мову дітей, забезпечувати повноцінне формування всіх сторін мови — фонетичної, лексичної, граматичної, а також основних видів мовної діяльності — слухання (розуміння) і говорення, — активної мови.

З метою підвищення ефективності навчання широко застосовувати забавову діяльність дітей (ігри), ігрові форми навчання, різноманітні засоби наглядності.

У змішаних дитячих садочках використовуються різні форми спілкування російською мовою поза навчанням — на «ранках», спортових святах, розвагах і т.д.

3. Міністерству освіти ССРСР, АПН ССРСР (НИИ) дошкільного виховання, НИИ ПРЯНШ спільно з міністерствами освіти (народньої освіти) союзних республік, НДІ національних шкіл РСФСР, НИИ педагогіки союзних республік із врахуванням досвіду, накопиченого в ряді союзних республік, опрацювати типову програму і методичні рекомендації по навчанню дітей російської мови в національних дошкільних закладах, передбачаючи переємність дошкільного і шкільного навчання російської мови.

(Прим. перекладача: АПН — Академія педагогічних наук, НИИ — Науково-дослідний інститут, НИИ ПРЯНШ — Науково-дослідний інститут викладання російської мови в національній школі, себто неросійській).

На основі вказаних документів підготувати типовий навчально-методичний комплект для національних дошкільних закладів, що включає посібники для формування мови, хрестоматію, збірник дидактичних ігор, настільно-друковані гри, тематичні набори предметних і сюжетних малюнків, аудіо-візуальні середники (платівки, діафільми, мультиплікаційні фільми та ін.).

4. АПН ССРСР, НИИ педагогіки союзних республік задля наукового змістовлення форм і методів навчання дошкільнят російської мови в національних дитячих садочках — посилити науково-дослідну працю

по соціологічних, педагогічних, психологічних і лінгвістичних проблемах двомовності (*в оригіналі — «двуязычия». Перекладач*) в дошкільному віці й навчання дошкільнят не-російських національностей російської мови.

Включити в координаційний плян наукових дослідів, опрацьований АПН ССРСР, проблеми і теми, розв'язка яких необхідна для підвищення рівня навчання дошкільнят не-російських національностей російської мови.

Розглянути питання про організацію в НИИ дошкільного виховання АПН ССРСР, в НИИ педагогіки союзних республік спеціальних науково-дослідницьких груп (відділів, лябораторій) для вивчення психологічно-дидактичних і лінгвістичних проблем формування двомовності (*«двуязычия» — Перекладач*) в дошкільному дитинстві й навчання дошкільнят російської мови в національних дитячих садочках.

Провести в кінці 1980 року Всесоюзну наукову конференцію по вказаних проблемах (організатори — АПН ССРСР, Міністерство освіти ССРСР).

5. З метою підвищення ефективності заведення в практику виховно-освітньої роботи дитячих садочків усіх союзних республік, вислідів наукових дослідів і досягнень передового досвіду, в тому і навчання дошкільнят російської мови в національному дошкільному закладі,— рекомендувати Міністерству освіти ССРСР, АПН ССРСР, Госкомиздату (*«Госкомиздат» — Державний комітет Міністрів у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі.— Перекладач*) ССРСР розглянути питання про створення всесоюзного науково-методичного журналу «Питання дошкільного виховання» («Вопросы дошкольного воспитания»).

Після узгодження з Госкомиздатом ССРСР організувати випуск неперіодичних збірників «Російська мова в національному дитячому садочку» — у виданні циклю «Педагогіка» («Русский язык в национальном детском саду»).

6. Для удосконалення навчання дошкільнят у рідній і російській мові посилити взаємозв'язок дитячого садочка і родини, систематично подавати допомогу батькам в розвиванні мови дітей — рідної і російської мови, в родині, влаштовувати для родичів консультації, відкриті лекції в дитячому садочку, організовувати обмін досвідом розвитку рідної і російської мови дошкільнят в родині і т. д.

В загальноосвітній національній школі

1. Всебічно підвищувати освітньо-виховну ефективність і якість лекцій російської мови в національній школі, створюючи умови для активної мовної практики учнів, забезпечуючи комплексне навчання учнів всіма видами мовної діяльності (слухання, говорення, читання, письмо). Органічно поєднувати в процесі навчання російської мови спільноклясні, групові й індивідуальні форми організації навчальної роботи, розвивати форми товаришування і взаємодопомоги у вивченні російської мови. Послідовно озброювати учнів умінням самостійно працювати з підручником, словником, технічними засобами навчання. Прищеплювати учням зацікавлення самостійним читанням літератури російською мовою. Поширювати досвід користування російською мовою на лекціях з різних навчальних предметів у старших класах *(Себто переходити на російську мову викладання в національних школах, зокрема у старших класах.— Перекладач).*

2. Всебічно сприяти організуванню і удосконалюванню факультетів з російської мови і літератури, залучувати до проведення факультативних занять і поглибленню вивчення російської мови кращих учителів, робітників вищої школи і науки.

3. Спільно з піонерськими і комсомольськими організаціями розвивати позаклясну і позашкільну роботу російською мовою, звертаючи особливу увагу на прищеплення учням звички спілкування російською мовою. Систематично провадити шкільні, міжшкільні, районові, міські, республіканські і зональні олімпіади з російської мови й літератури, «дні», «неділі» російської мови в національній школі, тематичні конкурси з російської мови і літератури. Частіше практикувати позаклясні заходи російською мовою (випуск стінної газети і радіопередач, проведення екскурсій, походів, колективних переглядів і обговорення телевізійних програм та кінофільмів, читацьких конференцій та ін.). Підвищувати ролью ключів інтернаціональної дружби і пропаганди вивчення російської мови.

4. Послідовно зміцнювати навчально-матеріальну базу вивчення російської мови в національній школі; забезпечити створення у всіх національних школах кабінетів російської мови й літератури, обладнавши їх лінгафонною апаратурою та ін. технічними середниками. Налагодити систематичне поповнення фондів шкільних бібліотек необхідною літературою з російської мови для учнів, а також науково-педагогічною і методичною літературою для учителів

російської мови в національній школі. Спільно з республіканськими комітетами по справах видавництва і книжкової торгівлі забезпечити централізоване постачання шкільних бібліотек необхідною літературою. Передбачити випуск підписної бібліотеки російською мовою для учнів національних шкіл.

Систематично обмінюватись оригінальними навчально-педагогічними виданнями з російської мови (підручниками, хрестоматіями, методичним керівництвом та ін.) з міністерствами освіти інших союзних республік.

5. Міністерству освіти ССРСР, міністерствам освіти союзних республік, АПН ССРСР спільно з Академією Наук ССРСР поробити заходи для своєчасної підготовки і випуску удосконаленої типової програми і типових навчально-методичних комплексів з російської мови для підготовчих, I-X-XI клас національної школи, (звернувши при цьому особливу увагу на забезпечення учителя й учнів різноманітними дидактичними матеріалами), типових програм і навчально-методичних посібників для поглиблення вивчення російської мови. Опреділити й відобразити в програмах рівень оволодіння російською мовою в кожній класі, зформулювавши чіткі і ясні вимоги щодо усної і письмової мови учнів російською мовою по клясах і осв.центрах. Підготувати в найближчий час методичні рекомендації про вимоги до сучасної лекції з російської мови в національній школі, а також по методиці використання технічних засобів у процесі вивчення російської мови в національній школі.

На базі типових програм підготувати серію посібників для розвитку усної й писемної мови учнів (збірники різного роду вправ, книжки для позакласного читання, посібники для самостійного поглибленого вивчення російської мови, роздавальні матеріали для спілкування учнів один з другим в російській мові і т.п.).

Практикувати проведення зональних нарад-семінарів по проблемах удосконалення викладання російської мови в національній школі.

6. Міністерствам освіти союзних республік ширше практикувати в національних школах поглиблене вивчення російської мови, виділяючи для цього час, відведений на факультативні заняття, а також за рахунок перерозподілення годин в навчальних планах.

У системі профтехосвіти

1. Своєчасно здійснити всю необхідну роботу для переходу навчальних закладів, де навчання відбувається не російською мовою, на нові програми з російської мови.

2. З метою поглиблення вивчення російської мови учнями неросійської національності і підвищення якості їх знання, здійснити перерозподіл навчальних годин у їх клясах.

3. Ширше застосовувати досвід професійно-технічних навчальних закладів союзних і автономних республік по організуванні викладання дисциплін професійно-технічного циклу в російській мові.

4. Для підвищення ефективності навчальних занять у всіх навчальних закладах профтехосвіти, які провадять навчання учнів не російською мовою, створити необхідну кількість кабінетів російської мови з лінгафонною апаратурою та іншими технічними засобами навчання.

5. У навчальних заходах профтехнічної освіти з національною мовою навчання ширше застосовувати досвід кращих викладачів російської мови, використовуючи з цією метою семінари, конференції, відкриті лекції та інші форми праці.

6. Підвищити роль позакласної роботи для вивчення російської мови шляхом влаштування конференцій, вечорів, диспутів, організації гуртків любителів російської мови, читання художньої літератури з обговорюванням прочитаного, колективного прослуховання радіопередач, перегляду телефільмів, видання стінних газет, бюлетенів російською мовою та іншими заходами.

7. Систематично поповнювати фонди профтехучилищ книжками, газетами і журналами, ширше пропагувати твори советських і закордонних письменників російською мовою.

У вищих і середніх спеціальних навчальних закладах

Активізувати роботу по виконанню міроприсмств, передбачених наказом Міністерства вищої освіти і середньої спеціальної освіти СРСР з 6 грудня 1978 року №1116 «Про заходи до дальшого удосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках». (Цей новітній «указ» червоних валуєвих був надрукований у «Бюлетені Міністерства вищої і середньої освіти» № 2, стор. 20-22, — Перекладач).

Ширше застосовувати досвід Киргизької, Узбекської, Молдавської та ін. союзних республік по викладанню російською мовою загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, починаючи з 2-3 курсів.

Схвалити досвід (Дагестанського й інших) університетів та інститутів по введенню обов'язкового вивчення російської мови на 1-2 курсах всіма студентами в обхваті 120-140 годин за рахунок часу, відведеного на вивчення дисциплін, призначених радою вищої школи.

Розвивати у студентів і учнів активне зацікавлення читанням суспільно-політичної і художньої літератури російською мовою.

У пляні ідейно-виховної праці вищих і середніх спеціальних навчальних закладів включати значно ширше коло заходів для проведення із студентами і учнями позавадиторної роботи російською мовою.

Всіляко сприяти, щоб студенти вищих шкіл і учні середніх спеціальних навчальних закладів писали курсові й дипломні проєкти (роботи), доповіді й реферати по спеціальностях і звіти по виробничій та педагогічній практиці --- російською мовою.

1. При комплектуванні бібліотек звернути особливу увагу на придбання політичної, суспільно-економічної, художньої літератури, а також літератури з загальнонаукових і спеціальних дисциплін російською мовою.

2. Залучувати до писання підручників і навчальних посібників з російської мови для студентів немовних вищих навчальних закладів і учнів середніх спеціальних навчальних закладів висококваліфікованих викладачів.

Наладнати постійні контакти між катедрами російської мови регіону з метою колективного написання методичних посібників і вказівок, а також проведення спільних засідань кафедр для обговорення актуальних питань вивчення і викладання російської мови.

3. Завідуючим кафедрами (секціями) і викладачам російської мови у вищих і середніх навчальних закладах:

Забезпечити проведення ефективної роботи по дальшому удосконаленню теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів початкових клас, учителів і викладачів російської мови і літератури;

Звернути особливу увагу на розвиток навиків усної мови, практичне оволодіння російською мовою студентами немовних вищих навчальних закладів і учнями середніх спеціальних навчальних закладів союзних і автономних республік;

Систематично удосконалювати методику навчання російської мови студентів немовних вищих і середніх навчальних закладів. Для цього ширше практикувати взаємовідвідування лекцій і практичних занять із їх обговоренням, узагальнити і поширити кращий досвід праці викладачів;

Забезпечити дальше поширення наукових досліджень проблем

російської мови, методики її викладання на філологічних факультетах університетів і педагогічних інститутів;

Брати участь в удосконалюванні списку підручників і навчальних посібників, методичної літератури для комплектування бібліотек вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

4. Ректорам вищих і ректорам середніх спеціальних навчальних закладів:

Зміцнити матеріально-технічну базу кафедр російської мови філологічних факультетів університетів і педагогічних інститутів, а також кафедр (секцій) російської мови немовних вищих і середніх спеціальних навчальних закладів. Застосувати міри для обладнання кафедр (секцій) російської мови сучасними технічними середниками навчання і наглядними посібниками;

Ширше залучувати викладачів університетів для навчально-методичної допомоги у викладанні російської мови в немовних закладах і підвищення рівня викладання лінгвістичних дисциплін на відповідних факультетах педагогічних інститутів;

При комплектуванні кафедр російської мови звернути увагу на необхідність залучення висококваліфікованих викладачів, які мають, в основному, відповідну університетську освіту;

Практикувати публікацію збірників наукових праць у вищих навчальних закладах національних республік в російській мові.

5. Міністерствам вищої і середньої спеціальної освіти, ГУУЗам (УУЗам) міністерств і відомств (ГУУЗ — Головне управління навчальними закладами, УУЗ — Управління навчальними закладами — Перекладач):

Організувати по регіонах регулярні конкурси студентських лінгвістичних і літературних праць в ділянці російської мови;

Ширше використовувати систему позаконкурсного прийняття студентів національних республік і переведення їх на старші курси філологічних факультетів у вузи РСФСР, Української ССР і Білоруської ССР;

Організувати у вузах вивчення російської мови слухачами підготовчих відділів. Забезпечити покращання вивчення російської мови на курсах підготовки до вступу у вищі й середні спеціальні навчальні заклади;

Відкрити в кожному немовному вищому навчальному закладі, а також і в середньому спеціальному навчальному закладі союзних

республік кабінети російської мови, обладнані сучасними технічними засобами навчання;

Поширити практику проведення міжвузових науково-методичних конференцій, нарад, семінарів з російської мови;

Активізувати працю республіканських і міських методичних об'єднань викладачів російської мови;

Забезпечити щорічне виконання процесів підвищення кваліфікації викладачів підвідомствових навчальних закладів;

Ширше використовувати можливості аспірантури для підготовки викладачів російської мови і літератури з-поміж національних кадрів;

Передбачити в республіканських і ін. планах підготову й видання підручників та навчальних посібників на 1980-1985 рр — поширення випуску навчально-методичної літератури з російської мови.

6. Рекомендувати міністерству вищої і середньої спеціальної освіти СРСР:

Пришвидчити підготову типового підручника практичного курсу з російської мови для студентів національних груп немовних вищих навчальних закладів;

Пришвидчити опрацювання методичних рекомендацій для організації навчального процесу російської мови для студентів національних груп;

Продовжувати практику проведення зональних методичних нарад-семінарів з метою координування роботи республіканських і міських методичних об'єднань викладачів російської мови, обміну досвідом викладання російської мови, удосконалення методики її викладання в національних групах вищих і середніх спеціальних навчальних закладах.

У ділянці підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів

1. Забезпечити дальше удосконалення ідейно-теоретичної і науково-педагогічної підготовки учителів російської мови й літератури, високої якості викладання кожної дисципліни навчального плану; добиватись, щоб викладання лінгвістичної теорії і рівень знань її студентами й учнями національних груп відповідали сучасним вимогам життя і досягненням лінгвістичної науки.

2. Наполегливо добиватися вільного володіння російською мовою студентами (учнями національних відділів). Посилити практичну скерованість у вивченні російської мови, надаючи особливої уваги

знанню усної й писемної мови майбутніх педагогів; прищеплювати студентам (учням) зацікавлення читанням політичної, художньої і наукової літератури російською мовою. Значно підвищити вимоги в ділянці якості викладання практичного курсу російської мови.

3. Здійснювати міжпредметові зв'язки в практиці викладання лінгвістичних, літературознавчих, суспільних і психолого-педагогічних дисциплін на основі марксо-ленінської методології. Прохати Міністерство освіти СРСР і Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР опрацювати конкретні методичні вказівки для забезпечення міжпредметного зв'язку. Тісніше пов'язувати тематику спецсемінірів з потребами навчально-виховальної діяльності школи.

4. Ректоратам і дирекціям педагогічних навчальних закладів подбати про зміцнення матеріально-технічної бази для вивчення російської мови, створити кабінети російської мови і літератури, обладнані лінгфонною апаратурою і сучасними технічними засобами.

Значно підвищити методичний рівень і ефективність у застосуванні аудіовізуальних і технічних середників навчання, їх органічне поєднання з іншими методами і засобами викладання; забезпечити плянову підготову й видання серії навчально-наглядних посібників, грамплатівок, магнетофонних записів, діапозитивів і т.д. з російської мови для національних аудиторій.

Прохати Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР розглянути питання про створення в країні («стране» — Перекладач) регіональних центрів для виготовлення названих матеріалів, із врахуванням мовних особливостей груп націй і народностей Советського Союзу, а також Ради («Совета» — Пер.) для координації цих заходів.

5. Удосконалювати проведення педагогічної практики, наполегливо («настоячиво» — Пер.) добиваючись оволодіння студентами (учнями) методикою викладання російської мови в національній школі, глибокого знання програм, підручників, навчальних посібників, методичних вказівок, лексикографічних джерел. Ширше й докладніше знайомити студентів (учнів) з передовим досвідом учителів російської мови. Безнастанно провадити пошуки ефективних норм і методів підготовки майбутніх учителів-філологів для праці у сільській школі.

6. Удосконалювати систему НИРС і УИРС (НИРС — Науково-дослідна праця студентів, УИРС — Навчально-дослідна праця студентів — Перекладач) з російської мови на національних відділах

вузів, залучувати всіх студентів до праці в лінгвістичних гуртках і студентських товариствах, до участі в республіканських, всесоюзних конкурсах на кращу працю. Підшукувати нові форми науково-дослідницької роботи студентів, добиваючись у них достатнього розвитку навиків досліджування і збільшення у них при цім спеціальних лінгвістичних знань. Практикувати проведення республіканських олімпіад з російської мови.

Прохати Госкомиздат (Державне видавництво) ССРСР, союзні міністерства і відомства збільшити випуск кращих творів класиків російської і советської літератури у вигляді книжок (серія «Бібліотека школяра» або нова серія — «Бібліотека студента»), грамплатівок, магнетофонних записів, екранізацій.

7. Активізувати працю по оволодінню студентами й учнями російською мовою поза навчальним часом. Для цього практикувати зустрічі молоді різних національностей, конференції читачів, літературні вечори, «дні» й «неділі» російської мови, міжвузівські конференції по проблемах викладання російської мови. Розширити видання студентських багатотиражних і стінних газет в російській мові, робити стінні стенди і вітрини в навчальних закладах і гуртожитках — в російській мові. Забезпечити більш видайну підготову вчителя-мовника для проведення виховної роботи в школі в часі поза лекціями, особливо в школах і клясах продовженого дня. Вважати відповідним передбачити в навчальному пляні по спеціальності «Російська мова і література» вивчення курсу «Методика виховного процесу в національній школі».

Науково-методичній раді у справах російської мови при Міністерстві освіти ССРСР продовжити працю по определенню тематики спецкурсів і спецсеминарів, які доповнюють основні дисципліни і забезпечують більш ефективну підготову вчителів-мовників для викладання російської мови в національній школі і організації виховної роботи в позашкільний час.

8. Враховуючи необхідність ділити групи в школах, педвузах та училищах при вивченні російської мови особами не-російської національності на підгрупи, прохати Міністерство освіти ССРСР і Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти ССРСР опрацювати пропозиції для збільшення прийняття студентів за фахом «Російська мова і література в національній школі» — безпосередньо в союзних республіках. Всемірно удосконалювати практику позаконкурсowego приймання молоді із союзних республік Середньої Азії, Закавказзя і Прибалтики в університети і педагогічні інститути Російської СФСР,

України і Білорусі — для підготовки вчителів-русистів... (москалізаторів — Пер).

(НБ: у одержаній копії «Рекомендацій» в оригіналі російською мовою — цілковито пропущений пункт 9-й і частково пункт 10-й. — Редакція збірника «Російщення України»).

10. ... навчальними словниками, які відповідають рівню сучасних завдань підготовки вчителя російської мови для національної школи, а для цього працівникам НИИ викладання російської мови в національній школі АПН ССРСР, НИИ педагогіки (шкіл) союзних республік, науково-методичним працівникам вузів, секторам російської мови республіканських Академій наук покращити вивчення стану викладання російської мови в педагогічних навчальних закладах, пришвидчити створення узагальнюючих праць про наукові основи викладання лінгвістичних дисциплін в національній аудиторії.

11. Прохати Міністерство освіти ССРСР, міністерства освіти (народної освіти союзних республік) і Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти ССРСР:

— переглянути навчальні пляни дошкільних факультетів і педагогічних інститутів з метою більш ефективної підготовки викладачів педучилищ, методистів для праці в ділянці навчання дітей російської мови в дошкільних закладах;

— організувати в педучилищах підготову вчителів-виховників для навчання російської мови в дошкільних закладах, підготовних класах і в початковій школі;

— переглянути програму для національних відділів дошкільних педучилищ з російської мови і ввести курс методики розвитку в дошкільнят російської розмовної мови — в дитячих садочках;

— розглянути питання про створення окремого факультету підвищення кваліфікації викладачів російської мови у вищих педагогічних навчальних закладах по сучасній російській мові й методиці її викладання, а також питання про створення при провідних педагогічних інститутах і університетах республік факультетів і курсів підвищення кваліфікації викладачів російської мови в загальноосвітніх школах, середніх спеціальних навчальних закладах, профтехучилищах.

12. Задля підвищення ефективності навчання учителів російської мови в національних школах — на курсах і семінарах підвищення кваліфікації використовувати різноманітні форми й методи зайнять, сприяючих активізації слухачів: установні, проблемні й оглядові лекції,

семінари, практичні заняття, факультативні курси, екскурсії, обговорення конкретного досвіду викладання російської мови, розмовні практики, тематичні бесіди про російську мову, дискусії і т.д. Широко застосовувати сучасні навчально-візуальні посібники, дидактичні матеріали, обладнання, технічні середники навчання і лінгафонні кабінети.

13. Інститутам удосконалення вчителів і учбово-методичним кабінетам, спираючись на підтримку органів народної освіти, опрацювати заходи для підвищення кваліфікації учителів і виховників, які навчають дітей російської мови. Узагальнювати і поширювати передовий педагогічний досвід в навчанні російської мови, запрошуючи лекторів, широко залучуючи до занять професорів, викладачів вищих учбових закладів та інших фахівців російської мови, досвідчених керівників шкіл, учителів-методистів і старших учителів, інспекторів і методистів російської мови. Організувати систематичну працю з лекторсько-викладницьким складом курсів підвищення кваліфікації учителів російської мови в національних школах, використовувати існуючу систему заохочування («Поощрення» — мало що не платити рублями за кожну зросійщену дитину, що вже колись мало місце на практиці за царизму! — Перекладач) для стимулювання їхньої праці.

14. Вважати одним із діючих шляхів підвищення ефективності навчальних занять диференційоване комплектування навчальних груп слухачів курсів в залежності від фактичного рівня знання російської мови, освіти, типу школи, в якій працюють слухачі і т.д. Забезпечувати взаємозв'язок усіх форм і ланок підвищення кваліфікації, як безперервного процесу удосконалення освіти учителів російської мови в національних школах. Вважати обов'язковою формою навчальної роботи по підвищенню кваліфікації докурсні й покурсні завдання, вжити заходів для удосконалення цієї праці. Методичні заклади повинні давати необхідну допомогу керівникам шкіл і методичних об'єднань в організуванні і удосконаленні роботи по самоосвіті учителів російської мови національних шкіл, як одного з головних шляхів підвищення їхнього ідейно-політичного, науково-теоретичного і методичного рівня.

15. Інститутам удосконалювання, районним і міським методкабінетам звернути особливу увагу на працю з учителями російської мови в національних школах, які не одержали рекомендації у підсумку (висліді) атестації.

16. Вважати одним з найголовніших завдань керівництва інститутів удосконалення вчителів систематичну перевірку ефективності курсової та інших форм підвищення кваліфікації учителів російської мови в національних школах, використовуючи для цього методи анкетних опитувань, аналізу лекцій слухачів та ін.

17. Удосконалювати діяльність районних і міських методичних кабінетів для забезпечення високого рівня і дальшого удосконалення роботи шкільних і районних методичних об'єднань учителів російської мови в національних школах для вивчення і застосування на практиці передового досвіду кращих учителів російської мови національних шкіл, в першу чергу досвіду учителів-методистів і старших учителів. Створити при методкабінетах постійно діючі семінари російської мови для учителів початкових, ІУ — УІІ, УІІІ — Х клас і вихователів дитячих садочків. Інститути удосконалення учителів мусять всебічно допомагати районним і міським методкабінетам в організації цієї роботи.

18. Прохати Міністерство освіти ССРСР і АПН ССРСР опрацювати пропозиції по дальшому удосконаленню системи і форм підвищення кваліфікації учителів російської мови в національних школах, їх атестації і стажування; про створення типових навчальних плянів і програм курсів підвищення кваліфікації і самоосвіти вчителів, із врахуванням їх диференціації по стажу праці, типу шкіл, рівню освіти, а також — посібників для слухачів курсів, організації теле- і радіокурсів з російської мови для учителів російської мови в національних школах.

19. Міністерствам освіти, вищої і середньої спеціальної освіти союзних республік, з метою забезпечення координації всієї роботи по вивченню російської мови особами не-російської національності, — розглянути питання про створення при міністерствах Рад («Советов — Пер.) у складі працівників основних ланок народної освіти.

20. Прохати Госпрофобр (Госпрофобр — Державний комітет совєта міністрів ССРСР по профтехосвіті — Пер.) ССРСР, спільно з Міністерством освіти ССРСР опрацювати перспективний плян підвищення кваліфікації викладачів російської мови середніх профтехучилищ в інститутах удосконалення учителів та інших формах.

Організувати при навчальних закладах профтехосвіти союзних республік постійно діючі курси по вивченню російської мови для викладачів і майстрів виробничого навчання, виховників та інших працівників системи профтехосвіти.

У ділянці підручників і навчально-методичної літератури

1. Міністерству освіти ССРСР, Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти ССРСР, Академії педагогічних наук ССРСР, міністерствам вищої і середньої спеціальної освіти союзних республік, Державному Комітету ССРСР і державним комітетам союзних республік по справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі — вжити додаткових заходів до покращення змісту, підвищення ідейно-теоретичного і наукового рівня всієї навчальної, довідкової і методичної літератури для вчителів і викладачів російської мови, учнів і батьків. Підготувати й надрукувати серії стабільних підручників, навчальних посібників, довідників, словників та ін. літературу, повністю задовольнити потребу в ній загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних і вищих наукових закладів, а також дорослого населення союзних республік, яке самостійно вивчає російську мову.

2. Мінпросу ССРСР (Міністерству освіти ССРСР — Перекладач), Академії педагогічних наук ССРСР, Госкоміздату ССРСР з участю всіх зацікавлених установ і організацій в 1981-1985 рр. створити й випустити типові початкові комплекти (у складі стабільного підручника або початкового посібника чи активного матеріалу, методичного керівництва до підручника чи навчального посібника, хрестоматії, словника, а також інших посібників, які доповнюватимуть і поширюватимуть зміст комплекту) — для дитячих садочків, підготовчих груп і кожної вікової групи учнів. З метою забезпечення єдиних вимог до учнів усіх національних шкіл такі типові комплекти повинні лягти в основу стабільних підручників і навчальних посібників з російської мови й літератури, які створюються в союзних і автономних республіках із врахуванням специфіки шкіл, рідної мови учителів, умов життя і особливостей національної культури.

Всі стабільні підручники й навчальні посібники повинні відповідати програмам і виконуватися на основі єдиної науково обґрунтованої методичної концепції, із збереженням пересемности, часу й етапів навчання. Одна з найголовніших функцій стабільного підручника і стабільних посібників — озброювати учнів основами знань, уміння й навичок в усній і писемній російській мові. Сучасний підручник російської мови має орієнтувати учнів на найновіші досягнення сучасної теорії навчання другої мови, створювати оптимальні умови для формування і розвитку мовної діяльності російською мовою в

слуханні, розмові, читанні й на письмі, співвміщувати в собі освітній і виховний аспекти.

До написання вказаних типових комплектів і створюваних на їхній базі національно-республіканських варіантів треба залучити найбільш авторитетних науковців-русистів і методистів Академії наук ССРСР, Академії педагогічних наук ССРСР, республіканських академій наук і кафедр університетів та педагогічних інститутів, а також кращих вчителів загальноосвітніх шкіл і викладачів професійно-технічних училищ.

Кожний підручник російської мови повинен розвивати мовні здібності учнів, підвищувати їхню творчу активність, самостійність, уміння працювати над книжкою. Обов'язковою умовою підвищення якості підручника російської мови є його безнастанне удосконалювання, із врахуванням досягнень науки і передового педагогічного досвіду.

3. Органи по керівництву загальноосвітніми школами, вищі й середні спеціальні навчальні заклади, наукові й видавничі організації повинні подати конкретний перелік навчальних посібників, які входять у навчальний комплект. Його обов'язковими компонентами повинні бути: підручник і методичне керівництво до нього, хрестоматія, набір друкованих наглядних посібників та аудіовізуальних матеріалів (прозорки — «слайди», звукові записи). Надалі цей склад може бути доповнений граматичним довідником (створеним на основі співставлення російської мови з рідною мовою учня), серією кінофільмів, посібником для розвитку усної мови, із врахуванням специфіки навчання в даній республіці, і т.д.

Мінпросу ССРСР, Мінвузу ССРСР (міністерства освіти та вищих і середніх навчальних закладів ССРСР — Пер.) та всім іншим зацікавленим організаціям в 1979 році опрацювати конкретні плани створення й забезпечення навчально-виховних закладів учбовими комплектами.

Видавництву «Просвещение» («Освіта» — Пер.) Госкоміздату РСФСР в 1979 і в 1980 р. випустити єдині підручники з російської мови і літератури, а також хрестоматії для 4-10 клас середньої загальноосвітньої школи, з метою використання їх у національних школах союзних республік.

Видавництву «Русский язык» Госкоміздату ССРСР в 1981-85 роках випустити словник російської мови, короткий тлумачний словник російської мови, словник «сочетаний» слів російської мови, словник

труднощів російської мови, російсько-національні й національно-російські розмовники («разговорники»).

4. З метою надання науково-методичної допомоги учителям загальноосвітніх шкіл, викладачам середніх спеціальних навчальних закладів — Міністерству освіти СРСР і Держкоміздату СРСР підготувати й видати в 1981-85 рр. передплатну бібліотеку вчителя російської мови і літератури в національних школах, основи методики викладання російської літератури в національних школах, сучасну лекцію російської мови і літератури, книжки із змістом роботи кабінетів російської мови і літератури, а також позакласної і позашкільної праці, словник російської мови. Бібліотека повинна також мати посібники для підвищення лінгвістичної і методичної підготовки педагогів-русистів, матеріали, які допомагатимуть раціонально організувати навчальний процес, ефективно провадити позакласну і позашкільну працю.

5. Рекомендувати органам по управлінню установами народної освіти, Державним комітетам у справі видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі союзних республік включити, в міру можливості, в перспективні плани видання навчальної літератури підписних-передплатних бібліотек для учителів і викладачів російської мови в національних загальноосвітніх школах, профтехучилищах і технікумах, за прикладом Мін. освіти і Держкоміздату РСФСР, Мін. освіти і Держкоміздату (видавництва) Української ССР, які випускають такі бібліотеки для вчителів національних шкіл своїх республік.

6. Місцевим органам освіти, керівникам шкіл, профтехучилищ, вищих навчальних закладів і методичних установ спільно з профспілковими органами і установами культури посилити увагу до створення бібліотечних фондів учбово-методичної літератури з російської мови і вірного їх використання.

Вважати обов'язковим створення в кожній шкільній бібліотеці фонду науково-педагогічної і методичної літератури. До цього фонду, крім стабільних підручників і учбових посібників з російської мови, повинні входити: праці класиків марксизму-ленінізму, документи КПСС (комуністичної партії СРСР — Пер.) і Советської держави, важливіші праці видатних советських педагогів, комплект навчальних програм, методичних посібників, включаючи посібники по факультативних курсах, а також програмово-методичну літературу з позакласної і позашкільної роботи, серії передплатної літератури для шкіл і вчителів.

7. Міністерству освіти ССРСР, Держкомвидаву ССРСР, міністерствам освіти і Державним комітетам по справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі союзних республік опрацювати і здійснити заходи, скеровані на покращення якості поліграфічного виконання, збільшення кількості назв і накладів книг, що виходять у серії «Шкільна бібліотека» російською мовою, і більш повніше забезпечення цими книжками сільських шкіл.

8. Академії наук ССРСР, Академії педагогічних наук ССРСР, академіям наук союзних республік, науково-дослідним інститутам шкіл (педагогіки) союзних республік в найближчі роки створити серії праць з актуальними проблемами викладання російської мови в середніх навчальних закладах союзних республік, ролі вивчення російської мови і літератури у формуванні комуністичного світогляду учнів. Академії педагогічних наук ССРСР випустити в найближчі роки праці з методики навчання російської мови і літератури в національній школі, а також методичні розробки з початкового навчання російської мови в національній школі. Видати низку збірників по комуністичному вихованню учнів національних шкіл засобами російської мови, праці про досвід кращих учителів російської мови й літератури в національній школі.

Вважати найважливішим завданням науковців-філологів підготувати монографії, присвячені актуальним дидактичним і психологічним проблемам засвоєння курсу російської мови учнями національних шкіл та інших навчальних закладів.

9. Звернути особливу увагу на покращення якості видавання учбової літератури з російської мови для вищих навчальних закладів. Підручники й посібники з російської мови й літератури для студентів національних відділів університетів і педінститутів повинні сприяти удосконаленню розмовної і писемної мови студентів, оволодінню ними основами професійної майстерности.

З метою удосконалення видання підручників і учбових посібників Мінвузу ССР і Мін. освіти ССРСР опрацювати перелік назв для повного забезпечення навчальною літературою з російської мови й літератури у всіх дисциплінах, які входять в навчальні пляни вищих навчальних закладів. Покласти в основу видавничих плянів підготову й випуск комплектів підручників і навчальних посібників, які включатимуть збірки вправ, граматичні довідники, книжки для читання, словники, хрестоматії, практикуми і т.п. Забезпечити підготову і виробництво

авдіовізуальних середників (грамплатівок, діапозитивних фільмів тощо)

У зв'язку з передбаченням випуску підручників і учбових посібників з російської мови й літератури для студентів національних відділів педінститутів та університетів прохати Держкомвидавництво ССРСР і Держкомвидавництво РСФСР подати активну допомогу видавництвам «Вища школа» і «Освіта», виділити необхідні фонди паперу і збільшити штат співробітників видавництв по редакціях, які випускають літературу з російської мови і літератури для національних шкіл.

10. Міністерствам і відомствам ССРСР та союзних республік, яким підлягають установи народної освіти, здійснити додаткові заходи для обладнання наукових закладів лінгафонною апаратурою і другими технічними засобами навчання, учбово-наглядними посібниками і дидактичними матеріалами. Секція рекомендує кожній 8-річній школі і середній школі, у всіх професійно-технічних, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах мати добре обладнаний кабінет російської мови.

11. Видавництвам «Вища школа» Держкомвидавництва ССРСР і «Освіта» Держкомвидавництва РСФСР створити спеціальний навчальний посібник (керівництво) «Лінгафонний курс російської мови і літератури» для учнів середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ і середніх спеціальних учбових закладів і студентів вищих учбових закладів.

Підвищити ефективність використання технічних середників навчання в процесі викладання російської мови й літератури у школах та інших середніх навчальних закладах.

Прохати Головний виставковий комітет ВДНХ ССРСР (Виставка досягнень народного господарства у Москві Пер.) в 1979-1985 рр. організувати виставку підручників, учбово-наглядних посібників, дидактичних матеріалів, сучасної техніки засобів навчання російської мови для шкіл з не-російською викладовою мовою. Виставки і конкурси кращих книг і посібників з російської мови систематично влаштовувати на виставках досягнень народного господарства союзних і автономних республік.

Міністерствам і відомствам в ділянці народної освіти, які відповідають за створення підручників і учбово-методичної літератури з російської мови, треба створити всі необхідні умовини для авторів і авторських колективів, опрацювати додаткові міри заохочування

кращих акторських колективів учбової і методичної літератури з російської мови для національних учбово-виховних установ.

12. Міністерствам і відомствам у ділянці народної освіти, редакціям педагогічних і методологічних журналів забезпечити регулярний вихід матеріалів для допомоги учителям-русистам, а також посилити працю по узагальненню і поширенню передового досвіду викладання російської мови і літератури в національних учбово-виховних навчальних закладах.

У ділянці засобів масової інформації

Гостелерадіо СССР (Державний комітет совета міністрів СССР у справах телевізії і радіомовлення — Пер.), Держкомвидаву СССР, відповідним республіканським комітетам ширше пропагувати в масовому друці, в радіо- і телепередачах необхідність вивчення російської мови, як мови міжнародного спілкування, збільшити питому вагу теле-і радіопередач для навчання російської мови учнів і дорослого населення національних республік.

У перспективних планах видавництв («Російська мова», «Педагогіка» і республіканських «Освіта», «Радянська школа» (подано назву українською мовою — примітка Перекладача), «Мектеп», «Укитувчи» (казахський і узбекський журнали — Пер.) та ін. видавництв передбачити випуск науково-популярної і учбово-методичної літератури в питаннях вивчення російської мови в національних республіках для виховників, методистів, викладачів російської мови, студентів і учнів педінститутів і педучилищ, а також учбових, методичних наглядних посібників та ін. матеріалів, які сприятимуть підвищенню ефективності викладання російської мови.

Поширити випуск художньої літератури російською мовою для учнів національних республік.

Створити серію «Бібліотека для малят» («Для малышей») типу серії «Мої перші книжечки», і в ній публікувати твори дитячої художньої літератури і науково-популярної літератури, в тому й адаптовані і спеціально створені з метою навчання дошкільних дітей російської мови в національних дитячих садочках і родинях.

Організувати цикл передач «Дошкільна педагогічна рада» (Центральна телевізія, один раз на місяць), для обговорення дошкільними працівниками, співробітниками наукових закладів, викладачами педінститутів і педучилищ проблем дошкільного виховання, досвіду навчання дошкільнят не-російської національності російської мови.

Організувати цикл передач «Навчаємо російської мови» (республіканська телевізія двічі на місяць) по методиці навчання, включаючи показ зайнят у дитячому садочку та їх аналізу, для методистів, виховників, студентів педінститутів і учнів педучилищ.

Збільшити періодичність передач Центральної телевізії (із Москви — Пер.) «АБВГДейка» (до чотирьох разів на місяць).

Створити цикл передач «Книжки — малюкам» (Центральна телевізія, республіканська телевізія, один раз місячно) для ознайомлення дітей з книжками-малюнками, які сприяють засвоєнню російської мови, залучуючи до участі в передачах дитячих письменників, мистців-ілюстраторів, робітників видавництва дитячої літератури.

В циклах республіканських радіопередач для батьків типу «Дорослим — про дітей» ширше висвітлювати питання навчання дітей російської мови в родині.

Організувати призначений для дошкільнят цикл передач (республіканська телевізія, двічі на місяць), які діти зможуть дивитися як вдома, так і на лекціях російської мови в національному дитячому садочку.

В журналі «Колобок», щомісячному дитячому додатку до журналу «Кругозор», систематично подавати звукозаписи, ілюстративний матеріал і методичні рекомендації, призначені для навчання дітей російської мови в родині і в національних дитячих садочках.

Журналові «Русский язык в национальной школе» АПН ССРСР, «Профессионально-техническое образование» і відповідним періодичним виданням союзних республік вважати головним завданням подання своєчасної науково-методичної допомоги вчителям, керівникам шкіл та іншим практичним працівникам народної освіти у покращенні вивчення й викладання російської мови й літератури в національній школі. В першу чергу забезпечити публікацію матеріалів, які сприяють підвищенню ефективності лекцій і різноманітних форм позакласної праці з учнями. Посилити увагу пропаганді передового досвіду вчителів російської мови в національній школі; систематично насвітлювати досвід праці, проблеми і досяги органів народної освіти та інститутів удосконалювання учителів у ділянці підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; вести для цього спеціальний постійний розділ «Підвищення кваліфікації».

(За списком РЛ 232/79)

ТАЄМНІ ПОСТАНОВИ ЦК КПРС І РАДИ МІНІСТРІВ ТА МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ СРСР ВИЯВЛЯЮТЬ ПОСИЛЕНУ ХВИЛЮ РОСІЙЩЕННЯ УКРАЇНИ

НАСТУП НОВІТНЬОЇ ВАЛУЄВЩИНИ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

В 1983 році з України одержано поширені в самвидаві офіційні документи народовбивчої політики Москви, які вже тепер на Україні називають валуєвським законом. Ці документи доказують, що російські шовіністи намагаються, під ширмою т. зв. поширення та вдосконалення вивчання російської мови, зовсім витіснити українську мову з громадського життя в Україні та знищити національно-культурну і політичну самобутність української нації. Таку саму долю вони готують також іншим неросійським народам.

Мова йде про таємну постанову ч. 473, яку 26 травня 1983 року прийняв ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР під назвою «**Про додаткові заходи для удосконалення вивчання російської мови в загальноосвітніх і учбових закладах союзних республік**» та про наказ у тій самій справі Міністерства Освіти СРСР ч. 63 від 7 червня 1983 року. Цю постанову і наказ Москва розіслала до центральних комітетів та урядів союзних республік СРСР, отже також до Києва. Виконуючи це московське доручення, київські квіслінги видали 10 червня 1983 року власну постанову ч. 268 ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР та постанову колегії Міністерства Освіти УРСР від 29 червня 1983 ц.р.

Варто пригадати, що ці нові документи наступу комуністичної Москви на душу українського народу, передусім на його молодь, появляються точно в 120-і роковини також таємного циркуляра царського міністра Петра Валуєва, який 20 липня 1863 року заборонив видавати наукові праці і книжки для українського народу українською мовою, обманливо посилаючись на те, що, мовляв, «більшість малоросів самі вельми ґрунтовно доводять, що ніякої малоросійської мови не було, нема і бути не може». Відомо, що життя жорстоко посміялося над Валуєвим. Треба сподіватися, що життя посміється також над валуєвими андроповського типу та їхніми лєнінсько-сталінськими, хрущовськими та брежнєвськими попередниками, які вже понад 65 років намагаються вбити живе українське слово та мови інших неросійських народів СРСР.

Своїм змістом всі згадані постанови та накази подібні до інших численних публічних і таємних постанов, доручень та наказів у справі т. зв. поширення російської мови в Україні та в інших неросійських республіках СРСР. Проте, засоби російщення, що їх пропонують у цих найновіших документах, є куди ширші, детальніші та всебічні. Тут наявно показується підневільне становище української та інших неросійських мов, їхніх шкіл, потопання їхнього права на свободний розвиток, а водночас випинається зверхня, імперська роля російської мови, російської школи, російських учителів, студентів і учнів. Тим всім, хто працює в Україні для поширення російської мови, для російщення українських шкіл, для нищення душі української дитини, надаються спеціальні привілеї, стипендії, окремі гуртожитки, наукові лабораторії, гарантуються досягнення вищої освіти, відкривається шлях до аспірантури, до матеріального добробуту й особистої кар'єри. Для здійснення цього широко задуманого плану призначаються потрібні державні кошти. Згідно з згаданими постановами, фонди забезпечуються також для збільшення числа видань російською мовою шкільних підручників, публікацій різних проффільмів, для підвищення кваліфікації і перевишколу кадрів та ін. Немає сумніву, що всі ці заходи будуть здійснюватися коштом та із шкодою для українців та інших неросіян, коштом їхніх мов, наукових закладів, видань, словом у відношенні до них все далі посилюватиметься московська політика грубої дискримінації. Вже сьогодні в деяких автономних, а то й союзних республіках СРСР навчання в школах на ділі ведеться тільки російською мовою. З другого проте боку, сьогодні вже відомо також у сторонньому світі, що ця обскурантська расистська політика Москви породжує постійне зростання опору неросійських народів, зокрема українського.

Подаємо насамперед повний текст «Постанови колегії Міністерства Освіти УРСР» від 29 червня 1983 року. У ній, як згадано вже, «колегія» доручає виконання в Україні постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про дальше російщення шкіл України та «поширення» російської мови і науки в школах України. Вслід за цим наводимо тест «Додаткових заходів», в яких перелічені численні засоби, що їх треба провести в життя за дорученням Москви. Цей другий документ не є закінчений, проте це аж ніяк не зменшує його зловісного характеру.

ПОСТАНОВА КОЛЕГІЇ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР

(Не для преси. Тільки для службового користування)

29 червня 1983 р. Протокол ч. (нечітко)

Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в освітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР

У світлі постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10 червня 1983 року, ч. 268 «Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р., ч. 473 «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в освітніх школах і інших навчальних закладах союзних республік» і відповідного наказу Міністерства Освіти СРСР від 7 червня 1983 року ч. 63, Колегія Міністерства Освіти УРСР постановляє:

1. Додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки затвердити (додаток).

2. Управління і відділи Міністерства Освіти УРСР, науководослідні інститути (НДІ) педагогіки УРСР, НДІ психології УРСР, обласні, Севастопільський міський відділ народної освіти, Київське міське управління народної освіти, центральний, обласний, Київський і Севастопільський міські інститути удосконалення учителів (ІУУ), ректорів педінститутів і директорів педучилищ зобов'язати безумовно виконати намічені заходи для піднесення ефективності вивчення і навчання російської мови в школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних та інших навчально-виховних установах.

Ужити всіх заходів, щоб вільне володіння російською мовою нарівні з рідною стало нормою для молоді, яка закінчила середні навчальні заклади, громадським обов'язком кожної молодої людини.

3. Обласні, Севастопільський міський відділ народної освіти, Київське міське управління народної освіти, ректори педінститутів і директори педучилищ повідомляють про хід виконання постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР, а також даного рішення колегії Міністерства Освіти УРСР до січня 1984 і 1985 року.

4. Контроль за виконанням постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР в січні 1984 і 1985 року надається заступникові міністра тов. Тараненкові В.Е.

Підписи:

**Затверджено рішенням Колегії Міністерства Освіти УРСР 29 червня
1982 року**

ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ

по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки

1. Довести до відома зміст постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 року ч. 473», «Про додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах й інших навчальних закладах союзних республік» кожному педагогічному колективові шкіл й інших навчально-виховних закладів з неросійською мовою навчання, колективам інститутів удосконалення вчителів і методичних кабінетів, педагогічним навчальним закладам і науково-дослідним інститутам.

Забезпечити організаційно-педагогічну й ідейно-політичну роботу по дальшому поліпшенню вивчення російської мови в навчальних закладах системи народньої освіти УРСР, маючи на увазі, що вільне володіння російською мовою, на рівні з рідною, стає об'єктивною konieczністю і потребою кожного громадянина, служить дальшому закріпленню дружби й братерства нар. СРСР, розвитку і зміцненню матеріального і духовного потенціалу радянського народу.

Управління шкіл, педагогічних навчальних закладів, дошкільних закладів, виховної роботи, Центральний ІУУ, НДІ УРСР, обласні, Севастопільський міський відділ народної освіти, обласні та міські НДІ, ректори педінститутів, директори педагогічних училищ.

2. До 15 вересня 1983 року розробити конкретні заходи і продумати завдання по дальшому поліпшенню вивчення і навчання російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних інститутах і училищах, дошкільних та інших навчально-виховних закладах з українською, молдавською, угорською і польською мовами навчання на засіданнях педагогічних рад, вчених рад інститутів, серпневих (1983 року) вчительських конференціях, засіданнях колегій і рад відділів народної освіти.

Обласні, Севастопільський міський відділ народної освіти, Київське міське управління народної освіти, інститут удосконалення вчителів, ректори педінститутів, директори педучилищ.

3. До 1 серпня 1983 року в усталеному порядку ввести корективи в навчальні плани загальноосвітніх шкіл і педагогічних училищ з неросійською мовою навчання з метою поліпшити навчання російської мови.

Починаючи від 1984 року, в міру створення потрібних умов, при навчанні російської мови й літератури ділити в школах і педучилищах з неросійською мовою навчання класи і групи, більші, ніж 25 учнів, на дві підгрупи.

Управління шкіл, педагогічних навчальних закладів, пляново-фінансові.

4. Удосконалювати мережу загальноосвітніх шкіл з російською мовою навчання для повного задоволення потреб населення.

Забезпечити беззастережне поширення мережі шкіл і клас з поглибленим вивченням російської мови й літератури (рішення колегії Міністерства Освіти від 31 жовтня 1978 року, ч. 15). Впродовж 1984-1985 років створити в кожному місті і районі, де існує національний склад учнів, школу (класи) з поглибленим вивченням російської мови. Краще використати досвід організації серед навчальних закладів з навчанням у них рідною і російською мовами.

У середніх і восьмирічних школах з молдавською, угорською і польською мовами навчання організувати від 1983-1984 навчального року факультативні заняття з російської мови та літератури для учнів 7-10 клас.

Управління шкіл, пляново-фінансове, дошкільних закладів, обласні відділи народної освіти, Київське обласне управління народної освіти.

5. Вжити заходів для піднесення рівня навчання і вивчення російської мови учнями загальноосвітніх шкіл з українською, молдавською, угорською і польською мовами.

Систематично передбачати в річних планах роботи міністерства, науково-дослідних інститутів, відділів народної освіти, інститутів удосконалення учителів, педагогічних навчальних закладів вивчення рівня викладів і якість знань учнів шкіл і педучилищ, студентів педінститутів російської мови й літератури. Результати вивчення розглядати на засіданнях колегій, рад, видавати відповідні накази і рекомендації.

Управління шкіл, педагогічних навчальних закладів, НДІ педагогіки УРСР, обласні, міські відділи народної освіти, інститути удосконалення учителів.

6. Удосконалювати форми і методи навчання російської мови дітей неросійської національності в дошкільних закладах і підготовчих класах шкіл. Згідно з новою програмою запровадити в 1983-1984 навчальному році навчання дітей російської мови в старших групах дошкільних закладів.

Для навчання дітей російської мови в дошкільних закладах, зокрема в сільських місцевостях, залучити, починаючи від 1983-1984 навчального року, вчителів російської мови, які не мають повного навчального навантаження, до загальноосвітніх шкіл.

До 1 червня 1984 року розробити рекомендації для вихователів дитячих садків і батьків по вивченню російської мови дітьми старшого дошкільного віку.

Управління дошкільного виховання, обласні, Севастопільський міський відділ народної освіти, Київське міське управління народної освіти.

7. Поширити науково-дослідну роботу по вивченню російської мови в школах і дошкільних закладах. Внести потрібні доповнення до «Перспективного плану важливих досліджень педагогічних і психологічних наук в Українській РСР на 1981-1985 роки», передбачаючи опрацювання в 1984-1985 роках актуальних проблем теорії та практики навчання російської мови, зокрема посилення практичної спрямованості у вивченні російської мови, взаємозв'язок у навчанні російської мови і рідної в національних школах, розвиток розмовної російської мови учнів, ефективних метод і заходів навчання російської мови в школах з українською, молдавською, угорською і польською мовами навчання.

НДІ педагогіки УРСР, Інститут психології УРСР, педінститути.

8. Розробити до 1 листопада 1985 року перспективний план наукових досліджень для удосконалення форм і метод навчання російської мови й літератури в національних школах на 1986-1990 роки, звертаючи особливу увагу на такі проблеми, як методологічні основи навчання російської мови й літератури в загальноосвітніх школах, удосконалення ефективності лекцій російської мови й літератури, особливості навчання тих предметів у сільських школах, взаємозв'язок у викладанні російської та української мов і літератур, методика вивчення російської мови й літератури в школах поглибленого

викладання цих предметів, теоретичні основи наукового комплексу російської мови для учнів національних шкіл, удосконалення змісту курсів, метод викладання російської мови й літератури в педагогічних вузах.

До 1 червня 1984 року вивчити питання про спільну розробку НІД педагогіки УРСР і АН УРСР комплексної міжвідомчої програми до 1990 року «Вивчення російської мови як засобу національного спілкування».

Рада координації наукових досліджень педагогічних і психологічних наук в УРСР, керівництво педагогічними навчальними закладами.

9. Підготувати і провести в 1985 році республіканську науково-практичну конференцію: «Російська мова — мова міжнаціонального спілкування, дружби і співпраці народів СРСР».

До 1 лютого 1984 року подати плян організації та проведення конференції.

НІД педагогіки УРСР, управління шкіл, дошкільного виховання, педагогічних навчальних закладів, ЦІУУ (Центральний інститут удосконалення учителів).

10. Перевести в 1984 році наради-семінари завідувачів кабінетами російської мови й літератури педінститутів і керівників дискусійних комісій, викладачів російської мови й літератури педагогічних училищ.

Управління шкіл, педагогічних навчальних закладів, ЦІУУ.

11. Забезпечити до кінця XI п'ятирічки викладання російської мови в школах з неросійською мовою навчання вчителями, які мають відповідну вищу педагогічну освіту. Раціонально використати для цієї мети випускників педагогічних закладів й існуючих учителів. Створити вчителям російської мови, які не мають закінченої вищої освіти, всі потрібні умови для піднесення рівня освіти шляхом заочного навчання в педагогічних інститутах і університетах.

До 1 жовтня 1983 року опрацювати пропозиції Держплану УРСР про поширення підготовки вчителів російської мови й літератури в педагогічних інститутах з тим, щоб до 1990 року забезпечити повне задоволення потреб в них шкіл і педучилищ.

Управління кадрів, пляново-фінансове, педагогічних навчальних закладів, обласні, міські районні відділи народної освіти.

12. Забезпечити, починаючи від 1984 по 1990 роки, прийом, якісне навчання молоді та стажування студентів старших курсів з числа осіб корінної національності республік у педагогічні інститути УРСР у кількості згідно з додатком ч. 1.

Управління педагогічних навчальних закладів, пляново-фінансове управління.

13. Підготувати на 20 лютого 1984 року для представлення Раді Міністрів УРСР пропозиції по забезпеченню додаткової потреби педагогічних навчальних закладів республіки в кадрах викладачів російської мови й літератури, виходячи з розрахунку один викладач на вісім студентів і стажерів.

Пляново-фінансове управління, управління педагогічних закладів.

14. Здійснити в 1984-1986 роках за рахунок державних капіталовкладів будівництво навчально-лябораторних корпусів і гуртожитків для розміщення студентів і стажерів факультетів російської мови й літератури в педагогічних інститутах згідно з додатком ч. 2.

Пляново-фінансове управління, відділ капітального будівництва, управління педагогічних навчальних закладів, ректори педінститутів.

15. З метою підвищення якості підготовки вчительських кадрів усіх фахів з російської мови в педінститутах і педучилищах з українською мовою навчання в установленому порядку в 1983-1984 роках:

— запровадити зміни в навчальні пляни відповідних навчальних закладів, збільшити число годин на вивчення російської мови, використовуючи для цього час, відведений на вивчення навчальних дисциплін (за вибором) і на медичну підготовку, в потрібних випадках частину часу, відведеного на вивчення чужоземної мови;

— визначити ті педагогічні інститути, в яких буде запроваджено підготовку для шкіл з неросійською мовою навчання вчителів початкових клас, чужоземної мови з додатковим фахом «російська мова й література в національній школі»;

— за погодженням з Міністерством освіти СРСР визначити терміни та умови запровадження випускних іспитів з російської мови в педінститутах та педучилищах;

— клопотатися перед Міністерством вищих учбових закладів СРСР про введення в навчальні пляни російської мови як обов'язкового предмета для тих студентів немовних факультетів педінститутів та педучилищ, що закінчили національні школи.

Управління педагогічних навчальних закладів, ректори педінститутів, директори педучилищ.

16. Організувати в 1984 році на базі Дрогобицького, Київського ім. О.М.Горького, Харківського та Черкаського педінститутів річні вечірні курси для осіб, які бажають удосконалити свої знання з російської мови.

Катедрам російської мови згаданих інститутів розробити відповідну документацію для забезпечення навчального процесу.

Управління педагогічних навчальних закладів, ректори педінститутів.

17. Розробити на 1 листопада 1983 року для представлення Держплянові УРСР пропозиції по збільшенню щорічного прийому до аспірантури за фахом «Російська мова та література» та «Методика російської мови та літератури» до 25 осіб.

За встановленим порядком вирішити питання про відкриття в 1984-1985 роках аспірантури з фахів: «Російська мова та література», «Методика російської мови та літератури» в Харківському, Кіровоградському та Ніжинському педінститутах.

Управління педагогічних навчальних закладів, ректори педінститутів.

18. Запровадити в III кварталі 1983 року пропозиції Міністерства освіти УРСР:

— про умови прийому випускників сільських загальноосвітніх шкіл, що виявили бажання здобути фах учителя російської мови, на підготовчій відділенні педагогічних інститутів та університетів без наявного педагогічного стажу;

— про порядок скерування та пільгового прийому випускників восьмирічних та середніх шкіл до педагогічних навчальних закладів за рекомендацією рад і органів народної освіти.

Управління педагогічних навчальних закладів.

19. Запровадити за встановленим порядком, для осіб, що вступають до аспірантури, вступний іспит з російської мови й літератури, як також складання згодом іспиту з даного предмета в межах кандидатського мінімуму.

Управління педагогічних навчальних закладів.

20. Організувати, починаючи з 1984 року, підвищення кваліфікацій вчителів початкових клас та вчителів російської мови шкіл з українською, угорською, молдавською, польською мовами навчання на двомісячних курсах раз на три роки в інститутах удосконалення вчителів та на курсах підвищення кваліфікацій вчителів при педагогічних інститутах і університетах, а також голів районних (міських) методичних об'єднань учителів російської мови на місячних курсах раз на три роки при центральному ІУУ, а голів методичних об'єднань учителів початкових клас — при обласних (міських) ІУУ.

Забезпечити підвищення кваліфікацій вчителів за заявками союзних республік в інститутах удосконалення учителів і вищих навчальних закладах УРСР.

Управління кадрів, шкіл, пляново-фінансове управління, ЦІУУ, обласні відділи та Севастопільський міський відділ народної освіти, управління народної освіти м. Києва.

21. Розробити на 1 вересня 1983 року уточнений плян підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів усіх категорій на 1984 рік, визначивши конкретне місце та час курсової перепідготовки вчителів початкових класів і вчителів російської мови шкіл з неросійською мовою навчання, видати відповідний наказ.

Управління кадрів, шкіл, пляново-фінансове управління, управління педагогічних навчальних закладів.

22. Включити до пляну підвищення кваліфікацій педагогічних кадрів на 1984 рік курсову перепідготовку викладачів російської мови середніх профтехучилищ республіки при обласних (міських) ІУУ, узгодити кількість вихователів та місце їхньої перепідготовки з Державним комітетом профтехосвіти.

Управління кадрів.

23. Підготувати на 1 листопада 1984 року навчально-тематичні пляни підвищення кваліфікацій вчителів початкових класів і вчителів російської мови шкіл з неросійською мовою навчання на двомісячних курсах при обласних (міських) ІУУ, педінститутах, університетах.

Центральний ІУУ, НДІ педагогіки УРСР, управління шкіл.

24. Забезпечити в 1985-1986 роках будівництво та введення в дію за рахунок державних капіталовкладень навчальних корпусів і гуртожитків для слухачів інститутів удосконалення вчителів, згідно з додатком ч. 3.

Відділ капітального будівництва, обласні відділи народної освіти, Київське обласне управління народної освіти, інститути удосконалення вчителів.

25. Вжити додаткових заходів для широкого використання наявних можливостей морального заохочення педагогічних, методичних та керівних кадрів, що найбільше відзначилися в роботі по поліпшенню вивчення російської мови в школах республіки.

Управління кадрів, шкіл, обласні, районні, міські відділи народної освіти.

26. Передбачити в проектах бюджетів на 1984 та наступні роки потрібні асигнування:

— на підвищення (16%) ставок заробітної платні вчителів підготовчих і перших клас, які провадять зайняття з російської мови, вчителів російської мови й літератури ІХ-Х (ХІ) клас загальноосвітніх шкіл та шкіл-інтернатів, педагогічних училищ з неросійською мовою навчання, розташованих в сільських місцевостях та в селищах міського типу;

— на підвищення стипендіатських витрат у зв'язку з поширенням на студентів, що навчаються в педагогічних інститутах за фахом «Російська мова та література в національній школі» стипендіатського забезпечення, встановленого ухвалою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 16 жовтня 1971 року ч. 755 (постанова ЦК компартії України та Ради Міністрів УРСР від 14 грудня 1971 року ч. 552) для студентів юридичних інститутів.

Плянovo-фiнансове управління, обласні відділи народної освіти.

27. Внести на 1 вересня 1983 року пропозиції про запровадження штатних районних методичних кабінетів, які мали б школи та дитячі садки з молдавською, угорською мовами навчання, додаткові штатні одиниці методистів з російської мови та літератури.

Плянovo-фiнансове управління, управління шкіл, Закарпатський, Одеський і Чернігівський обласні відділи народної освіти.

28. Відкрити на 1 січня 1984 року в Центральному ІУУ катедру російської мови й літератури, доручивши їй керівництво всією системою підвищення кваліфікації педагогічних, методичних та керівних кадрів з питань вивчення російської мови й літератури в школах республіки.

ЦІУУ, управління кадрів, педагогічних навчальних закладів, пляново-фiнансове управління.

29. Підготувати до 1 жовтня 1983 року для вирішення в установленому порядку пропозиції про перебудову журналу «Русский язык и литература в школах УССР» в журнал «Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР» і збільшення періодичності випуску журналу з 6 на 12 чисел річно.

Посилити методичну й практичну скерованість журналу. Вести постійну рубрику, яка повідомляла б про досвід впровадження ефективних метод вивчання і навчання російської мови в навчальних закладах різних типів. Разом з відділами народної освіти й управліннями профтехосвіти провести роботу на місцях для збільшення

передплатників журналу.

Управління шкіл спільно з відповідними підвідділами Держкомвидаву УРСР, Держкомітету УРСР по профтехосвіті, відділи народної освіти.

30. Разом з видавництвом «Радянська школа» опрацювати до 1 жовтня 1983 року і вжити конкретних заходів для удосконалення змісту, піднесення ідейно-теоретичного й наукового рівня чинних підручників російської мови і методичних комплектів до них для шкіл з українською, молдавською і польською мовами навчання.

Підготувати до 1 листопада 1983 року пропозиції для Держкомвидаву УРСР для видання в 1985-1990 роках нових підручників російської мови для національних шкіл, ілюстрованих навчальних посібників, методичної літератури російською мовою, словників (орфографічні, пояснювальні, синонімів, фразеології та інші), художньої літератури російською мовою для учнів, студентів, учителів і викладачів педагогічних навчальних закладів з неросійською мовою навчання, враховуючи цілковите забезпечення потреб, а також для збільшення видань літератури російською мовою для дітей дошкільного віку.

Поповнити бібліотеки наукових закладів системи НДІ УРСР потрібною літературою. Разом з організаціями, які торгують книжками, виробити плани комплектування шкільних бібліотек, педагогічних навчальних закладів, інститутів удосконалення учителів, районних і міських методичних кабінетів потрібною науковою, методичною, політичною і художньою літературою російською мовою і забезпечити їхнє здійснення.

Управління шкіл, педагогічних навчальних закладів, дошкільного виховання, виховної роботи, НДІ педагогіки УРСР, відділи народної освіти.

31. Підготувати до 1 грудня 1983 року пропозицію Держкіно УРСР про випуск навчальних кінофільмів з російської мови та літератури.

Розробити до 1 травня 1984 року перспективний план на 1986-1990 роки видання звукових посібників російської мови для початкових і середніх класів шкіл з молдавською й угорською мовами навчання. Озвучити видані в 1981-1983 роках дитфільми з навчання російської мови в національній школі.

Забезпечити видання в 1985 році фонохрестоматій для усного курсу російської мови в підготовчих класах шкіл з молдавською і угорською мовами навчання»...

ПРИМУСОВЕ РОСІЙЦЕННЯ УКРАЇНИ

Фоторепродукція з «Літературної України», ч. 43, 1983 р., яка не приховує політики російщення: письменник-партієць Р.Братунь із групою українських робітників львівського об'єднання «Львівсільгоспмаш» — на тлі московського гасла

ДЕ ШУКАТИ ЗАХИСТУ?

«... З сумом дивлюся на сучасний стан речей на Україні. Якби воно було добре, якби я помилилася або діяла зі злого помислу. Аби було так, як голосить советська пропаганда. Але ж бо факти на кожному кроці колодами, на кожному випадку вилами під ребра, на кожному погляді — сіллю в очі. Беззахисність і безпомічність людини, цілих націй йдуть в одному потоці з такими явищами як безоглядна асиміляція національних меншостей, нівеляція культури, економічний визиск.

І де захисту шукати? Порятунку?

Але — «Проб'є дзвін — і люди підуть!»

Із заяви політв'язня Росії українки-мистця **Стефанії Шабатури**, 1980, 641610, Курганська область, Макушіно, Головна пошта, ССРСР

ЧАСТИНА ДРУГА

Іван Левадний

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В БОРОТЬБИ І ЖЕРТВИ ЦІЄЇ БОРОТЬБИ

*Помолимось за тих, кому на герць
Піти не вистачить снаги і сили,
За всіх отих, кого гірка, як смерть,
Недоля під ярмо важке схилила,
Хто чашу горя п'є, налиту вщерть,
Вславляючи життя своє немиле;
За тих співців, які за хліб і чай
Вспівують нам пекло, наче рай.
Бо може жереб їх з усіх найгірший:
Вони вславляють тиск чужих долонь,
На самоті ж їм груди дишать ширше:
Як ніч обвіє пахощами скронь,
Вони складають потай п'яні вірші,
Де плаче сонце... й кидають в огонь.
Не вчує світ: весна крізь ті канцони
Ридас так, що на душі холоне.*

**Юрій Клен,
поет-вісниківець**

1. НА СВІТАНКУ ІСТОРІЇ

Історична доля українського народу

Український нарід, один із найчисленніших і найпрацьовитіших народів Східньої Європи, споконвіку відомий своєю миролюбністю і природніми багатствами своєї землі, що і служило причиною постійних

зазіхань сусідів на його терени, пройшов довгий мученицький шлях свого розвитку, живучи недовгі періоди своїм власним державним життям, а здебільшого поневіряючись у чужинецькій займанщині.

Такий самий шлях пройшла і українська література, яка віддзеркалювала життя свого народу, його прагнення до самостійного державного існування, його радість, коли власна держава поставала, і це обумовлювало бурхливий розвиток усіх ділянок рідної економіки і національної культури.

А в довгі періоди втрати власної державности терпіла і культура, занепадала література, нищились її скарби, переслідувались письменники-патріоти.

Почалось це давно

Вже в перших десятиліттях по прийнятті християнства, коли митрополитами в силу різних обставин ставали греки, з їх боку була виразна тенденція обмежити вільний вислів думок автохтонних діячів. Вони намагалися встановити свою цензуру на церковну і світську писемність княжої держави, внести свої бажані корективи в основне джерело до найстаршої історії Русі-України «Повість временних літ», використати літературу в своїх інтересах.

На світанку виникнення староукраїнського письменства

Коли за рекомендацією князя Ярослава Мудрого київським митрополитом у 1051 році був обраний вперше українець, княжий капелян і перший український письменник Іларіон, хвилева відсутність чужинецького тиску мала велике позитивне значення.

Іларіон, як перший письменник українського роду, виступив з визначними творами: «Слово о законі і благодаті» та «Слово про князя Володимира». Висока освіта автора, його начитаність, велика талановитість, багатство образів, порівнянь, вміле користування формою риторичних питань і звертань характеризували творчість цього першого письменника християнських часів на Русі—Україні.

Але найкращою прикметою творчости, виявом національної свідомости Іларіона була любов до батьківщини, горда свідомість того, що він син руської землі, як це він підкреслював, говорячи про київських князів: «Не в невідомій землі володіли вони, а в руській, про яку знають та про яку чують на всіх кінцях світу».

Творчість ця не могла подобатись грекам, що прагнули своєї гегемонії, і вони постарались, щоб після Іларіона на митрополичому престолі в Києві знову запанували греки.

Повчальна доля Клима Смолятича

Щойно в 1147 році київський князь Ізяслав дав вказівки скликати собор єпископів до Києва та рекомендувати вибрати на цьому соборі митрополитом українця, місцевого ченця, книжника, філософа і письменника Клима Смолятича, що і було зроблено.

Але Візантія не хотіла втрачати своїх позицій на Русі. Вона інспірувала заколот серед київського духовництва проти особи Смолятича і втрутилась у політичну боротьбу між Ізяславом, князем Півдня і Юрієм Довгоруком, князем Півночі, засновником міста Москви, батьком майбутнього руйнівача Києва Андрія Боголюбського. В тій боротьбі завдяки грецькій підтримці переміг Юрій Довгорукий. До Києва прибув новий митрополит, грек Константин, і перевів суд, яким митрополита Клима Смолятича було усунуто, а по єпископах — учасниках собору, що обрали його, пропав і слід. Це рішення схвалив і виконав великий прихильник греків Юрій Довгорукий.

Своїми інтригами і втручанням у внутрішні справи княжої держави Візантія чимало утруднювала небажаний їй розвиток тогочасного письменства на Русі-Україні.

Варварство Андрія Боголюбського

Страшного погрому і спустошення зазнав Київ від військ сина Юрія Довгорукого, суздальського князя Андрія Боголюбського 8 березня 1169 року. Місто було піддано руйнуванню і грабуванню. Цінні церковні речі, ікони, утвар, рукописні книги, літературні пам'ятки, літописи вантажились на підводи і вивозились на північ. Письменницькі і образотворчі надбання Києва зазнали тяжких втрат.

2. ПЕРШІ МОСКОВСЬКІ УКАЗИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Зформована на північних землях із мішанини північно-слов'янських і угро-фінських племен Московщина всіляко намагалася обмежити українські впливи і противилась поширенню в своїх володіннях українських книжок, друкованих у Великому Князівстві Литовському, до складу якого входили на той час українські землі. Перебільшений релігійний фанатизм, віронетерпимість, відчуженість від західних держав і ворожість до їх культури обумовлювали таке поступування московських князів, а пізніше царів. •

Перший «указ» проти українського письменства видав у 1627 році московський патріарх Філарет, батько молодого царя Михаїла, що започаткував династію Романових на Московщині. Він заборонив поширювати на Московщині книги, друквані на українських землях, що належали тоді до Литви, і наказав, «чтобы впредь никто никаких книгъ литовския печати не покупалъ» («щоб надалі ніхто ніяких книжок литовського друку не купував»).

В 1627 році в Москві спалили «Учительное Євангеліє» Транквиліона-Ставровецького та інші твори цього автора, а «Катехизис» Лаврентія Зизанія Тустановського був надрукований тільки після досить цікавого диспуту з московськими виправителями тексту і в ґрунтовній переробці.

Московщина втручалася в українські, як і білоруські, справи вже й тоді, коли Україна і Білорусь формально входили до складу Литовсько-Руської держави.

Сумний вислід Переяславської Ради

Поступове московщення (російщення) України почалось після нещасливої Переяславської Ради 1654 року, впарі з поступовим обмеженням української автономії. Гоніння на українські книжки, видані поза межами Московщини, не припинялись.

Після Люблинської унії 1669 року, внаслідок якої східньоукраїнські землі опинилися під владою Польщі, почалось гоніння і на українські книжки, видані на польській землі.

В 1672 році вийшов новий указ про заборону таємно чи відкрито користуватись будь-якими книжками, видрукованими в Польщі або в Литві, і обов'язок здати всі такі видання місцевим органам влади: «Во всехъ местахъ всякихъ чиновъ людямъ учинить закъзъ крепкойъ съ большимъ покреплениемъ, чтобъ те люди польскіе и литовскіе печати книги никто у себя в домахъ втай или явно не держали, а приносили бы и отдавали бы воеводе» («У всіх місцевостях людям різних станів дати сильний наказ із міцним його підперттям, щоб ті люди польського і литовського друку книжок у себе вдома таємно чи відверто не тримали, а щоб приносили і віддавали воеводі»).

Політ «перелетних птахів» на північ

Одним із дальших трагічних наслідків нещасливої Переяславської угоди було віддання в 1685 році Київської Митрополії під зверхність московського патріарха, що спричинило велику еміграційну хвилю

українських вчених і письменників на північ, де відчувався великий брак культурних сил, отже були кращі можливості для великих заробітків. Це завдало важкого удару Україні, яка втрачала своїх кращих наукових працівників і письменників, що ставали на службу Московщині і сприяли розвитку її культури.

Серед тих, що першими переселились на північ, був Єпіфаній Славинецький, один з найбільших українських вчених ХУІІ століття, знавець клясичних мов, який у Московщині для неї, а не для своєї батьківщини зайнявся перекладами церковних книг, виправленням помилок, склав філологічний словник для вияснення малозрозумілих місць у Святому Письмі.

Данило (Дмитро) Тупталенко, вихідець з козацької родини на Київському Поліссі, який зібрав і опрацював збірку святих Четьї-Мінеї, написав ще інші твори: «Руно орошенное», збірник оповідань про чудо Пресвятої Богородиці в Чернігівському монастирі, літописи і драматичні твори, в 1701 році поїхав на Північ.

Феофан Прокопович, що розпочав свою літературну творчість одами і похвалами на честь гетьмана Мазепи, якому присвятив також історичну драму «Володимир», пізніше став виразним прислужником царя Петра, роблячи йому великі прислуги в реформаційній праці.

Такими «перелетними птахами» були також Стефан Яворський з Галичини, автор твору «Камінь віри» і білорус із Полоцьку Симеон Полоцький, автор збірок віршів, драм, теологічних і полемічних творів, які викликали гнів патріярха Іоакима.

Своєю працею на користь Московщині всі ці «перелетні птахи» робили велику кривду своїм рідним народам, збіднюючи Україну і сусідню Білорусь у культурному відношенні.

Наслідок Полтавської катастрофи

Поступове російщення України, що бере свої початки після Переяслава, особливо поширилось після невдалого для українців бою коло Полтави в 1709 році, після якого Україна потрапила в руки Москви.

У 1720 році вийшов указ царя Петра, «першого, що розпинав нашу Україну», як писав Шевченко, про заборону друку книжок українською мовою: «Знов книг ніяких не друкувати», а українські видання церковно-слов'янською мовою наказано зв'язувати з російськими виданнями з тим, «щоб не було ніякої різниці».

З другої половини ХУІІІ століття російську мову було запроваджено в діловодство українських консисторій і зобов'язано священників виголошувати проповіді церковно-слов'янською мовою, з російською вимовою. На прохання Києво-Печерської Лаври в 1767 році про дозвіл друкувати букварі для населення України в українській мові московський Священний Синод відповів негативно.

Російщення за Катерини ІІ

За часів Катерини, яка за словами великого Кобзаря «доконала вдову-сиротину» — Україну, після скасування гетьманщини і зруйнування Запорізької Січі новій Малоросійській колегії під проводом Петра Румянцева-Задунайського було вмінено в обов'язок провадити широку програму російщення України, встановлювати російську мову як обов'язкову в школах і як мову друкованих книг.

Наприкінці ХУІІІ століття на російську мову викладання переведена була Києво-Могилянська Академія.

Обмеження з метою усунення будь-яких українських впливів поширились навіть на церковну архітектуру. В 1800 році вийшов указ про заборону будувати церкви в українському стилі. Формально і практично Москва заборонила українське барокко в Україні, як будівельний стиль. Отже, російщення провадилося не лише в ділянці літератури. За Катерини ІІ з України вивозили на північ, у Московщину, найбільш талановиту молодь: співаків, музик, малярів — відривали їх від рідного ґрунту і привчали служити чужій культурі. Клясичним прикладом того може послужити талановитий український маляр Володимир Боровиковський (1757-1825) із Полтавщини, автор розписів українських церков і полотен на українську тематику, вивезений у Московщину, де він писав портрети осіб з царського двору. До речі, В.Боровиковський є автором образу Богоматері із Сином — чудотворної ікони на Алясці, де і досі Боровиковського вважають «російським мистцем»...

Мимо всіх перешкод — прийшов національний ренесанс

Наприкінці ХУІІІ століття почалось українське національне Відродження, що його попередила мандрівна діяльність славного філософа Григорія Сковороди.

«На віки пам'ятний в історії України рід 1798-й. Того року прилетіла перша ластівка українського національного відродження — невеличка книжка, од якої не тільки початок українського письменства рахуємо, а

й нову поворотку позначаємо в історії українського народу», — писав Сергій Єфремов — академік-літературознавець.

В 1798 році в Петербурзі було видруковано перше видання «Енеїди» Івана Котляревського, що знаменувало початок нової ери українського письменства. Котляревський у своїй «Енеїді» під перелицьованими образами героїв староримської поеми Вергілія вивів сучасну йому Україну, прославив її минуле, гетьмана Сагайдачного, Запорізьку Січ, наголосив обов'язок служити суспільству, громаді. У своїх драматичних творах, особливо в «Наталці Полтавці» він високо підніс людину в невідрадних обставинах кріпацького суспільства, її почуття, її право на вільний вибір своєї долі, її право на вільне кохання, прославив працьовитість, чесність, вірність у любові і дружбі, глибоку людяність.

Батько нової української літератури Іван Котляревський, разом з батьком нової української прози Григорієм Квіткою-Основ'яненком своїми творами започаткував селянську тематику в усій європейській літературі. Його «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» були створені в 1819 році, твори Квітки-Основ'яненка почали виходити з початку 30-их років, а «Французькі георгики» Жорж Занд: «Монні Роблін», «Мельхіор», «Жанна», «Франсуа з Шампані», «Маленька Фадетта» — стали появлятися від 1841 року; «Шварцвальдські сільські оповідання» Бертольда Ауербаха вийшли в 1843 році, «Нотатки мисливця» Івана Тургенєва в 1846 році, повісті Дмитрія Григоровича «Село» в 1846 і «Антін Горемика» в 1847 році.

Далі в українській літературі виступили Петро Гулак-Артемівський; байкар, поет-лірик повістяр Євген Гребінка, поетиромантики Левко Боровиковський і Амвросій Метлинський, збагачуючи українське письменство новими темами і жанрами. Літературна творчість набрала широкого розмаху.

Московське царство, яке від Петра I прийняло назву «Росія» (викрадаючи старовинну українську назву «Русь»), було занадто зайняте своїми війнами та завоюванням нових просторів, з чого — в культурному відношенні — скористувалася Україна.

Боротьба за права української мови

Поява «Енеїди» українською мовою викликала жваве обговорення з лінгвістичного боку і обумовила боротьбу за права української літературної мови. Під її впливом філолог Олексій Павловський склав перед 1805 роком і видав у 1818 році граматику, в якій дав перший опис живої української мови, з додатком цінного українсько-російського

словника на 1130 слів. На запитання російських філологів, чи варто зберігати різні говірки, яких у всякій мові є багато, чи пустити їх у непам'ять, він відповів, що треба не тільки зберігати, а й вивчати різні «говірки».

Павловський перший спробував обґрунтувати і практично застосувати фонетичні принципи українського правопису, унормувати українську літературну мову і цим поклав перші підвалини для наукового вивчення української мови.

Не наріччя, а окрема самостійна мова

Серед росіян противників української мови було багато. Вони нещадно критикували українську мову, вважали її діалектом, «наречієм» тощо.

На захист української літератури і мови виступив у 1834 році славіст, етнограф і поет Ізмаїл Срезневський. Він заявив: «Мова українська (або як бажано називати іншим малоросійська) є мова, а не наріччя». Вона має «надії на славу літературну». Посилаючись на творчість Сковороди, Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Гулака-Артемовського, Срезневський писав: «Чому повинні вони лишатись одні в досі дикій пустелі української літератури?» Він високо цинив українські народні пісні і думи, в яких «видно піітичний геній народу», вважав, що мова їх придатна і для створення літератури.

У своїй науковій розвідці «Погляд на пам'ятники української народньої словесности» Срезневський висловив думку, що українська мова є окремою самостійною мовою і не поступається чеській багатством висловів, польській у мальовничості, сербській у милозвучності.

Опонентів було багато

Проти української мови виступили шовіністи-великодержавники. Критик Ніколай Польовой висловлював нищівні погляди, писав у 1838 році: «Уявна малоросійська словесність просто анахронізм у нашому побуті».

В газеті «Северная пчела», органі монархіста Булгаріна, писали з презирством про українську літературу, а про мову, як про «мову черні».

Це викликало справедливе обурення відомих українських письменників. Григорій Квітка-Основ'яненко в листі до журналіста і видавця Андрія Краєвського писав: «Важко переконати десятки мільйонів людей, що на своїй мові говорять, пишуть, читають з

насолодою, важко людям, які не знають тієї мови, переконати їх самих, що вони не мають її». Своїми творами він доводив, що ця мова жива і придатна для літературної творчості.

На захист української мови вже в ранній час своєї поетичної діяльності виступив Тарас Шевченко, зокрема в присвяті до «Гайдамаків». Українську мову він геніяльно використав в інтересах боротьби народу, підніс уже тоді на небувалу височінь, утвердив як мову літературну.

Погромна кампанія Белінського

Проти розвитку молодшої української літератури виступив її справжній погромник Віссаріон Белінський. Людина російсько-фінського походження, уродженець міста Свеаборгу в Фінляндії, автор блюзнірської п'єси «Дмитрій Калінін», визнаної «ненормальною і ганьблячою університет» (за яку був виключений із Московського університету), він з лютою запеклістю накинувся на українських письменників, заперечував відрубність їх творчості від Росії, засуджував орієнтацію на культуру Заходу, громив романтичний напрямок.

В часі своєї діяльності в Москві (1835-1839 рр.) Белінський друкував обурливі статті проти творів українських письменників у газеті «Молва» і в журналі «Московский наблюдатель».

У рецензіях 1837-1839 років на твори Євгена Гребінки Белінський писав, що Гребінчине оповідання «Ось кому зозуля кувала» — це «не то пародія, не то невдале наслідування Гоголеві», а в іншому оповіданні «Так іноді люди одружуються» Гребінка «хоче бути другим Гоголем», але «двійняків не буває, і всякий повинен бути самим собою». В листі до письменника і журналіста Івана Панаєва 22 лютого 1839 року Белінський зневажливо висловлюється про Гребінку, ставлячи його серед подвійно жалюгідних літераторів.

Критикуючи повість «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, Белінський в 1839 році в рецензії на сторінках журналу «Московский наблюдатель» лаяв автора за слабу, на його думку, індивідуалізацію персонажів і моралізаторство, вважав, що позитивним є лише показ окремих сторін українського життя.

Пишучи 19 серпня 1839 року до видавця і журналіста Андрія Краєвського, Белінський гостро негативно зхарактеризував «Пана Халаявського» Квітки-Основ'яненка: «Це не творчість, а штучна робота», — безапеляційно заявив він.

У творах Квітки-Основ'яненка Белінський різко засуджував ідеалізацію патріархального українського побуту, прикрашення старовини, консервативне моралізаторство...

Коли Гребінка в 1839 році думав видавати «Літературні додатки» українською мовою до журналу «Отечественные записки», цьому перешкодила російська цензура, і він з зібраних матеріалів видав у 1841 році альманах «Ластівка». Передмову до нього «Так собі до земляків» і післямову «До побачення» піддав несамовитій критиці Белінський, обурений «сантиментально-ідилічними картинами сільського життя».

В роки співробітництва в журналі «Отечественные записки» (1839-1846) Белінський писав рецензії або висловлювався в інших статтях про твори українських письменників: Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Євгена Гребінки, Миколи Костомарова, Тараса Шевченка, Осипа Бодянського, Пантелеймона Куліша, даючи здебільшого гостро негативні оцінки.

20 квітня 1842 року він пише рецензію на шекспірівської сили поему «Гайдамаки» Тараса Шевченка, в якій безоглядно засуджує її як твір, позбавлений «простоти вислову і оповідання», сповнений «вигадками й замашками» і тому ніяк не народній. 30 квітня 1842 року цензура дозволила друкувати п'яте число «Отечественных записок» з цією рецензією, яка тоді вийшла у світ, викликаючи загальне обурення і справедливе засудження в українських читацьких колах.

Про Амвросія Метлинського, який разом з Левком Боровиковським започаткував романтизм в українській літературі, Белінський писав, рецензуючи працю Метлинського «Мова про справжнє значення поезії» (1843), що «в цій «Мові» можна знайти все, що завгодно, крім справжнього значення поезії».

Коли ще зовсім юний Яків Щоголів під час гімназіяльних студій вміщував в окремих книжках альманаху Івана Бецького «Молодик» (1843-1844) свої перші вірші, Белінський гостро скритикував цей альманах і дав віршам Щоголева сувору оцінку, яка так вразила молодого поета, що він спалив всі свої інші, ще не друковані твори і замовк на довгий час. Щойно 15 років згодом, в часі університетських студій, під впливом Метлинського, що розбудив у нього тугу за минулим Україною, Щоголів почав писати нові вірші, що появились в альманасі «Хата» Куліша в 1860 році, коли Белінський вже не жив.

Белінський, який вважався тоді чи не найпершим критиком у Росії, завдав значної шкоди українській літературі, що тепер замовчується совєтським (читай — російським) літературознавством.

Світла зірка в темряві окупації

Не краще становище було і в західній частині України, що перебувала практично під польською займанщиною. Селянство працювало на панщині, частина інтелігенції покинула рідну мову й переходила на польську, навіть проповіді в церквах українські священники виголошували польською мовою...

Але і там знайшлися молоді свіжі сили в обороні прав рідної культури, в тому й української мови. Заходами молодого студента-патріота Маркіяна Шашкевича і його друзів Якова Головацького та Івана Вагилевича, уродженців Галичини, вийшов у 1836 р. літературний альманах українською мовою «Русалка Дністрова». Показово, що альманах був опублікований в Угорщині (Мадярщині), бо польська цензура не дозволила на його друк. «Руська Трійця» багато прислужилася виданням того альманаху для національної свідомости українців на заході України, розвитку рідної літератури.

Сумна доля спіткала трьох друзів: Маркіян Шашкевич (1811-1843) передчасно помер у нужді, Я. Головацький згодом піддався впливові росіян і виїхав до них на службу, а І. Вагилевич перейшов до польського табору. Та залишився нарід — і його найперша, зрозуміла і близька «Русалка Дністрова».

3. КИРИЛО-МЕТОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО, ЙОГО РОЗГРОМ ТА КАРАННЯ ШЕВЧЕНКА

Кирило-Методіївське братство і його розгром

У січні 1846 року в Києві створилась політична організація Кирило-Методіївське братство, участь в якому взяли провідні культурні діячі України, вчені і письменники.

Ліберальні тенденції братства очолювали Микола Костомаров, Василь Білозерський, Пантелеймон Куліш, Опанас Маркович. Радикальними поглядами відзначались Микола Савич, Олександр Навроцький, Іван Посяда, Юрій Андрузький, Микола Гулак та інші.

Програмою братства було визволення всіх слов'янських народів, серед них і українського, від національного пригнічення, об'єднання їх у вільну федеративну республіку з парламентарним устроєм і надання кожному народові рівних прав і широкої автономії на засаді демократичних свобод і вільного національного розвитку, знесення станових привілеїв, скасування кріпацтва.

Ідеалом братчиків було створення української держави, яка мала б увійти до республіканської федерації слов'янських народів.

Ці тенденції були висловлені в «Книзі битія українського народу» Костомарова, «Статуті», «Правилах». Шевченко не був членом братства, але приходив на його зібрання, був носієм ідеї національного визволення.

За допомогою студента Олексія Петрова братство було розкрито, і всі його члени заарештовані. 17 (5) квітня 1847 року російським урядом був заарештований Шевченко.

Куліш, Костомаров і Білозерський одержали засуд на три роки заслання кожний, перший — в Тулу, другий — в Саратов, третій — в Петрозаводськ. Маркович був засланий до Орла, Андрузький — в Соловецький монастир, Навроцький — до Вятки, Посяда — до Казані.

Розправа з Шевченком

Гірше всіх дісталось Шевченкові. Участь його в братстві не була доведена, але головним обвинуваченням послужила збірка поезій «Три літа» і поема «Сон». «По бунтівливому духу і зухвалості, що виходять за всякі межі, його слід визнати одним із найбільших злочинців», — сказано в слідчому акті.

На допитах Шевченко тримався мужньо і сміливо. Йому поставили питання: «Якими випадками доведені ви були до такого нахабства, що писали найзухваліші вірші проти государя-імператора, і до такої невдячності, що крім величі священної особи монарха забули в ньому і в августійшій родині його особисто ваших добродійників, що так ніжно зробили під час викупу вас із кріпацтва?»

На це Шевченко відповів: «Бувши ще в Петербурзі, я чув скрізь брутальності і засудження на государя і уряд. Повернувшись на Україну, я почув ще більше і гірше між молодими і між старшими людьми; я побачив злидні і жакливе пригнічення селян поміщиками, посесорами і економами-шляхтичами і все це робилось і робиться іменем государя і уряду».

Російський уряд дістав нагоду розправитися з найбільшим українським поетом — демократом-революціонером-націоналістом.

З забороною писати і малювати...

В ухвалі III Відділу, оголошеній Шевченкові 30 квітня 1847 року, сказано: «Мистця Шевченка за творення бунтівливих і надзвичайно

зухвалих віршів, як наділеного міцною будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурзький окремих корпус із правом вислуги, доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього ніяким чином не могли виходити бунтівливі і пасквільні твори».

На цьому виписі цар власноручно дописав «Під найсуворіший нагляд, з заборонаю писати і малювати».

На Україні було наказано негайно конфіскувати всі твори Шевченка. Генерал Шпель спеціальним розпорядженням наказав: «Пасквільні і найбрутальніші твори Шевченка заборонити і вилучити з продажу». Він доручив також жандармським старшинам, щоб «вони зі свого боку стежили, особливо в Малоросії, найобережніше й непомітно».

22 червня 1847 року Шевченко прибув пішки з Оренбургу в Орськ, пройшовши 227 верст, а перед тим витерпів фельд'єгерську доставку з Петербургу до Оренбургу 2110 верст за 8 днів!

Шевченка одразу записали до 3 чоти 5 батальйону, одягли в солдатську шинелю, приставили до нього наглядача і піддали жакливій муштрі.

Зловтіха Белінського

Знаючи про муки великого українського поета, Белінський цілком схвалював цю розправу і в листах з жовтня і листопада 1847 року картав Шевченка та інших українських письменників, які своїми виступами «дратують уряд, роблять його підозрілим, готовим бачити заколот там, де рівно нічого нема, і викликають заходи, круті і загибельні для літератури і освіти».

У грудні 1847 року в листі до літературного критика і мемуариста Павла Анненкова в Париж Белінський писав:

«Віра може з Шевченка зробити мученика за волю. Та здоровий розум повинен бачити у Шевченкові осла, дурня і нікчемну людину, надто гіркого п'яницю, аматора горілки і хахлацького патріотизму. Той хахлацький радикал написав два пасквілі, один на Государя-Імператора, другий — на Государиню-Імператрицю... Коли цар прочитав пасквіль на царицю, спалахнув великим гнівом... Я не читав тих пасквілів, і ніхто з моїх знайомих його не читав (що, між іншим, не доводить, що вони зовсім погані, а тільки тривіальні і дурні), але я переконаний, що пасквіль на царицю обурливо гідкий. Шевченка вислано до Кавказу солдатом. Мені його не шкода: якби я був суддею, я зробив би не менше. Я почуваю особливу ворожнечу до таких лібералів. Вони вороги всякого успіху... Одна свиня з хахлацьких лібералів, якийсь

Кулеш (що за свиняче прізвище!) в журналі «Звєздочка», що його видає Ішімова для дітей, надрукував історію «Малоросії», де сказав, що «Малоросія» мусить або відірватись від Росії, або пропасти. Цензора Куторгу, що пропустив її, не читаючи, засадили у в'язницю. От що роблять ці скоти, безмізкі ліберальчики! Осоружні вони мені, ті хами! Що ж, барани ліберальничають в ім'я галушок і вареників із свинячим салом».

У цьому листі, що не потребує коментарів, Белінський якнайповніше розкрив своє становище до української літератури і Шевченка. Помилкою в листі було те, що Шевченка вислано на Кавказ, коли насправді він був висланий в Оренбурзький край.

Муки Шевченка на засланні

Великий Кобзар тяжко страждав, караючись у солдатській шинелі. Муштра не давалась йому. Він обурювався, не міг погодитись з тим, щоб стати «безсловесною твариною», якого виводять на майдан «на ганьбу і приниження».

«Важко, тяжко, неможливо заглушити в собі всяку людську гідність, стати на виструнку, слухати команду і рухатись, як бездушна машина»,— так переказував поет свої драматичні переживання.

«Караюсь, мучусь, але не каюсь»,— казав він, але не втрачав надії на Боже милосердя, на те, що все зміниться, і він ще побачить рідну землю:

*Чи не дасть Бог милосердний
Хоч на старість волі?
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому!
Там би мене привітали,
Зраділи б старому,
Там би я спочив хоч мало,
Молившись Богу.*

І поет звертається до Бога з гарячою молитвою-проханням про можливість побачити такий дорогий йому рідний край:

*Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою Вкраїну*

*Мої сльози, бо я, Боже,
Я за неї гину!*

Шевченко тяжко страждав від солдатської муштри і тужив за Україною, а позбавлення права писати і малювати ще більше додавало йому мук:

«Коли б я був ізверг, кровопивця, то і тоді для мене вдалішої кари не можна було вигадати, як заславши в окремий Оренбурзький корпус солдатом. І до всього цього мені ще заборонено малювати. Відібрати найшляхетнішу частину мого бідного існування! Трибунал під головуванням самого сатани не міг би вилонити такого холодного нелюдського вироку. А бездушні виконавці вироку виконали його з обурливою точністю. Август-поганин, засилаючи Назона до диких Готів, не заборонив йому писати і малювати. А християнин Н. заборонив мені те і друге. Обидва кати! Але один з них кат-християнин і християнин ХІХ століття» (Н. — Ніколай, себто цар Микола І).

4. НАДІЇ НА КРАЩЕ МАЙБУТНЄ І РОЗГРОМ НАДІЙ

Нові надії на краще майбутнє

Після Кримської війни і смерти царя Миколи, того Неудобозабуваного Тормоза, як назвав його Шевченко, в очікуванні заповіджуваних новим царем великих реформ серед українського громадянства зросли надії на відродження українського національного життя, приголомшеного внаслідок погрому Кирило-Методіївського братства і заслання всіх його провідних діячів.

У 1857 році закінчився термін Шевченкового заслання, а в українській літературі засяяла нова зірка — Марко Вовчок, що саме виступила з своїми «Народніми оповіданнями». В 1858 році приїхав до Нижнього Новгороду Тарас Шевченко і зустрівся з Кулішем і Костомаровим, що перебували в Петербурзі. Він привіз зі собою невгасиму віру в те, що Україна діждеться свого Вашингтона. Тоді вийшли і нові видання творів Котляревського і Квітки-Основ'яненка.

Почало підноситись національне життя на Україні. В Києві в 1859 році створюється перша українська недільна школа, в Полтаві влаштовуються народні читання, в Єлисаветграді організуються театральні вистави.

Щоправда, новий цар Олександр, хоч і надав амністію Шевченкові, але все ставився до нього з упередженням. Коли в середині 1860 року

артист-різьбяр Михайло Микешин, білорус за національністю, проєктуючи за урядовим замовленням пам'ятник «Тисячоліття Росії», подав цареві Олександрові список видатних осіб, яких, на його думку, треба увічнити на барельєфі пам'ятника, серед них Гоголя та Шевченка, у пояснювальному листі доводив потребу увічнити пам'ять їх обох, цар написав резолюцію: «Зображення Гоголя зберегти, а Шевченка, допущене довільно, виключити». Різьбярєві за його клопотання було «вказано... бути обережнішим».

Але царське ставлення до Шевченка не зменшувало слави Великого Кобзаря. Саме в тому ж 1860 році виходить третє видання «Кобзаря», також альманах «Хата» під редакцією Куліша з творами Шевченка, Гребінки і Марка Вовчка.

На початку 1861 року створюється перший український журнал «Основа» під редакцією Василя Білозерського, при близькій участі Костомарова і Куліша, де друкуються твори Шевченка, Марка Вовчка, Глібова, Руданського.

Смерть Тараса Шевченка, перевезення його труни з Петербургу в Україну, панахида 22 травня в Києві і похорон у Канєві над Дніпром сколихнули народні маси, викликали патріотичні почуття гарячої любови до свого поета-мученика і взагалі до рідного слова.

В Чернігові в 1861 році починає виходити тижневик «Чернігівський листок» за редакцією Леоніда Глібова, сповнений літературними і фольклорними творами. На сторінках тижневика підносяться питання про організацію і працю недільних шкіл, про освіту жінок, про видання шкільних підручників українською мовою.

Царський уряд покищо не противився ширенню української мови. Маніфест про скасування кріпаччини і «Положення» вселянській справі були з волі царя перекладені і на українську мову. Так само київський губернатор Гессе видавав свої звернення до мешканців в російській і українській мовах. У Катеринославі губернатор видав брошуру для селян з приводу реформи 19 лютого в українській мові. Газети «Губерніяльні відомості», що виходили в кожному губерніяльному місті, подавали багато матеріалів на українські теми. В Києві байки Глібова, призначені для народніх шкіл, були видані українською мовою державним коштом, хоча, фактично, то були українські фонди, присвоєвані окупантом.

Виступи за права української мови

Царський уряд поки що не реагував. А провідні педагоги Констянтин Ушинський і редактор журналу «Учитель» Микола Вессель обороняли думку, щоб виклади в школах на Україні відбувались українською мовою. Земський діяч в Олександрівському повіті на Катеринославщині, організатор земських шкіл, що були популярні на всю Росію, барон Микола Корф уважав, що до вивчення російської мови треба доходити через українську мову.

За виклади українською мовою в народніх школах висловлювались педагогічні ради всіх гімназій Київської навчальної округи, де в цьому напрямі були вже зроблені певні заходи. Проти запровадження народньої мови у шкільництві не заперечував і міністер народньої освіти Олександр Головнін. Очевидно, він вважав це справою «місцевого значення», або ж зрозумів, що ніякими «указами» не можна стримати розвитку української культури, зокрема літератури.

Польське повстання — сигнал до розправи і з українцями

З початком польського визвольного повстання 1863 року розвиток українського національного життя занепокоїв царський уряд. Під впливом тривожних статей в російській реакційній пресі з безпідставними обвинуваченнями в адрес українських кіл у зв'язках з польськими повстанцями на українське життя впали урядові репресії.

Навіть ще до того, наприкінці 1862 року, «Основа» перестала виходити, а з 1863 року «Чернігівський листок» був закритий.

Чорні діла Валуєва

Душителем українського національного руху виступив граф Валуєв (1814-1890) — реакційний російський державний діяч, консерватор і монархіст. Свою урядову кар'єру започаткував він у 1853 році як курляндський губернатор. У 1855 році він подав великому князеві Константинові та іншим сановникам доповідну нотатку «Дума росіянина», в якій піддав удаваній критиці бюрократичну систему влади Російської імперії та висунув різні пропозиції щодо її виправлення і завдяки цьому був висунутий на визначні державні посади в період готування реформ. Під час розробки Селянської реформи в редакційних комісіях Валуєв виявився прихильником інтересів власників селян — кріпосників і в 1861 році став міністром внутрішніх справ. В його діяльності яскраво позначився страх перед можливою революцією,

намагання запобігти її методами залякування населення, поліційного терору, насильства, дрібних поступок. За 6 років свого керування міністерством внутрішніх справ він став відомий своїми переслідуваннями преси і жорстокими репресіями проти національних меншин. У період підготовки і проведення Селянської реформи Валусєв уперто боронив дворянські привілеї і домагався обмеження прав і самостійности земельних установ. У 1863 році під тиском опозиції він висунув проєкт удаваної конституції, що фактично зберігала необмежене самодержавство. Проєкт його передбачав щорічне скликання законодорадчого з'їзду державних виборних або призначуваних царем осіб, що підлягали б Державній Раді. Двічі пропонований цей проєкт, щоправда, ніколи не був здійснений.

Прелюдія до народобивчого документу

Між тим, український національний рух в обличчі польського повстання ставав усе більш загрозливим для державної цілості Росії, як про це писала монархічна преса.

Реакційний російський публіцист Михайло Катков у передовій статті газети «Московські відомості», редактором якої він був, 21 червня 1863 року писав, що 2-3 роки тому несподівано розбурхалось українофільство. Винні в цьому, на його думку, польські публіцисти без огляду на те, чи вони українці, чи поляки: «З'явилися нові Кирили та Методії з дивовижними абетками на світ Божий, був пущений пух якоїсь вигаданої малоросійської мови. Почали з'являтися книжки на нововигаданій малоросійській мові»...

«Україна ніколи не мала окремої історії, ніколи не була окремою державою,— писав Катков,— український нарід є... частина лише, але істинна!.. російського народу, без якої він не може лишатись тим, чим він є... Малоросійської мови ніколи не було і, не дивлячись на всі зусилля українофілів, досі не існує». Свою статтю Катков закінчує твердженням, що при бажанні, звичайно, можна вигадати і якусь малоросійську мову, «як можна вигадати особливу мову навіть Костромської або Рязанської говірки».

Своєю статтею Михайло Катков проклав шлях для циркуляра Валусєва. Місяцем пізніше 18 (30) липня 1863 року вийшов Валусєвський циркуляр.

«Не було, нема і бути не може»...

Спираючись на ці і подібні статті, Валусєв упарі з працею над проєктом конституції підготував і розіслав 18 (30) липня 1863 року

таємний циркуляр, в якому зробив з української мови та літератури польську інтригу і наказав цензорам не пропускати будь-яких популярних творів українською мовою для народного читання.

«Давно вже йдуть суперечки в нашій пресі про можливість існування самостійної малоросійської літератури»,— розпочав свій циркуляр Валуєв і далі, полемізуючи проти самостійности української мови і письменства, послався на якусь неозначену «більшість малоросіян» і заявив, що нібито «вони досить ґрунтовно доводять, що ніякої особливої малоросійської мови не було, нема і бути не може, і що наріччя, що його вживає простолюддя, є та сама російська мова, тільки зіпсована впливами на неї Польщі; що загальноросійська мова так само зрозуміла для малоросів, як і великоросів, і навіть далеко зрозуміліша, ніж тепер створювана для них деякими малоросами, особливо поляками, так звана українська мова».

Згадуючи сепаратизм і скаргу київської цензури «на систематичний вплив видань на малоросійському наріччі», особливо на переклад Євангелія Пилипа Морачевського, Валуєв наказував цензурним комітетам: «щоб до друку дозволялись тільки такі твори на цій мові, які не належать до галузі вишуканої літератури, перепустки ж книг на малоросійській мові як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначуваних для початкового читання народу зупинити».

Поруч з адміністративними заходами були вжиті й інші міроприємства.

І липня 1864 року почала виходити в Києві реакційна російська газета «Києвлянин», яку її редактор, крайній монархіст Віталій Шульгин, розпочав словами: «Цей край російський, російський, російський». Газета пропагувала єдину-неділиму Росію і заперечувала будь-яку національну відмінність українського народу.

В 1866 році в Києві було створено Міську Публічну Бібліотеку, яка за своєю діяльністю і тематикою книжок перетворилась у розсадник російщення і цареславства.

Жодної української книги протягом цілого року!

Все було передбачене. В 1866 році вийшла особлива інструкція для цензурних комітетів з заборonoю давати до друку популярну літературу на українській мові й наказано брати на попередній розгляд всі українські видання, не зважаючи на число друкованих аркушів. Такий захід мотивувався тим, що всі українські книги видаються «не без свого роду тенденцій». Було також заборонено друкувати матеріали з

української етнографії в «Губерніяльних відомостях», яких перед тим містилося дуже багато по різних губерніях України. У висліді всіх цих терористичних заходів протягом 1866 року в Російській імперії не вийшло жодної книги українською мовою!

У вирі протиукраїнської кампанії

Впарі з урядовими репресіями, розпалилась шалена протиукраїнська кампанія російського громадянства, яке, перестрашене польським повстанням і, вказуючи на громадянську війну в Америці між Північчю і Півднем, доводило, що в українському русі корениться подібна небезпека для цілоти Росії. Проти України знов виступив реакційний публіцист Катков, що перед тим своїми статтями промостив дорогу для циркуляру Валуєва.

Московська преса зчинила несамовитий галас про удавані зв'язки українців з польськими повстанцями. Тим часом польська шляхта називала українців «гайдамаками» і доносила на них російській адміністрації. З обох боків — московського і польського — висувались проти українців всілякі дивовижні обвинувачення. Почались закриття недільних шкіл. Національно-культурне життя на підвласній Росії Україні завмерло. Видавничий центр перенісся до Галичини, що належала до Австрії і туди не досягали ці варварські заходи.

Заслання письменників і культурних діячів

Почалась розправа з українськими культурними діячами, оскарженими «за діяльну участь у створенні гуртків для збудження під приводом товариств грамотности незадоволення народу до уряду з метою відокремлення Малоросії».

Олександр Кониський, поет, автор вірша-молитви «Боже Великий Єдиний» за активну участь у громадській праці, закладання недільних шкіл на Полтавщині та складання підручників для народньої освіти був засланий до Вологди, а далі — Тотьми, де пробув три роки і через хворобу одержав дозвіл виїхати закордон.

Павло Чубинський, поет, що склав вірш «Ще не вмерла Україна», за українофільство був висланий на сім років до Архангельську над Білим морем під нагляд поліції.

Петро Єфименко, історик, дослідник звичаєвого права, етнограф, співробітник журналу «Основа» і «Чернігівського листка» за участь в українському русі був засланий в Архангельську губернію.

Пантелеймон Куліш та всі інші, яких не торкнулись репресії, відійшли від активної праці і замовкли.

З наступом реакції і закриттям «Чернігівського листка» його видавець і редактор, поет-байкар Леонід Глібов, запідозрений у неблагонадійності, був звільнений з посади вчителя гімназії, взятий під нагляд поліції і висланий з Чернігова та довгий час позбавлений можливості десь працювати і лише через два роки одержав дозвіл повернутися до Чернігова.

Письменник Анатоль Свидницький, автор повісти «Люборацькі», який заснував у Миргороді недільну школу, влаштував літературні вечори, де читались твори Шевченка, був одним із фундаторів міської бібліотеки, своєю діяльністю також викликав підозру у неблагонадійності, змушений був припинити працю і переїхати до Козельця на Чернігівщині на посаду дрібного акцизного урядовця, де помер від виснаження у великій нужді.

5. ЕМСЬКИЙ УКАЗ

Як фенікс із попелу...

На початку 70-х років національно-культурне життя на Україні почало знов активізуватись. У Києві поширив свою діяльність Південно-Західній Відділ Російського Географічного Товариства, навколо якого згуртувались визначні українські науковці, письменники і музики. Вони збирали багато матеріалів з історії, філології, етнографії і обробляли відповідно до нових наукових методів.

У ділянці мовознавства працював Олександр Потебня, видатний лінгвіст, фольклорист, літературознавець, автор визначних праць з філософії мови, історичної фонетики східно-слов'янських мов, етимології і слов'янської історичної синтакси.

Поруч Потебні на мовному полі діяв Кость Михальчук, основоположник української наукової діалектології, який поділив українські говірки на три великі групи: північні, південно-західні і новіші південно-східні, з дальшим визначенням вужчих груп.

Як дослідник Павло Чубинський, щойно перед тим відбувши семилітнє заслання в Архангельську, був керівником етнографічної експедиції на українських землях і багатство зроблених під час подорожей нотаток використав у сімох томах своїх «Трудів», даючи високоцінний матеріал для істориків і етнографів.

Володимир Антонович розробляв різні питання внутрішнього ладу на українських землях в історичному аспекті, писав про розвиток церков, міст, висвітлював історію козаччини і народний гайдамацький рух.

Михайло Драгоманів склав збірку народніх переказів і, разом з Антоновичем — збірку історичних пісень. Панас Мирний — збірку казок.

Микола Зібер, визначний економіст і соціолог, за дорученням Південно-Західнього Відділу склав програму для статистично-економічних дослідів.

Активною працею відзначався Олександр Русов — статистик, етнограф, фолкльорист.

Композитор Микола Лисенко оприлюднив репертуар славетного кобзаря Остапа Вересая.

В літературі виступили: Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Михайло Старицький. Зароджувався український театр, творцями якого були клясики української драматургії Михайло Старицький, Марко Кропивницький, Іван Тобілевич.

Каїнова робота Юзефовича

Піднесення українського національного життя знов привертає увагу царського уряду. Горезвісний Михайло Юзефович, колишній удаваний приятель Костомарова, якого пізніше видав жандармам, а в 60-х роках поновно загравав з українцями і останньо був помічником куратора Київської шкільної округи, у 1874 році подав «довідну записку» на Південно-Західній Відділ. Він доносив на його окремих членів, на Драгоманова, здогадних українських сепаратистів, які — за його твердженням — працюють для створення «вільної України у формі республіки з гетьманом у проводі» і на цілий український рух, який, як запевняв Юзефович, «є ніщо інше, як спроба, якою маскується найчистіший соціалізм або, вірніше, найчистіша демагогія».

У пошуках джерел українського сепаратизму

Почалось таємне слідство, увагу якого особливо привернуло «предвзяте» розповсюдження книжок, які дарма що хоч і «дозволені до друку цензурою і за змістом не мають антиурядового характеру», але небезпечні тим, що написані українською мовою.

За наказом царя в 1875 році скликано «особливу нараду», щоб обміркувати українську небезпеку. Туди ввійшли міністри граф

Дмитрій Толстой і Тимашев, шеф жандармів Потапов і ініціатор усієї метушні таємний радник Юзефович.

На підставі розгляду доносу Юзефовича нарада прийшла до висновків, що «вся літературна діяльність так званих українофілів повинна бути віднесена до прихованого тільки благовидними формами посягательства на державну єдність і цілість Росії» і що «центр цієї злочинної діяльності знаходиться у даний час у Києві».

Комісія ствердила, що «допустити окрему літературу на простонародному українському говорі, це те саме, що покласти тривку підвалину для переконання, в можливості відділення хоч би і в далекому майбутньому України від Росії»; вона визнала за необхідне розв'язати Київський Відділ і піддати репресіям його членів, співробітників та всіх активних українських діячів.

Висновки наради повезли до царя Олександра II, який у цей час відпочивав у німецькому місті Бад-Емсі, і там був майстрований указ, що його підписав цар, так зв. «Емський» указ.

Грім з Бад-Емсу

Цей людиноненависницький документ зловісно провіщав:

«Государ Імператор у 18 (30) день минулого травня найвище повеліти соізволив:

1) Не допускати ввезення в межі Імперії без особливого на те дозволу Головного Правління у справах друку будь-яких книг і брошур, видаваних за кордоном на малоруському наріччі;

2) Друкування і видавання в Імперії оригінальних творів і перекладів на тому самому наріччі заборонити за винятком лише: а) історичних документів і пам'яток та б) творів вишуканої словесности, але з тим, щоб при друкуванні історичних пам'ятників безумовно зберігався правопис оригіналів; а у творах вишуканої словесности не було допущено ніяких відступів від загально прийнятого російського правопису, і щоб дозвіл на друкування творів вишуканої словесности давався не інакше, як по розгляді рукописів у Головному Правлінні у справах друку;

3) Заборонити також різні сценічні вистави і читання на малоруському наріччі, а рівно і друкування на такому ж текстів до музичних нот».

Так було заборонено все — письменство, театр, пісні, виклади рідною мовою багатомільйонового народу.

Указ унеможливив будь-яке українське національно-культурне життя. Південно-Західній Відділ Географічного Товариства був закритий, його етнографічні збірки конфісковані. Закрито прихильну до українців газету «Київський Телеграф». Драгоманова позбавили катедри в Київському університеті, і він виїхав за кордон. Усунуто також з Київського університету професора Миколу Зібера.

Протест із трибуни світового форуму

Протестаційна акція проти варварської заборони української літератури поширилась далеко поза межі України і Росії.

Один із перших українців за кордонами царської імперії Драгоманов виступив з полум'яним протестом проти Емського указу, і його голос прозвучав на всю Європу як заклик до передових прогресивних діячів Заходу. Драгоманов написав французькою мовою брошуру «Українська література, заборонена російським урядом».

Брошура являла собою своєрідний нарис історії України і історії української літератури від найдавніших часів до Шевченка і Костомарова. Дошевченкову літературу, як і творчість Шевченка, Драгоманов схарактеризував як передову літературу, як оригінальну, як таку, що не поступається перед іншими слов'янськими літературами. Значне місце в брошурі відвів Драгоманов аналізі творів Шевченка. Наголосив він, що Шевченко — «син народу в повному розумінні цього слова», і що «більш, ніж хто інший, він заслуговує на титул народного поета». Як писав тоді Драгоманов, у Шевченка є «ціла серія ліричних поезій, з яких кожна — сльоза, зронена на руїнах землі української, яка підпала деспотизмові як своїх, так і чужих панів, це зідхання з грудей народолоубства, що оплакує виснажливу боротьбу, часом і даремну, це заклик до деспотів і панів схаменутись і з'єднатися з народом».

Цю брошуру Драгоманов видрукував у Женеві й, подолавши значні труднощі, особисто привіз її до Парижу на Міжнародний Літературний Конгрес, що відбувся в 1878 році. Автор вручив свою брошуру президентові Конгресу, поетові світової слави Вікторові Гюго, віце-президентові Іванові Тургенєву і ще іншим учасникам Конгресу.

У своїй громовій промові-протесті проти російського свавілля Драгоманов переказав основні думки своєї брошури і відкрив всесвропейському форумові факт існування досі для багатьох учасників Конгресу майже невідомої української літератури і її переслідування російським урядом.

Письменники не склали зброї

Ніхто з українських культурних діячів під впливом Емського указу не опустив рук, не припинив своєї праці. Одні, як Драгоманов чи Зібер, виїхали за кордон і там ширили свою діяльність. Ті, що залишились, писали вдома і надсилали написане до Галичини. Старицький творив соціально-побутову драму «Не судилось», Кропивницький продовжував працю над п'єсою «Доки сонце зійде, роса очі виїсть». Не залишав своєї музичної творчості Лисенко. Ніщинський працював над «Вечорницями». У вигляді протесту проти заборони рідного слова Лисенко і Старицький виступили в Києві на концерті з виконанням українських пісень, текст яких був перекладений на французьку мову.

Нечуй-Левицький у 1878 році видрукував у львівському журналі «Правда» свою велику статтю «Сьогочасне літературне прямування», в якій дав широкий огляд розвитку української літератури та гостро засудив Пушкіна, творчість якого, за словами Нечуя-Левицького, мала руйнуючий вплив на українське письменство.

Українські діячі не втрачали надії. Минуло п'ять років, і указ, у частині щодо театру, був фактично скасований. На прохання українських театральних діячів Григорія Ашкаренка і Марка Кропивницького про дозвіл ставити п'єси українською мовою російський міністер внутрішніх справ граф Лорис-Меліков у 1881 році дозволив ставити в один вечір, поруч з російськими — також і українські п'єси.

Перша після заборони українського театру вистава — «Наталка Полтавка» відбулась 18 (6) грудня 1881 року у Кременчузі й пройшла з величезним успіхом. Далі український театр поїхав до Харкова, а на початку наступного 1882 року — до Києва, маючи скрізь захоплене сприйняття глядачів, так що київські вистави перетворились на тріумф українського театру, на велику українську національну маніфестацію. Все це викликало несамовиту лютю російських великодержавних кіл і їх висулжників. У статті «Гастролі трупи Кропивницького в Києві» реакційна газета «Киевлянин» в ч. 29, 1882 року писала: «Приклонники малоросійських п'єс не обмежувались оваціями, влаштовуваними далеко не за заслугами малоросійській трупі. Рев, стогін, кидання на сцену капелюхів, навіть плащів... — все це створює неприємне враження на безстороннього глядача».

Переслідування українського театру на рідних землях не припинялись. Мимо дозволу згори, київський генерал-губернатор Олександр Дрентельн у 1883 році своєю владою заборонив українські

вистави у своєму генерал-губернаторстві — Київській, Волинській і Подільській губерніях і заявив: «Ніяких Кропивницьких і Заньковецьких не підпушу на гарматний постріл до Києва».

На запити, чому українські вистави дозволені в Петербурзі і в Москві, але заборонені в Києві, він відповів: «Там це тільки театр, а тут це політика».

Щойно коли в 1888 році Дрентельн помер і на його місце став граф Ігнатієв, пощастило здобути дозвіл на українські постанови в Києві в 1893 році.

Переслідування діячів літератури

Жорстоке переслідування українських письменників не припинялось. Панас Мирний, живучи в Полтаві, таємно від поліції писав свій роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні» і вислав його до Женєви, де його видрукував Драгоманів. Поліція шукала, але не могла знайти таємничого письменника, не підозріваючи, що ним є скромний, ні в чому не запідозрений полтавський бухгалтер. «Панас Мирний» — псевдонім сучасного талановитого малоруського белетриста, що старанно ховає своє прізвище», — писав Енциклопедичний Словник Брокгауза і Ефрона в 19 томі, виданому в Петербурзі в 1896 році.

Гоніння приневолювали письменників залишати рідний край.

Михайло Старицький мусів виїздити за кордон під закидом участі в студентських організаціях і в протиурядовому визвольному русі. Він зміг повернутись у 1880 році, але весь час терпів утиски царської цензури, яка заборонила його драму «У темряві» та цілий ряд інших творів, змусила внести зміни в історичну драму «Богдан Хмельницький» (1897) і дописати апотеозу «Переяславська Рада» — з вихваланням Росії.

Марко Кропивницький за свою любов до театру потрапив до списку неблагонадійних. Драма «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (1881) з майстерним зображенням сільського побуту і негативного впливу міста була заборонена. Драматург переробив її і під назвою «Нерівня» подав до цензури, але дозволу не одержав, знову переробив і в лютому 1900 року твір був дозволений, а в серпні того самого року знов заборонений. Видруковано його щойно в 1903 році. Так через лютування цензури ця талановита драма понад 20 років не могла побачити світу та і після друкування не раз забронялась. Драма «Глитай або ж павук» (1882) тричі забронялась цензурою за тенденцію показати цілковите, майже безвихідне безправ'я селян. Під тиском цензури автор змушений був злагодити окремі місця. Заборонена була і драма «Дві сім'ї».

Івана Тобілевича в 1883 році було звільнено з роботи за політичну неблагонадійність і взято під постійний нагляд поліції. Пізніше, під час гастролів театру в Ростові-на-Дону, драматург був заарештований і два роки перебував на засланні в Новочеркаську, а три роки — на рідному хуторі Надія поблизу Єлисаветграда. В умовах поліцейського нагляду доводилось йому писати свої твори. П'єсу «Понад Дніпром» заборонила цензура.

Іван Манджура був виключений з Харківського ветеринарного інституту за неблагонадійність і перебував під наглядом поліції та, знесилений переслідуваннями уряду, помер у злиднях від виснаження.

Поет Павло Грабовський 4 грудня 1882 року був заарештований, виключений з Харківської семінарії і висланий на село під нагляд поліції. Влітку 1886 року був знов заарештований за протиурядову діяльність і висланий на 5 років у Балаганський округ Іркутської губернії. У серпні 1889 року втретє заарештований і ув'язнений в Іркутській тюрмі за протест проти розправи з політичними засланцями в Якутську. Після трьох з половиною років тюрми Грабовський був засланий до Вілюйська, на початку 1897 року переведений до Якутська. Суворий північний клімат зруйнував його здоров'я. У вересні 1889 року він переїхав до Тобольська з підірваним здоров'ям і в 1902 році помер.

Михайло Коцюбинський за участь у національному русі був у 1882 році заарештований, а після звільнення взятий під постійний догляд поліції. На квартирі його у Вінниці роблять обшук, заносять до списку неблагонадійних. Спроба знайти працю в Чернігівському земстві була безуспішна, бо він вважався небезпечним. Поліція і місцева влада Чернігова переслідують його, усувають з «Просвіти», головою якої він був. Коцюбинський зазнав репресій навіть посмертно. Поліція заборонила виголошувати промови на його могилі. Хорові семінаристів не дозволили співати на похороні письменника. Поліцаймайстер заборонив нести перед труною вінки. Про ці насильства навіть над покійним говорили в Державній Думі.

Серед архівних документів поліції зберігається справа Київського губерніяльного жандармського управління «Про осіб, що знаходяться під особливим наглядом поліції». В тому списку є і Леся Українка.

Степан Васильченко з перших днів учителювання потрапив до числа неблагонадійних. За протести проти зневаги над українською мовою і виступи за це проти місцевої влади він неодноразово зазнавав переслідувань, був під постійним наглядом поліції, і його не раз звільняли з посад, часто переводячи зі школи в школу.

6. В ОБОРОНІ ПРАВДИ

Заклик до всього вільного світу

Восени 1896 року цар Микола II з метою зміцнення французько-російської дружби відвідав Францію. В урядових урочистостях на честь царя у Версалі взяло участь багато видатних французьких письменників і мистців. Це викликало велике невдоволення і осуд серед прогресивного громадянства України. Обурення було тим більше, що славослов'я цареві ніяк не в'язалось з республіканськими традиціями Франції, і на Україні ще далі діяв руйніницький Емський указ про заборону українського слова.

Як виразниця думок передового громадянства, Леся Українка пише і таємно пересилає закордон адресовану французьким письменникам свою анонімну «Маленьку поему в прозі, адресовану поетам і артистам, що мають честь привітати імператорське російське подружжя у Версалі». Цей твір носив назву «Голос однієї російської ув'язненої». Поетеса просила надрукувати його анонімно в якомусь французькому журналі. Цей твір був справжнім апелем до всього вільного світу устами поетеси поневоленого народу, яка на своїй рідній землі духовно почувалась справді як ув'язнена.

«Великі імена і гучні голоси! Їхня слава лунає цілим світом!.. Зрозуміло, слабенький спів однієї невільниці не матиме змоги привернути увагу цих величних півбогів, увінчаних лавровими та трояндовими вінками. Але ми не такі, бідні ув'язнені поети, ми призвичаїлися до пісень без відгуку, до нездійснених прохань, до даремних проклять, до безутішних сліз, до приглушених стогонів. Можна все угнітити, за винятком голосу душі -- він дасть себе почути і в дикій пустелі, і серед натовпу, і навіть перед царями! І чоло, що ніколи не зазнало лаврів, не менш горде, не менш чисте, воно не потребує лаврів, щоб приховати якесь безчестя! І голос, що ніколи не збуджував луни в золоті, не менш вільний, не менш щирий; він не потребує славетних тлумачів, щоб бути добре зрозумілим.

Дозвольте ж нам співати! Пісні -- це ж єдине наше добре, бо все можна угнітити, за винятком голосу душі.

Ганьба лицемірній лірі, улесливі струни якої наповняли акордами залі Версалю! Ганьба чаклуванню зрадливої німфи, яка з хаосу віків викликала морок. Ганьба вільним поетам, які перед чужинцем дзвенять ланками своїх добровільно накладених кайданів. Неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна. Ганьба вам, актори, коли ви

блюзнірськими вустами вимовляє велике ім'я Мольєра, який колись уїдлигим глумом підточував жахливого велетня, що його створив для Франції небіжчик король-сонце. Привид цього короля, такий блідий напередодні, почервонів від радощів, наслуховавшись ваших пісень у місті Парижі, цьому місті-царевбивці, кожний камінь якого кричить: «Геть тиранію!» Горе старовинним містам, яких заплісніле каміння, іржаві ліхтарі та тісні площі є великими промовцями і не вміють мовчати...

Добрі французи, заведіть нашого царя подалі від цього міста привидів до Шальону, до Тріянону, все однаково куди, але подалі, бо тут, у кімнатах Антуанетти і Людовика кошмари можуть порушити його відпочинок після такого тріумфу, після таких жертв, що устигали дорого його колесниці цезаря, яка проїздила по мертвих.

Чи даремно після вашої сполошної «Марсельези» співано найсумніший приспів: «Боже, царя храни!»

Добре ж будуйте міст, що мусить з'єднувати народи, хай буде він не менш міцний, ніж старовинні царські мости в Парижі і Москві. Вони ж добре витримали невгамовний танець позбавленого кайданів натовпу, підбуреного ненавистю, освітленого пожежами. Подбайте ж, щоб ваш міст не завалився незабаром під час одного з цих великих народніх балів, воєн чи революцій, цих блискучих маскарадів.

Великі поети, великі артисти, яка прекрасна маска прикриватиме ваші знамениті обличчя під час цих великих свят? Який саме буде ваш костюм, якого віку, якого стилю, що вас прославить під час тих «шалених днів»? Що ж до нас, таких невідомих, незнаних тепер, яких великі цього світу не зволють навіть помічати, ми підемо без масок в ті страшні дні, бо залізні маски не можуть змінитися на лицемірний оксамит.

Чи ви знаєте, славетні побратими, що таке убожество країни, якою ви називаєте такою великою? Це ж ваше улюблене слово, це бідне слово «велич», смак до величного природжений французам. Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не висилаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злочинство, лицемірство, тиранія без кінця, і всі ці великі нещастя величезні, колосальні, грандіозні. Наші царі перевищили царів єгипетських своєю схильністю до масивного. Їхні піраміди високі і дуже міцні. Ваша Бастилія була ніщо в порівнянні з ними. Приходьте ж, великі поети, великі артисти, подивитися на велич наших бастильських фортець, зійдіть з естрад, здійміть ваші котурни і огляньте нашу прекрасну в'язницю. Не бійтесь, побратими, в'язниця поетів, що люблять волю, батьківщину і народ, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона

простора, і її славне ім'я — Росія. Поет може там мешкати, навіть у безпеці, позбавившись тільки імені і позбавившись усього.

Живіть собі спокійно, побратими, прославлені вашими великими іменами. А ти, французька музо, вибач співачці-невільниці, позбавленій імені. Все таки я менше тебе зневажила своєю убогою прозою, ніж твої вільні друзі в своїх прекрасних щасливих віршах.

Осінь, 1896 року

Ув'язнена»

Ніби у відповідь на відомого листа талановитої і непокірної Лесі Українки, київський інженер Микола Міхновський написав у 1900 році невелику розміром, але могутню думкою і вірою брошуру під заг. «Самостійна Україна». У ній він заявив про право українського народу на власну державу, мову, культуру. «Україна — для українців!» — такий був його клич. Ця праця не могла з'явитися друком на Наддніпрянщині, і тому її негайно перевезено на Захід, у Львів, де вона того ж 1900-го року вийшла друком, а потім кур'єри тасмно перевозили її на східні українські землі. Праця інж. М. Міхновського була — після національно-революційних кличів Шевченка і «Книги битія українського народу» — першим документом зростаючого українського творчого націоналізму.

Демонстрація на відкритті пам'ятника Котляревському

На велику національно-політичну демонстрацію перетворилось урочисте відкриття пам'ятника-погруддя Іванові Котляревському 12 вересня 1903 року в Полтаві, встановленого за добровільні пожертви українських патріотів і всіх шанувальників рідного слова.

На свято відкриття пам'ятника з'їхався увесь цвіт української літератури: Михайло Коцюбинський, Олена Пчілка, Леся Українка, Борис Грінченко, Іван Тобілевич, Олександр Олесь. Був також композитор Микола Лисенко. Прибули й гості з Галичини, був серед них письменник Василь Стефаник, проф. Студинський, депутат австрійського парламенту Юліян Романчук. Свято набуло яскраво виявленого соборного характеру.

Місцева адміністрація дозволила читати привітання в українській мові лише делегатам з Галичини, які, як австрійські піддані, не знали російської мови, а представникам з різних кінців Наддніпрянської України було заборонено промовляти по-українському. Це викликало велике обурення серед учасників свята. Вони демонстративно відмовились читати свої привіти по-російському й подерли їх,

протестуючи проти цієї свавільної заборони, а письменниця Олена Пчілка, нехтуючи урядовим наказом, виступила з промовою в українській мові й гостро засуджувала урядові утиски та переслідування рідної мови.

Коцюбинський виголосив промову, в якій відзначив високі заслуги Котляревського перед українською літературою.

Обурені заборonoю промовляти українською мовою, учасники свята залишили офіційне відкриття пам'ятника і ввечері влаштували своє свято в тісному українському колі «з нашими промовами і в сміливому піднесеному настрої», як згадували присутні.

«Мріє, не зрадь!..»

У революції 1905 року, що розгорталась під гаслом запровадження демократичних свобод у Росії і надання землі селянству, українці, як і інші поневолені народи, взяли діяльну участь, вимагаючи теж прав на національне самовизначення.

Селяни стихійно повставали, відбирали поміщицькі землі і ділили їх між собою. Серед моряків Чорноморської флотії, котрі були переважно українцями, створилась таємна організація «Кобзар», що проіснувала до 1918 року. Влітку 1905 року вибухло повстання українських моряків на панцернику «Потьомкін», підтримане екіпажами інших кораблів. У жовтні повстали моряки на крейсері «Очаків». 1 грудня 1905 року спалахнуло повстання саперів-українців у Києві.

Революцію захоплено зустріли українські письменники, вбачаючи в ній наближення здійснення заповітної мрії про визволення батьківщини.

«Мріє, не зрадь!» — закликала Леся Українка.

Тих, що встали «битись і боротись за красу мети», вітав і оспівував Олесь.

З-за Збруча пильно спостерігав події над Дніпром Іван Франко і під їх впливом проймався ідеями волюнтаризму та писав свою поему «Мойсей».

Боротьба українського народу принесла скасування ненависного указу 1876 року про заборону українського слова. Почала творитись українська преса. Першим з'явився часопис «Хлібороб» братів Шереметів у Лубнах, далі «Рідний край» у Полтаві.

Газету «Рада» в Києві заснував Євген Чикаленко при активній участі історика літератури Сергія Єфремова. Почали виходити тижневики «Маяк», «Слово», «Село», «Засів», «Рілля», «Наша Кооперація»,

«Комашня» і місячники «Літературно-Науковий Вісник», «Українська хата», «Дзвін», «Світло», «Сяйво», «Вісник культури і життя». В газетах стали масово друкуватись літературні твори: вірші, оповідання, новелі.

В університетах деякі професори як Микола Сумцов і Михайло Грушевський почали викладати українською мовою.

Скликана навесні 1906 року Перша Дума мала 40 депутатів-українців, які створили свою парламентарну групу під проводом Іллі Шрага, депутата з Чернігова.

Не обійшлося і без урядових репресій. В 1907 році під час виборів до Другої Думи поліція заарештувала Лесю Українку і Миколу Лисенка, а, випустивши, — взяла під особливий нагляд.

Друга Дума мала вже 47 українців, які випускали свій орган «Рідна справа». Головним гаслом українських представників у Думі була національна автономія України. Вони підготували законопроект про місцеве самоврядування, про запровадження української мови в школах і церквах, також про земельну справу і охорону праці.

По всій Україні ширилась національно-культурна праця, закладались «Просвіти» і нові видавництва, творились українські національні клуби. Громадянство і студентство вимагали створення кафедр українознавства в університетах Києва, Харкова і Одеси. Широку діяльність у народній освіті розгортає Борис Грінченко і його дружина Марія.

Спад визвольної боротьби, поразка революції і як наслідок — столипінська реакція, зміна виборчого закону, що обмежила участь українців у Третій і Четвертій Думі, призвели до зменшення національно-культурної праці на Україні, а слідом за тим почався наступ на все українське життя.

Репресій зазнали і діячі літератури. Письменник Архип Тесленко, який брав участь у революційному русі, в жовтні 1906 року був заарештований і після двох років тюрми висланий до Вятської губернії, звідки повернувся в 1909 році з підірваним здоров'ям і помер два роки пізніше у віці 29 років.

Інший письменник, Степан Васильченко, за участь у визвольній боротьбі 1905 року був заарештований і звільнений у 1908 році з забороною вчителювати.

Боротьба за встановлення пам'ятника Шевченкові в Києві

Під враженням бурхливих революційних подій і ширенням українського визвольного руху Київська Дума ухвалила в 1905 році

відзначити близьке століття з дня народження Тараса Шевченка і створила думський комітет для збудування пам'ятника поетові.

Кампанія за спорудження пам'ятника одразу прийняла всенародній характер, почались збірки коштів на цю ціль. Це, як і слід було сподіватись, викликало лютю усіх великодержавних елементів Києва, які почали всіляко протидіяти побудові пам'ятника. Київський губернатор Трепов запитав комітет по збудуванню пам'ятника Шевченкові в Києві, чи має цей комітет дозвіл уряду приймати пожертви. Зі свого боку градоначальник Одеси, де теж провадились збірки на пам'ятник, вимагав вказати, де власне в «Урядовому віснику» надруковано такий дозвіл.

Чим ширшого громадянського розголосу набувала справа побудови пам'ятника, тим запеклішими ставали напади місцевих київських російсько-монархічних кіл, царських урядовців, чорносотенних журналістів і політичних діячів – реакційних депутатів Державної Думи.

Але mimo всіх перешкод комітетові вдалось домогтись дозволу на збір коштів і організацію конкурсу на проєкт ам'ятника Шевченкові в Києві. Організацією конкурсу зайнявся спеціальний Об'єднаний комітет, в ініціативну групу якого ввійшли Михайло Коцюбинський, Микола Лисенко, Борис Грінченко та інші визначні діячі української культури.

У вересні 1909 року Об'єднаний комітет проголосив Перший Міжнародний конкурс на проєкт пам'ятника Шевченкові в Києві. До складу журі були запрошені також геніяльний мистець Ілля Рєпін і різьбяр Леонід Позен, який проєктував пам'ятник Котляревському в Полтаві.

15 травня 1910 року під головуванням Позена журі розглянуло 64 проєкти. Характеристично, що для конкурсу на пам'ятник цареві Олександрові II, що рівночасно проходив у Києві, надійшло лише 20 проєктів. Це перелякало царські урядові установи, і вони напружили свої сили, щоб провалити конкурс на пам'ятник Шевченкові. Голова київського Клубу російських націоналістів А.Савенко вмістив у реакційній газеті «Киевлянин» статтю, в якій писав, що під плащикоми побудови пам'ятника Шевченкові відбувається політична демонстрація. Під тиском усіх великодержавних сил Перший конкурс був провалений. Але справа не завмерла.

До журі Другого конкурсу були запрошені мистці Василь Кричевський, Сергій Васильківський, Фотій Красицький, Іван Їжакевич, Іван Труш, Опанас Сластіон, письменник Михайло Коцюбинський,

композитор Микола Лисенко, вчений Микола Біляшевський. Жюрі 15 лютого 1911 року під головуванням Сластіона розглянула 46 конкурсних проєктів і ухвалило першої премії нікому не давати, а другу надати різьбярєві Федору Балавенському. Об'єднаний комітет схвалив проєкт Балавенського з деякими переробками.

Великодержавники в столиці України підняли знову страшенний галас. Щоб перешкодити побудові пам'ятника або принаймні заховати його десь у куток, далі від людних місць, попечитель Київської учбової округи звернувся до губернатора Трепова з проханням не встановлювати пам'ятника Шевченкові на Михайлівській площі, як це було раніше вирішено. Член Клубу російських націоналістів С.Алексєєв у заяві до комітету клубу закликав не потурати тим, які зазіхають на визначні місця Києва, прагнути встановити пам'ятник людині, що «конче ненавиділа державний устрій і жила однією думкою — швидше діждатись його зруйнування».

У висліді одностайного спротиву монархістів місце, раніше призначене для пам'ятника Шевченкові на Михайлівській площі, було надано для пам'ятника княгині Ользі, а для пам'ятника Шевченкові відвели інше місце, на розі Великої Васильківської, Караваєвської і Пушкінської вулиць, у неохайному, захаращеному тоді закутку.

У зв'язку зі зміною місця проєкт Балавенського, зроблений фронтально, однобічно, потребував ґрунтовної переробки відповідно до нового місця, відкритого з усіх боків. Цим скористувались усі вороги встановлення пам'ятника, зганьбили конкурсні проєкти і унеможливили будову.

Проте, Об'єднаний комітет не припиняв діяльності, і у грудні 1912 року відбувся Третій Міжнародний конкурс на проєкт пам'ятника Шевченкові в Києві, на який надійшло 37 проєктів, з яких жюрі, на жаль, не змогло затвердити ні одного через невідповідність їх вимогам конкурсу.

Чергова невдача не розчарувала членів Об'єднаного комітету, і він у травні 1913 року проголосує Четвертий конкурс, персонально запрошуючи низку визначних українських і чужинецьких мистців взяти в ньому участь.

У лютому 1914 року жюрі розглянуло 11 проєктів, що надійшли на цей конкурс, і більшістю голосів схвалило проєкт італійського скульптора Антоніо Шіортіно. Він на початку травня 1914 року закінчив деяку переробку проєкту за вказівками комітету та подав його на розгляд. Цей проєкт був схвалений, і скульпторові доручили всі постаті

на пам'ятнику виконати з темної бронзи, а постамент — з сірого італійського граніту. За півтора року пам'ятник мав бути закінчений у Римі і привезений до Києва. Але незабаром почалась Перша світова війна, Об'єднаний комітет перестав існувати, на українське життя впали урядові репресії, і справа побудови пам'ятника закінчилась нічим завдяки одчайдушному спротиву російських великодержавних елементів.

Спроба поставити пам'ятник Шевченкові у Харкові

Були намагання українського громадянства поставити пам'ятник Шевченкові в Харкові, з нагоди 50-ліття смерти поета, а потім — у 1914 році з нагоди століття народження. Але ні один плян не був здійснений подібно як у Києві через спротив усіх ворогів української справи.

«Ні, я жива! Я буду вічно жити!»

Похорон Лесі Українки в Києві, в серпні 1913 року перетворився на величну політичну демонстрацію проти урядових переслідувань української літератури і мови.

Бажаючи не допустити небезпечних промов і виявів незадоволення, поліція намагалась заборонити вступ на Байкове кладовище масам людей, що прийшли віддати останню пошану покійній великій поетесі. Поліцаї пропустили родичів Лесі Українки та кількох прибувчих гостей і зробили спробу зачинити браму, але натовп прорвався. Поліція заборонила співи і промови над труною, однак цих розпоряджень ніхто не слухав. Були промови з висловленням гніву і обурення проти урядових репресій. Поліція вкінці викликала кінний загін.

Навіть і після своєї смерти Леся Українка була страшна гнобителям свого народу. Стверджувались її слова:

Ні, я жива! Я буду вічно жити!

Я в серці маю те, що не вмирає.

7. У ЧАС БУРЕВІЮ

Коли заговорили гармати

З вибухом Першої світової війни почався новий погром української культури.

З серпня 1914 року було припинено газету «Рада», яка давала свої сторінки для широкого висвітлення українського життя, містила твори літератури. Видавці і співробітники «Ради» у слізному проханні «Його

зверхності панові командуючому військами Київської Військової Округи» писали: «Відчуваючи, що нинішній відповідальний момент вимагає від нас задоволення потреб наших читачів у спокійному і регулярному ознайомленні з подіями, маємо честь покійніше просити Вашу Зверхність дозволити продовжувати видавати газету «Рада», припиненої 21 липня (3 серпня) цього року». На цьому проханні генерал Бухольц згори написав: «Не дозволяю. Хай краще не просять».

Слідом за «Радою» було припинено всю українську пресу, не виключаючи і наукові органи. Такі слова, як «Україна», «український» зникли навіть у російських часописах. Конфісковувались книги, видані ще за мирних часів.

У завойованій росіянами Галичині йшло безоглядне нищення всіх здобутків української культури. Палили українські книжки у Ставропігії, руйнували бібліотеки читальні «Просвіти».

На заслання опинився львівський митрополит Андрей Шептицький. До Казані заслани Михайла Грушевського.

Українці дістали широку можливість «побрати практичну лекцію того, як то наші літературні пам'ятки пропадали в старину, в X-XVIII століттях, та зрозуміти, чому копії деяких наших пам'яток заховались на далекій півночі, а в нас і сліду по собі не лишили. Адже торки, хозари, берендії, печеніги, татари, турки і всякі інші племена, що перевалювались через нашу етнографічну територію, не могли оказувати більше зрозуміння для нашої культури від теперішнього христолобивого воїнства», писав вчений-етнограф Володимир Гнатюк.

«Кров'ю обкнало серце в українців, коли доходили сюди жахливі звістки про те, що діється в Галичині, і тим більше почувалась несила щось подіяти, чимось допомогти під цей проклятий час, коли над усім запанувала гармата», гірко визнавав Сергій Єфремов.

Здається, з українським питанням вже покінчено...

Від січня 1915 року було відновлено дію указу 1876 року про заборону українського слова і зачинено всі українські видання в межах Київської Військової Округи. Зберігся лише часопис «Рідний край», який пощастило відстояти його видавниці Олені Пчіллі, але і він змушений був перейти на російський правопис.

Мало доброго було і поза межами Київської військової Округи, хоч тамдіяли і не такі жорстокі розпорядження. Щойно створений в 1915 році в Одесі літературний місячник «Основа» за редакцією Андрія

Ніковського припинився на третій книжці. Були закриті й харківські газети: «Слово», що виходило легально під редакцією В. Винниченка та Ю. Сірого і «Гасло», що його редагував В. Коряк.

А в Галичині тривало далі нищення всіх пам'ятників української культури. Те, що десятиліттями зберігав і плекав нарід на землі короля Данила, охороняючи в умовах цісарської влади від неприхильности поляків, палилось і руйнувалось без усякого жалю.

«Здається, з українським питанням вже покінчено. Полякам мають бути признані їх права, а для українців і жидів має бути тільки російська мова і культура»,— сказав намісник Галичини граф Георгій Бобринський під час свого тріумфального приїзду до Росії після здобуття росіянами Перемишля.

Російський вандалізм у Галичині став предметом уваги навіть у Державній Думі:

«Ми відпихнули від себе рідний нам український нарід і затьмарили ясне обличчя великої визвольної війни»,— говорив лідер конституційно-демократичної партії Павло Мілюков на сесії Думи, скликаній 1 серпня 1915 року, у першу річницю війни.

Вона прийшла, як мрія довгожданна

Револуція 1917 року, що її започаткувало в день Шевченкових роковин збройне повстання українських полків у тодішній російській столиці Петрограді, призвела до повалення самодержавства і відкрила раніше поневоленням неросійським народам шлях до самовизначення і усамостійнення, а Україні, Вірменії, Грузії та ін. — до відновлення своєї історичної державности.

Україна вступила на шлях власного державного будівництва. Револуцію захоплено зустрів увесь нарід і привітали провідні діячі літератури.

Олесь бачив у ній перемогу Правди і писав:

*Радійте, співайте пісні голосні,
Квітками завітчуйте чола ясні,
Ридайте і смійтесь в сльозах солов'ї,
Стрічайте воскреслі надії свої.*

*Минули навіки дні чорних негод —
Живе Україна! І вільний народ,
Як з попелу фенікс, ожив і злетів
І зорями зміряв простори степів.*

*О, Боже, без меж Милосердя Твоє!
І правда, о, Боже, на світі ще є,
Не дарма нам снилась вона уночі,
Не дарма ми гини, до неї йдучи.*

Григорій Чупринка на весь голос **виспівував славу відродженій українській державі:**

*Слава Україні,
Любій Отчині
Слава довіку однині.
Єдність і згода,
Правда й свобода —
Доля найкраща народу.*

*Гніву владики
Край наш великий
Знати не буде во віки.*

*Люд роботящий,
Всюду трудящий
Знатиме роки найкращі!*

*Право і зброю
Ми за собою
Масм, щоб стати до бою.*

Черкасенко вітав Україну з її державним відродженням:

*Україно-Мати, кат сконав!
Не даром бились ми за волю,
Бо кат сконав
Тобі на щастя і на долю!*

На Універсал 22 січня 1918 року Тичина відгукнувся урочистою одою і своєю славнозвісною поемою «Золотий гомін»:

*Над Кисвом золотий гомін,
І голуби, і сонце!
Внизу —
Дніпро торкає струни.*

*Предки.
Предки встали з могил;
Пішли по місту.
Предки жертву сонцю приносять —*

*І того золотий гомін.
Ах, той гомін!..
За ним не чути, що друг твій каже.
Від нього грози пролітають над містом, плачуть,—
Бо їх не помічають.
Золотий гомін!..*

З перших днів волі відновляється закрита в 1914 році українська преса: газета «Рада» під новою назвою: «Нова Рада», також «Народня Воля», що містять багато віршів, нарисів, оповідань, присвячених величі подій, що розгортаються навколо. Починає знову виходити «Літературно-Науковий Вісник», з'являються нові видання: «Шлях», «Книгар», альманахи, що були виразом думок і уподобань окремих груп письменників. Творці літератури знаходять новий патос та надхнення для творчості і мають де друкувати свої твори.

Жертви боротьби за волю

В буряні роки визвольних змагань чимало письменників взяло в них чинну участь. Вояком-добровольцем Першого козацького полку імені гетьмана Богдана Хмельницького виступив поет Григорій Чупринка.

Боротьба принесла багато втрат. У лютому 1918 року під час гарматного обстрілу Києва військом Михайла Муравйова та Юрія Коцюбинського згорів запалений артилерійськими стрільнями будинок Михайла Грушевського, і там загинула безліч високоцінних документів, паперів, історичних і літературних пам'яток.

Війна коштувала багато жертв і в людях. Молодий письменник Андрій Заливчий, член Центральної Ради, котрий брав участь у повстанні проти німців і гетьмана, загинув у Чернігові в 1918 році, залишаючи посмертні автобіографічні новелі «З літературного дитинства».

У часі свого короткого панування в Києві денікінська влада розстріляла кількох українських письменників, серед них 19-літнього Василя Чумака, автора віршів, виданих уже посмертно у збірниках «Заспів» (Київ, 1920, два видання), «Революція» (Харків, 1920), «Червоний заспів» (Чернігів, 1921).

Разом з ним був розстріляний Гнат Михайличенко, діяч лівого крила боротьбістів і їх представник у Центральній Раді, автор поезій у прозі, новель «Повія», «Тюрма», «Дівча» і великого твору «Блакитний роман». Тоді також був розстріляний письменник Євген Григоров.

Письменники-емігранти

У висліді незадовільного скінчення визвольних змагань залишили українські землі: Михайло Грушевський, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко, Володимир Самійленко, Володимир Винниченко, Микола Вороний, Микола Садовський (знаний теж на літературному полі своїми інсценізаціями творів письменства і перекладами з літератури), Модест Левицький, Микита Шаповал. З них Грушевський, Самійленко, Вороний і Садовський пізніше повернулись на Україну.

З молодших діячів на еміграцію вийшли поет Євген Маланюк, письменник-есеїст і редактор «Літературно-Наукового Вісника» д-р Дмитро Донцов, харківський композитор Павло Печеніга-Углицький, світової слави диригент Олександр Кошиць та ін. діячі української культури і носії української національно-визвольної думки.

Велика творча активність письменників — як відгомін недавньої державности

Перші роки по скінченні визвольних змагань позначились великою творчою активізацією українських письменників, творенням різноманітних літературних угруповань, поділом за формальною ознакою, що було відгомонам недавньої державности батьківщини.

Активно працювали символісти: Яків Савченко, автор збірок «Поезії» і «Земля», Олекса Слісаренко, знаний своєю збіркою «На березі Кастальському», Микола Терещенко, якому належало багато поетичних збірок, Євген Плужник, поезії якого виводили збірки «Дні» і «Рання осінь», Володимир Ярошенко з його збірками «Світотінь» і «Луни», Тодось Осьмачка, що мав збірку «Круча».

Представниками футуризму виступали: Михайло Семенко (збірки «Прелюди» і «Пер коня»), Гео Шкурупій («Психотези», «Барабан», «Жарини слів»), Кость Буревій.

Неоклясики Павло Филипович зі збірками «Земля і вітер» та «Простір», Микола Зеров — творець антології римської поезії і збірки «Камена»; Михайло Драй-Хмара, Максим Рильський і Юрій Клен-Бурггардт вражали красою і витонченістю поетичних творів.

Неоромантиками виявили себе Микола Бажан і Юрій Яновський, які в ранньому періоді своєї творчості також не поклонялися московсько-більшевицькому божку.

На полі оповідання і повісті працювали: Григорій Косинка, Михайло Івченко, Валеріян Підмогильний, Володимир Гжицький, Борис Антоненко-Давидович, Іван Ле (Мойся), Андрій Головка, Петро

Панч, Іван Микитенко, що пізніше перейшов до драматургії, Микола Хвильовий (Фітільов). Тематика їх творчості була яскрава і різноманітна. У своїх збірках оповідань «Шуми весняні», «Імлистою рікою», «Горіли степи» Івченко відзначається ліричним підходом до змісту і його романтичним розкриттям. Підмогильний у своїх оповіданнях дає реалістично-побутові образи навколишнього життя. Головка в збірці оповідань «Можу», романі «Бур'ян» і повісті «Мати» описує дореволюційне і сучасне йому село.

Усі ці автори не лише писали українською мовою, а й кожний по-своєму старався збагачувати і удосконалювати мову свого народу.

8. УКРАЇНІЗАЦІЯ І Ї РОЗГРОМ

Початок українізації

У перших повоєнних роках панівний режим, не почувачись ще міцно в Україні, не перешкоджав творчості українських письменників і частково навіть сприяв розвитку української мови.

На підставі постанови XII з'їзду Російської комуністичної партії (большевиків) Рада Народніх Комісарів Советської України видала 27 липня 1923 року декрет, яким почато українізацію шкіл, виховних і культурно-освітніх установ, а постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народніх Комісарів 1-го серпня 1923 року — про українізацію державного апарату. У цьому декреті наголошено потребу зосередити увагу держави на поширення української мови, з огляду на фактичну перевагу російської мови. Вказувалося вжити для усунення цієї нерівності низку практичних заходів, які, додержуючись рівноправності мов усіх національностей на українській території, мусять забезпечити українській мові місце, відповідне чисельності та питомій вазі українського народу на території УССР.

Діяльність Грушевського

На початку 1924 року, повіривши большевицьким обіцянкам, повернувся з-за кордону акад. Михайло Грушевський. Спочатку він розвинув важливу працю: відновив при Всеукраїнській Академії Наук діяльність історичної секції, організував низку академічних комісій для дослідження української історії і фолкльору, очолив керівництво підготовкою нових кадрів істориків при науково-дослідній кафедрі історії України, започаткував знову в 1924 році вихід журналу «Україна» і став його редактором. Цей журнал виходив шість років, до 1930 року, і перетворився на потужний орган українознавства, хоча журнал був увесь час начебто засекречений — його було важко дістати...

Грушевський редагував теж науковий збірник історичної секції, збірку «За сто літ», продовжував свою багатолітню працю над історією України-Руси та історією української літератури. Зі зміною політики партії згодом, коли Москва зміцнила свої позиції в Україні — уся ця цінна праця була припинена і знівечена.

Розгортання українізації

В 1925 році українську пресу було українізовано. Центральні газети — столичний «Комуніст» у Харкові і «Пролетарську правду» в Києві з 20 червня 1925 року почали видавати на українській мові.

З 3-го жовтня 1925 року Державний Оперовий театр у Харкові, а з 1-го жовтня 1926 року Оперові театри у Києві й Одесі перейшли на українську мову. Всі написи у фільмах тоді ще німої кінематографії в обов'язковому порядку перекладались на українську мову.

У школах викладання провадилось українською мовою. Певна кількість шкіл зберігалась для національних меншостей — росіян, жидів з викладами на їх мовах і збереженням як обов'язкового предмету української мови і літератури.

Для службовців державних установ була організована мережа курсів українізації. Ці курси мали в обов'язковому порядку відвідувати всі урядовці, які не знали або недостатньо володіли українською мовою. Тих, що не відвідували навчання або виявляли малі успіхи в опануванні української мови, подекуди навіть звільняли з роботи в державних установах.

Українське шкільництво запровадили також по місцевостях, густо заселених українцями, землі яких адміністративно не входили до складу України — Кубань, Курщина, Вороніжчина, а також Зелений Клин на Далекому Сході СРСР. Українізації сприяв тодішній народний комісар освіти України Олександр Шумський та його наступник Микола Скрипник. Обое були членами комуністичної партії, і обох їх згодом обвинуватили в «національному ухилі».

Москва спершу не перечила українізації в УССР, бо не мала сили протиставитися могутньому гонови українського народу до власної культури і розвитку рідної мови. Крім того, московський центр наказав публікувати багато політичної літератури — тільки і виключно в марксо-ленінсько-сталінському дусі в перекладах на українську мову, щоб і таким шляхом перевиховувати українців. Українське село не знало російської мови, і тому партійна пропаганда чужою йому, російською — фактично окупаційною, мовою не давала ніяких вислідів.

До вершин світової культури

Палким борцем за чітке визначення національного обличчя української літератури, за її визволення з-під гніту московського тиску виступив з початку 20-тих років письменник Микола Хвильовий (справжнє прізвище Фітільов), талановитий у різноманітних галузях як поет, повістяр, памфлетист і публіцист.

Захоплений большевицькими «народолюбними» революційними гаслами в перших роках революції, він сам служив навіть у кривавій ЧеКа на Богодухівщині, розпочав свою літературну творчість з поезій «Молодість», поеми «Електричний вік». Хвильовий був першим, хто вголос відкріся Української Народньої Республіки, називаючи українську державу у формі УНР «жовтоблакиттям».

«Я такий же романтик, як і ти»,— каже Хвильовий сонцю, милується навколішньою працею, співучасником якої він є на підприємстві, радіє, що в такт загального виробничого піднесення можуть бренті звуки його пісні:

*Я із жовтоблакиття перший
На фабричний димар зліз,
Журавлиних пісень моїх верші
По цехах розставлю скрізь.*

В 1923 році Хвильовий видав збірку ліричних імпресіоністичних прозових творів «Сині етюди», пізніше низку новель: «Я», «Синій листопад», «Санаторійна зона», «Мати», «Завулок».

У цих творах він, вихваляючи чекістів — наважився висунути вимогу культурної самостійності України, підніс проблему «боротьби з психологічним поневоленням», закликав боротись проти «малоросійської відсталости», а згодом вказував, що більшовицька революція виродилась і замість омріяної загірньої комуни наступило лише люте і безглузде пригноблення і доводить це у своїм памфлетах «Свиня» і «На глухім шляху».

У своїх полемічних працях «Думки проти течії» і «Камо грядеші» Хвильовий розглядає шлях майбутнього розвитку України та її нової літератури. Він рішуче виступає проти «Просвіти», яку помилково вважав символом провінційної обмежености, проти «масовізму», що його пропагували письменники з угруповання «Плуг» та інших подібних організацій, обороняв засаду цілковитої незалежности української духовности, для чого нова література повинна йти власним шляхом «геть від Москви» і орієнтуватись на «психологічну Європу», ставив Україну на чолі «азіятського ренесансу». «Отже гряде могутній

азіятський репесане у мистецтві, і його предтечами є ми, «олімпейці», — писав Хвильовий.

Він наголошував, що мистецтво має організовувати і вести за собою маси, а не йти поруч їх: «Справжні мистці як мистці завжди попереджали свою клясу і ніколи не йшли з нею врівні. Інша, вибачте за вираз, теорія не тільки профанує пролетарське мистецтво, але і становить глибоко консервативний чинник у розвитку суспільства».

Замішання навколо виступу Хвильового

Навколо питань, що їх висунув Хвильовий, розгорнулася широка дискусія. Сміливі, далекойдучі, небезпечні для партії думки розчарованого в комунізмі письменника викликали гостру оцінку Сталіна, який у квітні 1926 року, в листі до тогочасного секретаря ЦК КП(б)У Лазаря Кагановича назвав Хвильового прихильником реставрації буржуазної влади.

У червні 1926 року вийшли «Тези ЦК КП(б)У про підсумки українізації», в яких дано огляд переходу урядових і культурно-освітніх установ на українську мову і вказано на ухил, що його речником виступив Хвильовий.

Московсько-більшевицький окупант стежив за розвитком подій в Україні.

Вільна Академія Пролетарської Літератури

В 1926 році Хвильовий створює нову письменницьку організацію «Вільна Академія Пролетарської Літератури». Фактичним провідником її став він. До складу проводу ввійшли: перший президент Михайло Яловий (Юліян Шюл), другий президент Микола Куліш, секретар Аркадій Любченко. Членами стали майже всі провідні поети і письменники того часу: Олесь Досвітній, Василь Вражливий, Олекса Слісаренко, Петро Панч, Юрій Яновський, Павло Тичина, Микола Бажан, Іван Дніпровський, Михайло Йогансен, Іван Сенченко, Юрій Смолич, Григорій Епк, Гордій Коцюба, Олександр Кошilenко, Павло Іванів, Михайло Майський.

Організація нібито приймала загальні вимоги комуністичної партії до мистецьких угруповань, але в справах літератури займала цілком незалежне, відрубне становище. Вона вважала, що творити нову українську літературу здатні лише високоталановиті поети і письменники, які весь час працюють над своїм мистецьким зростанням, невпинно стежать за творчим розвитком західноєвропейської літератури і засвоюють її кращі здобутки та досягнення. Отже

оскільки творцями нового письменства буде небагато кваліфікованих майстрів слова, організація не визнавала масовізму пролетарських літературних угруповань, мимо того, що їх підтримувала панівна комуністична партія.

«Мистцем взагалі може бути тільки виключно-яскрава індивідуальність, яка має не тільки чималий життєвий досвід, але і силу деяких фрейдівських передумов, зрегулювала свою творчу діяльність по призначеній їй сліпою дорогою путі», — твердив Хвильовий. «Одна з ознак мистецтва — це його нестримний вплив на розвинений інтелект. Отже, коли наш лікнеп зробить своє діло серед нашого пролетаріату, тоді те пролетарське мистецтво, що про нього ми зараз будемо говорити, воістину буде творити чудеса, воістину буде могутнім чинником в розвитку людськості і поведе її до ненависних просвітянинові «тихих озер загірної комуни», де зустрінє людину, втілений образ тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків». Так писав політичний мрійник М.Хвильовий, голова ВАПЛІТЕ.

Розгортання палкої дискусії

У дискусії навколо питань, що їх підніс Хвильовий, його підтримали письменники з ВАПЛІТЕ Микола Куліш, Олекса Слісаренко, Михайло Ялович, Аркадій Любченко. Їх становище в літературному питанні піддержали неоклясики, особливо Микола Зеров.

Обстоюючи у своїй поетичній творчості незалежність літератури і мистецтва від зовнішніх чинників, від політики та урядового тиску і розглядаючи ширення на Україні советської культури як новий вияв провінційної залежності від Москви, Зеров всіляко протистояв цьому і в роки великої дискусії навколо гасла Хвильового «Геть від Москви» гаряче підтримав цей заклик, вказував на споконвічну приналежність України до європейської культури, закликав письменників до джерел, до античних праоснов, що послужили базою кожній самостійній культурі народів Європи.

Підтримка Стефаніка

Становище ВАПЛІТЕ підтримали також інші письменники, зокрема Василь Стефанік, що мешкав у Галичині, приналежній тоді до Польщі. Він присвятив тоді Хвильовому свою новелю «Межа» і вмістив її в «Літературно-Науковому Віснику», також надсилав свої новелі для вміщення в журналі ВАПЛІТЕ, а не в галицьких комунофільських виданнях.

Однак, під тиском все зростаючої партійної критики вже в грудні 1926 року Хвильовий і деякі його однодумці подали заяви з визнанням своїх помилок. Вифантазувана «загірня комуна» готувалася пожерти своїх власних дітей.

Літературні організації для поборення ваплітян і неоклясиків

Для боротьби з ВАПЛІТЕ і неоклясиками за вказівками партії і уряду творились нові організації письменників.

Першою з них була заснована наприкінці 1926 року спілка молодих письменників «Молодняк», до якої ввійшли Олександр Корнійчук, Олесь Донченко, Іван Гончаренко, Олекса Кундзіч, Андрій Клоччя.

Організація почала видавати свій орган «Молодняк».

Для тієї боротьби в січні 1927 року створено і Всеукраїнську Спілку Пролетарських Письменників, яка мала теж російську і жидівську секції. В ній об'єднались письменники: Іван Кулик, Іван Микитенко, Іван Кириленко, Іван Ле (Мойся), Володимир Кузьмич, Дмитро Загул, Володимир Сосюра, Яків Качура, Наталя Забіла, Леонід Первомайський (Гуревич), Сава Голованівський, Михайло Доленго (Крюков), Микола Терещенко і критики Володимир Коряк, Самійло Щупак, Борис Коваленко, Євген Гірчак, Григорій Овчаров, Микола Новицький (ВУСПП).

За вказівками Центрального комітету партії ВУСПП розпочав запеклу боротьбу проти націоналістичних ідей і зовсім не розбирався в засобах полеміки. У допомогу цій боротьбі з 29 березня 1927 року почав виходити часопис — орган ВУСПП'у — «Літературна газета».

Загальна атака згори

На з'їзді КП(б)У в 1927 році Лазар Каганович виступив гостро проти всіх відщепенців від партійної лінії в літературі й схарактеризував Хвильового як прихильника реставрації буржуазної влади.

Почалась запекла критика ВАПЛІТЕ і неоклясиків з боку їх літературних противників з табору Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників і «Молодняку», а далі виступив центральний орган ЦК КП(б)У «Комуніст», містячи гострі статті провідних партійних діячів Власа Чубаря, Володимира Затонського, Миколи Скрипника, Феодосія Тарана, Андрія Хвилі. Вийшла ціла постанова Політбюро ЦК КП(б)У про політику партії в справі української художньої літератури (1927), в якій нищівно скритиковано Хвильового і його однодумців, а також і неоклясиків.

Особливої гостроти набрала боротьба в 1927 році, коли Хвильовий почав втілювати свої думки в образах підкреслено-публіцистичного роману «Вальдшнепи», в якому представив вольову, активну пристрасну героїню Аглаю у протигагу збанкрутілим духовно колишнім революціонерам Дмитрові Карамазову і Ганні, яких Аглая безоглядно засуджує. В романі наочно було показано виродження революції і велику прірву, яка відокремлювала теперішню советську державу від її первісних гасел. Мрії самого Хвильового про «загірню комуну», задля яких він зрікся «жовтоблакиття» (слово від назви українського національного синьо-жовтого прапору), задля яких служив навіть у кривавій ЧеКа Дзержинського — розсипалися в порошок. Він не розумів загарбницької суті Росії, будь вона білою чи червоною.

Спроба спертись на робітничо-селянського читача

Відчуваючи свою приреченість, провід ВАПЛІТЕ в самому кінці 1927 року, десь за два місяці до ліквідації організації, склав відозву, яка в формі «метелика» мала бути розповсюджена серед «робітників і революційних селян України» — читачів і прихильників видань ВАПЛІТЕ, щоб роз'яснити їм, які ідеали плекала ця організація, які завдання ставила перед собою та чого сподівалась, і знайти в широких масах читачів — робітників і селян — співчуття і підтримку для своєї праці та захист проти безперервних нападів згори:

«Слухайте відозву Вільної Академії Пролетарської Літератури.

Друже!

В тебе є багато друзів серед інших шарів людности і навіть серед багатьох поетів. Це симпатичні люди, але здебільшого дуже наївні і уявляють тебе день і ніч із молотком і косою. Інші навіть думають, що ти спиш із трактором, а коли їм кажуть, що це дурниці,— вони лаються словом: занепадники і богем'ярі.

Ці лайки здебільшого падають на голови письменників Вільної Академії Пролетарської Літератури, а коротко — ВАПЛІТЕ. Але за що? — За те, що вони висміюють таких «золотих оптимістів» і гадають, що ти така ж людина, як і всі, з руками, ногами, головою і ротом, яким ти жуєш свій хліб і п'єш свою пляшку пива — одним словом, гадають, що як розумна людина, ти любиш правдиве слово і не читаєш дурниць, де між чотирма римами сказано, що ти святий, і тебе давно слід поставити під шкло на божниці.

Ми вже два роки б'ємося з такою халтурою і живаємо всіх сил, щоб дати для цього путящу книжку, де б не пахло ладаном, ні словоблудієм, і де б ти міг знайти багато цікавих для себе речей.

Почитавши ці рядки, ти, звичайно, не повіриш нам і скажеш: ви видасте вексель, а де ваша гарантія? Тоді ми кажемо: хіба тобі невідомо, що ВАПЛІТЕ завжди чесно і акуратно виплачувала свої векселі?

Ти людина культурна, і невже ти ніколи не чув про поета, якого, крім руської, перекладають на польську, французьку, чеську, єврейську і німецьку мови? Невже ти ніколи не чув про Павла Тичину, що цей автор всесоюзного і європейського масштабу є членом ВАПЛІТЕ і творець тих пісень, що їх щороку співає гордість нашої Республіки капеля «Думка»? Ти справедливо скажеш на це: одна ластівка ще не робить весни; але ж з свого боку ми теж справедливо відзначимо, що: хіба це не ти, друже, з таким захопленням біг до театру, де йдуть — «97», «Любов і дим», «Яблуневий полон», «Комуна в степах» -- одним словом, хіба своїми оплесками ти не вітаєш тт. М.Куліша і І.Дніпровського, що є членами ВАПЛІТЕ? Ти завжди з зацікавленням стежиш за оголошеннями театрів — і напевно з жагою чекаєш побачити нову п'єсу автора «97» М.Куліша — «Народній Малахій». Так, вона швидко піде в Харківському Держтеатрі «Березіль» і одночасно буде друкуватись в журналі Вільної Академії пролетарської Літератури — ВАПЛІТЕ, де разом з нею ти можеш почитати прекрасний новий роман «Вальдшнепи» Миколи Хвильового, якого ти вже давно знаєш і любиш.

— І це все? — запитасте ви.

- О, зовсім не все: коли ти хочеш і маєш час і охоту, ми можемо порадити тобі зайти в кіно, коли там буде демонструватись картина «Звенигора», і ми певні, ти переконаєшся, що це перший радянський революційний фільм, де тебе і діло рук твоїх показано не в сахариновій ющі — а таким, як ти єсть і таким, як є з'являється і наслідки твоєї праці.

Але коли б ми почали перераховувати все, що створили за ці два роки наші молоді друзі — ми б скоро не закінчили. Ми лише хочемо тобі нагадати, що картину «Звенигора» ставив молодий, але найкращий український режисер О.Довженко (з яким ти вже мабуть знайомий з його прекрасних рисунків у пресі за підписами Сашко), і епопею громадянської війни, відзначену кращою премією на конкурсі, дав тобі Петро Панч — що обоє є членами Вільної Академії Пролетарської Літератури і співробітники журналу «ВАПЛІТЕ», якого ти, на жаль, мало читаєш, бо тобі в наших газетах так багато неприємного наговорили тов. Коряк у Харкові і Коваленко у Києві.

Вони тобі увесь час товкли, що ВАПЛІТЕ якісь міщани, фашисти і ледве не контрреволюціонери. Але чи можна кращого чекати від них? Зле не це. Зле те, що ти сам не поцікавився взяти до рук і перевірити на свій власний розум: що пишуть члени ВАПЛІТЕ у своїх книжках. Ти повинен виправити цю помилку. Як культурна людина, ти повинен стежити за молодим революційним мистецтвом, а щоб бути в курсі справ, ти повинен читати журнал «ВАПЛІТЕ», де, крім вищезазначених письменників, беруть участь найкращі спеціалісти в галузі кіно, архітектури, музики, малярства, графіки, а також публіцистики і критики».

З цього листа видно, як ваплітяни заплуталися у власних бажаннях і твердженнях. Вони покликаються, наприклад, на п'єсу М.Куліша «97», яка була найменше вдалим його твором, або ще гіршим — «Комуна в степах», що був на межі комуністичної агітки; покликаються на те, що П.Тичину перекладають на російську мову, а таке покликання ніяк не імпонувало українському читачеві, який розумів, куди все йде — до реставрації Російської імперії в нових кольорах. Покликаються на Петра Панча, автора «Голубих ешелонів», у яких він карикатурно зобразив українське військо і українських діячів періоду 1917-19 років, тобто періоду державної незалежності України. Такий вимушений дуалізм, намагання поєднати комуністичне з національним — не був сприйнятливий для українського національного читача, не був сприйнятливий і для комуністичної партії з її центром у Москві.

Ліквідація ВАПЛІТЕ

Мимо всіх вимушених покаєнних листів уже виключеного зі складу ВАПЛІТЕ Хвильового і заяв проводу організації про льюальність, шосте число журналу «ВАПЛІТЕ» з продовженням роману «Вальдшнепи» і памфлетом «Україна чи Малоросія» Хвильового було сконфісковано з друкарні, журнал закритий на шостому числі, і організація розв'язана.

Так закінчилося одно з трагічних намагань співпраці з ворогом.

9. ОБОРОНА І НАСТУП

Мужні голоси письменників

Поруч з дискусією навколо гасел Хвильового, на літературному форумі вирували й інші події, виходили з друку, виставлялись на сцені твори, сміливі своїм задумом, що йшли в розріз з політикою партії і її настановами щодо літератури, викриваючи новий режим.

У 1927 році з'являється повість Бориса Антоненка-Давидовича «Смерть», в якій автор ставить проблему несполучності большевицьких ідей з українською психологією, дає нищівні картини московського панування на Україні в 1920 році. Герой — партієць, багато в чому пов'язаний психологічно зі старим часом, прагне бути подібним до людей кремезної волі і невблаганности — комуністів, внутрішньо переродитись, але шлях для цього відкривається перед ним лише один — через кров і боротьбу. Це приводить його до повного розриву з минулим.

Повість справила велике враження і викликала цілу дискусію. На прикладі героя, який хоче психологічно прийняти принесену з півночі революцію, письменник розкрив, що большевизм є чужий для України, і поєднати його з українською психологією неможливо.

Крім Антоненка-Давидовича, лише Хвильовий у своїх творах «Я», «Редактор Кларк», «Вальдшнепи» спромігся поставити цю пекучу проблему, чого не могли зробити, хоч і пробували, Юрій Смолич у своїх творах «Фальшива Мельпомена» і «По той бік серця», Яків Качура в романі «Чад», Андрій Головка в творі «Можу», Петро Панч — у «Голубих ешелонах».

Гостро була поставлена в літературі й національна проблема. Іван Ле в «Романі Міжгір'я» (1928) гостро поставив проблему драматично напружених національних взаємин між росіянами і народами Азії, їхній спротив російщенню. У видрукованому в «Літературному ярмарку» романі «Чорне озеро» (1928) Володимир Гжицький розкрив колоніальну політику Росії щодо інших народів і їх ненависть до росіян.

Валеріян Підмогильний, змальовуючи надзвичайні пригоди героя у зрусифікованому місті (роман «Місто», 1928), виводить одчайдушного українця, студента-юнака, який робить спробу завоювати і оновити місто.

Твір прозвучав як заклик до української сільської молоді завойовувати до кінця місто і сповнити його українським духом і стилем життя, усувати чужу російську мову й культуру.

Глузливу критику советського побуту і виродження революційних гасел подає езопівською мовою Остап Вишня у своїх фейлетонах, які друкувались майже щоденно в урядовому органі «Вісті ВУЦВК».

Те саме розкриває у своїх п'єсах провідний драматург України 20-х — початку 30-х років Микола Куліш, який стверджує в «Народньому Малахії» (1928) несполучність українського національного руху з принципами комунізму, в «Мині Мазайлі» висуває проблему

українізації і дає нищівну сатиру на її ворогів у тодішній столиці України Харкові; у «Патетичній сонаті» (1930) показує боротьбу трьох сил — української національної, комуністичної і реставраторсько-монархічної. Головна героїня Марина образом думок і поведінкою є наче дальшим розвитком мужньої Аглаї з «Вальдшнепів» Хвильового. Постави цих п'єс у «Березолі» справляли величезне враження.

Майже всі ці письменники в короткому часі опинились на засланні.

Новий крок щоб протиставитись партійній політиці

Після ліквідації ВАПЛІТЕ в Харкові у грудні 1928 року створився літературно-мистецький альманах «Літературний ярмарок», який був декларований як позагрупове видання, але фактично був трибуною тих письменників, які перед тим належали до ВАПЛІТЕ. Створенням цього альманаху вони в передостанній раз у передвоєнні роки пробували організовано протиставитись партійній політиці, яка під гаслом неіснуючого пролетарського реалізму послідовно намагалась позбавити українську літературу її національного змісту і форми.

Альманах виходив під редакцією Хвильового, і в ньому друкувались сатири самого Хвильового «Іван Іванович» і «Ревізор», п'єси Миколи Куліша, поема «Мазепа» Володимира Сосюри, роман «Чорне озеро» Володимира Гжицького, «Червоноградські портрети» Івана Сенченка, поезії Олекси Влизька і Василя Мисика, інтермедії Остапа Вишні і Володимира Юринця.

Особливу увагу привертало вишукане оригінальне оформлення Анатолія Петрицького, де в ілюстраціях модернізм поєднувався з використанням традиційної форми українського вертепу в обрамуванні й пов'язанні всього змісту інтермедіями, що їх писав у кожному числі інший автор. Своєю езоповою мовою ці інтермедії допомогли замінити актуальні статті мистецькими творами, в яких пропагувались ідеї активного романтизму боротьби за справжнє українське високоцінне мистецтво.

Як і можна було сподіватись, напрям, стиль і зовнішній вигляд журналу викликали гострі напади урядової критики з табору Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників і «Молодняка», особливо журналіста Миколи Новицького, який у статті «На ярмарку» безоглядно засудив цей альманах.

Після 15-місячного існування, в лютому 1930 року журнал «Літературний ярмарок» був закритий.

Кінцеве намагання боротись

Останньою легальною трансформацією ВАПЛІТЕ після ліквідації «Літературного ярмарку» стала група «Пролетарський літературний фронт», що її створила в Харкові основна група співробітників «Літературного ярмарку» колишні члени ВАПЛІТЕ, спільно з національно-свідомою частиною харківської організації «Молодняк».

Нова літературна організація видала декларацію в сприйнятливому для партії дусі, розгорнула масову роботу на підприємствах, подібно до ВУСПП'у, прийняла до свого членства групу обдарованої молоді, серед якої виявився як досить талановитий поет Микола Нагнибіда. Подібно до ВАПЛІТЕ, Пролітфронт хотів об'єднати всіх кращих письменників і створити їм можливість вільного, не диктованого згори розвитку; він хоч і не виступав проти ВУСПП'у, але не погоджувався з його метою пролетарського реалізму.

Це була остання спроба колишніх членів ВАПЛІТЕ та їх однодумців відстоювати право на існування письменників поза ВУСПП'ом, який висував претензії на монополічне панування над всім літературним життям України.

Орган цієї літературної групи «Пролітфронт» проіснував від квітня до грудня 1930 року і видав 8 чисел, друкуючи твори Миколи Хвильового, Павла Тичини, Юрія Яновського, Остапа Вишні.

Але тиск партійного керівництва, що домагалось об'єднання всіх письменницьких сил в одній покірній собі організації, був такий міцний, що Пролітфронт побачив безвиглядність дальшої діяльності та боротьби, оголосив самокритичну декларацію і саморозв'язався в січні 1931 року.

Московський натиск дедалі, що сильніше відчувався в Україні. Можна ще було користуватися рідною мовою, але вже не можна було незалежно мислити.

Ліквідація літературних угруповань

23 квітня 1932 року вийшла в Москві постанова ЦК ВКП(б) про розпуск усіх літературно-мистецьких організацій і створення єдиної спілки письменників, єдиної спілки композиторів, єдиної спілки мистців. Цією постановою було заборонено по всіх союзних «республіках» існування будь-яких окремих творчих письменницьких об'єднань.

Створена в тому самому 1932 році Спілка радянських письменників України стала слухняним виконавцем усіх приписів, що йшли з Москви, і пропагатором гасел проблематичного пролетарського реалізму та неіснуючої дружби народів.

Розгорнулася посилена боротьба проти «українського буржуазного націоналізму» і в парі з тим люті переслідування письменників, що у своїй творчості відхилялись від лінії, яку наперед встановила партія для літератури. Тоді загинули письменники Григорій Косяченко, Володимир Гадзинський, Леонід Чернов.

Москва почала заганяти селян у колгоспи. Українці чинили спротив, і тоді окупант штучно викликав страшний голод 1932-33 років.

Скритикований, осуджений і переслідуваний Микола Хвильовий 13 травня 1933 року покінчив із собою. Через неповні два місяці, 7 липня, те саме зробив Микола Скрипник. У тому самому році наклав на себе руку поет Аркадій Казка і був розстріляний Сергій Пишненко, колишній голова спілки пролетарсько-селянських письменників «Плуг».

Окупаційна Росія намагалася зліквідувати розум України — інтелігенцію, засудами і розстрілами та заборонами, а народ — загнати на колгоспну панщину, ламаючи хребта Голодомором, що забрав щонайменше 7 мільйонів українських селян у передчасну могилу.

Кінець організації «Західня Україна»

Зліквідована була і літературна організація «Західня Україна», що існувала з 1925 року і об'єднувала 30 письменників, вихідців із Галичини і Буковини.

Серед них були: Дмитро Загул, Мирослав Ірчан, Василь Бобинський, Мирослава Сопілка, Володимир Гжицький, Любомир Дмитерко, Мелетій Кічура, Іван Крушельницький, Михайло Козоріс, Мечислав Гаско, Василь Атаманюк. З 1927 року вони видавали журнал «Західня Україна».

В 1933 році журнал був закритий, організація зліквідована, а всі її члени пішли на заслання, і один (Іван Крушельницький) згодом був розстріляний. З заслання лише Дмитерко повернувся, реабілітований перед самою війною 1941 року, а Гжицький вже по війні. Їх змушували переробляти свої, давніше написані твори.

Про українізацію вже ніхто й не згадував. Русотяпи почали підносити вгору голови.

Трагедія театру «Березіль»

Йшов погром і інших мистецьких організацій та театрів.

5 листопада 1933 року Народний Комісаріят Освіти виніс постанову про засудження діяльності театру «Березіль» і зняття Леся Курбаса з посади мистецького керівника і директора театру.

Того самого дня відбулось засідання колегії Комісаріату Освіти в тій самій справі. Головними обвинувачами Курбаса виступили заступник народного комісара освіти після самогубства Скрипника Андрій Хвиля, драматург Іван Микитенко, керівник театрального відділу у справах мистецтв Дмитро Грудина, редактор «Літературної газети» Самійло Щупак, російська письменниця з Харкова Софія Лівітіна.

У своєму останньому слові на цій нараді, по вислуханні всіх обвинувачень, Курбас сказав: «Я говорю тут, у цій установі останій раз. Завтра я вже не буду мати змоги обтрястись і змити всю вашу грязь. Тому я говорю у цій установі сьогодні те, що думаю. Хто ці сьогоднішні гробокопателі «Березоля» і судді моєї роботи в українському театрі? Оцей Грудина — авантюрник, що розгулює зі своєю оглоблею по театральному фронті? Цей син стодесятиного батька — графоман і плагіатор Микитенко, що розтліває українську сцену своєю халтурною драматургією? А ще і той Щупак, який лисячим хвостом замітає сліди своєї критикоманської еквілібристики? Або донька харківського блакбазного (*блакбаз — базар у Харкові — Ред.*) торгівця Лівітіна, що так запонадливо турбується відсутністю російської драматургії на сцені «Березоля»? І нарешті загадковий Андрій Хвиля? Яким правом, чіми мандатами ви всі уповноважені так розправлятись і засуджувати мою діяльність в українському театрі?»

Після промови Курбаса Хвиля прочитав постанову Ради Народних Комісарів про зняття Курбаса з посади мистецького керівника і директора театру «Березіль».

Курбас залишив залю. Його місце зайняв Маріян Крушельницький. «Березіль» став театром ім. Шевченка.

Через три місяці Курбас був заарештований і по 9-х роках ув'язнення 15 жовтня 1942 року помер на Соловках та був помертно реабілітований...

Новий правопис

Наприкінці 1933 року вийшов новий український правопис, що його уладив Г.Левченко. В новому правописі була скасована літера «Г», яка

замінилась скрізь на «Г», і в словах латинського походження у сполученнях «ія» літера «я» замінювалась на «а» — не соціальний, а соціальний, не індустріялізація, а індустріалізація, не імперіялізм, а імперіалізм, не президіяльний, а президіальний.

Новий правопис був більше наближений до російського правопису і служив дальшим кроком до поступового поглиблення російщення.

Новий вибух боротьби проти націоналізму

У листопаді 1933 року відбувся Пленум Центрального Комітету партії, що виніс свої рішення з національного питання, які були проголошені історичними. В них зазначалось, що Росія, яка дарувала незалежність Польщі, Фінляндії, Естонії, Латвії, Литві, Грузії, так само надала б незалежність і Україні, але сама Україна не бажала цього і весь час трималась вкупі з Росією. В постановах безоглядно засуджувався шумський, хвильовізм і закликалось до боротьби з буржуазним націоналізмом та з усіма його проявами, з усіма відщепенцями і ухильниками.

Рішення Листопадового Пленуму обговорювались скрізь — по підприємствах, установах, учбових закладах України, де на зборах викривали націоналістичні помилки своїх співробітників і засуджували їх, що часто кінчалось трагічно для скритикованих.

У Київському університеті на таких зборах виступив Микола Зеров і сказав, що постанови Пленуму допомагають йому усвідомити його власні помилки, але процес інтернаціонального виховання пішов уже так далеко, що кожному, хто сподівається відродження націоналізму, можна сказати словами Данте: «Облиш назавжди надію».

Навіть такого, малощо не покаянного типу промову Зерова урядові чинники скваліфікували як виступ проти рішень Листопадового пленуму. Проти нього розгорнулася страшна кампанія в пресі і серед комуністів університету, де він викладав. Рятуючись, Зеров залишив працю в Києві і виїхав аж у Ленінград, але це йому не допомогло. Навесні 1935 року він був заарештований, опинився на Соловках, і далі про нього не було ніяких відомостей.

В часі обговорення постанов Листопадового пленуму впали жертвами критики, а пізніше арештів і заслань маси людей, особливо діячів українізації, науковців, викладачів мови і літератури, культурних працівників.

10. ПІД ДАМОКЛОВИМ МЕЧЕМ

Під Дамокловим мечем

Страшна небезпека загрожувала передовим поетам Тичині й Рильському. Від них вимагали перебудови і служіння партії. Обидва поети одчайдушно оборонялись.

Тичина пережив велику трагедію перед тим, як підкорився. Про це свідчать його вірші попередніх років. Ще в циклі «Замість сонетів і октав» відчувався великий душевний біль поета за знищеною лихоліттям війни і окупацією батьківщиною: «Стріляють серце. Стріляють душу, нічого їм не жаль».

Поет тяжко переживав трагедію свого народу і зобразив Голготу України в поемі «Скорбна Мати»:

*Проходила по полю —
Зелене зеленіс...
Назустріч Учні Сина:
Возрадуйся, Маріє!*

*Возрадуйся, Маріє:
Шукаємо Ісуса.
Скажи, як нам простіше
Пройти до Емауса?*

*Звела Марія руки,
Безкровні, як лілеї:
— Не до Юдеї шлях ваш,
Вертайте з Галілеї.*

*Ідіте на Вкраїну,
Заходьте в кожну хату —
Ачей вам там покажуть
Хоч тіль його розп'яту...*

Поет болісно стверджував: «Все можна виправдати високою метою, та тільки не порожнечу душі».

Країна розшматована між орлом, тризубом, серпом і молотом. Тичина пробує стати на побойовищі, але це вже неможливо: «Своє... рушниця в нас убила. Своє на дні душі лежить». Це був біль людської душі, яка побачила, як золотий гомін волі змінився горобиною ніччю катастрофи.

До поетів-зрадників, що виспівували це лихоліття, звертається він з грізним попередженням:

*До вас, казенні поети-офіціантики,
До вас моє слово, мій гнів,
Не робіть, не робіть ви романтики
З червоної крові братів.*

Відчуваючи свою самотність, Тичина стверджує, що він один «мов Данте серед злочинців». Ці вислови і мовчанка дальших кількох літ вказують на ту велику трагедію, яку переживав поет.

Дальші події на Україні — колективізація, голод, знесення всіх здобутків української культури 20-х років, розправа з письменниками і мистцями, які не хотіли йти на службу окупаційному режимові, перекреслили всі надії Тичини, що «кордони зміняться» і «світ перебудується наново», і поставили його перед дилемою: або поділити долю репресованих, але духовно нескорених письменників і піти тернистим шляхом ув'язнення та заслання, або схилитись перед всевладним режимом.

У цій фатальній дилемі Тичина не знайшов у собі достатньої мужності і сили волі, щоб як Антей у Лесі Українки бути готовим смерті, але перед побідником-чужинцем не скоритись.

Сталось те, чого перед тим так боявся сам поет. 21 листопада 1933 року вийшла в московській «Правді» його поезія «Партія веде».

Довше всіх тримався Рильський, який так бажав «своє життя непроданим донести»... Він переживав подібну трагедію і лише два роки пізніше від Тичини виступив зі своєю поезією «Із-за гір та з-за високих» — про Сталіна.

Репресії тривають

1934 рік приніс нову хвилю репресій проти письменників. Карали живих і мертвих.

Посмертно було засуджено поета Василя Еллана-Блакитного, який був до останніх днів свого життя головним редактором урядового органу «Вісті ВУЦВК'а». Тепер його визнали націоналістом, троцькістом і куркульським підспівувачем. Погруддя Блакитного, що стояло в парку біля Пушкінської вулиці в Харкові, скинули з п'єдесталу, а харківський будинок письменників «Слово», що носив його ім'я, перестав називатись будинком ім. Блакитного.

В тому самому році загинули президент ВАПЛІТЕ Михайло Яловий (Юліян Шпол) і літературні критики Сергій Матяш та Костянтин Півненко.

Письменник Володимир Гжицький був засуджений на 10 років ув'язнення за свій скритикований роман «Чорне озеро» і аж по 22 роках заслання повернувся знов до літературної творчості.

Гуморист-фейлетоніст Остап Вишня (Павло Губенко) за свої дотепи, визнані протисовєтськими, одержав вирок смерті з заміною на 10 років заслання, які провів в Ухто-Печорському концентраційному таборі. Його випустили на відносну свободу з вимогою писати «повновому», у висліді чого постали такі невеселі, вимушені гуморески, як «Самостійна дірка» і подібні, скеровані проти українських патріотів.

Кривавий грудень

Першого грудня 1934 року в Ленінграді був забитий за невияснених обставин Сергій Кіров. Уряд використав це для нещадного терору, особливо в Україні. Заарештовувались усі немилі режимові люди, часто під фантастичними обвинуваченнями приналежності до терористичних організацій, що нібито діяли під керівництвом проводу, який перебуває закордоном.

Масові арешти серед письменників та всієї інтелігенції були проведені на Україні. В ніч з 4 на 5 грудня по Україні було заарештовано 65 письменників. 6 грудня був заарештований повістяр Григорій Епик, 7 грудня — драматург Микола Куліш. У той час були також заарештовані поети Олекса Влизько, Дмитро Фальківський, Євген Плужник, Кость Буревій, як і ціла родина Крушельницьких, прозаїк Григорій Косинка (Стрілець) та численні інші.

У днях 13-15 грудня виїзна сесія Найвищого Суду під головуванням латиша Ульріха судила в Києві 37 діячів української культури під закидом приналежності до підпільних організацій, що готують терористичні замахы проти керівників партії та уряду і організують акти саботажу. 4-6 грудня відбулися арешти, а вже 15 грудня був прочитаний присуд, отже все було наперед підготоване.

28 підсудних, серед них Олекса Влизько, Григорій Косинка, Дмитро Фальківський, Кость Буревій, Іван і Тарас Крушельницькі, Іван Терещенко, Михайло Лебединець, Роман Шевченко, Роман Сказинський та інші були засуджені на смерть. Справу дев'ятьох, у тому числі Григорія Епіка, Василя Мисика, Євгена Плужника передано на додаткове дослідження.

Таким кривавим фіналом закінчився в Києві 1934 рік, рік перенесення столиці з Харкова до Києва.

Олекса Влизько

Серед неповинних жертв був глухо-німий від роду поет Олекса Влизько, захоплений юнак, «представник революційного оптимізму» і навіть «молодий український Пушкін», як назвав його літературний критик Борис Коваленко.

Автор збірки поезій «За всіх скажу» (1927) і «Поезії» (1927), збірок «Живу, працюю» (1930), «Книга балад» (1930), «Рейс» (1930), «Моє ударне» (1932), «П'яний корабель» (1933).

Сповнений безмежної «буйної гарячої любови» до людей, до землі, до світу, він закликав «любити землю, звіря, люд і жити сонцем, тільки сонцем жити»:

*Крови б, крові і сили відерцем
Святогором понести до мас!..
Якби можна помножити серце,
Я помножив би тисячу раз!
І роздав би, роздав би, роздав би,
Як проміння моєї снаги,
Так, щоб світ загорівся і став би,
І розбив би свої береги!*

Поет-романтик, він з любов'ю оспівував українське Чорне море і відважних моряків. Як автор поеми «Ельдорадо», показав безвихідність життя під новою диктатурою.

Приневолений на суді свідчити, ніби Шкурупій залучив його до складу української фашистської націоналістичної організації, і він «цілком поділяв терористичні настанови і фашистську плятформу цієї організації», Влизько думав цим самооклеветанням зменшити призначену йому кару, але це його не врятувало. По війні був посмертно реґабілітований.

Григорій Косинка

Син селянина-бідняка з Київщини Григорій Косинка (Стрілець) розпочав свою літературну творчість віршами, пізніше перейшов на прозу, звернувши на себе увагу талановитим оповіданням «На буряки», за яким слідували інші, що увійшли у збірки «На золотих богів» (1922), «Мати» (1925), «За ворітьми» (1925), «В житах» (1926), «Політика» (1927), «Вибрані оповідання» (1928), «Серце» (1929), «Циркуль» (1930).

Косинка не сприйняв большевицької революції. Його симпатії на стороні, де «б'ється селянська воля», де «вмирає на своїх осьмушках та

обніжках, але боронить тілами, кров'ю своєї оселі» Україна. «В житах загубилась моя доля», — каже герой оповідання «В житах». Стояв на виразно самостійницькій позиції.

Урядова критика закидала Косинці куркульську ідеологію, контрреволюцію і бандитизм.

Після війни Косинка був помертно (бодай на словах) реабілітований.

Дмитро Фальківський

Син злидаря-цегельняного робітника з Кобринщини на Поліссі, Дмитро Фальківський змалку брав участь в революційному русі, воював у лавах Червоної армії, після трьох років військової служби служив у ЧеКа, розчарований у своїх молодечих мріях, що революція принесе щастя народові, повернувся до рідного Полісся, яке дуже любив і виспівував у своїх віршах:

*Очерет був мені за колиску,
В болотах я родився і зріс.
Я люблю свою хату поліську...
Я люблю свої задуманії ліс...
Що там тропіки, пишні пампаси!
Ви загляньте-но в пущу до нас!..
Я оддав би за неї одразу
І Тибет, і Урал, і Кавказ.
А поліське похмуре болото?
Пів Полісся вода залила...
Тільки де-не-де хутір самотній,
Тільки де-не-де клаттик села.
Хоч у злиднях живемо, у бруді,
Та привілля яке навесні,
Коли виставили вітрові груди
І летши, і летши на човні.
А вода і хлопоче, і плаче,
Захлинається в лотії злові.
Ну, скажіть, в кого серце гаряче,
Як весну навесні не любить?*

Але більшість віршів обох поетичних збірок Фальківського, «Обрії» і «Полісся», сповнюють мотиви глибокого безнадійного смутку, розчарування, зневіри, протесту проти навколишньої суворой дійсности, байдужої до його переживань і мук:

*Та що їм до пісень, до сліз матусі,
До туги сіл, до нарікання міст;
У золотій останній завірюсі
Спадає лист... Ридає лист...
Чи ж не тому в ці дні, похмурі й сонні,
Під рип осик, під гайвороння крик
Так хочеться мені, щоб під віконням
Розцвів ізнов потоптаний квітник,
Так хочеться, щоб передгроззя грізні,
Коли дзвенить і грається луна,
Мої докори й нарікання пізні
Весіннє сонце випило до дна...*

Урядова критика закидала йому занепадництво, настрої Єсеніна. Особливо критикували Фальківського Яків Савченко і Дмитро Загул, пізніше самі репресовані.

По війні Фальківський посмертно був реабілітований, як поет, закоханий у «прийдешний день комуні», без огляду на те, що саме в тій «комуні» він цілковито розчарувався.

Кость Буревій

Оригінальний поет і прозаїк, автор сатиричних і пародійних творів «Хами», «Мертві петлі», буфонади «Овечі сльози», ревії «Чотири Чемберлени», поеми «Зозентропія», в яких часто критикував і подавав у карикатурному вигляді советську дійсність, Кость Буревій вдавався й до Езопівської мови.

Йому належить також реалістична історична драма «Павло Полуботок», в якій він з великою викривною силою показує поневолення України Московщиною. Борцем проти цього поневолення виступає Павло Полуботок, який відкидає всі компромісові пропозиції царя Петра і безстрашно зустрічає смерть у в'язниці.

Писав Буревій також монографії з історії театру, з мистецтва і про актора Амвросія Бучму.

Був розстріляний і навіть формально не реабілітований по Другій світовій війні.

Іван Крушельницький

Поет і мистецтвознавець Іван Крушельницький, під час свого побуту в Галичині, що тоді належала до Польщі, співробітничав у советофільських журналах. Був автором поетичних збірок «Юний

спокій» (1929), «Бурі і вікна» (1930) та драматичних поем «Спір за Мадонну Сільвію» і «На скелях» (1931). Разом з батьком, братом і цілою родиною він у 1932 році переїхав на советську Україну і там загинув. У 1957 році був реабілітований, але його творчість у сучасній Україні не відома читачам.

Михайло Лебединець

Письменник, автор поетичних і прозових творів залишив збірки новель «Вікно розчинене» (1912) та «Поема життя» (1919) і збірку поезій «Червоний вінок» (1919).

Розстріляний у грудні 1934 року в Києві; по війні — не реабілітований.

Арешти продовжуються

Арешти тривали далі. 2 січня 1935 року був заарештований Борис Антоненко-Давидович.

Талановитий письменник, автор драми «Лицарі абсурду» (1923), збірок оповідань «Запорошені силуети» (1925), «Тук-тук» (1926), повісті «Смерть» (1927), «Справжній чоловік» (1929), роману «Січ-мати» (1926-1930), який залишився в уривках, Антоненко-Давидович у своїй головній повісті «Смерть» показав несприймовність комунізму на Україні. За це мав тяжко покутувати. Його засудили на 10 років, а потім продовжували терміни ув'язнення, так що він пробув на засланні 22 роки, працював як землекоп, шахтар, слюсар, бухгалтер, фельдшер. Лише в червні 1957 року повернувся до Києва, де жив до своєї смерти в 1984 р., знову підпадаючи партійній критиці, навіть за старанне плекання української мови, а зокрема за обстоювання літери «Г», написавши відому статтю п.н. «Літера, за якою тужать».

Інша жертва тогочасних арештів — виходець із села на Вороніжчині — Євген Плужник, в минулому член літературної групи «Ланка», автор поетичних збірок «Дні» і «Рання осінь» (обидві 1926), віршованої драми «Шкідники» (1928) і роману «Недуга». Незадоволений навколишнім життям, поет усе мріяв про світле майбутнє, де не буде примусу і тиску, та тішив себе надіями на прихід цього майбутнього:

*Серце здушили моє — мовчи!
О, майбутнє моє прекрасне!
Чуло серце тебе вночі,
Що ж, нехай собі серце гасне.*

*Хтось розгорне добу нову —
І не гнів, і не біль, не жертва!
Воскресінням твоїм живу,
Земле мертва!*

Урядові критики називали його творчість «лірикою болю і безсилої надії».

25 березня 1935 року Плужник був засуджений на смерть, яку йому замінили 10-літнім ув'язненням і заслали на Соловецькі острови, де життя його описав інший в'язень Семен Підгайний. Там Плужник і помер 2 лютого 1936 року, не витримавши суворого підсоння і жорстоких умов заслання.

Олекса Слісаренко, автор збірки символічних поезій «На березі Кастальському» (1919), що пізніше прилучився до футуристів і видав збірку «Поєми» (1923), також «Вибрану лірику» 1911-1927 років у 1928 році, пригодницькі оповідання та повісті «Бунт» (1928), «Зламаний гвинт» і «Чорний ангел» (1929), «Хлібна ріка» і «Страти» (1932), гостро відповів російському комуністові-шовіністові Максимові Горькому за відмову видати повість «Мати» в перекладі на українську мову. В 1935 році Слісаренко був засланий на Соловки і розстріляний в 1935 році при перевозі табору на суходіл.

Ще одна жертва — письменник Григорій Епик, син робітника-металіста, з молодих років учасник боротьби за перемогу советської влади на Україні, а далі працівник Полтавського комсомолу, потім завідуючий юнацьким сектором Державного Літературного Видавництва і згодом директор усього видавництва. Мав заввагу за націоналізм у 1921 році. Був головою угруповання «Пролітфронт».

У 1933 році Дмитро Донцов влучно назвав його «українським мурином», який зробив свою справу і мусить відійти.

У «Літературній газеті» ч. 20 за 1933 рік Епик відповів Донцову, що «єдиною радістю кожної чесної людини» є стати до лав пролетарів «єдиних повноправних володарів цілого світу» і додав: «Над вашим твердженням, запевняю вас, посміється кожна радянська дитина і українська, пане Донцов, теж».

У 1934 році Епик мав друге зауваження за націоналізм, і тоді були гостро засуджені його твори «Без ґрунту», «Перша весна» і «Петро Ромен», в яких він критикував советську бюрократію. Теж у 1934 році Самійло Щупак закидав йому націоналістичне захоплення вродливо-добірною українською жінкою.

В 1935 році Епіка засуджують нібито за участь у терористичній організації. В надії на пом'якшення своєї долі він удався до самобичування і в листі до Косіора і Постишева писав: «Підготовляючи терористичні акти, ми з безневинним виглядом запевняли партію у своїй відданості й чесності і протягом багатьох років грали такі ролі, в порівнянні з якими дії розбійника з великого шляху є зразком чесності і гуманності... Комуністична партія великодушно повірила моєму каяттю. Партія подарувала мені життя, давши мені цим найбільшу з усіх можливих нагород на землі — право на життя, на радість праці».

Але це не допомогло, і 28 січня 1942 року Епик помер в ув'язненні.

Тяжка доля спіткала і Гео Шкурупія, одного з найвидатніших українських футуристів, автора збірки поезій «Психотези» — вітрина третя (1922), «Барабан» — вітрина друга (1923), «Жоржини слів» (вибрані поезії — 1925), збірки «Зустріч на перехресній станції» з поемою «Море», «Розмова третя» (1927), «Зима 1930 року» (1934). Заарештований у 1935 році під закидом керування підпільною фашистською організацією, він був засланий на Соловки, де пробув до 1937 року, а потім зник, і дальша його доля невідома.

Талановитий драматург Микола Куліш, автор п'єс в реалістично-побутовому пляні, «97» (1924) і «Комуна в степах» (1925), експресіоністичної п'єси «Хулій Хурина» (1925-1926), «Зона» (1926) — сатира на партійних кар'єристів, «Народний Малахій» (1928), де доводить несполучність українського національного руху з комуністичними принципами, «Мина Мазайло» (1929), в якій порушено проблеми українізації з виступом проти намагань російщити Україну, «Патетична соната» (1930) про боротьбу трьох сил: комуністичної, білогвардійської і української національної, де головна героїня Марина є дальшим розвитком Аглаї з «Вальдшнепів» Хвильового, «Так згинув Гуска» (1932), «Прощай, село» і «Поворот Марка» (1933) та останньої — «Маклена Граса» (1933). Був засланий і помер в 1942 році, а в 1956 році реабілітований, проте його кращі твори залишились заборолені.

Ніжний поет-лірик Василь Бобинський, закоханий в поетичну форму, що створив вишуканий вінок сонетів «Ніч кохання», захопився советофільством, став урядовим поетом КПЗУ, співробітничав у комуністичній «Культурі», був редактором комуністичних часописів «Світло» і «Вікна». Врешті в 1930 році виїхав з Галичини на советську Україну, впевнений, що знайде там здійснення своїх мрій. В 1932 році він друкує свою поему «Кайданинський аркан» про польський гніт та деспотизм на західньоукраїнських землях:

*В ґратах вікна тюрем, вся країна в ґратах,
Ґрати нам ножами розсікають зір,
Але ми юрбою вільних птах крилатих
Ґеть за мури-ґрати летимо в простір!*

У його образі поневоленої Західньої України читачі советської України побачили образ власної неволі. Бобинський потрапив на страшні своїм суворим кліматом Соловецькі острови і помер там 2 січня 1938 року.

Подібної долі зазнав інший виходець з Галичини, Антін Крушельницький, автор збірки оповідань «Пролетарі» (1899), драми «Семчишини» (1901), «Чоловік честі» (1904), комедії «Орли» (1907), повісті «Рубають ліс» (1918), «Гомін галицької землі» (1918-1919), «Як промовить земля», «Як пригорне земля» (1920), збірки «Буденний хліб» (1920), комедії «Артистка» (1920), літературних нарисів про Франка і шкільних читанок. Зі всією родиною в 1934 році він виїхав до советської України, де майже вся родина загинула або була заслана, а сам Крушельницький, засуджений на 10 років ув'язнення, помер у 1935 році.

Жертвами московсько-большевицького терору стали і неоклясики: Микола Зеров, блискучий перекладач античних римських поетів Горация, Вергілія, Овідія, Марціяла, Катулла, сонетів Ередія, Ронсара, Дю-Белле, Міцкевича, автор збірки поезій і перекладів «Антологія римської поезії» (1920), перекладу поеми «Мазепа» Юліюша Словацького (1925), історично-літературних творів «Нове українське письменство» том I-й (1924), «До джерел» (1926) та ін. творів. Був засланий на Соловки і там зник.

Інший неоклясик, Павло Филипович, славний своїми поетичними збірками «Земля і вітер» та «Простір», поділив ту саму долю. Загинув в ув'язненні і поет-неоклясик Михайло Драй-Хмара.

Дмитро Загул, поет з «Музагету», далі з угруповання «Західня Україна», знаний своїми поетичними збірками «З зелених гір» (1918), «На грані» (1919), «Наш день» (1925), «Мотиви» (1927) і перекладами з Гете, Шіллера, Гайне, Бальмонта, Байрона, написав теж підручник «Поетика» (1923). Заарештований в 1935 році, він пропав без вісті.

У врем'я люте

1937 і наступні роки позначились знов великими репресіями, арештами і масовими розстрілами українських письменників. У часі великих судових процесів у Москві проти провідних діячів комуністичної партії, наставлених опозиційно до Сталіна та його

політики, коли газети закликали виявляти і викривати прихованих «ворогів народу» в промисловості, сільському господарстві і культурному житті, великих жертв зазнала українська література.

Чутливий лірик, філолог, перекладач, майстер поетичного слова Михайло (Майк) Йогансен своєю творчістю ніби стверджував вірність ідеалам партії, вихваляв Леніна, комуну, Червону армію. Але його шведське походження і діяльна участь у ВАПЛІТЕ зробила його після смерті Хвильового об'єктом нападів. Йому закидали, що він не добачав завдань, які ставить комуністична партія перед письменниками, й ігнорує їх. Йогансена відсилають у творче відрядження в нафтову промисловість, у висліді чого з'являється книжка його нарисів про нафту «Кос Чагил на Енбі», але і в ній критика знаходить контрреволюційні натяки. В 1937 році Йогансен був розстріляний.

Тієї самої долі зазнала тоді і поетеса Лада Могилянська, авторка збірки віршів «Ніч самогубців» (1924) і «В день св. Юрія» (1926).

Іван Кулик, якого з початком твчрости як колишнього червоногвардійця, поета-комуніста вважали за «монолітного без роздвоєння, без сумніву», що мав збірки поезій «Мої коломийки» (1921), «Одужання» (1923), «Зелене серце» (1923), «В оточенні» (1927), «Чорна епопея» (1929), «Записки консула» (дві книги) — 1934, «Змужніла молодість» (1935), останньо був головою Українського Радіокомітету і в 1937 році обвинувачений у націоналізмі та в тому, що після радіоповідомлення про засуд на смерть Зінов'єва пустив в етер жалібну музику, — у 1937 році був розстріляний. По війні регабілітований і тепер прославлюваний як поет-борець, бо насправді його писання не мали нічого спільного з українською культурою, з надіями і боротьбою народу.

Іван Микитенко, вихідець із заможної селянської родини, один з чільних діячів ВУСПП'у, учасник міжнародних конгресів захисту культури в 1934 і 1937 роках, автор п'єс «На родючій землі» та «Іду» (1925), які дали йому змогу висунутись на чільне місце в драматургії, що було в інтересі партійного керівництва (щоб відсунути на бік небажаних драматургів Куліша і Мамонтова). Писав спочатку оповідання і повісті: збірка оповідань «На сонячних гонах» (1926), повість на тему спілки міста з селом «Брати» (1927), про безпритульних «Вуркагани» (1928). Його п'єса «Диктатура» (1929) хоч і була простим наслідуванням п'єси «97», на ту саму тему про колективізацію, але мала великий розголос завдяки своєму гуморові й патетичному піднесенню. Наступні п'єси Микитенко присвячував актуальним злободенним подіям: «Кадри»

(«Світїть нам, зорї») — 1930 — освіті молоді, «Справа чести» (1931) — праці шахтарів на Донеччині, «Дівчата нашої країни» (1932) — будівництву Дніпровської електривні. В дальшому п'єси драматургів Корнійчука і Кочерги, маючи більший успіх, відтісняють його, а п'єса «Соло на флейті» (1933-1936) з сатиричним зображенням скиненого кар'єриста була навіть не дозволена. В останній час він писав п'єсу до 20-ліття жовтневої революції — в 1937 році «Коли сходить сонце», але в цей час був розстріляний ніби за спробу втекти за кордон. По війні його реабілітували, як одного з видатних драматургів, і його твори перевидали — це, за кількома винятками — большевицькі агітки.

Михайло Семенко, поет-основоположник українського футуризму, автор збірок «П'єро задається», «П'єро конає», «Дев'ять поем» (1918), «П'єро мертвопетлює», «Блу ноутс», «В садах безрожих» (1919), «Проміння прогроз» (1921), дві збірки власних творів «Кобзар» (1924), гостро скритикований за свою творчість відійшов від футуризму, почав оспівувати жовтневу революцію — «Новий Кобзар і нові вірші» (1928), «Європа і ми» (1929), а далі визнав помилковість своїх поглядів; у збірках «Сучасні вірші» (1931), «3 радянського щоденника» і «Китай в огні» (1932), «Міжнародні діла» (1933) — намагався «виправитись», а це не допомогло. 24 жовтня 1937 року Семенко був розстріляний. По війні його посмертно реабілітували, але творів не перевидали.

Мирослав Ірчан, що успішно розгортав свою творчу діяльність, маючи особливе признание за п'єсу «Родина щіткарів», так що советська критика вважала його «співцем боротьби за перемогу жовтня» і «видатним бійцем революційної української літератури за рубезжем», був у 1937 році знищений, як класовий ворог, шпигун і фашист, а після війни реабілітований вже як борець за народне щастя, незмінно вірний ідеалам комунізму!..

Микола Філянський, син священика з Миргородщини, що в дореволюційні роки перебував поза Україною, як поет був відомий з 1906 року, коли з'явилась його збірка «Лірика», до якої критично поставився Михайло Коцюбинський за її похмурий тон і назвав плодами присмеркової музи. В журналі «Українська хата», що виходив у Києві в 1909-1914 роках, Філянський, поруч з Григорієм Чупринкою і Микитою Шаповалом, проповідував індивідуалізм, бунт для бунту і незалежність поезії від політики. Ті самі теми порушував і в другій збірці «Календаріюм» (1911), виступав за новітні течії в поезії, називаючи їх справжнім мистецтвом. Подібні були збірка «Цілую землю» (1929) і поема «Бузковий кущ».

Але він не втрачав надій на краще майбутнє і, звертаючись до Києва, писав:

*Хай на нових твоїх оселях
Краса — без рідної канви.
Хай перед генієм Растреллі
Юрба не хилить голови.*

*Хай степ, в буденний сум повитий,
Скував потомлені уста,
І шлях святинь твоїх, Славуто,
Тернами весь позароста.*

*В час невідомий, в час нежданний
Ти знов розімкнеш свії язик...
Колись недаром Первозванний
Зорю землі твоїї прирік!*

Відчуваючи урядову неприхильність до себе, поет пробував писати для журналу «Червоний шлях» хвалебні вірші на урядове замовлення. Але це його не врятувало. Заарештований в 1937 році на Запоріжжі за вірш «Асканія Нова», Філянський у 1938 році помер у в'язниці.

Яків Савченко — один з основоположників символізму в українській поезії, член літературної організації «Жовтень», далі ВУСПП'у, автор збірок «Поезії» (1918) і «Земля» (1921). Не оминав і релігійних тем, писав про Христа, який отаву косив, зображуючи селянина, що шукає сина, загиблого на війні:

*Упав мужик на торішніх покосах,
Аж сто зірок цвіте!
Глянув — Христос отаву косить
І в копиці кладе.*

*Глянув прострелено: — Хто се?
Чи ти, мій синочку, чи Ти, Христосе,
Обірваний, босий?
Хто се?*

*Ой, зацвіли в степах слова зоряно,
Ой, заплакав смутком нив
— Давно вже людське поле зорано,
А ти й отави не скошив...*

*Підвівся мужик. Не ніч. Журба сinya.
Став тонуги в Христових очах.*

— Я прийшов косить тобі за сина,
Твій син — на Моїх жнивах.

Ой полетів вітер
До мужикової хати,
Упав на призьбі:
— Добрий вечір!
Радій, Маріє!
Та збирай барвінок,
Стели лепехи
На помості:
Йде в степу твій батько,
А з ним —
Христос у гості.

Залишивши поезію, почав писати агітки, тексти для плякатів, далі перекладав на українську мову лібретто опер, викладав у Кіноінституті, врешті виступив як представник літературної критики, засуджував своїх недавніх друзів, критикував занепадництво Філянського, поверховість Косинки, творчість і настанови неокласиків у статті «Азіятський Апокаліпсис» та інших. У 1937 році був заарештований, поділив долю тих, кого притискував, і помер у 1938 році.

Письменник Петро Ванченко, автор збірки оповідань «Мужність» (1926), сатиричного «Оповідання про гніду кобилу» (1929), що викликало гостре засудження урядової критики, і другої збірки оповідань «Клопіт цирюльника Еміля Термана» (1930), був заарештований в 1937 році та зник безвісти.

Так само пропав слід по письменниках Панькові Педі, Миколі Чернявському та Юрієві Вухнаєві (Іванові Ковтунові) після їх арештів у 1937 році.

Те сталося і з мовознавцем Михайлом Мироненком, активним діячем часів українізації, автором праць «Нариси з української мови» (1929), «Українська фразеологія» (1929), «Новий правопис чужих слів і власних імен і правописний словничок» (1929) та спільно з мовознавцем Миколою Грунським «Український правопис» (1929) і «Розділові знаки» (1929).

Літературознавець і критик Володимир Коряк, колишній боротьбіст і член «Гарту» та ВУСПП'у, активний опонент в дискусії проти Хвильового, автор праць «Організація жовтневої літератури» (1925), «Боротьба за Шевченка» (1925), «Історія української літератури» I-II

(1925-1929), «Українська література» (1928), був засуджений у 1937 році як націоналіст та троцькіст і зник.

Так за наказом згори були зліквідовані багато українських письменників, між ними й такі, які не виступали проти режиму,— але вони були непотрібні окупантові, були «винні» навіть у тім, що писали рідною мовою.

11. РОСІЙЩЕННЯ І ДАЛЬШІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Російщення і дальші переслідування письменників

Наступив 1938 рік. Утиски на українських письменників не стихали, і, впарі з тим, посилювалось російщення.

З 1 січня 1938 року в кожному обласному місті України поруч із газетою — органом обласного партійного комітету на українській мові, стала виходити газета такого самого формату і той самий орган — російською мовою. Те саме сталось і в молодечій пресі, де стали видавати рівнобіжні газети і російською мовою.

На початку 1938 року Сталін прислав в Україну Микиту Хрущова, і тоді було проведено велику чистку українських кадрів у КП(б)У й державному (республіканському) апараті. Було запроваджено також обов'язкове навчання російської мови в усіх школах України від четвертого року навчання. Однак, дальші світові події не дали окупантові нагоди повністю здійснити цей плян.

На урочисте святкування 750-літнього ювілею «Слова о полку Ігоревім» ніде не було сказано, що це староукраїнська лицарська поема; натомість говорили, що це твір «древнеруського» народу, що пізніше набрав національних ознак трьох братніх слов'янських народів, при чому — явно всупереч історії,— на перше місце в перелікуванні тих народів ставили російський, потім український і білоруський.

У червні 1938 року на з'їзді КП(б)У Хрущов у своїй доповіді говорив, що українські буржуазні націоналісти намагаються, щоб в усіх школах України вивчали німецьку, французьку, польську та інші мови, тільки не російську. Але «тепер усі будуть вивчати російську мову!» — з притиском заявив він.

Переслідування письменників не спинялись. Був засланий у 1938 році письменник Дмитро Бузько, який колись належав до «Нової генерації» і був автором повісти «Лісовий звір» (1924), роману «Чайка» (1929), «Про що розповіла ротация», «Голляндія» і збірки оповідань «На світанку».

Поет Микола Скуба, котрий належав до «Молодняку», і «Нової генерації», залишив збірки поезій «Перегони» (1930), «Демонстрація» (1931), «Пісні» (1934), «Нові пісні» (1935), був заарештований, і чергова збірка «Сопілка» не вийшла. Поет помер на засланні, по війні був реґабілітований і в 1965 році вийшли його пересіяні через цензуру вибрані «Поезії».

Микола Новицький, журналіст, літературний критик і фейлетоніст, політичний засланець до Сибіру за участь у революції 1905 року, згодом був заступником редактора «Вістей ВУЦВК», а далі директором видавництва «Література і мистецтво», в часі існування «Літературного ярмарку» накинувся на нього зі статтею «На ярмарку» — був заарештований і засланий у 1938 році, і дальша його доля невідома.

Те саме сталося тоді і з письменниками Анатолієм Пятяком і Василем Чечвянським.

Видатному психологові, професорові Раєвському з Київського університету було наказано читати лекції для студентів — російською мовою.

Молодого літературознавця, поета і перекладача Йосипа Дудку — виключено наприкінці його студій із Ніжинського учительського інституту з забороною інтелектуальної праці, і він десь косив сіно в колгоспі на Сумщині.

Нові втрати

1939 рік приніс нові втрати українському письменству.

Був заарештований і засланий поет Микола Булатович, який спочатку належав до «Нової генерації» і вірші його містились у поточній пресі, а також вийшла збірка «Книга тривоги». Так само на засланні опинився поет Григорій Саченко, який колись був у «Плузі» і мав збірку поезій «Зустрічний ентузіазм». Тоді також впали жертвами репресій письменники Іван Каляник і Максим Лебідь.

За підрахунками дослідника мартирології української літератури Богдана Кравцева протягом 1920х — 1930-х років 89 українських письменників були фізично знищені, 212 письменників замовкли, 22 — вижили і здебільшого повернулись у літературу, 42 — не були реґабілітовані і zostались в ув'язненні або померли, 83 — емігрували з України, використавши, як нагоду для того, Другу світову війну. Разом вибуло 448 письменників.

Яків Мамонтов

Драматург і театрознавець Яків Мамонтов розпочав свою творчу працю оповіданням «Під чорними хмарами» (1907), а поезія «Коли я дивлюся» увійшла до збірки «Вінки над водою», що вийшла в 1924 році. Але найбільшу популярність принесли Мамонтову його твори для театру. П'єси «Дівчина з арфою» (1918), «Веселий хам» (1921), «Дієз Іра» (1922), «Коли народ визволяється» (1923), «Аве Марія» (1924), «До третіх півнів» (1924), «Республіка на колесах» (1927), «Рожеве павутиння» і «Княжна Вікторія» (1928), «Гетьманщина» (1930-1932), «Своя людина» (1936), оперові лібретто і сценарії, низка театральних досліджень. Критика не раз накидалась на його п'єси, написані з покликуванням на обставини часу. В 1940 році Мамонтов впав жертвою репресії. Драматурга критикували навіть за те, що у деяких п'єсах він вивів постаті петлюрівців.

Тоді також зазнав репресій письменник Василь Басок.

Війна в кривавих ризах

Друга світова війна завдала також багато втрат українському письменству.

У перший день війни, 22 червня 1941 року загинули під час повітряного бомбардування Львова письменники Степан Тудор, автор повісти «Марія» (1928), збірки оповідань «Народження» (1929) і повісти «Молочне багатство» (1930) та Олександр Гаврилюк, автор віршів-спогадів ув'язненого (1929), «Пісні з Берези» (1937), поеми «Львів» (1939) і повісти «Берега» (1941).

У Києві за відмову евакуюватись на Схід перед німецьким наступом була 22 липня заарештована поетеса, письменниця, драматург, перекладачка і мемуаристка Людмила Старицька-Черняхівська і розстріляна разом зі своєю сестрою Оксаною. Тоді ж зник (за чутками — був розстріляний) соліст Київської опери Донець.

5 жовтня в боях проти німців як вояк Червоної армії поляг талановитий письменник Микола Трублаїні (Трублаєвський), автор вартісних (без совєтщини) творів для дітей і молоді, пригодницьких оповідань та повістей: «Ляхтак» (1935), «Мандрівники» (1938), «Шхуна Колюмб» (1940) і науково-фантастичних романів «Глибинний шлях», незакінченої повісти «Орліні гнізда» (1941).

У червоних концентраційних таборах померли поет Остап Луцький, колишній член «Молодої Музи», і Валеріян Підмогильний, автор роману «Місто».

Ув'язнений у Харкові поет Володимир Свідзінський, автор збірок «Ліричні поезії» (1922), «Вересень» (1927) «Поезії» (1940), який розпочав свою творчість з виразним нахилом до символізму, а в двох останніх збірках наближався до сюрреалізму і зазнав урядової критики, що він пише поза часом і простором, трагічно загинув 6 жовтня в підпаленому енкаведистами бараці.

У Києві 21 лютого 1942 року німці-фашисти розстріляли за націоналістичну діяльність поетесу Олену Телігу, що у своїй творчості поєднувала жіночу ніжність з героїчною посвятою, в публіцистичних творах торкалась естетики літератури та ідейно-націоналістичного спрямування українського літературного процесу.

Разом з нею загинув поет Іван Ірлявський, вірші якого сповняли збірки «Моя весна» (1940), «Вересень» (1941), «Брості» (1942). Їх долю поділив чоловік Олени Теліги, а також журналіст Володимир Кошик та інші особи.

В той час у Києві помер від виснаження, зломлений попереднім довголітнім ув'язненням письменник Юрій Будяк-Покос, колишній член угруповання «Плуг». Йому належали поеми «Невільниця-українка» (1907), «На полях життя» (1909), «Пан Базилей» (1911), збірки поезій «Буруни» (1910), «До великої брами», дитячі п'єси, оповідання, вірші, спогади «Записки вчителя» (1912).

25 травня 1942 року в бою загинув письменник Олекса Десняк (Руденко), відомий своїми агітаційними романами з військової тематики: «Десну перейшли батальйони» (1937) і «Полк Тимофія Черняка» (1938), з життя молоді — «Удай-ріка», повість «Тургайський сокіл» про революцію в Казахстані, а також військовими оповіданнями.

В советському ув'язненні в 1942 році померло багато українських письменників і культурних діячів. Це був рік тяжких поразок Червоної армії, яка залишила майже всю Україну з Кубанню та інші хлібородні області СРСР. Країна відчувала велику нестачу хліба, і політичні в'язні масово вмирили від недостатнього харчування та внаслідок масових розстрілів, навіть без формальних судів.

28 січня 1942 року помер Григорій Епик. Далі помер Микола Вороний, славний поет, приятель Івана Франка, борець за модернізм, автор збірок «Ліричні поезії» (1912), «В сьайві мрій» (1913), «За Україну» (1921), «Поезії» (1929), а також творів на театральні теми: «Театр і

драма» (1913) і «Драматична примадонна» про артистку Любов Лінницьку.

Померли видатний драматург Микола Куліш і письменник Іван Кириленко, відомий своїми повістями «Курси» (1927), «Кучеряві дні» (1928), «Аванпости» (1933), «Весна» (1936) на теми поточної політики, переважно колективізації, що не задовольняли урядову критику.

Померли теж письменники Дмитро Надіїн, футурист Валеріян Поліщук, Петро Радченко, Сергій Роснянський-Сученко, Гнат Хоткевич — славний своїм романом «Кам'яна душа» і розвідками про кобзарське мистецтво, як унікальний вияв у культурі України і всієї Європи.

Загинув десь в ув'язненні Олесь Досвітній, що у свій час здобув популярність оповіданнями (1920), збірками «Тюнгуй» (1924), «На чужині» (1925), «Алай» (1927) і романами «Американці» (1925), «Гюлле» (1927), «Хто?» (1927) і «Нас було троє» (1927). Померли в неволі теж Юрій Жилко, Петро Кожушний. 15 грудня помер Лесь Курбас, батько модерного українського театру.

У 1942 або 1943 році німці розстріляли за націоналізм поета Євгена Фоміна з Херсону, автора збірки «Поезії» (1927), і Михайла Пронченка з Кривого Рогу, автора збірки «Кобза», та драматурга Костя Гупала.

В 1943 році померли в ув'язненні в Сибіру поет Микола Дукин з «Плугу», який містив свої вірші і оповідання в журналах «Плужанин», «Плуг», «Молодняк», написав теж дитячу п'єсу «Артемова артіль» і оповідання «Мінезота ч. 23» (1929), Петро Лісовий (Свашенко), автор збірки оповідань з селянського побуту «В революцію» (1927), романів «Микола Ярош» (1928) і «Записки Юрія Діброви» (1930) та повістей-хронік «Наші слобожани» (1930), «За Збручем» і «Червона ракета» (1932), «Гаррі Сміт або Янки в українських преріях» (1933); загинули О.Лан-Коршак, знаний своїми збірками поезій «Отави косять» (1928), «Долоні площ» і «Назустріч сонцю» (1930), та поет Іван Семиволос.

В літі 1941 року загинув у німецькій катівні поет-націоналіст-революціонер Олег Кандиба-Ольхович, син поета О.Олеся, автор поетичних збірок «Рінь» (1935, Львів), «Вежі» (1940, Прага) і вже посмертної збірки «Підзамче», виданої в 1946 році.

31 вересня 1944 року поляг в бою в лавах УПА поет і письменник, лікар Юрій Липа, якому належать збірки поезій «Світлість» (1925), «Суворість» (1931), з прози: роман «Козаки в Московії» (1931), збірка есеїв «Бій за українську літературу» (1935), збірка оповідань у трьох томах «Нотатник» (1936-1937), з публіцистики: «Українська раса» (1936),

«Українська доба» (1936), трилогія «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941).

Також у 1944 році зник безвісті молодий обдарований поет Герась Соколенко, автор «Баляди про триста мечів» і низки ліричних творів. В одному зі своїх останніх віршів, звертаючись до матері, він писав, що вона скоро узнає, що її син «взяв меча і пішов у повстанці». Можливо, так і сталось.

Під виглядом боротьби з націоналізмом

По закінченні війни, за безсумнівним бажанням і вимогою Сталіна поети всіх народів СРСР писали лише оди про перемогу і героїзм на війні, а прозаїки — про інвалідів війни, які повертаються на свої підприємства і в колгоспи, без огляду на свої фізичні ушкодження, включаються у відбудовну працю.

На з'їзді письменників України в 1946 році Олександр Корнійчук у головній доповіді говорив про нові прояви буржуазного націоналізму у творах Павла Тичини і Максима Рильського.

У виданій в ті роки історії української літератури було зазначено, що партія не раз допомагала Рильському в унапрявленні його творчості на правдивий шлях, але він все уникав порад і йшов своїми зигзагоподібними стежками.

4 березня 1947 року першим секретарем ЦК КП(б)У став знову Лазар Каганович, і на Україні почались нові репресії проти письменників. Про це пізніше згадував поет Андрій Малишко у своїй промові до поетів і мистців 3 липня 1957 року:

«У 1947 році з перших днів свого намісництва в Україні Каганович під виглядом боротьби з націоналізмом безпідставно звинувачував багато чесних діячів української культури. Присутній тут поет Максим Рильський — один з найсвітліших мистців нашої літератури — може розповісти про те, як Каганович, не розібравшись у могутній поезії видатного українського радянського поета, назвав його петлюрівцем, як він зокрема перекручував вірш Рильського «Я — син Країни Рад», об'явивши, що поет оспівує петлюрівську Центральну Раду, і таке інше... Можна було б згадати, як Каганович грубо поводить себе з українськими письменниками, погрожував багатьом з них, що посадить у тюрму. Він погрожував зокрема молодим письменникам Олесю Гончару, Леоніду Новиченку, Василю Козаченку та іншим, маючи на меті примусити їх виступати з заявами проти старших письменників і звинувачувати у націоналізмі».

Варто зазначити, що навіть у такого типу промові Малишка вже слідне мовне російщення: замість вживати української форми «Олесеві» чи «Леонідові» — вживає коротку — російську — форму.

Критика, чистка, засудження

В 1947-1949 роках почалась по всьому Советському Союзі чистка проти націоналістичних і космополітичних елементів, якою керував з Москви член Політбюро ЦК ВКП(б) Андрій Жданов, призначений Сталіним до маловідомої йому, партійному апаратчикові Жданову,— ділянки літератури.

На Україні було проведено посмертну кампанію проти академіка Грушевського та його історичної концепції і взагалі проти української національної своєрідності в історії України, в історії української літератури, в театрі, в фільмі, навіть у піснях.

Гострій критиці під закидом буржуазного націоналізму в історії була піддана «Історія України» 1943 року за редакцією М.Петровського. В літературі великих нападів зазнав «Нарис історії української літератури» під редакцією Сергія Маслова і Євгена Кирилюка. Було ґрунтовно змінено склади редакцій журналів «Вітчизна» і «Дніпро».

Нищівно скритиковані були твори Андрія Малишка, Юрія Яновського, Олекси Кундзіча, Степана Олійника, Тереня Масенка, Леоніда Смілянського, Олександра Довженка. Скрізь дошукувались проявів буржуазного націоналізму і вимагали, щоб письменство України тісніше зливалось з «великою російською літературою».

Вигодована в 1946-47 роках Україна була призначена з центру імперії на російщення у всіх проявах її культурного життя (ми не згадуємо тут про економічний визиск, безправ'я тощо).

Історія повторюється

У червні 1951 року відбулась у Москві Друга декада української літератури і мистецтва. На декаді була гостро скритикована поезія Сосюри «Любіть Україну» як націоналістична і одностороння, а оперу «Богдан Хмельницький» Богдана Данькевича московська «Правда» в статті «Про оперу «Богдан Хмельницький» з 20 липня 1951 року безоглядно засудила. В лібретті цієї опери, мимо того, що його писали такі світила радянської літератури як Олександр Корнійчук і Ванда Василевська, «Правда» знайшла серйозні недоліки, спалювала режисерську працю поставника М.Стефановича і винесла свій вирок: «Опера не стала справжньою народньою драмою, якою вона повинна була стати, виходячи з її теми».

Основним недоліком, без сумніву, був «брак показу возз'єднання українського народу з «великим російським народом». Партитуру опери було звернено авторові Данькевичеві з пропозиціями зробити зміни і як фінал опери ввести апотеозу — Переяславську Раду.

Так історія повторилась. У 1897 році Михайло Старицький, що подав до цензурного комітету свою драму «Богдан Хмельницький», одержав її назад з пропозицією зробити певні зміни і дописати кінцеву сцену — Переяславську Раду. Тепер, у 1951 році, сталось те саме. Москва незмінна.

Де зникли 223 українські письменники?

Об'єднання українських письменників «Слово» післало з Нью-Йорку 20 грудня 1954 року телеграму до Москви, де саме тоді засідав Другий Всесоюзний з'їзд письменників. У телеграмі вказувалось, що в 1930 році друкувалось 259 українських письменників, з яких після 1938 року друкувалось тільки 36. Об'єднання запитувало: де поділись 223 письменники?

Відповіді не було.

Інше культурне об'єднання в ЗСА і в Канаді — Асоціація Діячів Української Культури АДУК, не зверталось з листом до Москви, бо якої відповіді може чекати жертва від убивці?

Однак, АДУК подбала про публікацію антології «Слово і зброя» (1968), де зібрані поезії національної України, в тому і деяких знищених поетів, а в 1981 р. спільно з ООЧСУ випустила збірник «Герась Соколенко — твори поета невідомої долі», із творами молодого поета-націоналіста, який зник у 1944 році або в таборі примусової праці, як «ост-арбайтер», або ж вирвався звідти і пішов до Української Повстанської Армії, про що згадував у своєму творі. У 1984 році АДУК, спільно з Організацією Оборони Чотирьох Свобід України, ООЧСУ, опублікував антологію «Київ» на прославу столиці Нескореної України, у якій є чимало творів українських поетів — сучасних політв'язнів Москви.

За підрахунками дослідників мартирології української літератури, зі згаданих 223 зниклих письменників 17 було розстріляно, 8 — покінчили життя самогубством, 175 — арештовано, заслано та іншим способом вилучено з літератури, 16 — зникло без вісті, 7 — померло своєю смертю.

12. У ДНІ КОРОТКОЇ ВІДЛИГИ

У дні короткої відлиги...

Початком відлиги можна вважати день 21 червня 1955 року, коли московська «Літературна газета» видрукувала статтю українського письменника Олександра Довженка «Мистецтво живопису і сучасність» з заклик «розширювати творчі межі соціалістичного реалізму». Заклик знайшов жвавий відгук серед старших і молодих письменницьких кіл Росії і України, як і інших республік. Нові настрої викликали особливо серед молоді цілий рух і після доповіді Хрущова на XX з'їзді партії, де він засудив культ особи, швидко стали з'являться нові твори відповідно до нових думок і прагнень.

На Україні з представників старшого покоління виступив той самий Олександр Довженко, реалізуючи свій заклик і даючи приклад іншим. Таким твором була його повна краси і безпосередности автобіографічна повість «Зачарована Десна». Далі з'являється роман Бориса Антоновича-Давиденка «За ширмою» про людські стосунки, без політичного підложжя, про взаємини батьків і дітей. «Мені хотілось нагадати молодому поколінню про його обов'язки до своїх батьків, а разом з тим торкнутись деяких родинних проблем», — пояснював свій задум автор.

Леонід Первомайський (Гуревич) у збірці новель «Материн солодкий хліб» і в романі «Дикий мед» орієнтувався вже не на традиційний український роман, а на роман новий, західний.

Григорій Тютюнник у романі «Вир» малює село перед і під час війни, але вмотивовує вчинки героїв уже не клясовими, а чисто людськими потягненнями.

Молоде покоління найбільш репрезентувало поезію. В ділянці лірики виступали насамперед Василь Симоненко, Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Віталій Коротич, ліро-епічними творами був заступлений Іван Драч. Багато новаторства і оригінальності внесли Борис Мамайсур і Василь Голобородько.

Літературну критику представляли відважніші Валентин Мороз, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Вячеслав Чорновіл.

Хоч у своїй переважаючій більшості ці молоді автори не виявились пропагаторами вільних думок і справжніми дисидентами, а показали себе співцями наявного режиму, але і ті, що сміливо безкомпромісово висловлювали нові настрої, нові прагнення, своєю творчістю ствердили силу і незнищимість нової думки, виявляли, що в неупокореній Україні нуртують свіжі сили, а також що накидвана згори російська мова аж ніяк не була їхньою мовою.

Боротьба за культуру української мови

В часі відлиги стихійний рух за культуру української мови, з вимогами піднести якість її викладання по школах, за чистоту вимови в публічних виступах, на телевізії і на сцені, проти неграмотних написів в установах, вибухнувши з великою силою, широко розгорнувся і знайшов всебічний вияв у пресі.

В цьому русі взяли участь ветерани війни, письменники, вчителі, режисери. Газети стала заливати повільно відповідних листів.

Письменник Микита Шумило, військовий кореспондент у роках війни, тяжко поранений над Одрою, у журналі «Зміна» за липень 1956 року писав: «На жаль, ще є люди, які нехтують мовою українського народу. Декому з них здається, що українська мова недовговічна. Мине, мовляв, небагато часу, і українська мова зникне, а її замінить мова російська. Це нащадки великодержавних націоналістів типу Суворіна, що видавав чорносотенну газету «Новое время», і Шульгіна, видавця такої ж реакційної газети «Києвлянин». Це абсолютно ворожі нам, радянським людям, думки. Ніяка мова не повинна витискувати іншу мову. В тому і суть рівноправності націй. Із зникненням мови зникає, гине і нація».

Поет Максим Рильський у газеті «Радянська освіта» 8 грудня 1956 року писав: «Викладання мови в початковій і середній школі — це передовсім викладання рідної мови рідною мовою» і наголосив учителям: «Викладати мову — це передовсім прищеплювати любов до мови».

Письменник Любомир Дмитерко, хоча перед війною був на засланні, тепер на нараді театральних діячів закликав: «Треба боротись з націонал-нігілізмом, зі зневагою до української мови». Його виступ видрукувала газета «Радянська культура» 6 січня 1957 року.

На з'їзді письменників у Києві романіст Натан Рибак, як подала «Літературна газета» 21 січня 1957 року, закликав покласти край негативному ставленню до української мови: «Прекрасна українська

мова для кожного з нас є великим джерелом надхненної роботи». Інший письменник, Степан Крижанівський, критикував засмічену мову районних газет і ствердив, що за останні 11 років не видано правопису української мови: «За цей час виросло ціле покоління молоді, а книжка стала бібліографічною рідкістю», писала «Літературна газета» 21 січня 1957 року, подаючи критику Крижанівського.

Проти неграмотних написів українською мовою на вивісках державних установ протестував викладач Київського університету І. Кучеренко і, як подала «Літературна газета» 22 лютого 1957 року, сказав: «Нехай громадськість присоромить таких людей, що не поважають мови».

Вказувалось на потребу збільшення числа мистців-декляматорів, що своїми виступами розкривали б красу і милозвучність української мови. «У нас дуже мало читців, які виконують твори українських письменників, які виступають українською мовою», писав режисер О. Скрипченко в газеті «Радянська культура» 27 лютого 1957 року.

У листі до «Літературної газети», видрукованому 19 червня 1957 року, 16 учителів шкіл Києва домагались поліпшення якості навчання української мови в школі.

У подібному листі з Дніпропетровщини, вміщеному 11 липня 1957 року в «Радянській культурі», звучала вимога, щоб прелегенти виголошували свої доповіді для українських слухачів українською мовою.

Всі ці численні листи, масово друквані завдяки відлизі, показували насамперед любов народу до своєї рідної мови, турботи з приводу її занечищення і розкривали, як поширився процес російщення з його зневагою до чистоти української мови, якості її викладання в школах, масовим ігноруванням рідної мови у виступах перед українською аудиторією, браком читців-декляматорів, мистців слова, що могли б розкрити її правдиве звучання і аромат, нарешті недостатність навіть правописних підручників з мови для молоді.

Хоча все відбувалось якщо не в рукавичках, то в рамках дозволеного і толерованого П. Шелестом, фактично це була контратака України проти російського великодержавно-шовіністичного пляну.

«Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не гідний пошани»

З пожвавленням національно-культурного життя в Україні після знесення культу особи особливу активність проявляв Максим Рильський, ініціюючи видання творів тих письменників, яких раніше було

неможливо друкувати. Він домігся посмертної реабілітації поетів Олесья, Вороного, як і перевидання творів видатних українських композиторів ХУІІІ-ХІХ століття Березовського, Бортнянського і Веделя.

Коли письменник Константин Паустовський з погордою висловився про українську мову, якою говорять на Західній Україні, як про галицьку говірку, Рильський сприйняв це як особисту образу і оприлюднив свою відповідь на цю заввагу, зазначаючи, що галицька говірка - це мова великого Франка, і насміхатись над нею не личить культурній людині і загально-знаному письменникові.

Письменникам, которі заплутались у тенетах соціалістичного реалізму і втратили навіть мистецьке почуття, Рильський пригадував, що таке національне мистецтво і що українське мистецтво повинно мати не лише форму, а і зміст національний. У серії статей у «Вечірньому Києві» М.Рильський ствердив, що в Російській імперії Україна перша продукувала власні фільми на українську тематику.

Один польський науковець згадував, як Максим Рильський в його присутності докоряв цензорові за те, що той викреслив з його вірша під замітом націоналізму один чотиривірш, в якому говориться про блакитне небо і золоту пшеницю на Україні.

З поширенням культурних зв'язків з закордоном Рильський від чужоземних артистичних ансамблів, що приїздили на Україну з гастрольними виступами, домагався: кожному дорогому і шанованому гостеві належить включити до свого репертуару також твори народу, землі якого він відвідує, бо цього вимагає етика і елементарна культурна чемність.

Рильський шанував культурну спадщину кожного народу і вимагав пошани і для спадщини свого народу. Так само вимагав він від українців шанувати рідні культурні надбання та їх творців. «Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не гідний пошани»,— говорив він.

Багато уваги присвячував Максим Рильський вихованню молодих українських поетів, дбаючи про їхні знання і культуру рідної мови.

Крізь фільтри і сита реабілітаційного процесу

У другій половині 1956 року почався процес реабілітації розстріляних, засланих або незаслужено забутих і виєлімінованих з літератури письменників та поновлення їх у правах (багато з них — посмертно) членів Спілки українських письменників.

Створені від серпня 1956 року комісії по впорядкуванню посмертної спадщини опрацювали твори письменників перших років революції, померлих власною смертю або репресованих не советською владою, але які, починаючи з 30-х років були несправедливо забуті або незаслужено викреслені зі списків діячів літератури, як Василь Чумак чи Василь Еллан-Блакитний, або тих, що впали жертвами чисток і репресій в добу культу особи, як Василь Бобинський, Мирослав Ірчан, Олесь Досвітній, Григорій Косинка, Дмитро Фальківський, Микола Куліш і численні інші.

У вересні 1956 року були поновлені в членстві в Спілці письменників: Наталя Забіла, Борис Коваленко, Г.Овчаров, Е.Шехтман, Зинаїда Тулуб — авторка засудженого історичного роману «Людолови», Євген Шабліовський. Посмертно поновлено теж померлих у 1942 році на засланні Григорія Епіка, Валеріяна Поліщука, Гната Хоткевича.

23 жовтня 1956 року поновлено в членстві померлого в 1941 році Олександра Сороку, також у жовтні — Володимира Гжицького. Того самого року був регабілітований по 22 роках заслання Борис Антоненко-Давидович, також А.Костенко, Петро Колесник, Павло Кононенко, Андрій Петрус-Карпатський, Юра Шкрумеляк.

Але справа регабілітації невинно засуджених письменників посувалась повільно. Як відзначив 20 грудня 1956 року редактор «Вітчизни» Олександр Полторацький в «Літературній газеті» — «Далеко не все у згаданих творах витримало перевірку часом в їх спадщині (наприклад у Микитенка, Куліша, Валеріяна Підмогильного), є твори, зовсім неспівзвучні ідеям комуністичної партії, є твори, позначені прикметами буржуазного націоналізму».

На Четвертому Пленумі Правління Спілки письменників України 10 січня 1957 року Леонід Новиченко казав, що хиби і недоліки були «породжені культом особи», який мав «тяжке і знепліднююче діяння на радянську літературу».

Після довгих років репресій повернулися в 1957 році до літератури Марко Андрущенко, Микита Годованець, Мечислав Гаско, Михайло Доленчо, Олена Журлива, Микола Марфієвич. У жовтні 1957 року був поновлений у СПУ репресований письменник Олександр Ковінька, у грудні — поет Василь Мисик.

За регабілітацією, після детальної перевірки, слідували видання деяких творів, визнаних найкращими, однотомниками чи двотомниками або включення певних творів до антологій. Були видані

вибрані твори «Червоний заспів» (Київ, 1956) Василя Чумака, «Вибрані твори» Івана Микитенка (Київ, 1957), в 1957 році вийшло теж ґрунтовно перероблене «Чорне озеро» Гжицького. В ньому було викреслено тепер усе, що так чи інакше можна було б пов'язати з будь-якими націоналістичними тенденціями чи будь-якими натяками на них. Впроваджено цілком нову постать російського комуніста Смірнова, позитивну постать, що протиставлена маляреві Ломову в перших виданнях, — «талановитого, але пустого великодержавного шовініста з червоним забарвленням». Тепер уже Таня Токпак не згадує про великодержавний шовінізм Ломова. Пропущено думки азіята Теміра про росіян, що вони «усі одним духом дишуть... і прості перекупки, і інтелігенти, і комуністи, їх бажання всюди бути вдома — в усіх частинах СРСР».

Також у 1957 році поновно вийшов роман Зинаїди Тулуб «Людолови», але значно перероблений (на гірше).

Микита Годованець у 1958 році видав свої «Байки», Олена Журлива видала в 1958 році збірку «Поезії», Мечислав Гаско — в 1958 році «Поезії», Андрій Петрус-Карпатський — в 1958 році збірку «Що на світі найсвятіше», Юра Шкрумеляк — тоді ж збірку «Сопілка співає». Тоді ж вийшли два томи «Вибраних творів» Ірчана (Київ, 1958), два томи «Творів» Еллана Блакитного (Київ, 1958), одностомник Григорія Епіка «Твори» (Київ, 1958), що їх впорядкувала вдова письменника, зі вступною статтею і примітками літературного критика Олега Килимника, який написав, що в цій книзі «читач знайде захоплюючу розповідь при життя, працю і боротьбу радянського народу».

Далі вийшли: одностомник Олеся Досвітнього «Вибрані твори» (Київ, 1959), збірка «Вибране» Олександра Сороки (Київ, 1959), «Вибрані поезії» Миколи Вороного (Київ, 1959), також окремі твори Миколи Куліша, Олександра Соколовського, Дмитра Бузька. Твори деяких знищених поетів увійшли до «Антології української поезії» (Київ, 1957) або збірника «Революційні поети Західньої України» (Київ, 1958). Про реабілітованих письменників стали з'являтися статті в газетах і журналах, критичні нариси і монографії, про цих діячів літератури почали згадувати керівники Спілки письменників, літературознавці і критики на з'їздах і зборах, але причини репресій і обставини їх смерти — не подавали.

Багато з репресованих і тепер реабілітованих письменників і літературознавців включились знов у літературу лише частково. Петро Колесник, який писав поезії і прозу, став тепер працювати лише як

літературознавець, також Євген Шабліовський виступає лише в ділянці літературознавства. Лев Скрипник переключився з прози на літературну і мовну критику. Микола Марфієвич, що був знаний як поет, тепер працює як викладач і пише статті та рецензії для преси.

Відомо чимало письменників, які видали по кілька або і кільканадцять книжок, а потім у наслідок чисток і репресій замовкли і не повернулись у літературу. З бібліографічного довідника «Художня література, видана на Україні за 40 років» (1917-1957) видання 1958 року Богдан Кравців налічує тих, що замовкли, 207 письменників, здебільшого репресованих і засланих до концентраційних таборів.

Визнали, що «Правда» писала неправду

28 травня 1958 року ЦК КПСС видав постанову, в якій визнавав невірною і однобокою оцінку опери «Богдан Хмельницький», дану в редакційній статті «Правди» 20 липня 1951 року, і вказав, що недоліки, що мали місце в лібретто опери та її музиці, не були «великими ідейними пороками» і не заслуговували на таке суворе засудження.

13. НОВИЙ НАТИСК

Новий натиск

Починаючи з другої половини 1958 року почався тиск на всіх письменників, творчість яких кваліфікувалась як відлига. В Росії засудили Пастернака, скритикували Дудінцева і Еренбурга.

На Україні зазнав нападів Леонід Первомайський, що видав твір «Казка» як підсумок 50-ліття — і проголосив, що він живий у творчості й перебуває в шуканнях, бо не задоволений зробленим, не знайшов того, чого шукав. Критика побачила в цьому замасковане невдоволення комуністичним режимом.

Критикували за вільнодумство Саву Голованівського, за перші дві збірки гостро накинулись на Ліну Костенко і цим обумовили її дальшу, майже трилітню мовчанку.

Партія заходила боронити захитуваний соціалістичний реалізм і протидіяти новаторським течіям. У грудні 1962 року Хрущов відвідав виставку Відділу Спілки Мистців у Москві й сказав: «Така творчість чужа нашому народові», а, виступаючи 8 березня 1963 року на нараді письменників і мистців, рішучо обороняв соціалістичний реалізм і засуджував абстракціонізм і формалізм.

Закон проти української мови в школі і боротьба з ним

У середині вересня 1958 року всі газети Советського Союзу видрукували «Тези реформи школи» ЦК КПСС. Ці тези мали ніби зарадити нестачі робітничої сили в народньому господарстві, і в них виголошувалась потреба залучити шкільну молодь у виробництво. Головним завданням ставилось «зміцнення зв'язку школи з життям». До того додали фактично найважливіший пункт про мову навчання в загальноосвітніх школах. Проект давав батькам учнів кожної школи право самим вирішувати, якою мовою має відбуватись навчання в даній школі.

Оприлюднення тих тез викликало скрізь велике занепокоєння, бо всі батьки добре розуміли, що за їх плечима справу вирішуватиме партійне керівництво, згідно з русифікаційними вказівками згори.

Всенароднє обговорення тез вилилось у загальний рух за збереження рідної мови, у протигагу сподіванкам Москви.

Письменники Максим Рильський і Микола Бажан на сторінках московської «Правди» виступили 12 грудня 1958 року зі статтею «В ім'я людини» — в обороні рідної мови у школі, наголошуючи потребу обов'язкового навчання української мови в усіх школах України.

Максим Рильський доводив потребу плекати рідну мову, стежити за її чистотою, оберігати від шкідливих впливів і у своїх поезіях писав:

*Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде.*

Поет закликав підносити культуру рідної мови, не соромитись заглядати в підручники й словники:

*Не бійтесь заглядати в словники:
Це пишний яр, а не сумне провалля...
Збирайте, як розумний садівник,
Доспільий овоч у Грінченка й Даля.
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтеся доглядать свій сад.*

Обороняючи рідну мову і заохочуючи до того молодь, Володимир Сосюра писав:

*О мово рідна! Їй гаряче
Віддав я серце не дарма.
Без мови рідної, юначе,
Їй народу нашого нема.*

«Рідна мова — це невід’ємна частина Батьківщини, голос свого народу і чарівний інструмент, на звуках якого відгукуються найтонші й найважливіші струни людської душі»,— писав Борис Антоненко-Давидович, який рівночасно висловлювався за поновне впровадження в українську мову літери «Г», викиненої в 1933 році.

На партійних зборах письменників в Києві всі промовці, як подала «Літературна газета» 19 грудня 1958 року, «одностайно обстоювали думку, що віддати лише на волю батьків вирішення питання, яку мову в обов’язковому порядку вивчатимуть їх діти,— не можна».

За даними газети «Наше слово» у Варшаві в останніх місяцях 1958 року на Україні відбулось 90 тисяч зборів, на яких обговорювали тези і виступило півмільйона промовців.

А далі, наприкінці 1958 року, не застосовуючи покищо ні фізичного терору, ні адміністративного тиску, компартія почала вимагати від письменників, щоб вони дотримувались партійної лінії і метод соціалістичного реалізму в літературі, засуджуючи і залякуючи сміливих діячів, особливо молодь.

В органі ЦК КПУ, журналі «Комуніст України», в книзі 12 за грудень 1958 року П.Іванів і виступив проти кільканадцятьох старших і молодших письменників і закинув їх творам «політично невірну ідейну концепцію», «заперечення радянської дійности», «занепадницькі настрої» та «ізолюваність від великої радості радянського буття».

Погрози були конечні, бо 25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла тези, і вони набули сили закону. Пункт про мову формально залишали вирішувати союзним республікам.

У перших місяцях 1958 року всі республіки, за винятком Азербайджану і Латвії, прийняли цей закон, додавши статтю про мову на основі тез. Азербайджан і Латвія прийняли закон, залишаючи по-старому обов’язкове навчання місцевої рідної мови. У висліді в обох країнах були проведені жорстокі чистки в партійному і урядовому апаратах і новопоставлені керівники, достосовуючись до вимог ЦК КПСС, схвалили пункт про мову згідно тез.

На з’їзді письменників України в березні 1959 року голова Спілки письменників України Микола Бажан виступив з обвинуваченням молодих поетів у «неправильних думках»... Це було пересторогою всім за занадто рішучу оборону рідної мови. Але в той час подібні погрози не кінчались ще репресіями критикованих.

«Нехай невігласи не ждуть зникнення української мови»

17 квітня 1959 року Верховна Рада України прийняла тези. Стаття ч. 9 про мову звучала так: «Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. У школу, з якою мовою навчання віддати своїх дітей, вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не провадиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів».

Друга частина цієї статті доручала Раді Міністрів «розробити заходи, які забезпечували б всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання російської мови, яка є могутнім засобом міжнародного спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури».

Надання батькам права вибору мови навчання їх дітей, на перший погляд, виглядає нібито дуже демократично, але разом з тим давало легальні засоби російщення загальноосвітніх шкіл, робило українську мову приватною справою батьків, не давало їм ніякої змоги оборонити права української мови, навпаки — створювало атмосферу, в якій оборона рідної мови кваліфікується як прояв буржуазного націоналізму і відкриває широкі можливості для ширення російщення.

Для заспокоєння схвильованих Леонід Новиченко у своїй статті «На позвах з істиною», надрукованій в київському журналі «Вітчизна» в книзі 12 за 1959 рік, полемізуючи з закордонними відомостями про жертви серед письменників, заспокоює, що «порушення соціалістичної законности» вже «осуджені, що їх наслідки виправлені, і що зроблено все необхідне, щоб ніщо подібне більш ніколи не повторилось».

На Україні боротьба за права рідної мови довго не затихала. Багато років згодом, у січні 1965 року, на похороні Володимира Сосюри, поет Андрій Малишко у своїй промові сказав: «Хай невігласи не ждуть зникнення української мови і української нації. Вони незнищенні».

14. ШЕСТИДЕСЯТНИКИ

Рух шестидесятників

Рух письменників 60-х років очолила в Україні творча молодь. Вона була його промотором і в своїх творчих змаганнях виявила багато сміливих думок, оригінальної тематики і її відважної інтерпретації.

Як казав Валентин Мороз, «то було молоде покоління, яке пішло в університети, яке могло уже подумати про щось інше, а не тільки про

елементарні умови існування... Чорновіл, наприклад, був редактором комсомольської загальноукраїнської газети. Дзюба був одним з найважливіших критиків у Спільці письменників України. Стус був аспірантом в Інституті літератури в Києві. Одним словом, люди на найвищих щаблях..., які в комуністичному естаблішменті могли далеко піти. Але це були найкращі люди в розумінні моральному... Вони відчували, що проповідувати те, в що не віриш, просто робити кар'єру, дивитись, як твій нарід російщать — це багно. Значить, у тих людей виникло природне бажання вирватись з багна.

Ці люди, про яких згадує Мороз, почали писати не на теми про мир, про колгоспних доярок і про заводи, про виконання пляну; вони привчались, що поезія має бути поезією, а не агітацією в віршованій формі, стали писати про природу, про людські почуття, про красу краєвидів, але не про політику. Почав виходити нелегальний Самвидав, статті якого на початку були спрямовані тільки проти російщення, а далі все вдосконалювались. Вершиною їх була брошура «Інтернаціоналізм чи русифікація» Івана Дзюби, який писав, що Ленін у націоналізм поневоленої нації вкладав позитивний зміст. Цю працю Борис Антоненко-Давидович назвав референдумом покоління, а Валентин Мороз - найважливішим документом сучасного відродження і відзначив, що Дзюба показав реальну людину, що бореться проти російщення, дав іскру, щоб запалити багаття.

Поет Михайло Осадчий, займаючи високу посаду у Львівському обласному комітеті партії, сам писав вірші для самвидаву і поширював самвидав.

Провідна постать серед молодих поетів

Такою постаттю був Василь Симоненко, про значення якого Іван Дзюба писав: «І нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу героїчної громадської поведінки. Людям потрібний цей приклад не тому, що без нього не можуть скласти уявлення про істинне громадське діяння, а тому, що їм потрібна певність, що і сьогодні таке героїчне діяння можливе, і сьогодні воно не безплідне».

І цей приклад, цю впевненість дав саме Симоненко, блакитноокий уродженець села Біївці на Полтавщині. Він закінчив у 1952 році з золотою медалею середню школу, а в 1957 році факультет журналістики в Київському університеті і від студентських років почав писати вірші, що виходили в збірках «Тиша і грім» (1962), далі — віршовану казку для

дітей «Цар Плаксій і Лоскодон» (1963), посмертно видану в 1964 році для дітей «Подорож в країну навпаки» і другу збірку поезій «Земне тяжіння», в 1965 році дві збірки: новелі «Вино з троянд» і збірку поезій.

Симоненко зазначив, що найлютішим, найсуворіше судимим ворогом режиму стала нова думка. Більш усього любив поет рідну землю і захоплено писав:

*Рідна земле! Мозок мій світліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподівання і мрії
У життя вриваються моє.
Я живу тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе перейду,
Під твоїм високочолим небом
Гартував я силу молоду.*

Помер Симоненко 14 грудня 1963 року. Його збірки вийшли також у Мюнхені в 1965 і 1973 роках під заголовком «Берег чекань». З приводу видрукування за кордоном щоденника Симоненка з'явився лист матері покійного поета, очевидно інспірований, і стаття Миколи Неходи «Еверест підлости» 15 квітня 1965 року в газеті «Радянська Україна».

Ліна Костенко

Ліна Костенко, народжена 19 березня 1930 року у Ржищеві на Київщині, в 1936 році з батьками-вчителями переїхала до Києва, де в кінці 40-х років скінчила середню школу і вступила до Київського педагогічного інституту. Там почала писати вірші. За рекомендацією викладачів, що побачили в ній непересічний поетичний талант, вона в 1952 році вступає до Московського літературного інституту ім. Горького, який закінчила з відзначенням. Її перші збірки віршів «Проміння землі», видання «Молодь» 1957 року, «Вітрила» (лірика), видання «Радянський письменник» в 1958 році, «Мандрівки серця», видання «Радянський письменник» в 1961 році, розкрили свіжий ліричний талант авторки з нахилом до філософського замислення, стильову своєрідність, чудову ритмічність. У своєму творчому мисленні поетеса всеціло взувалася на Шевченка і писала: «Кобзарю..., ти для мене совість і закон». Індивідуалізм, вишукана естетика авторки одразу кинулись в вічі урядовим критикам і обумовила їх неперемірливі нападки на молоду поетесу з потенційною поетичною силою Лесі Українки нового часу.

Роки пройшли — умови не змінилися

У річницю дня народження Лесі Українки ініціативна група шестидесятників вирішила влаштувати вечір для вшанування пам'яті великої поетеси. На цьому вечорі Іван Дзюба мав виступити з доповіддю, а діяльна шестидесятниця Тетяна Цимбал, яка славилась у молодечих колах, як націоналістка, готувалась читати вірші Лесі Українки.

Але чужа влада знала, яке середовище готує вечір, і заздалегідь двері до приміщення, де мало відбутись свято Лесі Українки, були замкнені.

Ті, що зібрались на вечір, пішли в парк. Лютнева погода була напрочуд гарна. Тетяна Цимбал сказала:

— Я буду читати поезію «На століття української літератури» Лесі Українки, і та поезія читається тепер у таких умовах, в яких була написана.

Вияв затаєного народнього протесту

Протягом 60-х років створилась ще одна традиція — відзначувати пам'ять Тараса Шевченка кожного року 22 травня, в день, коли в 1861 році його труну з Петербургу привезли до Канева через Київ, і в київській церкві Св. Різдва на Подолі, пізніше зруйнованій, була відправлена панахида за вічний спокій душі народнього поета.

Тепер кожного року біля пам'ятника Великому Кобзареві проти університету, що з 5 березня 1939 року став носити ім'я Шевченка, збираються густі товпи шанувателів пам'яті поета, які грають на бандурах, читають поезії Шевченка, а також Симоненка про нього.

Таке своєрідне вшанування пам'яті Великого Кобзаря є певною українською маніфестацією, виявом народнього затаєного спротиву. Влада нерado дивиться на такі масові сходи́ни біля пам'ятника і всіляко намагається їм перешкодити, не зупиняючись перед тим, щоб розігнати зібраних, що вже кількаразово й мало місце.

Щоб спинити рух спротиву

З метою спинити рух спротиву, в 1965 році були проведені по Україні арешти. Найбільше їх було в Києві і у Львові. Тоді по всій Україні заарештували 60 людей, але судили не всіх. Однак страху перед арештами в їх часі вже не було.

Вибух стався 4 вересня 1965 року в кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків», коли виступали Чорновіл, Дзюба і Стус з

протестами проти хвилі арештів і розгулу російщення. Під їх листом підписалось 140 присутніх осіб.

Пристрасність і відвага молоді пробудили до активності старше покоління письменників. Андрій Малишко, що перед тим вже давно замовк, тепер уперше написав справжні надхненні твори, як відмітив В.Мороз. Олесь Гончар написав свій «Собор», що набагато, щоправда, лише в дечому, перевершує всі його попередні твори, які були тільки агітками.

А в «Літературній Україні» з'явилась покайнна стаття Івана Драча з поклоном високому партійному критикові, редакторові журналу «Вітчизна» Олександрові Полторацькому. Стаття була вимушена, як знаряддя проти шестидесятників. За цю статтю Дзюба проголосив бойкот Драчеві.

На 34 Конгресі Міжнародної Організації письменників Пен-Клубу у 1966 році група українських закордонних письменників склала протест проти арештів письменників на Україні за їх погляди і творчість. Міжнародна Амнестія взяла під свою оборону Дзюбу.

Один із перших діячів українського спротиву

Одним із перших і найактивніших діячів українського руху спротиву в 60-х роках виступив Михайло Горинь. Народжений 20 червня 1930 року в селі Кніселі Жидачівського району Львівської області, він навчався на філологічному факультеті університету у Львові, потім викладав українську мову і літературу, логіку та психологію, був директором середніх шкіл на Дрогобиччині, відзначився як автор багатьох статей у львівських періодичних виданнях.

Під час великих арештів серед української духової еліти він був 26 серпня 1965 року заарештований і 18 квітня 1966 року на закритому суді у Львові засуджений на 6 років таборів суворого режиму за «антирадянську агітацію і пропаганду». В останньому слові на суді він гостро скритикував національну політику компартії, російщення і дискримінацію українського народу.

Покарання відбув Горинь у таборах Мордовії і тоді написав кілька документальних праць про колоніальне становище України. Ці праці пізніше появились у Самвидаві.

Після звільнення в 1971 році з табору Горинь був позбавлений права працювати за фахом і заробляв на життя як робітник у Львові. Останньо на короткий час повернувся до праці за своєю професією.

4 грудня 1981 року Горинь знов був заарештований за згоадну антисоветську діяльність і за буцімто написання антисоветських статей.

24 червня 1982 року почався новий процес у Львові, і Гориня засудили до найвищої міри кари, передбаченої для рецидивістів за статтею про антисоветську агітацію і пропаганду з метою підриву або послаблення радянської влади — на 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

Святослав Караванський

Поет, літературний критик, перекладач і журналіст, Святослав Караванський народився 24 грудня 1920 року в Одесі. За приналежність до ОУН був заарештований у 1945 році і засуджений на 25 років позбавлення волі. Після 16 років і 5 місяців ув'язнення був згідно амністії звільнений у 1960 році.

Опинившись на волі, Караванський закінчив тисячосторінковий словник рим української мови, друкувався в різних газетах і журналах, з 1962 року студював на заочному відділі філологічного факультету Одеського університету.

За виступи проти російщення українських шкіл був заарештований в 1965 році, і генеральний прокурор СРСР Роман Руденко без суду вирішив, щоб Караванський відбув до кінця попередньо призначений йому термін ув'язнення, з якого він був звільнений згідно амністії скорше на 8 років і сім місяців. У 1969 році Караванському додали ще 5 років тюрми, так що разом він пробув в ув'язненні 30 років.

По звільненні дістався до Америки, де працює на свободі як літератор.

Борець за волю думки

Валентин Мороз народився 15 квітня 1936 року на Волині в селянській родині, закінчив Львівський університет, викладав історію і під час репресій на Україні 1 вересня 1965 року був заарештований за згоадну пропаганду, спрямовану на відокремлення України. 20 січня 1966 року Волинський обласний суд у Луцьку засудив його на 4 роки ув'язнення, які Мороз провів у Мордовії; був засуджений додатково на 6 місяців і написав в ув'язненні «Репортаж із заповідника Берії», де описав мордовські табори і пануюче там беззаконня.

1 вересня 1969 року Мороз був звільнений і замешкав в Івано-Франківську, активно працюючи серед громади і намагаючись активізувати рух 60-х років.

Коли в московській «Літературній газеті» білоруська письменниця Євдокія Лось написала, що в своїй любові до Білорусії керується не національним патріотизмом, і Білорусія для неї — це друга Москва,— Мороз пише есей «Мойсей і Датан», вказуючи, що при такому становищі та письменниця не має повноцінного білоруського патріотизму і висміяв її твердження про неминучість злиття націй.

У відповідь на першу покаянную заяву Дзюби, складену 26 грудня 1969 року на зборах правління Спілки письменників України, Мороз пише у лютому 1970 року есей «Серед снігів», вказуючи, що українське відродження потребує людей нової якості — аристократів духа.

У «Хроніці опору» пише Мороз про Космач і Гуцульщину, що здивували всіх своєю творчістю, своєю талановитістю, яка стала силою гуцульського морального самозбереження, а інстинкт самозбереження обумовлює опір.

1 червня 1970 року Мороз був заарештований в Івано-Франківську, обвинувачений у пропаганді з метою підірвання державного ладу, виявом чого були праці «Мойсей і Датан», «Хроніка опору» і «Серед снігів».

17 і 18 листопада 1970 року відбувся суд, на якому Мороз тримався гордо і винним себе не визнав.

Рівночасно з арештом Мороза 1 червня 1970 року були проведені обшуки у колишніх політичних в'язнів: Оксани Мешко (Київ), Ірини Сенік (Івано-Франківськ), Вячеслава Чорновола (Львів). У справі Мороза допитано 30 свідків, серед яких був Борис Антоненко-Давидович, Євген Сверстюк, Микола Плахотнюк, Алла Горська, Іван Дзюба. Всі вони заперечили, що статті і розмови Мороза носили антисоветський характер. Слідство не довело, хто був автором «Заповідника Берії».

Все ж Мороза засудили на 6 років спеціальної тюрми, 3 роки таборів суворого режиму і 5 років заслання. В тюрмі у вигляді протесту проти жорстокого поводження Мороз від 1 липня до 22 липня 1974 року голодував і припинив голодівку лише тоді, коли влада пообіцяла поліпшити його в'язничні умови.

В ув'язненні перебував Мороз до 1979 року, коли йому дали змогу виїхати до Америки.

І комуністи розчаровуються

Російщення на Україні і нещадні репресії та переслідування всіх інакшедумаючих письменників роблять прикре враження на іноземних комуністів, не звиклих до умов життя в советських обставинах, і розчаровують їх в комуністичних ідеалах. Прикладом того було розчарування перед тим переконаного комуніста з Канади Івана Коляски.

Народжений у 1915 році в українських емігрантів у Канаді, Іван Коляска, педагог, журналіст і громадсько-політичний діяч, досягнув вищу педагогічну освіту на університетах Саскачевану і Торонто, а далі вчителював у середніх школах. В молодих роках він захоплювався комуністичними ідеями і став діяльним членом комуністичної партії Канади та її української прибудівки. В 1963 році Коляска виїхав на Україну вчитись у Вищій партійній школі і, живучи в Києві, наочно побачив, як далека советська дійсність від його мрій і уявлень, пересвідчився в російщенні і зблизився з дисидентами, так що в 1965 році був заарештований і висланий (мовою советської преси — «видворений») з Советського Союзу.

Побачивши на власні очі всю розбіжність між ідеями комунізму і справжнім життям, Коляска описав це у двох книгах англійською мовою. «Два роки на радянській Україні» і «Освіта на радянській Україні», другу з яких перекладено пізніше на українську мову в Торонто.

«Шалійте, шалійте, скажені кати»

У 1867 році біля пам'ятника Шевченка в Києві заарештували 22 травня чотирьох осіб. Сталося заворушення. На чолі обурених сваволею і розперзаністю кагебістів і міліції став Микола Плахотнюк, відомий національно-громадський працівник і поширювач самвидавної літератури. Під його проводом натовп людей рушив до будинку Центрального Комітету комуністичної партії України з вимогою негайно звільнити заарештованих.

Ідучи, протестуючі співали пісню варягів з трагедії «Ярополк І Святославич» Корнила Устияновича. Музику до цієї пісні уклав Анатоль Вахнянин, а новий, революційного змісту текст — Олександр Колесса:

*Шалійте, шалійте, скажені кати!
Готуйте шпівнів, будуйте тюрми!*

*До бою сто тисяч побірників стане,
Пірвем, пірвем, пірвем ті кайдани!
За правду, за волю ми станемо враз,
Ланці і багнети не пострах на нас,
Бо вільного духа не скути в кайдани,
Біда, біда, біда вам, тирани!
Робітники духа! Робітникам всім
Ми руку подаймо, на бій їх ведім,
Бо спільна усіх нас злучила недоля:
І труд, і ніт, і кров,— кнут, неволя!
Від краю до краю не громи гудуть,
Робітників полки злучені ідуть.
І поклик рокоче: вставайте, народи,
Прийшла пора, пора — день свободи!
Підвалини світа валяться старі,
Поблідли нероби, дрожать упирі,
Бо зоря свободи вже сходить яскрава!
Для всіх, для всіх, для всіх рівні права!
І вольні народи, як добрі брати,
Плинуть до сонця, до щастя мети,
Розкусь, двигнеться і наша родина:
Єдина, сильна, вільна Україна!*

Зміст пісні найкраще підходив до настроїв розгніваного натовпу.

Біля будинку Центрального Комітету вияв загального обурення набрав таких розмірів, що на балкон вийшов сам Петро Шелест і почав заспокоювати натовп, кажучи, що всі заарештовані давно вже вільні. Але люди вимагали, щоб звільнених негайно доставили сюди. Шелест погодився, і за кілька хвилин усіх чотирьох осіб, заарештованих біля пам'ятника, в авті привезли до будинку партії. (Згодом і П.Шелеста Москва вивезла з України...).

15. ПОТУЖНИЙ СПРОТИВ

Організатор маніфестації коло пам'ятника Шевченкові

Микола Плахотнюк, народжений 8 травня 1936 року в селі Тихий Хутір Жашківського району на Черкащині, невтомний культурний діяч, оборонець української мови і традицій був організатором протестаційної акції в 1967 році коло пам'ятника Шевченкові.

Він студіював медицину і далі сам працював за цим фахом.

Ще під час студій Плахотнюк звернув на себе увагу своїми захистами засуджених з політичних мотивів людей, як і своїм послідовним вживанням рідної мови, вимагав українських викладів, дотримувався національних традицій, захоплювався українською етнографією, брав участь у фольклорно-етнографічному ансамблі, організовував студентські групи колядників під Новий Рік, влаштовував і відбував літературні вечори, вистави, зокрема, в час існування Київського клубу творчої молоді. Він був співорганізатором вечора пам'яті Симоненка в Медичному інституті на 9-й день його смерті, а 22 травня 1967 року, коли біля пам'ятника Тарасові Шевченкові було заарештовано чотирьох шанувальників пам'яті Великого Кобзаря, Плахотнюк намовив масу людей іти до будинку ЦК КПУ і вимагати звільнення заарештованих. Під його проводом ціла демонстрація рушила до ЦК і домоглась, що заарештовані були звільнені.

13 січня 1972 року Плахотнюк буа заарештований під закидом читання і розповсюдження позацензурного журналу «Український Вісник» та спроби створення комітету захисту заарештованої лікарки Ніни Строкатої. Тоді він був підданий примусовому психіатричному лікуванню. Експертиза в інституті Сербського в Москві визнала його не відповідальним за свої вчинки, але суд вирішив покарати його по вилікуванні.

В 1972-1976 роках Плахотнюк перебував у Дніпропетровській спеціальній психічній лікарні, від серпня 1976 року до літа 1978 року — в Казанській спеціальній психічній лікарні, від літа 1978 року до 10 грудня 1980 року — у психічній лікарні загального типу у Смілі на Черкащині. Звільнений 10 грудня 1980 року. 8 квітня 1981 року невідомі злочинці побили його на вулиці в Києві.

Плахотнюкові не дали прописки в Києві і наказали виїхати в Черкаську область. Він замешкав у Черкасах і 6 вересня 1981 року знов був заарештований: за зфальшованим обвинуваченням у кримінальному вчинку, його знову засудили на 4 роки ув'язнення в таборі.

Іван Світличний

Народжений 30 вересня 1929 року в Луганській області, Іван Світличний, поет, перекладач і літературний критик періоду відродження громадського і культурного життя на Україні 60-х років, став справжнім мучеником безнастанних репресій.

Скінчивши Харківський університет, Світличний працював як науковий співробітник Інституту Літератури Академії Наук УРСР і відповідальний редактор журналу «Радянське літературознавство». В 1962 році вийшла його книжка «Художній метод. Бесіди про літературу».

Репресій почав зазнавати Світличний від 1964 року. В 1965 році його заарештувала за ніби передачу «Щоденника» Василя Симоненка за кордон. По 8 місяцях слідства його звільнили через брак доказів, але він втратив право працювати за своїм фахом.

Після довготривалого переслідування, під час хвилі репресій 12 січня 1972 року Світличного знов заарештували і засудили за антисоветську агітацію і пропаганду на 7 років ув'язнення в поправно-трудовому таборі та 5 років заслання.

В ув'язненні він почав писати вірші і виріс як поет. Перекладав теж пісні Беранже. У вірші «Моя свобода» Світличний писав:

*...Свободу не втікати з бою,
Свободу чесности в бою,
Любити те, що сам люблю,
А не підказане тобою.
Свободу за любов мою,
Хоч і накласти головою,
А бути все ж самим собою,—
Не проміню на твою.*

Поет не бачить різниці в тюрмі і поза її стінами — скрізь панує неволя:

*В тюрмі, за ґратами, в неволі
Мені приснилася... тюрма.
Але не ця. Ні ґрат нема,
Ні варти. І всього доволі.
І світ — ідилія сама.
І люди — стовпище монголів
З кокардами, а серцем голі,
Кричать, а мова в них німа.
Полуда очі заступила,
На світ їм глянути несила,
Всі ждуть... початку чи кінця?
відпущення гріхів чи страти?
І гупають об ребра-ґрати
Безвинно-заячі серця.*

Після відбуття першої частини вироку Світличний був засланий у Горно-Алтайський край. В ув'язненні він тяжко захворів. За параграфом 100-м виправно-трудового кодексу РСФСР «ув'язнених осіб, що хворіють на хронічно-психічну недугу або іншу серйозну хворобу, яка перешкоджає їм відбувати даліше покарання, суд може звільнити перед закінченням терміну їх покарання».

Спираючись на цей параграф, Міжнародня Амнестія домагається звільнення Світличного.

1 квітня 1982 року 7 сенаторів і 96 конгресменів ЗСА вислали лист до Брежнєва з закликом в інтересах людських прав і для поліпшення американсько-советських стосунків звільнити Світличного і дозволити йому приїхати до Америки на лікування.

Відповіді не було, а восени того ж року помер і сам червоний цар.

У кінці січня 1983 року напівспаралізований Іван Світличний повернувся із заслання в Алтайському краї до Києва в супроводі своєї дружини Леоніди, яка добровільно (пенсіонерка) поїхала до чоловіка на заслання і ним там опікувалась.

Вячеслав Чорновіл і його збірка «Лихо з розуму»

Журналіст, критик і літературознавець Вяч. Чорновіл уперше був засуджений в 1966 році на три місяці таборових робіт за відмову зізнавати на закритому процесі Михайла Гориня, колишнього викладача української мови та літератури і літературознавця — автора багатьох статей, друкованих у львівських періодичних виданнях, його брата Богдана Гориня та Мирослава Зваричевського.

У своїй збірці «Лихо з розуму» (1967) Чорновіл змалював велику частину репресій, які відбувались не в минулому, а саме в тому часі, і які советський уряд вперто заперечував. Як зазначив Чорновіл, герой одноіменного твору Грибоедова («Горе от ума») Скалозуб уважав, що кращим способом спинення дій інакомислячих осіб було б: «щоб їх спинити, зібрати книги всі й спалити». Так само тепер, стверджує Чорновіл, за думку, за книгу, за слово, за прагнення до пізнання судили людей в 1965 році. Підсудними були не організації чи борці, а просто допитливі порядні люди, які хотіли знати самі і розповісти іншим правду, і за це їх жорстоко покарали. Чорновіл подав їх життєписи, оповів світові, що це за люди, написав 20 біографій засуджених, одверто подав своє ім'я, прізвище і адресу. Таким чином, він відважно став на шлях легальної боротьби проти диктатури — шлях, яким важко дійти до перемоги, якщо взагалі можна дійти.

Книга про двадцять засуджених сколихнула сумлінням світу і започаткувала масовий рух в обороні політичних в'язнів, засуджених за переконання, а автор опинився сам в ув'язненні.

За цю книгу Чорновола заарештували і засудили на три роки таборів, але після 18 місяців ув'язнення звільнили на підставі амнестії.

Втретє Чорновіл був заарештований 13 січня 1972 року під час масових арештів і засуджений на 7 років таборів і 5 років заслання. Після відбуття таборового ув'язнення і перебуваючи на засланні в Нюрбі, Якутія, Чорновіл 8 квітня 1980 року був учетверте заарештований за спрепарованим обвинуваченням у спробі згвалтування. Від дня арешту Чорновіл голодував у вигляді протесту проти сваволі над ним.

Суд відбувався в селищі Мирному і засудив Чорновола на 5 років таборів у висліді трьохденного (4-6 червня 1980 року) розгляду справи. Від 13 серпня 1980 року Чорновіл перебуває в концентраційному таборі на ст. Табаган в Якутії.

10 грудня 1980 року Чорновіл подав касаційну скаргу, в якій навів подробиці слідства і суду та довів, що справу проти нього було спрепаровано, а Судова Колегія в кримінальних справах Верховного Суду Якутії 24 червня 1980 року схвалила вирок Мирнинського суду на засланні без участі адвоката і підсудного, також після арешту прокуратура не повідомила його родину, що передбачає закон. Відповіді на запити дружини про нього були фальшиві.

Талановитий перекладач з чужих мов

Сумна доля талановитого перекладача Миколи Лукаша стверджує, що в своєму поборюванні всяких проявів вільної думки панівна влада не числиться ні з чим: ні з талантом, ні з освітою, ні з високоцінною працею поборюваного.

Народжений 19 грудня 1919 року в містечку Кролевіці на Сумщині Микола Лукаш з дитинства легко опановував чужі мови. Перед війною він вступив до Київського університету. Війна перервала студії, і після неї він закінчив Інститут чужих мов у Харкові.

Як перекладач Лукаш славився великою працьовитістю. Він переклав «Фавста» Гете, «Мадам Боварі» Фльобера, лірику Шіллера, «Декамерон» Боккачіо, п'єси Льопе-де Вега, Федеріка Гарсія Льорки, Верлена, Гюго, драматичну поему «Трагедія людини» угорського

клясика Імре Мадача, вірші Адама Міцкевіча, Юліяна Тувіма, чеха Петра Безруча, Роберта Бернса — всього з 20 мов.

За оборону переслідуваних письменників Лукаш був виключений зі Спільки письменників України, позбавлений можливості друкуватись і зник із літературного обрію.

Вимушене каяття Дзюби

Від 1967 року рух шестидесятників під тиском урядових репресій став поволі спадати. Це відчула Ліна Костенко і сказала, що хвиля спадає. І сама поетеса замовкла і не створила практично нічого надзвичайного протягом дальших 70-х років.

А наприкінці 60-х років урядовий натиск посилювався. Дзюбу тричі намагались виключити зі Спільки письменників, лише не змогли зібрати потрібної кількості голосів для того.

5 серпня 1969 року Любомир Дмитерко вміщає в «Літературній Україні» (так від 16 лютого 1962 року стала називатись попередня українська «Літературна газета») статтю «Місце в бою» про літератора, який опинився по той бік барикад, і гостро виступає проти Дзюби.

Переслідуваний, критикований і засуджуваний Дзюба не має вже більше духовних сил, щоб боротись, і 26 грудня 1969 року складає свою першу покайну заяву на зборах Правління Спільки письменників УРСР, а далі приносить своє каяття на сторінках «Літературної України» і пише, що не приймає найменування «націоналіст», хоч 5 років перед тим сам спирався на Леніна, який позитивно ставився до націоналізму поневолених націй.

Однак критик Басс у журналі «Радянське літературознавство» вважав Дзюбу націоналістом також і після його заяви.

Валентин Мороз у лютому 1970 року у своєму есеї «Серед снігів» писав, що Дзюба повинен відмовитись від своєї заяви і тим неутралізувати «грандіозну шкоду», заподіяну нею, спалахнути «чистим полум'ям одержимості — що є найбільшим багатством при сучасній українській замороженості».

16. ПОВОРОТНИЙ ТЕРОР

Журнал «Український Вісник»

1 січня 1970 року вийшло перше число «Українського Вісника». Про потребу видавати позацензурний журнал редакція писала:

«Необхідність такого позацензурного видання на Україні давно назріла». Є багато проблем, які викликають загальний інтерес і турбують широкі кола української громадськості, але зовсім не висвітлюються офіційною пресою. Якщо ж зрідка під тиском обставин преса і згадає ці проблеми, то вдається до свідомої фальсифікації. «Вісник» міститиме без узагальнень інформацію про порушення свободи слова і інших демократичних свобод, гарантованих конституцією, про судові та позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності (факти шовінізму і українофобії), про спроби дезінформувати громадськість, про становище українських політичних в'язнів по тюрмах і таборах, про різні акції протесту тощо. «Вісник» даватиме огляд або подаватиме публіцистичні статті, документи, художні твори та інші матеріали, які ще не були поширені в «Самвидаві».

Створилась у 70-х роках Київська (Українська) група сприяння виконанню гельсінкських угод. Вийшла окрема заява 18-трьох, що задекларували існування українського національно-визвольного руху. У листопаді 1982 року Московська Гельсінкська група та її філіяли формально самозліквідувалися; легальна оборона навіть самих людських прав неможлива за диктатури.

Трагічна смерть Алли Горської

Відчувалась атмосфера передбур'я.

В 1970 році скинули з посади керівника державної безпеки на Україні Віталія Никитченка і замість нього призначили червоного малороса Віталія Федорчука з Тернопільщини, який своєю діяльністю так догоджав своїм працедавцям, що одержував увесь час підвищення. У вересні 1973 року він став кандидатом у члени Політбюро ЦК КПУ, а три роки пізніше — вже членом. За 12 років своїх старань запевнити «безпеку» Україні Федорчук так вислужився, що 26 березня 1982 року став головою Комітету державної безпеки цілого СРСР.

Розгул КГБ не припинявся.

З метою злякати українців, КГБ по-звірячому вбило 28 листопада 1970 року талановиту малярку, авторку Шевченківського вітражу в Київському університеті Аллу Горську. Народжена 1929 року в Ленінграді, в українській, уже зросійщеній родині, вона віднайшла в Києві свою справжню національність, стала співorganizатором клубів української молоді, створила вітраж з зображенням Шевченка-Прометейя, спільно з О.Заливахою та ін. Вітраж розбили, Аллу Горську — вбили, але Москва залякала тільки легкодухих.

Посмертне возвеличення жертви

27 червня 1971 року в Києві відбулась пам'ятково-повчальна подія. Було урочисто відкрито меморіальну дошку на фасаді будинку ч. 24 по Володимирській вулиці, де перед смертю мешкав Григорій Косинка, жертва кривавого грудня 1934 року.

На урочистості було багато людей, серед письменників були люди з проводу Спілки письменників України, була вдова покійного. На мітингу з промовами виступали багато осіб. Усі відзначали талант Григорія Косинки, торкалися різних сторін його творчості, хвалили його повісті й оповідання, але ніхто з промовців не згадав про обставини смерті Косинки, ніхто не сказав, чому в такому молодому віці скінчив свій життєвий шлях цей обдарований майстер прози.

Ця показна урочистість була дуже повчальна. А за кілька місяців розпочався новий наступ на українських письменників, позначений арештами, засудами, тюрмами і таборами.

Хвиля арештів

12 січня 1972 року хвиля арештів і обшуків прокотилась по Україні і набула вигляду справжнього погрому національно-свідомих сил українського громадянства. Були ув'язнені маси людей.

Хоч у пресі згадувалось лише про трьох людей: Івана Світличного, Євгена Сверстюка і Вячеслава Чорновола, які ніби сприяли запідозреному в шпигунстві українському студентові Ярославові Добошеві, але, як подавав «Український Вісник», заарештованих було дуже багато. Серед них у Києві знайшлись: Леонід Плющ, науковий співробітник Зіновій Антонюк, виключений з університету за небезпечні для уряду переконання Володимир Рокицький, учитель англійської мови Коваленко, постійно переслідуваний за громадську працю співробітник Музею народнього мистецтва, громадський діяч Микола Плахотнюк, поет і літературознавець критик Василь Стус, згадані вже літературні критики і наукові працівники Іван Світличний і Євген Сверстюк, Леонід Селезненко, Данило Шумук, постійно переслідуваний за свої вірші поет Микола Холодний.

Обшуки проведені в Івана Дзюби, внучки Великого Каменяря Зіновії Франко, російського письменника Віктора Некрасова, композитора Вадима Сисятеля, Оксани Мешко, учительки української мови і літератури Агриппини Лисак, сестри Івана Світличного Надії, в якій відібрали архів видатної скульпторки Алли Горської.

У Львові були заарештовані: Вячеслав Чорновіл, поет і журналіст, кандидат філологічних наук Михайло Осадчий, Іван Гель, поетеса Ірина Стасів-Калинець, Стефанія Шабатура.

Обшуки проведені в поета Григорія Чубая і пізніше в Богдана Гориня.

«Як добре те, що смерті не боюсь я»

Поет, літературознавець і літературний критик з Донеччини Василь Стус був засуджений в 1972 році і відбув 5 років заслання в суворому концентраційному таборі спеціального призначення коло Пермі та трирічне заслання в Сибірі, на праці в копальні.

Восени 1975 року Стус вислав з табору заяву «Я обвинувачую», в якій писав, що під час обшуку в 1972 році органи КГБ вилучили в нього майже все, що він написав за останні 15 років, його рукописи і книжки українських советських письменників, а також твори Горького, Пастернака, Бердяєва, Ортега і Гассет. «Кагебісти довели,— писав Стус,— що їх ворогами є твори письменників та мислителів усього світу».

Під час першого ув'язнення в 1976 році таборова адміністрація знищила 600 поезій Стуса, написаних протягом усіх років його таборового життя, як оригінальні вірші, так і переклади Гете, Рільке, Кіплінга.

Але поет не втрачав присутності духа і невпинно продовжував писати далі поезії, повні рішености продовжувати боротьбу і пройняті вірою в світле майбутнє:

*Як добре те, що смерті не боюсь я
І не питаю, чи тяжкий мій хрест,
Що вам, лукаві судді, не клонюся
В передчутті недослідимих верств.*

*Що жив, любив і не набрався скверни,
Зненависти, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я поверну
І в смерті обернуся до життя.*

Відбувши термін ув'язнення і заслання, Василь Стус повернувся до Києва і працював як робітник у ливарному цеху одного з заводів. Він одержав запрошення до Ля Саль Коледжу у Філядельфії, разом із поетесою Іриною Сеник і поетом Михайлом Осадчим.

Живучи в Києві, Стус приєднався до Київської Гельсінкської групи, протестував проти засудження Миколи Горбала за удаваний гвалт. Цей лист Стуса потрапив закордон і був видрукований у вільній українській пресі, що, мабуть, і послужило причиною поновного арешту Стуса 18 травня 1980 року «за антирадянську агітацію і пропаганду».

«Я горда, що народилась україркою»

Поетеса Ірина Сенік, яка за приналежність до ОУН була в 1946-1956 роках в ув'язненні у Львові, а потім у Сибіру, по звільненні у 60-х роках брала участь у протестах проти переслідування діячів культури, зокрема Святослава Караванського, знов була заарештована в 1972 році, бо при обшуку в квартирі Чорновола знайшли її тюремні поезії. Її засудили на 6 років таборів, які вона перебувала в Мордовії. Вона високо цінила культурні цінності українського народу і говорила: «Справді, скарби нашого народу невичерпні. Я горда, що народилась україркою».

«Я тужу цілим серцем за свободою»

Ігор Калинець почав писати вірші під час студій на філологічному факультеті Львівського університету, який і скінчив. Перша збірка поезій мала з'явитись у 1965 році під назвою «Країна колядок», але не вийшла, і деякі вірші з неї були поміщені в збірку «Вогонь Купала», що вийшла в 1966 році у видавництві «Молодь». На обкладинці книжки надруковано оцінку вміщених поезій: «Поезія Ігоря Калинця допомагає нам бачити мистецьке: гарні форми, барви, звуки — відчуті навколо себе дихання краси. Замилювання поета народньою творчістю веде до духовного збагачення молоді людни, яка повинна берегти всі естетичні надбаня, створені народом, плекати їх».

Новаторство, оригінальність форми, надто великий відхід від приписів соціалістичного реалізму обумовили трагічну долю поета. 11 серпня 1972 року він був заарештований під закидом антисоветської діяльності і в листопаді засуджений на 9 років ув'язнення та 3 роки заслання. Перебував у мордовських, а далі пермських таборах, де брав участь у голодівці політичних в'язнів у травні-червні 1974 року.

Поет має три збірки самвидавних творів. Про своє ув'язнення він казав: «Як кожний в'язень, я тужу цілим серцем за свободою, але, зваживши всю ситуацію деспотичного пригнічення в Україні, я волію табір».

На початку 1982 року була закордоном вістка, що Калинця з дружиною, поетесою Іриною, випущено на відносну в ССРСР волю, і вони мали б перебувати у Львові. У поточній пресі УССРСР їх імен немає.

Непохитний поет

Михайло Осадчий, народжений у 1936 році, закінчив журналістичний факультет Львівського університету і друкував свої статті з ділянки літературознавства та власні вірші і оповідання в так зв. республіканській пресі.

Вперше заарештований в 1962 році, він відбув дворічне ув'язнення в Мордовських таборах за антисоветську агітацію і пропаганду. Свій арешт і життя в таборах Осадчий описав в автобіографічному творі «Більмо».

Заарештований вдруге в 1972 році, на цей раз за наклепництво на підсоветську дійсність, він був засуджений на 7 років ув'язнення і 3 роки заслання.

Збірка віршів «Квос его...», написаних здебільшого під час другого ув'язнення, вийшла в 1979 році в Мюнхені, у видавництві «Сучасність». Деякі твори М.Осадчого були передруковані в лондонському журналі-місячнику «Визвольний шлях» у різних роках.

У квітні 1979 року міжнародня організація письменників Пен-Клуб обрала Осадчого своїм членом. Він перебуває тепер на засланні в Комі АССР.

Євген Сверстюк

Євген Сверстюк, народжений у 1928 році на Волині, закінчив Львівський університет і аспірантуру при Київському університеті. З кінця 50-х років почав друкувати літературно-критичні статті. В 1965 році його перестали друкувати за вільнодумство.

Деякий час він друкувався в українському журналі «Дукля», що виходив на Пряшівщині, ЧССР, але в 1968 році цей журнал закритися. Пізніше Сверстюк містив свої твори в самвидаві.

У творчості Сверстюка переважали есеї. Він боровся за збереження національних традицій, що тримаються в селянстві. Його кращий есей «Собор у риштуванні» — історично-філософський твір про трагедію сучасної України.

Заарештований у 1972 році Сверстюк був у 1973 році засуджений на 7 років таборів суворого режиму і 5 років додаткового заслання. Тепер перебуває в Бурятії.

17. ФІЗИЧНА І ДУХОВА ЛІКВІДАЦІЯ

Упадок Шелеста

Так у січні 1972 року почались масові арешти, що набрали величезного розмаху і перетворились на погром національно-культурних сил України.

Чотири місяці пізніше був усунутий Петро Шелест.

Його доля та діяльність як першого секретаря ЦК КПУ, показала, як дехто навіть із партійної аристократії, поринаючи в національне життя країни свого походження, якоюсь мірою втрачає партійні принципи, стає часами небезпечним московському імперському центрові.

У своїй книзі «Україна наша радянська» Шелест ідеалізував українську старовину, писав, що Запоріжжя було колицкою демократизму, що тоді були славні часи, і немов заохочував письменників, щоб вони возвеличували ту добу. Але величні культурні надбання, що їх створив український нарід, суперечили тезі Брежнева, що всі свої багатства українці здобули лише завдяки допомозі російського народу. Тому прояви українського сентименталізму в книзі «Україна наша радянська» були потрактовані як небезпечні для Москви і навіть, лірично-поверховий націоналізм Шелеста спричинив його усунення.

Незадоволення Москви викликало і те, що Шелест надміру попустив віжки, забагато дозволяв українській інтелігенції, виявив несилу покласти край вольнодумству і спинити рух дисидентів.

Однак, без відповідної атмосфери серед партійної верхівки книга Шелеста не могла б з'явитись, що вказує на те, що рідна стихія, рідна національна культура, мова, рідна історія проникають у серця навіть найбільш черствих людей, пом'якшують їх жорстокість, їх твердолобий характер і образ думок.

Утиски зростають

Арешти, процеси і засуди тривали. В обставинах їх навесні 1973 року зібрався в березні Пленум Правління Спілки письменників України. Щоб спинити новаторські прагнення, новий голова Спілки Василь Козаченко визначив як провідні жанри для творчості — нарис і пісню для колгоспної естради. На Пленумі Леонід Новиченко вимагав поновної заборони декого з реабілітованих письменників, тобто

намагався повернути назад з такими труднощами урухомлене колесо реабілітаційного процесу.

Журнал «Комуніст України», який раніше вихваляв Шелеста, у квітневому числі 1973 року помістив критичну статтю про книгу «Україна наша радянська», засуджуючи в ній націоналістичні ухили.

Чергове, травневе число «Комуніста України» друкує статтю «За конкретно-історичне зображення життя в літературі» Миколи Шамоти. Одночасно в «Літературній Україні» подається доповідь Олександра Левади на зборах письменників, кінопрацівників, композиторів і мистців «Під ленінським прапором партійности і народности». І в статті Шамоти, і в доповіді Левади провадиться критика письменників за недодержання вказівок партії, їм закидають брак класового підходу, милування старовиною коштом показу сучасности. «Героїчні сторінки нашого народу, особливо історії боротьби за революцію і соціалізм завжди будуть для нас дорогими і повчальними», наголошує Левада і рівночасно визнає, що «за останні роки твори на ці теми, особливо про давній період історії нашого народу, займають неспівмірно велике місце в літературі й мистецтві. І зрозуміло — за рахунок творів про сучасність».

«Український вісник» про російщення

Після дворічної перерви, обумовленої труднощами позацензурного видання, навесні 1974 року вийшло 7-8 число «Українського вісника».

У редакційній статті було сказано:

«Шановний Читачу!

Понад два роки ти не мав змоги знайомитись з нашим журналом. Можливо, ти вже зневірився в довгому чеканні. Та нема такої сили, яка могла б вбити вільне слово нескореного народу! Ніякі репресії, якими жорстокими вони не були б, не в силі зламати дух свободи».

Про російщення журнал у цьому числі пише:

«Явно ніде не знайдете закону про заборону української мови, на словах навіть говорять про її рівноправність. Але варто студентові на лекції попросити лектора читати лекцію українською мовою, як його запідозрять в українському націоналізмі і виключать з інституту, а на публічних лекціях подібна просьба зацікавить кафебістів, які завжди присутні на таких зібраннях. І цього вже досить, щоб за відповідною особою встановили пильний нагляд. А лектор пошлеться на те, що «русским разговаривал Ленин», і буде і далі говорити по-російськи, бо

добре знає, за що йому платять, інакше його лекція буде останньою».

Торкаючись становища на західноукраїнських землях, журнал подає такі дані:

«Загалом по інститутах Західної України до 1971 року лекції українською мовою читалось 25%, а за останні три роки число їх скоротилось до 15%, а в цілому по республіці ця цифра взагалі мізерна».

Урядові заклики до боротьби проти націоналізму

Після хвилі арештів 1972 року вважалося, що вже вдалось подолати непокірних, але в наступних роках становище змінилось. У «Комуністі України» за листопад 1974 року було вміщено статтю про національну гордість, і в ній сказано, що «націоналістичні пережитки» міцно тримаються серед людей. Стаття наочно показала, що Москва змушена дискутувати з поглядами навіть ув'язнених дисидентів, а той факт, що головну увагу було зосереджено на Україні, Прибалтиці і Грузії, свідчив, як міцно розвинувся націоналізм на цих землях після 1917-20 років, Карпатської України 1939 року, Державотворчого Акту з 30 червня 1941 року та дій ОУН і УПА.

Натиск на українських письменників тривав. Їм закидали, що вони досі не створили образу позитивного героя. Несила зробити цього викликала песимізм. Навіть у відомого своїм показним оптимізмом і ентузіазмом Коротича, в його нещодавно перед тим виданій збірці згадується про безвиглядність, і нею пройняті вірші.

На 6 Пленумі Спілки письменників України учасників змушено було прийняти резолюцію про необхідність дальшої непримиренної боротьби проти буржуазної ідеології і українського націоналізму, пов'язаного цього разу вже з сіонізмом.

Зловісне полум'я загадково підпалених бібліотек

Поруч з переслідуванням письменників і конфіскацією під час обшуків рукописів їх ще не друківаних творів та вилучення книг західноєвропейської клясики, за останні роки почастишали таємні пожежі бібліотек, коли гинули високовартісні українські літературні пам'ятники старовини, а винуватці підпалу лишались невідкритими.

23 травня 1963 року в нез'ясованих обставинах виникла пожежа в бібліотеці Академії Наук у Києві, де загинуло багато найцінніших унікальних історичних і літературних документів, у тому й рукописних.

4 травня 1969 року запалений невідомим згорів цінний архів Медичного інституту в Тернополі, де вогнем знищено багато документів і пам'яток також літератури і мистецтва.

У листопаді 1969 року вночі троє осіб в міліцейських уніформах винесли з підвалів Успенської церкви у Львові на подвір'я стародруки і спалили їх. Акт про спалення замкнув у сейфі голова Львівської обласної філії Товариства охорони пам'ятників історії і культури, а на домагання шанувателів старовини дізнатись причини спалення стародруків, виявив більше зацікавлення не до знищених пам'ятників старовини, а до ідентифікації осіб, котрі вимагали вияснення.

У висліді пожеж, що виникли з незаних причин, згоріли теж бібліотеки Видубецького монастиря в Києві і жидівської синагоги в Одесі, де у вогні загинуло чимало цінних книг і манускриптів.

29 травня 1979 року в недосліджених обставинах згоріла бібліотека музею «Софія Київська», що зберігала старовинні книги релігійної тематики і була доступна лише обмеженому колу дослідників.

З приводу цих загадкових пожеж бібліотек на Україні, а також у Тарту, Ашхабаді і Самарканді, Валентин Мороз влучно поставив запитання: чому таємнично горять бібліотеки в різних національних неросійських республіках, і не було жодного випадку, щоб одна бібліотека згоріла в Росії?

Виникає теж питання: чому всі ці пожежі неросійських культурних закладів відбуваються в нез'ясованих обставинах? А в разі і подають причини виникнення вогню, то ці причини не задовільні. Коли у Львівському Музеї українського мистецтва згоріли найцінніші твори Олександра Архипенка, Юрія Нарбута, групи малярів-бойчукістів і пам'ятки старої української графіки, то було проголошено, що підпал злонависно зробили українські буржуазні націоналісти. Але таке вияснення пожежі звучало мало правдоподібно, бо серед загиблих образів було багато із змальованими на них українськими гербами, тризубами, нищити які навряд чи входило б в завдання здогадних паліїв-націоналістів.

Трагічна доля Миколи Руденка

Трагічною була доля Миколи Руденка, талановитого поета, письменника і публіциста, якого за вільні думки люто покарали, не зважаючи на всі його заслуги і на те, що він був героєм війни з німцями.

Народжений він був 19 грудня 1920 року в селі Юр'івці на Луганщині, в родині шахтаря. Високі студії філології в Київському університеті перервала війна, в якій він брав участь, бився під Ленінградом, пережив там блокаду і був поранений.

По війні, коли особливо висували її учасників, Руденка висунули в поезії, а Олесь Гончара — в прозі.

Руденко став секретарем партійної організації Спілки письменників України, редактором відділу поезії у видавництві «Радянський письменник», в 1947-1950 роках — редактором журналу «Дніпро».

Під враженням розкриття всіх неподобств, пов'язаних з культом особи, він став по-філософському заглиблюватись у суті речей, брати під сумнів те, в що раніше сліпо вірив, критикувати навколишню дійсність.

Літературний доробок Руденка багатий і різноманітний. Він написав романи «Вітер в обличчя», «Остання шабля», фантастичні повісті «Чарівний бумеранг», «Народжений блискавкою», трагедію «На дні морському», виставлену в Києві і Брянську. Есей «Економічні вимоги» потрапив закордон.

Розходження поглядів письменника з урядовим світоглядом усе поглиблювались. Наприкінці 60-х років вийшли три збірки поезій Руденка: «Всесвіт у тобі», «Сто світел» і «Оновлення». Всі вони одразу по виході були негайно заборонені.

І як неминучий наслідок у першій половині 70-х років послідувала заборона також попередніх збірок, виключення з партії, зі Спілки письменників, обшуки, вилучення рукописів, перше ув'язнення і навіть психіатрична лікарня.

У психіатричній лікарні Руденко пише цикл віршів «Я вільний». Далі створює величну поему «Хрест».

9 листопада 1976 року він заснував і очолив Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінкських угод.

5 лютого 1977 року його заарештовують у Києві і 30 червня того самого року засуджують на 7 років ув'язнення і 5 років заслання. Руденко перебуває в мордовських таборах.

24 липня 1977 року він пише вірш-звернення до Шевченка, пригадуючи, що і Великий Кобзар був теж в'язнем:

*Сідай, Тарасе. В нас єдина мати —
Земля побойц, гроз і лихоліть.
Зустрілись ми у темнім казематі,
Де часу досить, щоб поговорить.
Мов «Отче наш», повторюю для себе
Твої рядки, що вийшли із-за ґрат.*

*Раніше ти до мене сходив з неба,
А нині завітав, неначе брат.
Тюрма зненацька ніби заніміла,
І зупинилась часу течія.
Усе в тобі до болю зрозуміле,
Бо ти — не тільки ти, а також я.
Лиха нам доля випала, Тарасе:
За слово — тіло вмурували в мур.
Тож хай слова живуть не для окраси —
Нехай живуть, мов колос після бур.
Він падає на землю, щоб зростати —
Бо тільки після смерти ожива.
Чи знає той, хто кидає за ґрати:
Солома — тіло, а зерно — слова!
Допоможи не шкодувати плоті —
І надихай, і стиха розважай.
Можливо, хтось у цьому обмолоті
Прибереже для Неньки урожай.
Прибереже — то вже й не марні болі
Та марення про волю в напівсні.
А поза цим — ні радості, ні волі,
І де вмирать — однаково мені.*

В ув'язненні пише Руденко вірші двох збірок лірики «Прозріння» і «За ґратами». 19 грудня 1980 року він проголосив голодівку.

Увесь літературний доробок поета був сконфіскований і вилучений із советських бібліотек, а він досягав одного мільйона примірників.

На Захід дістався великий роман Руденка «Орлова балка» про сучасну Україну. Устами героїв автор обговорює ідеологічні і політичні питання віри і побуту робітників, селян і молоді. Події розгортаються навколо процесу вироджування советської бюрократії від часів війни до звичайних кримінальних справ середини 70-х років.

Цей твір має вийти у вільному світі.

Олекса Тихий

На спільному судовому процесі з Руденком у Дружківцях у червні 1977 року жертвою був Олекса Тихий, сільський учитель і письменник з Донеччини.

У своїх «Роздумах про українську мову та культуру в Донецькій області» він писав: «Чи можна говорити про рівноправність двох мільйонів українців, понад ста тисяч греків, десятків тисяч білорусів, євреїв, татар та інших народностей у нашій області, як вони змушені зрікатись рідної мови, національних традицій, обрядів тощо? Рівні права на заробітню платню, ресторан чи магазин — це ж ще не рівноправність».

На суді про себе Олекса Тихий заявив: «Я громадянин ССРСР, українець, до жодних партій не належав. В КПСС мене не приймуть, та я і сам не хотів би бути її членом з огляду на деякі точки її статуту. З 18-19 років я прочитав повне зібрання творів Леніна. Я завжди дивився на життя своїми очима. Я пам'ятаю 1933 рік, голод; пам'ятаю війну, фашистів; пам'ятаю, як вішали; пам'ятаю облави, біженців і так далі. Я навчався в транспортному і сільськогосподарському інститутах, працював на будівництві в Златоусті. Уже тоді моє кредо було: «Шлях до свободи йде через тюрму». Потім закінчив Московський університет. Працював у школі. В учителюванні побачив своє покликання. Працював у сільській школі, бачив село зблизька, зсередини».

Це вже вдруге Олекса Тихий мусив відповідати за образ своїх думок перед судом. На цей раз він як рецидивіст був засуджений на 10 років таборів і 5 років заслання.

Волелюбна душа Тихого не мирилась з доконаною над ним несправедливістю. У грудні 1979 року він намагався спалити себе, протестуючи проти жорстоких таборових умов.

У травні 1984 р. Олекса Тихий помер на засланні.

Український мистецтвознавець Василь Барладяну

Український мистецтвознавець Василь Барладяну за «поширення завідомо неправдивих вигадок, що плямували радянський державний і суспільний лад», як твердив обвинувальний акт проти нього, був засуджений на три роки ув'язнення, які відбув у таборі примусової праці в Рафалівці Рівенської області. Термін кінчився 2 березня 1980 року, але його не звільнили, а ув'язнили в слідчому ізоляторі в Рівному і завели проти нього нову справу, яка полягала в тому, що він утворив у таборі семінар культури і був автором «пасквілю» на советську дійсність та передав його за кордон. У декого із спів'язнів вилучили конспекти його лекцій.

Барладяну був засуджений вдруге на три роки ув'язнення.

Гелій Снегір'ов

Гелій (Євген) Снегір'ов, народжений 14 жовтня 1927 року в Харкові в родині письменника, почав друкуватись в 1954 році і виявив себе як популярний плодовитий письменник, редактор і також режисер Київської студії кінохроніки. Його повісті виходили в журналі «Україна» та інших виданнях, а також окремими книжками, сценарії ставали фільмами.

В 1966 році він зфільмував виступи Івана Дзюби і Віктора Некрасова в Бабиному Яру в 25-ліття трагедії. За це його зняли з посади головного редактора студії, але він продовжував працювати в кіно і друкуватись.

На початку 1974 року Снегір'ов відмовився виступати проти дисидента Віктора Некрасова, був виключений із партії і всіх творчих спілок, у тому числі і Спілки письменників, і засланий до Одеси на дрібну посаду. Там працював він над повістю «Ненько моя, ненько» про процес СВУ. Повість вийшла за кордоном, куди дісталася через невідомі руки, і тому в ній є деякі твердження, які не відповідають історії-правді.

У вигляді протесту проти порушення прав людини в УРСР Снегір'ов зрікся советського громадянства і закликав президента Америки підтримати рух дисидентів. Влітку 1977 року Снегір'ов був заарештований. Через рік, у вересні 1978 року його звільнили півживого після голодівки і операцій в лікарні Інституту нервової хірургії, і він помер 28 грудня 1978 року.

Письменник-філософ Олесь Бердник

Мученицької долі зазнав Олесь Бердник, автор численних філософських праць, поезій, пригодницьких повістей, громадський діяч.

Народжений у 1927 році в селі Валові на Херсонщині, в родині селянина, Олесь Бердник брав участь у війні, потім навчався в театральній студії і був актором.

У 1949 році був заарештований і 10 років перебував у концентраційних таборах на далекій півночі і в Казахстані. Реабілітований з розвінчанням культу особи Бердник повернувся в Україну, написав кільканадцять книжок філософського і белетристичного змісту, зокрема пригодницькі повісті «За чарівною квіткою» і «Чаша Амрїті». Критики ставили його поруч письменників-фантастів Миколи Дашкієва, Юрія Герасименка, Миколи Руденка, Юрія Бедзика. Написав він також гарну збірку віршів «Блакитний коваль».

Від 1971 року Бердник почав прилюдно виступати перед науковцями і студентами з доповідями про суть земного і посмертного життя.

«Літературна Україна» в 1972 році закинула йому містицизм та ідеалізм. В його будинку був проведений обшук, під час якого вилучено рукописи нових творів. У серпні 1972 року критик Михайло Лавиненко в «Літературній Україні» гостро засудив роман Бердника «Зоряний корсар», ідеєю якого була філософська проблема — непереможність сил добра, проти яких не в силі встояти ніякі матеріально-технічні засоби, якими володіє світове зло. Виступи проти Бердника робили своє діло.

В 1972 році Бердника виключили зі Співки письменників України. Його звільнено з праці і заборонено друкувати його книжки. Але він писав далі, і його твори потрапили за кордон.

Як громадський діяч, Бердник увійшов до легальної Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод і після арешту Миколи Руденка 5 лютого 1977 року очолив її.

7 січня 1977 року він пише звернення до Росії «Терновий вінок України» (Росії минулій, сучасній, грядущій — відкрите послання).

— Пора,— каже Бердник:

Україна!

Країна!

Руїна...

Раїна?

Україна украдена!

Дочка зоряна, Ладина!

Чи ти чиясь окраїна?

Чи ти щось окраяне?..

О, скажи мені, Правди Знавець,

Чи звелися вже ми накінець?

І Вкраїни терновий вінець —

То початок, а чи кінець?

Полум'яне послання Бердника

«Росіє!

...325 років тому у Переяславі ми дали одне одному лицарське слово на побратимство, на єдність, на вірність. Кожен з нас від того тривожного дня посіяв безліч різних зерен у землю кількох поколінь.

Вже четверте століття, Росіє, ми йдемо спільним ланом, пожинаючи врожай, заповіданий прадидами, який же то урожай?

На сцені соціального базару буде дана однозначна відповідь: Україна і Росія — рівні серед рівних, дві великі сестри, зростають, квітнуть і йдуть до сяючих вершин. Україна дає стільки-то сталі, чавуну та вугілля, хліба і сала, випускає ось таку лявину книг, має стільки-то мільйонів студентів, учених та героїв праці!

Проте ці плякатні визначники, Росіє, втомили дух України. Вона відкидає їх з огидою і показує на своє чоло.

Глянь на моє чоло, Росіє,— ти побачиш терновий вінець!

Так, результат багатоговікової спілки наших народів — Голгота України — окраденої, замученої, оббріханої, розп'ятої.

Не поспішай лютувати, Росіє! Задумайся і згадай минуле: твоє духовне падіння і наша ганьба почались в той самий день, коли ми, не розпізнавши гадючого духу московських тиранів, відкрили Золоті Ворота України до тебе, Росіє, і що приплинуло до мене? Все відбувалось на історичному полі, нічого не можна приховати.

Ти отримала наші багатющі землі, Росіє, а на додачу — трудящі руки і мистецькі душі, рівних яким мало у світі. Ти безжално пожирала наші багатства і безсоромно смоктала творчий геній України, привласнюючи собі пріоритет і славу. Ти прикрила убогість і нікчемність своїх царів і опричників нашою пісню, нашою науковою думкою, звитягою наших лицарів. А натомість?..

Ти зруйнувала колыску свободи — Січ Запорізьку, дивовижний витвір еволюції, який міг би на кілька століть наблизити епоху волі і народовладдя. Ти привласнила собі все, що було пов'язане з історією запорізьких лицарів духу — клейноди, архіви, легенди, пісні. Ти наклала вето на саму пам'ять про них, бо жахаєшся їхнього воскресіння у духосфері сучасности.

В цьому діялозі не варто перераховувати всі факти та імена, архіви твоїх жандармських катакомб мають все, щоб освіжити пам'ять. Тому згадаю лише основне.

До спілки з тобою український нарід виборював свою суверенність, свою волю і в тій борні гартував душу, творив пісню і високу мисль космічного всеохоплення. Ми не грабували чужих багатств і не захоплювали чужих земель. Жадаючи волі, ми шанували волю сусідів. Ми не мурували в'язниць, не городили кордонів, не творили кріпаків з вільних громадян. І коли якийсь український старшина ставав

вельможею і захоплювався февдальними привілеями шляхти, то він сам одривався від духу матері України, стаючи її ворогом і прислужником опресивних сусідів.

Наша щирість веліла бачити у сусідів такий же духовий стрій, як і в собі. Це була жажлива помилка.

Закон з'єднаних посудин ілюструє історичну ситуацію нашого єднання. Духовий та економічний вакуум Московщини нездоланно смикнув до себе все, чим була багата і славна Україна. А щоб волелюбне серце народу не могло дати відсіч зрадникам і дворушникам — необхідно було знищити віковий корінь сили і вільности — інститут козацтва та кобзарства — ці два крила українського генія.

О, як ти безжално, Росіє, нищила, обкарнувала, висмикувала пір'їни з тих райдушних крил!

Крило козацьке ти одсікла одразу — і найжорстокіше! А розсіяні залишки лицарів розвіяла у безвість: непокірними загатила фінські та сибірські болота, а покірнішими — обставила свої кавказькі кордони та почала завойовувати апетитні східні території.

Крило кобзарське відсікти було важче: ампутація розтяглася на кілька віків, тим більше, що джерело творчости пливло з бездонної криниці серця народнього. Проте, твій чаклунський дух, Росіє, знав, що то — основне завдання, бо доки вимахує в повітрі кобзарське крило — може бути регенероване, відроджене одсічене козацьке крило.

Ти почала випивати, висушувати творчу криницю України. Як гуси́нь, оповили нашу землю Петрові і Катеринині ублюдки та свої перевертні. Колись найосвіченіший в Європі нарід опустився в найнижчі круги інферно: пекельні слуги не знали, як ще дошкульніше ударити по серцю України, щоб померла нарешті райдуга на творчому крилі.

В ту критичну добу лише явище Шевченка врятувало Україну від деградації і воскресило райдушне крило генія рідного народу. То був дивовижний порив джерела творчости із надрів Духосфери.

Лютість ворожого духу Росії була вражаюча. Проте вже пізно було щось робити: заборона лише роздмухувала вогнище відродження. Гадючий чаклунський дух обрав інший шлях — шлях визнання і введення в свою програму. Пророк, з яким обнімається ворог, втрачає більшість своїх революційних сил.

Могутні соціальні потрясення ХХ віку не принесли Україні воскресіння: всі творчі сили були втягнуті у хитру гру політичних

шахраїв: деякі з нас лягли на полі бою, деякі впали з роздробленими черепами у підвалах ЧК та гестапо, деякі загинули в сибірських таборах, деякі обрали шлях Переяслава — шлях ганьби і прислужництва.

Досвід трьохсотлітнього прислужництва та приниження показав: одна помилка, одне хитання дає ланцюгову реакцію помилок та падінь у грядущому. Те, що зроблено сьогодні — неможливо переробити завтра. Чорні зерна зради і страху виростають в чортополох занепаду, з якого годі шукати виходу.

Висновок такий: кожен нарід повинен сам вирішувати свою долю, не дозволяючи іншим народам перебирати на себе керівну ініціативу.

Краще вмерти героєм, ніж жити кріпаками!

Ми мали такий лицарський заповіт і — зневажили його! Століття рабства — розплата за зраду духової волі!

Але ти, Росіє, не радій, не танцюй над купою обсмиканого райдужного пір'я! Ті обрубані крила не приросли органічно до твого зміїного тулуба. Ти обтяжила себе злочинами, падіннями, зрадами, від яких тебе не очистять всі твої святі і подвижники. Ти стала гігантською в'язницею народів, і не захотіла зруйнувати ту в'язницю після Жовтневої Революції, а ще сильніше стиснула в правиці скіпетр жорстокости.

Той скіпетр ти ще, ще і ще невблаганно опускала на голову причинної України — божевільної Діви, котра так необачно наділа на свій палець обручальне кільце.

Хто зміряє океан муки, в якому пливе Україна? Хто опише страждання мільйонів померлих від штучного голоду в 33 році? Хто зможе розповісти про ридання тих, хто був безневинно розстріляний у 37-39 роках? Хто обніме духовним оком незміряний світ приниження, безправности, деградації, ув'язнень, безвісних смертей, голодувань, втрати ідеалів, — той світ, який став історичним фантомом України, її прокляттям, її невинною реальністю?!

Тисячі вбитих поетів, мистців, мислителів... Ще тисячі і тисячі втомлених, підкуплених, застрашених!

В той час, як всі народи землі прагнуть до волі і знаходять шляхи до неї, ти, Росіє, накинула аркан на шию України і безжально душиш її, щоб вибити з неї пам'ять про славне минуле, про космічне покликання її буття!

І навіть тепер, коли син України Корольов відкрив для тебе Брату Космосу, навіть в такий духовний час ти не хочеш з'якшити своє жорстоке серце, Росіє! Всі кращі сини українського духу знов в неволі, на засланні, під невсипущим оком жандармів! Кожен, хто сказав тобі слово Правди,— відчув удар твого скіпетра жорстокости. Незламний Мороз — за що ти караєш його? Хіба за героїчний захист української культури?! Ніжний Сверстюк, який творчим духом оглядав риштування українського собору душі,— невже ти так жахаєшся його? Правдивий Лісовий, який добровільно пішов на ешафот, щоб сказати тобі слово перестороги...

А за що ти опустила меч карі на Миколу Руденка — космічного поета, устами якого Бог дав тобі слово відродження і грядущого знання; за що ти так тяжко скривдила його і його побратимів, котрі прийняли на себе місію захисту поневолених — Лук'яненка, Тихого, Матусевича, Мариновича, Вінса?

Світличний, Чорновіл, Стус, Калинець, Стасів, Шабатура — десятки героїчних чоловіків і жінок України, вся вина яких лише в тому, що вони правдиво мислять і діють,— що вони вчинили тобі, Росіє?!

Ми не станемо рахувати втрати! Дух України знову і знову народить нас для страшного двобою із законом Неволі і Жорстокости! Але ти, Росіє, повинна в цей грізний історичний час визначити свою стежку і свій духовний статус! Пам'ятай — ось для тебе настав час вирішення: воскреснути серед вільного кола народів або впасти в запустіння і забуття!

Нехтувати цим попередженням не слід — ні сила, ні страх інших народів не врятують тебе від тієї долі, яка чигала на всіх насильників,— від долі повного знищення!

... Кров людська — не вода! Земля не приймає її, і кожна краплина волає до неба. Хай вона впаде на тебе, Росіє Петра і Катерини, Сталіна і Берії, Росіє сучасних безликих! Хай спопелить вона гадючу шкіру Дракона, щоб спляча красуня могла прокинутись до життя Духу!

Я свідчу на Суді Божому ім'ям України — свідчу за зрадчених і замучених козаків, за знедолених кріпаків, за ганьблену пісню, за принижену думку, за численні покоління, котрі вмирили на чужому полі, не виконавши народньої місії, за мільйони померлих від голоду, за тисячі розстріляних сучасників моїх, за мільйони забутих, страждаючих від суму, відчаю та безвиході!

Дай відповідь Богові, Росіє, і прийми альтернативу:

Лише повна воля для скованих тобою народів звільнить тебе! Лише Епоха Духовних Республік, Свят Народів, вільних від політично-економічних кайданів чужих ідеологій відкриє для нас життя суверенности і обопільної дружби. Україна не бажає більш тягти чужу колісницю до термоядерної прірви, до повної творчої деградації!

Я виходжу до тебе у пустельне вранішнє поле, двоголовий орле Росії! Я сам-на-сам викликаю тебе на герць, як це велось в казкові часи! Діва-Україна благословила мене на подвиг і сказала на прощання — бийся без щита!

І я стою супроти тебе, древній Драконе, з відкритими грудьми — але безстрашно! Йди сюди — з своїми в'язниками, бюрократичними бандами, царями, вождями, стукачами, провокаторами! Ти не зможеш перемогти мене, бо я — Безсмертний Дух України!...».

У 1984 р. КГБ написало й опублікувало «покаянного листа» від імені О.Бердника.

18. ОБОРОНА, СПРОТИВ І НОВА ХВИЛЯ РОСІЙЩЕННЯ

Акція в обороні репресованих письменників

З початком арештів 1972 року Комітет «Письменники в тюрмі» Міжнародного Пен-Клубу і Міжнародня Амнестія провадили акцію на світовому форумі в обороні українських письменників-в'язнів.

Почесне членство в Міжнародній організації письменників одержали 10 українських письменників-в'язнів: Ігор Калинець — у канадійському осередку, Святослав Караванський — у канадійському осередку, Валентин Мороз — в англійському, Михайло Осадчий — у швейцарському, Микола Руденко — у французькому і японському, Євген Сверстюк — у канадійському, Василь Стус — в англійському, Вячеслав Чорновіл — у голляндському, Данило Шумук — в австралійському.

Гелія Снегірєва проголошено почесним головою Світового конгресу Міжнародного Пен-Клубу 1978 року в Австралії.

Президія Спільки українських письменників у вільному світі «Слово» висилала в різний час звернення в обороні переслідуваних і заарештованих письменників на Україні до Комісії Людських Прав ООН, ЮНЕСКО, Міжнародного Пен-Клубу і Міжнародньої Амнестії, а також листи до Спільки письменників України на захист Валентина Мороза і Миколи Руденка.

Окремо зверталась до міжнародних комісій і об'єднань у цій справі Асоціація Діячів Української Культури.

Патріотична українська спільнота на Заході, головно з почину Організацій Українського Визвольного Фронту, провадила десятками років великі прилюдні демонстрації в обороні В.Мороза, подружжя поетів Калинців, В.Стуса та ін., що мало свій вплив на розвиток громадської думки.

Російщення триває в усіх галузях

Дисидентка Надія Світлична, сестра Івана Світличного, зразу по прибутті з Советського Союзу до Риму в жовтні 1978 року, в розмові з представниками американського радіо «Свобода» розповіла про стан російщення України:

«Незалежно від того, що говориться в пресі, як офіційно представляється національне питання, зокрема на Україні, російщення триває в усіх галузях. Починаючи навіть не від шкільного віку, а від дошкільного, ясельного віку, тобто від немовлятьського віку дітей виховують в душі російщення. Я не знаю, чи існують взагалі в Києві українські дитячі ясла, заклади, де виховують дітей від одного чи навіть від кількох місяців до трьох років, тобто в тому віці, коли дитина вчиться розмовляти.

Шкіл українських більше, очевидно, ніж садків, але знову ж таки багато з них є українськими тільки формально. Тобто вівіска українська, а насправді школа російська. Таке там теж буває... Або українська частково, тобто кілька клас — з українською мовою, а решта клас тієї самої школи з російською мовою навчання. І навіть в українській школі з українською мовою навчання вчителі часто ставляться до своїх обов'язків, до української мови, як до службової мови, а не своєї рідної. На перервах і під час уроків дуже часто в українській школі чути російську мову. Та і не лише в школах чи у вищих учбових закладах. У вищих учбових закладах... то часто мотивують російську мову викладання тим, що в групі є один іноземець, котрий не знає української мови. Ну, то вже інше питання, чому він знає російську мову, але не знає української, коли іде на Україну вчитись.

Але процес складніший, бо коли посилаються на те, що батьки бажають віддавати дітей до російської школи, мають рацію. Справді, батьки бажають того, і в тому, можливо, більша трагедія нашого народу, що вони бажають того, свідомо бажають (*під економічним тиском режиму — Ред.*). Російщення йде не лише в пляні виховання,

навчання в школах. Російщення так само в пресі, в кінематографії. Я не знаю жодного порядного фільму останніх років українською мовою. Все краще йде російською мовою, в дублюванні зарубіжних фільмів також вживають російську мову. Радіопередачі кращі і цікавіші в російській мові, телепередачі переважно російською мовою. Українське все гірше. Література, я не можу сказати, що нема літератури українською мовою. В книгарнях дуже багато полиць перевантажені українськими книжками, але читати з української літератури нічого. Бо те, що друкується, настільки низької якості, настільки нечитабельне... І можна подумати, що нема чого друкувати, але ж у поезії є Стус, Калинець, котрих ніхто не знає і не читав, може навіть і не чув. Ну, Симоненка вже не можна так закреслювати, бо вже надто його знають, що тепер і в шкільні програми, вірніше, в позапрограмову літературу Симоненка введено, але ж введено в дуже обмеженому обсязі.

Кращі твори української літератури або заборонені, або просто не друкуються. Журнали українські дуже нецікаві, єдиний «Всесвіт» був цікавіший останні роки та і то може великою мірою завдяки Павличкові, котрого тепер усунули від роботи у «Всесвіті» і не знати, яким він буде без Павличка. А усунули через появу статті Скоротовського про Шевченка. І так будь-який прояв якоїсь незаплянованої, не санкціонованої згори події в літературі чи в мистецтві одразу сприймається як крамола і відразу вживається до того рішучих заходів».

Порівнюючи розміри російщення під час її від'їзду з України закордон у 1978 році з часами Шелеста, Надія Світлична визнає, що «в той час було певною мірою все таки вільніше дихати, і то відчувалось в усіх галузях життя, зокрема в літературі і мистецтві... Я думаю, що тепер це значно погіршилось в усіх галузях. Тут ішлося щойно про те, якою мовою відбуваються, скажемо, партійні з'їзди чи якісь урядові заходи... Бо навіть святкування 60-ліття радянської влади на Україні проходило майже виключно російською мовою, починаючи від виступу самого Щербицького. Це, по-моєму, один з найпоказовіших фактів російщення на Україні».

Смерть краща за життя в неволі

Молодий талановитий історик Михайло Мельник, автор багатьох ще не друківаних історичних праць, незмінний учасник маніфестацій біля пам'ятника Шевченкові в Києві, виразник численних протестів проти переслідування українських письменників і пригноблення рідної

культури, проти російщення, за своє поступовання зазнав репресій. Під час обшуку в ніч з 6-го на 7-ме березня 1979 року в нього відібрали 15 книжок його рукописних праць.

Три дні пізніше, в ніч з 9-го на 10-те березня, він покінчив життя самогубством, як подала агенція «Ройтер».

Конференція в справах російщення

Тим часом російщення в Україні та й інших неросійських «союзних республіках» проходить з непослабною силою.

У травні 1979 року в Ташкенті, столиці Узбекистану, відбулась конференція, присвячена лише одному питанню — російщення неросійських народів СРСР — під гаслом: «Російська мова — мова дружби і співпраці народів Радянського Союзу».

На конференції вирішено вивчення російської мови в усіх «союзних республіках» починати з п'ятилітнього віку в дитячих садках, намічено також цілий ряд заходів для покращання вивчення російської мови у школах усіх ступенів.

Рішення конференції складають документ на 34 аркушах. Практичне застосування їх спрямоване на російщення, а остаточною метою є злиття всіх націй в один советський (російський) нарід, до чого стриміли і московські царі.*

Загибель Володимира Івасюка

У травні 1979 року загинув у нез'ясованих обставинах молодий 30-літній композитор Володимир Івасюк, уродженець Буковини, людина великого таланту і музичного чуття. Він мав заслуги і в музиці, і в літературі, укладаючи віршовані тексти для своїх пісень.

Дисидентка Надія Світлична, яка знала Івасюка особисто, оповідала, що «його пісні дуже швидко заспівали по всій Україні і далеко за її межами. Співали його пісні навіть ті, хто ніколи не розмовляв українською мовою. Співали по-українському, бо його пісні навіть тяжко перекласти на інші мови. Писав своєю мовою, писав до своєї землі».

Івасюк не відгукнувся нічим на свято 325-ліття возз'єднання України з Росією, відзначуване в 1979 році, і 23 квітня 1979 року був заарештований, а 18 травня його знайшли неживим у Брюховецькому лісі коло Львова.

* Від Ред. Докладніше про цю московську «Ташкентську» конференцію див. у цім збірнику.

Похорон, що перетворився в могутню маніфестацію

23 травня 1979 року відбувся похорон Володимира Івасюка з участю 10 тисяч людей, шанувателів його таланту, багатьох музик, мистців і творчих ансамблів. Похоронні відправи перетворились на потужний вияв всенародньої жалоби з приводу неповоротної втрати, яку зазнала вся Україна, і великого гніву до здогадних винуватців смерти мистця.

Демонстрації на могилі продовжувались три тижні по похороні. Могили навіщали шанувальники Івасюка з усієї України, і відтоді могила стала місцем постійних відвідувань. Щодня на могилі покійного збираються люди, співають українські народні та його власні пісні.

Показове, що в велелюдному похороні Володимира Івасюка взяла участь дружина Головного Командира УПА, мати Нескореного Юрія Шухевича, хоча вона живе під негласним арештом.

На могилі Івасюка в день Зелених Свят

10 червня 1979 року, на перший день Зелених Свят, коли за давнім звичаєм вшановують пам'ять померлих родичів та близьких усі побожні українські родини, на могилі Івасюка зібралось багато тисяч шанувальників його пам'яті, можливо більше, ніж у день похорону.

До зібраних промовив член Української Гельсінкської Групи Василь Січко. Він сказав: «Ми знаємо день похорон нашого народнього співця, талановитого співця України Володимира Івасюка і не знаємо дня його смерті. Хай же цей день стане днем жалоби, пам'яттю національних втрат завчасно і трагічно загиблих тих в Україні: поетів, композиторів, художників, також як пам'ятні імена Леонтовича, Алли Горської, Володимира Івасюка і багато інших, відомих і невідомих».

Далі виступив батько Василя Петро Січко. «Зараз промовляв мій син Василь, — говорив він. — Дух України живе в традиціях народніх, його культурі і звичаях... Їдучи сьогодні до Львова, я бачив, що в селах наших хати, ворота завітчані квітами, зеленню в цей День Святої Трійці. Зберігаймо культуру, основу нашої нації, не піддаваймося випустити духу народу нашого... Включаймося усі в боротьбу на захист прав людини».

Через 25 днів після того, 5 липня, Петро Січко і його син Василь були після обшуку заарештовані і 4 грудня 1979 року засуджені кожний на три роки ув'язнення в таборах суворого режиму за виступи на могилі Івасюка з «наклепами на советський державний устрій». Вони відбули ув'язнення в концентраційному таборі в Черкасах і 4 січня 1982 року

були засуджені в Черкасах знову на додаткові три роки позбавлення волі за зфабрикованим обвинуваченням.

Брат Василя, Володимир Січко, колишній студент інженерних наук у Києві, був позбавлений права продовжувати студії і засуджений 9 січня 1981 року на три роки. В січні 1982 року він перебував у тюрмі в Івано-Франківську.

Володимир Івасюк навіть неживий є страшний владі, яка наполягає, щоб батьки покійного перенесли його могилу в Чернівці або в село, де він був народжений.

Арешти шаліють далі

А репресії не припинялись. 6 серпня 1979 року в Києві був заарештований поет і журналіст Юрій Литвин, член Гельсінкської групи і співавтор її «Інформаційного бюлетеню». Під час слідства він відмовився від покаянного заперечення своїх творів і проголосив голодівку. Був переведений на медичну експертизу до психіатричної лікарні, а по кількох тижнях повернений знов у слідчий ізолятор, де продовжував голодівку. Засуджений на три роки, Литвин перебуває в таборі села Буча на Київщині.

До чого доходить переслідування і шукань провини, показує доля Петра Розумного. Народжений 3 березня 1926 року в селі Першотравенці Магдалинського району Дніпропетровської області, батько якого був репресований і загинув у 1932 році на Біломорському каналі, він в 1952 році закінчив інститут чужоземних мов і до 1967 року викладав англійську мову на Тернопільщині та Дніпропетрівщині, а в 1967 році зазнав репресій за вільнодумство, і йому заборонили працювати за фахом. Навесні і у вересні 1979 року він відвідував Сверстюка в Багдарині і за посідання кишенькового і мисливського ножів був засуджений на 3 роки таборів.

10 березня 1980 року в Києві був заарештований 45-літній філолог Олег Шевченко, який працював в «Українському біохемічному журналі», а 14 квітня — його брат, 47-літній журналіст Валерій Шевченко, працівник Українського товариства дружби з зарубіжними країнами і Радіо-телеграфного агентства Укр. ССР під закидом зв'язків з українцями Канади і розповсюдження самвидавного «Українського Вісника» ч. 10.

Зарештом третього члена редакції цього самвидавного журналу, 43-літнього доктора Степана Хмари, відбувся суд над ними. 24 грудня 1980 року Львівський обласний суд за антисоветську пропаганду і агітацію

засудив Степана Хмару до 7 років ув'язнення в поправно-трудовах таборах і 5 років заслання, Валерія Шевченка до 7 років ув'язнення і 5 років заслання і Олега Шевченка на 5 років таборів.

16 липня 1980 року поновно був засуджений на один рік таборів суворого режиму український філософ Василь Лісовий. Після відбуття попереднього вироку — 7 років ув'язнення в таборах, він був на засланні у Бурято-Монгольській АССР. Причина нового арешту і засуду — «тунеядство».

Філолог Дмитро Мазур, народжений у 1940 році, що вже судився за таке ж «тунеядство», був заарештований 30 липня 1980 року в селі Гута Логіновська Житомирської області під закидом антисоветської пропаганди і агітації.

Ольга Гейко-Матусевич, народжена 9 вересня 1953 року в Києві, закінчила філологічний факультет Київського університету на відділі чеської мови і літератури, 17 січня 1976 року одружилась з Миколою Матусевичем. Його 23 квітня 1977 року заарештували як члена-засновника Гельсінкської групи і засудили на 7 років таборів і 5 років заслання. З того часу Ольгу постійно переслідували, відмовили у виїзді за кордон, а 12 березня 1980 року заарештували за ширення наклепів на советську владу і 28 серпня 1980 року засудили в Києві на 5 років ув'язнення і 3 роки заслання.

Ще одна жертва

Ще одною жертвою вільного погляду на сучасне становище українського народу став Юрій Бадзьо (народжений у 1936 році), науковець, молодший співробітник Відділу теорії Інституту Літератури Академії Наук УССР, автор численних статей і есеїв у «Дніпрі», «Вітчизні» та інших літературних журналах. Перед 1972 роком він готувався до здійснення задуму дати власне тлумачення історії української літератури, як складової частини світового літературного процесу, але репресії 1972 року зламали ці пляни.

Молодий енергійний письменник Бадзьо опрацював капітальне філософсько-соціологічне дослідження «Право жити», про залежне становище українського народу в складі Росії в минулому, сучасному і майбутньому та старався довести наукову необґрунтованість поширюваної теорії про спільну колицку і спільні корені народів Росії, України і Білорусі.

Автор встиг також написати тези тієї праці у вигляді відкритого листа до ЦК КПСС і Президії Верховного Совета СССР.

Праця Бадзя — рукопис на 1500 сторінок, написаний в одному примірникові, був відібраний, а самого автора 23 квітня 1979 року заарештували. Слідство вів М.Слобоженюк, який перед тим викінчив Гелія Снегір'ова. Під час слідства вивчали ціле життя Бадзя, досліджували, чи 26 років тому брав він участь у націоналістичному русі.

21 грудня 1979 року Юрій Бадзьо був засуджений на 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. В липні 1980 року він приєднався до протесту інших в'язнів в Мордовії проти агресії в Афганістані.

«Право жити»

22 квітня 1981 року Бадзьо вислав вікритий лист до ЦК КПСС і Президії Верховного Совету ССРСР, в якому писав:

«Логіка мого самозахисту науково послідовна, однозначна і, вважаю, незаперечна. Моя критика партійно-державної політики не лише не виходить за межі соціалістичного ідеалу, але і спрямована на його захист: основним патосом останнього розділу дослідження «Право жити» є теоретичний захист соціалістичної ідеї, зокрема від негативного реального соціалізму. Репресувавши мене, органи влади порушили власні закони, брутально знехтували ідеал соціалізму, соціалістичне вчення Маркса і Енгельса».

Посилаючись на статтю 2-гу Конституції ССРСР, яка проголошує: «Вся влада в ССРСР належить народові в особі Рад народніх депутатів» та на відповідні праці Леніна, Бадзьо стверджує: «Центральною ідеєю моєї соціальної і громадсько-політичної концепції є заперечення керівної ролі комуністичної партії, як принципу несумісності з демократичною організацією суспільства».

І далі: «Темою інкримінованих мені текстів, мотивами і метою створення їх, патосом їх змісту є захист законних прав і актуальних інтересів українського народу, соціальної, політичної і національної рівності народів ССРСР, соціалістичної демократії, демократичного шляху розвитку радянського суспільства, гуманних взаємовідносин між людьми і народами».

Репресувавши мене, відповідні органи влади і службові особи продемонстрували свою ворожість до української нації, розвінчали себе як зрадників ідеалів Жовтневої Революції, демократії і гуманізму».

Переклад цього листа на німецьку мову був оприлюднений у Мюнхені в 1981 році.

Іншого листа вислав Бадзьо генеральному секретареві комуністичної партії Франції Ж.Марше.

Разом з Миколою Руденком, Юрій Бадзьо перебуває тепер в ув'язненні в мордовських таборах.

Доля дружини Юрія Бадзя

Жінка Юрія Бадзя, Світлана Кириченко, працівник Інституту філософії Академії Наук УРСР, була звільнена з роботи у висліді погрому української інтелігенції під час масових арештів у січні-лютому 1972 року.

Після засудження чоловіка її засудили в Києві на 3 місяці примусової праці.

«Право на захист»

Засуджений дисидент Микола Горбань у статті «Право на захист», що дісталась на Захід, пише:

«За півроку до того, як мене сховали в тюрму, був заарештований мій добрий приятель Юра Бадзьо. Його звинувачували в написанні книги «Право жити». Це, як я розумію, повинна була бути фундаментальна аналіза теперішнього становища української нації. Я не бачив тієї праці, не знайомий з її змістом. Юра був настільки обережний, що не показував навіть мені.

Але невсипуще око КГБ... Вилучили в ще рукописному виді, а його жорстоко покарали, щоб не добивався права жити. Розправа над Юрою — це лише ще одне цинічне підтвердження того, що українці позбавлені майбутнього, не мають права на життя. А я, поки ще живий українець, домагаюсь права на захист. По аналогії з працею Юри, я висловлюю глибоку повагу до її автора, називаю свою невелику статтю «Право на захист».

«...Може бути, що спроби захиститись виглядають смішні, тим більше, що моя доля від того не стане лекшою. А тепер у таборі зовсім наївно будь-кому доказувати, винний ти чи ні. Адміністрації все обоятно, у неї свої репресивні функції... Так що все «совершилось». Неси свій хрест. Кожному — своє. Я не чую злоби до адвокатів, свідків, суддів, прокурорів. Бо ж наївно шукати захисту у цьому безбожному світі. І все ж людина повинна протистояти злу. Бог саме для цього дав їй волю».

Автор статті Микола Горбань, народжений 6 жовтня 1941 року в селі Воливець Чорницького району на Тернопільщині, мученик советських тюрем і таборів. Попередньо в 1970 році був заарештований і 13 квітня 1971 року засуджений на 5 років ув'язнення і 2 роки заслання за поему «Дума» про кобзарів, скликаних до Харкова, та низку інших віршів, визнаних небезпечними. Ув'язнення відбував в 1971-1972 роках у мордовських і в 1972-1975 роках у пермських таборах, на засланні перебував у Томській області і в Комі АССР. По відбутті кари повернувся до Києва і робив старання виїхати до Америки.

24 жовтня 1979 року Горбала знову заарештували за ніби спробу згвалтування і 21 січня 1980 року засуджено. Тепер він відбуває ув'язнення в таборі села Ольшанське Миколаївської області.

Мимо всіх утисків і переслідувань...

1980 рік розпочався появою нових літературних творів, цікавих своєю тематикою і визначних формальними засобами, знаменних тим, що мимо всіх труднощів та цензурних утисків змогли вийти в світ.

У січневому числі журналу «Вітчизна» за 1980 рік надруковано роман Олеся Гончара «Твоя зоря». В окремих розділах його вперше показано розгром селянства, розкуркулювання, жорстокі методи колективізації, що були передвісниками штучного голоду, що наближався. Але провини московсько-большевицької диктатури і партії Гончар скинув на окремих осіб, а «зоря комунізму», мовляв, сяє і переможе... За це він дістав нагороду, став «лавреатом держпремії СССР 1982 року».

Справжнім шедевром був видрукований у видавництві «Радянський письменник» віршований роман Ліни Костенко «Маруся Чурай», що в яскравих повнозвучних римах зазирнув у героїчну добу Богдана Хмельницького, провідника Великої Української національної революції.

На тлі цих бурхливих історичних подій виступає героїня роману, українська народна поетеса і співачка Маруся Чурай, авторка багатьох пісень, що здобули велику популярність у народі і лунають скрізь.

Твір починається напруженою сценою суду над Марусею, оскарженою в тому, що ніби заподіяла смерть молодому козакові Грицькові Бобренкові. В обороні підсудної виступають козак Лесько, полковник Мартин Пушкар і полковий обозний Іван Іскра. Обозний відзначає велику цінність її пісень, що будять бойовий дух козаків:

*Ця дівчина не просто так, Маруся,
Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа.*

*Коли в похід виходила батава,—
Її піснями плакала Полтава.*

Що нам потрібно на війні?

Шаблі, знамена і її пісні.

Все ж Марусю засуджують на смерть. У в'язниці чекає вона своєї долі, згадає своє дитинство, батька — борця за волю, який потрапив у польський полон і загинув мученицькою смертю. Пригадує свою любов до Гриця і його невірність. Він обрав собі багатшу від неї дівчину за наречену. В його смерті Маруся неповинна.

Марусю ведуть на страту. В останню хвилину наспіває гетьманський універсал про помилування.

Маруся йде на прощу до Києва. По дорозі вона зустрічається з мандрівним дяком, який оповідає їй про власника навколишніх земель Ярему Вишневецького, зрадника свого народу. Маруся тут же складає пісню про Байду Вишневецького, діда Яреми. Він каже, що легше терпіти муки від турків, ніж дізнатися, що має онука-зрадника.

Перед Марусею встають чудові образи української природи, степи, ліси і врешті «стольний град, золотомане диво» Київ, що сяє хрестами.

Іван Іскра хоче одружитись з Марусею. Але вона почуває себе хворою і відмовляє йому.

Тим часом «Богдан підняв козацтво за свободу». Йдуть полки з піснями, що їх колись склала Маруся. Звуки пісень долітають до неї, що перебуває на ложі смерті.

Добре вивчивши добу Богдана Хмельницького, Ліна Костенко в барвистих образах, описах подій роману, мові персонажів винятково майстерно відтворила цей яскравий період української історії, розкривши свою велику талановитість і творчу обдарованість.

У рецензії на цей роман 4 березня 1980 року в «Літературній Україні» Микола Бажан писав про Ліну Костенко, що з появою кожної її книжки «ставало ясно, яка сильна самотня творча індивідуальність ввійшла в літературу». На жаль, в романі введено дві історичні постаті, як позитивних героїв, хоча відомо, що Іскра доносив московському цареві на гетьмана-самостійника Івана Виговського. Без такої данини Молохові книга не була б надрукована.

В цьому самому 1980 році вийшла ще одна нова збірка поезій Ліни Костенко «Неповторність». У ній, стверджуючи, що «страшні слова, коли вони мовчать», авторка вказує:

*Поетія — це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі.*

У збірці є вірші історичної тематики: «Древлянський триптих», «Латіж», «Чадра Марусі Богуславки», «Князь Василько», «Княжа гора», є про західноєвропейських клясиків літератури і музики Шекспіра, Моцарта, Сальєрі, Бетговена.

«У циклі «Тихе сяйво над моєю долею», — пише 18 вересня 1980 року в «Літературній Україні» рецензент Михайло Шлабошпицький, — зібрано до пригріклого щему пронизливі інтими. В них поетеса постає наподив довірливою, висповідною. Її лірична героїня ні з чим не криється від людей, несе на їх суд кожний відрух своєї душі, відкритої, здатної почувати глибоко, душі, що вміє берегти неповторну музику настроїв».

У цій збірці, звертаючись до своєї музи, авторка ніби промовляє до читачів, що вона ще жива і працює далі та як не сумна навколишня дійсність і які не важкі умови поетичної праці, творчості своєї не лишить:

*Ти знов прийшла, моя печальна музо.
Не бійся, я не покладаю рук.
Пливе над світом осінь, як медуза,
І мокре листя падає на брук...*

Советське літературознавство замовчує ім'я і працю Ліни Костенко, лише вряди-годи згадуючи про неї, можливо, більше для закордону, чим для читачів на Україні; «Літературна Україна» не публікує її окремих творів. Найбільший сучасний літературний таланти України живе в Києві, наче на вигнанні.

Тільки дякуючи російській мові

А газети не перестають писати, що тільки завдяки російській мові представники інших народів можуть стати освіченими, запізнатись зі здобутками світової культури.

Журнал «Русская речь» у 3-му числі за 1980 рік пише: «Дякуючи знанню російської мови, представники культур національних республік зуміли перекласти на рідну мову, за допомогою російської, шедеври світової літератури. Ролю російської мови як посередника, тут неможливо переоцінити».

Українські перекладачі, як правило, перекладають з оригіналів, і тому таке твердження «Русской речи» є образливим для інтелігентних людей інших мов і культур.

Зіновій Красівський

Філолог Зіновій Красівський, народжений у 1930 році на Львівщині, маючи 17 років, був депортований в 1947 році з батьком на Сибір. По дорозі він утік і повернувся додому, де його зловили і засудили на 5 років концентраційних таборів. По відбутті цього терміну Красівський жив ще в Караганді, працював на шахті, постраждав під час обвалу і одержав дозвіл повернутися додому.

Вдома продовжував перерване навчання і закінчив філологічний факультет Львівського університету.

В 1967 році за участь в Українському Національному Фронті Красівський був заарештований і засуджений на 5 років тюрми, 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання.

У грудні 1971 року йому зфабрикували нову справу, оскаржуючи в антисовєтській агітації і пропаганді, та відіслали на початку 1972 року на лікування до психіатричної лікарні.

Після звільнення ще перед відбуттям повного терміну засуду Красівський проживав у Моршині, Львівської області. В 1979 році він став членом Української Гельсінкської групи.

На початку березня 1980 року Красівського знов заарештували і післали відбувати до кінця термін ув'язнення — кілька місяців з попереднього засуду. По відбутті цього терміну його переведено на заслання в Тюменську область.

Репресій зазнала і його дружина, 45-літня Олена Антонова-Красівська. У львівській газеті «Вільна Україна» 18 серпня 1982 року з'явилась наклепницька стаття про те, що Олена несумлінно розподіляла кошти Громадського Фонду, і жертвою цього стала Катерина Зарицька, яка 25 років була в ув'язненні. У висліді цієї статті в серпні 1982 року Олену Антонову-Красівську було заарештовано.

Слава Василя Симоненка не померкла

Київське видавництво «Молодь» видрукувало в 1981 році збірку «Лебеді материнства» Василя Симоненка. У збірці — поезія і проза (новелі, гумористика, публіцистика) покійного поета і прозаїка.

У вступній статті Олесь Гончар пише: «Не примеркла з літами поетична зоря Василя Симоненка. Горить високим, чистим світлом у небі українського радянського мистецтва. По цій високості і чистоті, по алмазному блиску впізнаємо її серед інших. Є в його творчій доробку речі, які сьогодні справедливо можна назвати клясичними. Його

творчість живе, їй відкритий шлях до юнацьких сердець, до народу, до України, яка навіки увінчала поета своєю любов'ю».

Весь 20-тисячний наклад видання одразу розпроданий.

Це свідчить, якою гарячою любов'ю користується творчість Симоненка на Україні, як і про те, що його поетична слава невмируща.

Однак, повного зібрання творів цього передчасно померлого поета-патріота дотепер не опубліковано, і за сучасних обставин цього не можна сподіватись.

Марні намагання

8-й з'їзд письменників України, що відбувся в квітні 1981 року, намагався показати удавані успіхи української літератури та особливо відзначав поетів Івана Драча, Світлану Йовенко, Дмитра Павличка. Віталія Коротича, а з прозаїків — Олесь Гончара.

Ці удавані досягнення намагався показати у своїй — російською мовою! — промові на з'їзді Володимир Щербицький, перший секретар Центрального Комітету КПУ. Він говорив: «Тільки за роки десятої п'ятилітки майже п'ятдесят літераторів республіки нагороджено орденами і медалями СРСР, почесними грамотами Президії Верховної Ради нашої республіки. П'ятдесят майстрів слова стали лавреатами союзних і республіканських премій».

Але далі він мусів визнати, що «хороших, по-справжньому мудрих книг, які стали ефективними віхами в культурному житті, у нас ще недостатньо».

Валерій Марченко

Валерій Марченко, народжений у 1947 році, філолог, літератор, журналіст і перекладач, 23 червня 1973 року був заарештований і 29 грудня 1973 року засуджений на 6 років ув'язнення в таборах суворого режиму і 3 роки заслання за антисоветську агітацію і пропаганду. Свій термін ув'язнення відбув у Пермських таборах, заслання — в селищі Сорелжин, Актюбінської області в Казахстані.

Звільнений 12 травня 1981 року і тепер живе в Києві, але не друкується.

Василь Розлуцький

А арешти і засуди не затихали. У другій половині 1981 року засудили Василя Розлуцького на три роки ув'язнення. Розлуцький, народжений у

1935 році в селі Вовче на Львівщині, працював у літературі. Раніше був тричі суджений і відбув 13 років тюрми за свій небезпечний для держави образ думок.

Після звільнення з ув'язнення Розлуцький жив у місті Червонограді, де працював електрозварювальником.

У квітні 1980 року в нього був проведений обшук і вилучено рукопис прозових творів «Карпатські повісті».

25 червня 1981 року Розлуцький був заарештований. Під час арешту в нього вилучено твори «Коли минуло сорок» та «Іван Мазепа».

Тасмниче зникнення

Відомий волинський дослідник-історик, літературний критик і поет, Євген Крамар був знаний як автор багатьох наукових праць.

Народився він 18 лютого 1933 року, за професією був адвокат. Свої статті і наукові розвідки друкував у республіканських і львівських журналах та газетах. З його наукових розвідок особливо цікаві були про княжу добу.

Образ думок Крамаря показався підозрілий. Він був заарештований, але згодом звільнений. Протягом 1981 року в нього було проведено кілька обшуків, і його постійно викликали на допити органи державної безпеки.

Від осені 1981 року про Євгена Крамаря ніяких відомостей нема. Він зник безслідно.

Раїса Руденко

Репресій зазнала також дружина засудженого поета Миколи Руденка Раїса. Її ввесь час непокоїли поліційні чинники. У січні 1980 року Раїса Руденко була затримана на станції в Москві, де в неї відібрали лист Юрія Бадзя, щойно перед тим одержаний з табору.

21 березня 1981 року невідомий чоловік пограбував її недалеко будинку, де вона мешкала, відібравши торбинку з віршами Миколи Руденка, які дістались до неї поза цензурою.

15 квітня 1981 року Раїса Руденко була заарештована за антисоветську агітацію і пропаганду. Наступного дня, 16 квітня, в її знайомої Людмили Литовченко був проведений обшук і її пізніше забрали на допит, куди викликали з праці також її чоловіка і допитували переважно про Раїсу Руденко.

18 травня 1981 року зроблено обшук у дружини політичного в'язня Олексія Мурженка Люби в справі Раїси Руденко. Під час трсу вилучили

машинописні тексти, фотознімки і листи її чоловіка Олексія Мурженка.

11 вересня 1981 року відбувся суд над Раїсою Руденко, яку за антисоветську агітацію і пропаганду засудили на 5 років таборів суворого режиму і 5 років заслання та вивезли до табору примусової праці в Мордовію.

Помер автор теорії про дві рідні мови українців

21 вересня 1981 року помер ретельний русифікатор академік Іван Білодід, під керівництвом і з участю якого були створені нові напрямні в галузі української літературної мови, російського мовознавства і культури мови взагалі, вершком чого була так звана теорія про дві рідні мови українців — українську і російську.

Після смерті цього завзятого русифікатора, можливо, великодержавний тиск на українську мову на Україні мав би трохи послабнути, але по смерті Брежнева під кінець 1982 року його місце зайняв довголітній керівник КГБ Ю.Андропов, який з Москви санкціонував усі переслідування і засуди Нескорених в Україні.

Тисячоліття російської літератури

У своєму січневому числі за 1982 рік орган Спілки письменників Російської Федерації «Наш современник» помістив великодержавницько-шовіністичну статтю про тисячоліття російської літератури. Він цілковито зараховує древню літературу Київської Русі до російської літератури, приписує пам'ятки Київської Русі російській літературі і відносно мови цих пам'яток твердить:

«Звичайно, багато слів відсіялось або змінило своє значення, певні видозміни стались за століття і в синтаксичній структурі нашої мови. Частина лексики або синтаксичних форм, загубившись, припустимо, в сучасній російській мові, преспокійно живе в українській або білоруській і навпаки. Так що ми не помилилось, якщо будемо вважати, що мова Пушкіна, Шевченка і Купали з одного боку і мова Володимира Мономаха, Єпіфанія Премудрого і Аввакума з другого, є 'нашою єдиною мовою східньослов'янської спільности».

Як твердить журнал, ці три мови такі близькі, що доводять спільність походження від одного кореня:

«Не може бути, щоб корінний москвич не зумів би без перекладача поговорити з корінним полтавцем або з корінним жителем Полоцька, і щоб вони всі втрьох не змогли, допомагаючи і показуючи один одному, прочитати і зрозуміти Аввакума Петрова або Франціска Скорину або

Григорія Сковороду. Адже співаємо ми за одним столом впереміжку російські, українські і білоруські пісні, слухаємо древньо-російські мелодії у виконанні капелі Олександра Орлова. І при тому не виникає потреби ні в яких посередниках-тлумачах».

На це можна сказати, що так само чех зрозуміє поляка, а словак — болгарина, підказуючи один другому, але хіба це означає, що їхні мови, літератури й культури мають нівелюватись, зникнути?

У Швейцарії поруч живуть кілька мов-культур — і Швейцарія є однією з найбільш упорядкованих, передових держав Європи.

Московський гін до знищення всього, що не-російське, триває з найдавніших часів. Саме існування Російської імперії у формі СРСР суперечить духові ХХ століття.

19. НЕЗМІННІСТЬ СТАНОВИЩА МОСКВИ

Незмінність становища Москви в національному питанні

Становище ЦК КПСС в національному питанні лишається непорушним. Це стверджує і видана на початку 1982 року книга лідера Леоніда Брежнєва «Про інтернаціоналізм і дружбу народів», яка на половину присвячена національному питанню в Советському Союзі і на половину — міжнаціональним взаєминам у соціалістичному таборі.

«Зі створенням нової соціальної та інтернаціональної спільноти національні почуття кожної нації і народности Радянського Союзу злились в єдине почуття загальнонаціональної гордості радянської людини,— пише Брежнєв. — Воно глибше і ширше від природніх національних почуттів кожного окремого народу (країни)».

Однак, розвиток національних культур у світі і в середині самого Советського Союзу, свідками якого ми є, ніяк не стверджує такі слова. Окремі народи національних республік ніяк не виявляють прагнення інтернаціоналізуватись чи зливатись, ані вибирати собі другої рідної мови, хоча окупаційний режим в не-російських «республіках» штовхає батьків на шлях російщення їх чи їхніх дітей, зокрема з допомогою економічного важеля: хто не оволодіє російською мовою, той залишиться при фабричному станку або, що ще гірше,— на панщині в колгоспі.

Не лише українців карають за український націоналізм

Талановитий кінорежисер і сценарист Сергій Параджанов, що поставив за твором М.Коцюбинського славний фільм «Тіні забутих

предків», також зазнав репресій за український націоналізм. Переслідування його почалися від 1965 року, коли йому вперше закинули обвинувачення в українському націоналізмі за відмову дублювати фільм «Тіні забутих предків» російською мовою.

17 грудня 1973 року Параджанов був заарештований. Його засудили на 5 років таборів, але завдяки міжнародній кампанії в обороні невинного режисера, він був звільнений 30 грудня 1977 року.

Оселившись після того в Тбілісі, Параджанов жив у свої сестри і написав чимало сценаріїв та оповідань, які ніде не були видруковані.

11 лютого 1982 року він був знову заарештований у Тбілісі. В день арешту в нього був зроблений обшук.

Ще за життя Сталіна в українському націоналізмі був, наприклад, обвинувачуваний поет Леонід Первомайський жидівського походження (справжнє прізвище Гуревич). У націоналістичному ухилі обвинувачували і кінорежисера та скульптора грузинського походження Івана Кавалерідзе, автора видатних фільмів і пам'ятників Г.Сковороді, Т.Шевченкові.

Отже, історія повторюється.

Муки Тантала

Навесні 1982 року до Києва привозили Вячеслава Чорновола і впродовж півтора місяців намагались змусити його визнати свої «помилки» за ціну звільнення. Він відмовився.

Чорновола засудили 6 червня 1980 року на 5 років ув'язнення в таборах суворого режиму по зфабрикованому обвинуваченню в намаганні гвалтування. В той час він перебував на засланні після відбуття 7 років ув'язнення у 1972 році.

Чи нова жертва?

У Львові помер 33-літній український поет Григорій Чубай, якого часто переслідували органи державної безпеки. Він виступав свідком на процесі Ігоря та Ірини Калинців, котрі в 1982 році повернулися із заслання у Львів, але не друкуються.

Поезії Чубая поширювались у самвидаві. Деякі вірші друкувались у «Сучасності» в 1970 і 1971 роках.

Чи помер він у 1982 році природньою смертю, чи вимушеною — невідомо.

Канада в обороні Івана Світличного

Парлямент Канади 20 травня 1982 року одногослосно ухвалив резолюцію з вимогою до советського уряду звільнити політичного в'язня, літературного критика і поета Івана Світличного. За існуючою процедурою голова парламенту передав резолюцію советському посольству в Оттаві. Відповіді досі нема.

Василь Стус одержав інтернаціональну нагороду

На Міжнародному фестивалі поезії, який від кількох років відбувається в Роттердамі, Голляндія, під назвою «Інтернаціональна Поезія» і від деякого часу призначає свої нагороди (10 тисяч голляндських гульденів) тим поетам, які в різних країнах світу зазнають переслідувань, що має бути для них не лише грошовою, а й моральною підтримкою,— в 1982 році нагороду «Інтернаціональна Поезія» призначено українському поетові Василеві Стусові, який від 1972 року перебуває в советському ув'язненні.

Керівник фестивалю, видавець Лавренс ван Кревелен, заявив, що журі фестивалю, відзначаючи поетичний талант Василя Стуса, хоче тим скерувати суспільну увагу взагалі на переслідування української мови і культури в ССРСР. Він повідомив, що, згідно з даними міжнародного кварталника «Індекс і цензурування», на сьогодні в тюрмах і концентраційних таборах Советського Союзу карасться 24 українських письменників.

Чи не зменшена ця цифра?

Василь Овсієнко

Василь Овсієнко, учитель української мови і літератури з Житомирщини, вперше засуджений в 1973 році на 4 роки ув'язнення за антисовєтську агітацію і пропаганду. В 1978 році був знову заарештований у зфабрикованій справі — ніби за опір працівникові міліції, і 8 лютого 1979 року засуджений на 3 роки табору та перебував у таборі м. Вольнянська Житомирської області.

Тепер проти нього розпочате нове слідство. Йому закидають усну агітацію і пропаганду, як обвинувальний матеріал додають теж його останнє слово на суді в 1979 році, що ніби підтверджує його антисовєтське наставлення, і лист, який Овсієнко написав у таборі до ООН про нестерпні умови в'язнів у таборі.

Російщення України за оповіданням росіян

Рідкісним російським голосом про російщення України є оповідання росіянки Людмили Алексеєвої, однієї із засновниць Московської Гельсінкської групи.

Алексеева емігрувала в Америку в 1977 році й була західнім представником тієї групи (до саморозв'язання тих груп у СРСР в 1982 році). Оповідання Алексеевої про російщення України помістила «Українська думка» СУБ у Англії 18 листопада 1982 року.

Людмила Алексеева пише:

«Послідовна політика російщення ведеться на Україні, починаючи з тридцятих років, тобто вже півстоліття. Основний прояв російщення — це витиснення української мови російською в усіх сферах суспільного життя. Наскільки просувається цей процес, показують дані, подані нижче.

Згідно з всесоюзним переписом населення 1970 року 3 мільйони українців, що проживають на Україні, тобто 8,5% її населення, вважають російську мову рідною. В 1959 році такі люди становили тільки 6% населення України, або на 1 мільйон менше, ніж 11 років пізніше. Для порівняння наведу, що з 9 мільйонів росіян, що проживають на Україні, лише 135 тисяч чоловік або 0,2% російського населення України назвали українську мову рідною, і тільки 2,5% російського населення України вільно опанувало українську мову. А між переписами населення в 1970 і 1979 роках на Україні збільшилось число людей, які заявили, що їх рідною мовою є російська, з 13,3 мільйона до 15,5 мільйонів. У той же час число українськомовних мешканців України зросло з 32,7 мільйонів до 39,9 мільйонів. Таким чином, за тих 9 років кількість мешканців України, які визнали рідною російську мову, збільшилась на 2,3 мільйони, і тільки на 200 тисяч більше громадян заявили, що їх рідною мовою є українська мова.

Витиснення української мови відбувається не стихійно, а вживанням цілого комплексу державних заходів, які скеровують демографічні процеси в бажаний для влади бік.

Переселення українців на східні, рідко заселені землі Советського Союзу — в Казахстан, на Сибір, на Урал, на Далекий Схід — заохочується економічними методами. В той же час заохочується переселення росіян на Україну. Внаслідок цього з 1959 по 1970 роки чисельність українського населення на Україні збільшилась лише на 3 мільйони чоловік, тобто менше, ніж на 10%, а російського — на 2 мільйони чоловік, тобто майже на 30%. А між 1970 і 1979 роками число українців в Українській РСР зросло з 35,2 мільйонів до 36,4 мільйонів, тобто на 1,2 мільйона або менше ніж на 4%. У той же час число росіян на Україні зросло на 1,3 мільйони, тобто більше ніж на 14% — з 9,1 мільйона до 10,4 мільйонів. Звичайно, це трапилось не внаслідок

природнього занепаду українського населення та приросту російського, а в результаті переселень, які регулюються державою. В 1970 році російське населення України мало більше 9 мільйонів чоловік проти 35 мільйонів українців. А в 1979 році, як щойно сказано, жило в Україні вже 10,4 мільйонів росіян. При тому майже 8,5% росіян мешкає в містах і промислових центрах. Вони там складають 70% населення, що залишає для українців лише 30%.

Впровадження російської мови починається з дошкільних дитячих установ. На Україні переважають російськомовні дитячі ясла та дитячі садки. Але і ті, що вважаються українськими, сильно зросійщені, бо під час підбору кадрів вихователів перевага віддається росіянам і зросійщеним українцям.

Більшу частину вищих навчальних закладів на Україні зросійщено: приймальні іспити та початкова стадія навчання в них ведуться російською мовою. В столиці України Києві викладання провадиться українською мовою лише в університеті та і то не на всіх катедрах. Більша ж частина вищих навчальних закладів України, за винятком деяких у західних областях, провадять навчання російською мовою. В 1970 році з півтора мільйона спеціалістів з вищою освітою, що працювали на Україні, 600 тисяч були росіянами, тобто більше ніж третина. При тому в РСФСР кількість фахівців з вищою освітою складає 73 чоловіки на кожну тисячу українського населення проти 43 на тисячу російського населення.

Організація системи вищої освіти впливає на мову викладання в шкільній системі. Знання російської мови дає безумовну перевагу під час вступу до вищого навчального закладу. Внаслідок цього створюється атмосфера потягу з українських шкіл до російських, що дозволяє розширити мережу російських шкіл за рахунок українських — «за бажанням батьків».

Всіляко заохочується вивчення російської мови в українських школах, у той час як українська мова в російських школах викладається лише за проханням батьків учнів. При цьому наполегливість батьків і учнів у відстоюванні українськомовності переслідується як «прояв буржуазного націоналізму». Про це повідомляється на працю батьків, яких «проробляють» на зборах і з якими «ведуть розмови» керівники.

У містах Донбасу та Криму українських шкіл немає зовсім. У таких великих містах як Запоріжжя, Харків, Миколаїв, Херсон, Дніпропетровське, Одеса та багатьох інших є лише поодинокі українські школи та і ті хіба що на околицях. У Києві кількість

українських шкіл постійно зменшується, і в них вводяться класи з російською мовою викладання. Поступово ці школи з мішаних також стають повністю російськими.

У висліді всіх цих заходів, які послідовно впроваджувались на протязі півстоліття, російська мова витиснула українську з усіх сфер суспільного життя. Українська мова, що формально вважається державною мовою Української союзної республіки, фактично збереглась лише в селах, а також серед невеличкої частини української інтелігенції, переважно гуманітарної. Неінтелігентні громадяни вживають у розмові суміш вульгаризованих російської та української мов.

Я називаю цей процес російщенням, а не советизацією, як це роблять деякі росіяни, бо яким би неприємним цей факт для нас не був, російська мова є знаряддям знищення багатой та своєрідной української культури. І кожний росіянин, що заплющує на це очі чи перекладає відповідальність за це зі свого сумління на когось іншого, об'єктивно полегшує цей процес. На мій погляд, для росіян не достатньо не приймати участі у цій ганебній акції. Ми повинні разом з українцями активно втручатись в неї, рятуючи від нашої правлячої класи їх культуру, їх національну гідність, ясно та беззастережно підтримувати їх безумовне право на незалежність».

На жаль, одна ластівка не робить весни.

Національне обличчя київської періодики в 1982 р.

Яких розмірів набуло російщення в Києві, найкраще показує мова, в якій видається сьогодні газети, журнали та інші періодичні видання.

Як подавала світова пресова агенція «Чотири континенти» [тепер «Віктор Камкін Інк.»] 149 П'ята авеню, Нью-Йорк, 10010, в 1982 році в Києві, столиці України, виходили такі газети, журнали та інші періодичні видання:

«Вісті з України» на українській мові — тижневик

«Зірка» на українській мові — тижневик

«Комсомольское знамя» на російській мові — 256 чисел річно

«Культура і життя» на українській мові — 104 числа річно

«Літературна Україна» на українській мові — 104 числа річно

«Молодь України» на українській мові — 256 чисел річно

«Ньюз фром Юкрейн» на англійській мові — тижневик

«Патріот Батьківщини» на українській мові — тижневик

«Правда України» на російській мові — 300 чисел річно

«Рабочая газета» на російській мові — 300 чисел річно

«Радянська освіта» на українській мові — 300 чисел річно
«Радянська Україна» на українській мові — 300 чисел річно
«Робітнича газета» на українській мові — 300 чисел річно
«Сільські вісті» на українській мові — 300 чисел річно
«Спортивна газета» на українській мові — 156 чисел річно
«Юный ленинец» на російській мові — тижневик.

Журнали та інші періодичні видання, що виходили у Києві в 1982 році:

«Автоматика» на російській мові — двомісячник
«Барвінок» на російській мові — місячник
«Барвінок» на українській мові — місячник
«Дніпро» на українській мові — місячник
«Географический журнал» на російській мові — двомісячник
«Геологический журнал» на російській мові — двомісячник
«Гидробиологический журнал» на російській мові — двомісячник
«Вестник геологии» на російській мові — двомісячник
«Вісник Академії Наук УРСР» на українській мові — місячник
«Вісник сільськогосподарської науки» на українській мові — місячник
«Вітчизна» на українській мові — місячник
«Врачебное дело» на російській мові — місячник
«Всесвіт» на українській мові — місячник
«Донбасс» на російській мові — двомісячник
«Доклады Академии Наук УССР» на російській мові:
«Физико-математические и технические науки» — місячник
«Геологические, химические и биологические науки» — місячник
«Доповіді Академії Наук УРСР» на українській мові:
«Фізико-математичні та технічні науки» — місячник
«Геологічні, хемічні та біологічні науки» — місячник
«Дошкільне виховання» на українській мові — місячник
«Економіка Радянської України» на українській мові — місячник
«Экономика Советской Украины» на російській мові — місячник
«Энергетика и электрификация» на російській мові — тримісячник
«Фармацевтический журнал» на українській мові — двомісячник
«Філософська думка» на українській мові — двомісячник
«Физика низких температур» на російській мові — місячник
«Физико-химическая механика материалов» на російській мові — двомісячник
«Физиологический журнал» на російській мові — двомісячник
«Физиология и биохимия культурных растений» на російській мові — двомісячник

«Химическая технология» на російській мові — двомісячник
«Хлібороб України» на українській мові — місячник
«Клиническая хирургия» на російській мові — місячник
«Коммунист Украины» на російській мові — місячник
«Комуніст України» на українській мові — місячник
«Легка промисловість» на українській мові — тримісячник
«Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість» на українській мові — тримісячник
«Людина і світ» на українській мові — місячник
«Малятко» на українській мові — місячник
«Механизация и автоматизация управления» на російській мові — тримісячник
«Механізація сільського господарства» на українській мові — місячник
«Металлофизика» на російській мові — двомісячник
«Металлургическая и горнорудная промышленность» на російській мові — тримісячник
«Микробиологический журнал» на російській мові — двомісячник
«Мовознавство» на українській мові — двомісячник
«Музыка» на українській мові — двомісячник
«Народня творчість та етнографія» на українській мові — двомісячник
«Наука і суспільство» на українській мові — місячник
«Нефтяная и газовая промышленность» на російській мові — тримісячник
«Новини кіноекрану» на українській мові — місячник
«Образотворче мистецтво» на українській мові — двомісячник
«Офтальмологический журнал» на російській мові — 8 чисел річно
«Педіатрія, акушерство та гінекологія» на українській мові — двомісячник
«Перець» на українській мові — півмісячник
«Під прапором ленінізму» на українській мові — півмісячник
«Пионерия» на російській мові — місячник
«Пионерія» на українській мові — місячник
«Пищевая промышленность» на російській мові — тримісячник
«Початкова школа» на українській мові — місячник
«Под знаменем ленинизма» на російській мові — півмісячник
«Прапор» на українській мові — місячник
«Промышленная теплотехника» на російській мові — двомісячник
«Промышленное строительство и инженерные сооружения» на російській мові — тримісячник
«Радянська школа» на українській мові — місячник

«Радянська жінка» на українській мові — місячник
«Радянське літературознавство» на українській мові — місячник
«Радянське право» на українській мові — місячник
«Радуга» на російській мові — місячник
«Ранок» на українській мові — місячник
«Русский язык и литература в школах Украинской ССР» на російській мові — двомісячник
«Сільське будівництво» на українській мові — місячник
«Соціалістична культура» на українській мові — місячник
«Старт» на українській мові — місячник
«Строительные материалы и конструкции» на російській мові — тримісячник
«Строительство и архитектура» на російській мові — місячник
«Техническая электродинамика» на російській мові — двомісячник
«Технология и организация производства» на російській мові — тримісячник
«Тваринництво України» на українській мові — місячник
«Теоретическая и экспериментальная химия» на російській мові — двомісячник
«Цитология и генетика» на російській мові — двомісячник
«Уголь Украины» на російській мові — місячник
«Юкрейн» на англійській мові — місячник
«Україна» на українській мові — тижневик
«Українська мова і література в школі» на українській мові — місячник
«Украинский биохимический журнал» на російській мові — двомісячник
«Український ботанічний журнал» на українській мові з російськими і англійськими підсумками — місячник
«Украинский физический журнал» на російській мові — місячник
«Украинский химический журнал» на російській мові з англійськими підсумками — місячник
«Украинский математический журнал» з підсумками в англійській, французькій і німецькій мовах — двомісячник
«Український історичний журнал» на українській мові — місячник
«Український театр» на українській мові — двомісячник
«Жовтень» на українській мові — місячник
«Журнал ушных, носовых и горловых болезней» на російській мові — двомісячник
«Знання та праця» на українській мові — місячник.

Ми спеціально навели всі назви газет і журналів і мову їх видання. Отже в Києві в 1982 році виходили 58 газет і журналів українською мовою, 48 — російською мовою і 2 — англійською мовою.

* * *

Українська література пройшла довгий і багатий, хоч і тернистий та страдницький шлях свого розвитку. В особі своїх кращих представників вона дала видатні твори, які є національною гордістю українського народу; без огляду на всі переслідування, утиски, заборони друкувати книги українською мовою, вона не втратила своєї високої ідейности, жанрової різноманітності, оригінальності формально-мистецьких засобів. У найтяжчі, найнесприятливіші часи своєї творчої діяльності українські письменники не впадали у відчай, не опускали в розпачі рук, не втрачали надій на прийдешнє світле майбутнє і наполегливо творили все нові пам'ятники мистецького слова, такими і є тепер, і прямують далі, висловлюючи у своїх творах непохитну віру у близьке здійснення наших національних ідеалів та цією впевненістю поривають маси людей і кличуть їх уперед до світлої мети.

ПРО СКОНФІСКОВАНУ КНИГУ «ПРАВО ЖИТИ» ЮРІЯ БАДЗЯ

«... Проповідь зближення і злиття націй аж ніяк не загрожує зникненню російської нації, бо супроводжується активізацією пропаганди російського патріотизму, виключної ролі російського народу в історії ССРСР, особливих заслуг російської мови, перетворення її на рідну мову не-російських народів Союзу ССР... Доктрина зближення націй, покладена в основу офіційної національної політики КПСС, є суттєвим чинником національного гноблення неросіян Союзу ССР...

У другому розділі під назвою «Минуле або сучасна історіографія неоколонізації України советською Росією» Юрій Бадзьо показує, що в українського народу відібрано не лише право на майбутнє, а й право на минуле. Фальсифікація української історії сучасною советською історіографією охоплює не окремі її періоди, а всю історію українського народу цілком, не визнаючи наш історичний розвиток як самодостатній процес, підпорядковуючи його тлумачення національно-політичним інтересам російської держави»...

Із листа дружини політв'язня Москви **Юрія Бадзя** — **Світлани Кириченко** — Київ, — «До світової громадськості», 1979 р.

ВИМОГИ ОТЦЯ ВАСИЛЯ РОМАНЮКА ДО ЦК КПСС І УРЯДУ СССР

«... Я висуваю вимоги і закликаю все християнство допомогти здійснити їх:

1. На Україні мусять бути негайно відкриті всі храми і монастирі, закриті протягом останніх 20 років.

2. Мусять бути створені духовні учбові заклади, семінарії та академії з українською викладавкою мовою, а також мусять бути видані Біблія та інша релігійна література рідною українською мовою.

3. Треба легалізувати храми католицької Церкви.

4. Діти віруючих мусять мати право відвідувати церкву й отримувати релігійне виховання, бо тепер, як відомо, дітям до 18 років заборонено відвідувати церкви і молитовні дома.

5. Віруючі мусять мати право отримувати високу освіту, бути викладачами, лікарями, інженерами, займати інші посади, до чого їх тепер не допускають під різними приводами...»

Лист був скерований у 1977 р. до «Оссерваторе Романо» у Римі (не опублікований).

Священик Василь Романюк
безпідставно засуджений у 1972 р. на 10 років таборів і 5 років заслання поза Україною.

Нью-йоркський часопис «Беларус» у 1984 р. помістив цю ілюстрацію — свідчення російщення Білорусі з допомогою державних заходів. Підпис у перекладі на українську мову:

«Російський сарафан, косоворотка і мова замінили білоруську народну ношу й білоруську мову в новорічній вітрині Дитячої мистецької студії при музеї держплемзаводу «Індустрія» Пуховицького району». З часопису «Сельская газета», 13 січня 1984 р. По-білоруському часопис не публікується; білоруське село свій часопис мусить читати тільки по-російському!

ІДЕАЛ МОСКОВСЬКИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТІВ — ОБРУСИТЕЛІВ НЕРОСІЙСЬКИХ НАРОДІВ

В Звездном, Тынде, Улькане не проходить недели, чтобы не играли свадьбы. Гасан Мамедов, бригадир из Азербайджана, со смехом говорил: «Интересно, кто будет мой сын по национальности? Я — азербайджанец, жена — украинка, говорим все по-русски».

У перекладі на українську мову це звучить так: «У Зоряному, Тинді, Улькані не минає тижня, щоб не відбулося весілля. Гасан Мамедів, бригадир із Азербайджану, сміючися, сказав: «Цікаво, якої національності буде мій син? Я — азербайджанець, дружина — українка, а ми всі розмовляємо по-російському».

Із книжки «Интервью даёт Россия», Москва, 1976, ст. 202.

ІЗ ЗАЯВ ІВАНА СОКУЛЬСЬКОГО

Першою (елементарною) — умовою мого існування, як особистості — є право бути українцем (з усіма впливаючими звідси наслідками). Все моє свідоме і несвідоме життя свідчить, що такого права, права на Україну, — я не мав і не маю. Коли я в свої 25 років лише почав прозиратися через бюрократичні хащі, через зросійщене винародовлене оточення, — до своєї питомої Батьківщини, в котрій відчув корінь своєї духовності, своєї індивідуальності — мені ж відразу було почеплено ярлика «буржуазного націоналіста». Виключено з університету, а трохи згодом, ніби якого злочинця, конвойовано в Мордовію, пізніше у Володимирський Централ. На своєму власному досвіді переконався — українцеві, будь він хоч тричі марксистом, немає тут іншого місця, окрім тюрми або «психушки».

Іван Сокульський, уродженець Дніпропетровського (Січеслава), заяву написано в 1981 р., передано з ув'язнення.

ВИМАГАЮ РЕАЛЬНОГО ПРАВА НА САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

«... 30 років тому, 10 грудня 1948 року, з високої трибуни ООН проголошено Загальну декларацію прав людини...

Декларація проголошує свободу переконань та віроісповідання, дає людині право бути на своїй землі і бути на ній українцем, вірменом, литовцем, калмиком. І СРСР лицемірно поставив свій підпис під документом саме в той час, коли імперська державна машина, заборонивши Українську католицьку Церкву юридично, намагається шляхом терору та нечуваних масових репресій ліквідувати Церкву фізично... Не тільки в Галичині, а й на цілій Україні панує започаткований ще в 1930-их роках геноцид, і знищується українська культура, свідомо і з розмахом плундруються національні цінності і реліквії»...

Із листа політв'язня Івана Гея, історика, до Комітету Прав
Людини, ООН, 1978 р.

З ЛИСТА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ ДО ООН

У своєму листі з 1976 р. до генерального секретаря ООН Курта Вальдгайма українські націоналісти, ув'язнені у Владимирській тюрмі, писали:

«Москва робить усе, щоб замаскувати імперіальну суть своєї національної політики і закрити широке незадоволення з московської окупації в Україні, в Прибалтиці і на Кавказі.

Щоб заховати правду про національно-визвольний рух, його учасників судять за статтями за антисоветську пропаганду і агітацію, а не за націоналізм, їх офіційно називають антисоветськими, а не націоналістами.

Ціль українських націоналістів — не демократизувати чи якимбудь способом удосконалювати форми російського політичного життя. В тому ми зацікавлені тільки як у передмові, яка допомогла б розвинути нашу боротьбу. Наша ціль — вихід України з складу СРСР і побудова української держави».

Анатолій Лупиніс
Політв'язень Росії

ТАРАСЕ, БАТЬКУ...

*Тарасе, батьку, підними чоло,
Поглянь на свою неньку Україну:
Немало зим і весен відгуло,
І пил покрив прабатьківську руїну.*

*Кривавий пил,
Ні, не спали ми,
Звивалися потоптані знамена,
Хиталися підвалини тюрми,
«Не вмерла ще!»—
Співали ми надхненно.*

*Співали рано.
Обривав той спів
Багнет. Із нами викутої криці...
Летіли кулі в марноблудство слів,
І жерла нам дивилися в зіниці...*

«Український Вісник», самвидавний випуск УІ.

Цього вірша декламував А.Лупиніс на маніфестації біля пам'ятника Т.Шевченкові в Києві 22 травня 1971 року. Кілька днів після маніфестації — КГБ заарештувало А.Лупиноса. Тепер він перебуває в концтаборі, засланий за поезію.

ІЗ МЕМОРАНДУМУ № 1 УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ГРУПИ СПРИЯННЯ ВИКОНАННЮ ГЕЛЬСІНКСЬКИХ УГОД

«... Судить Сила, а не Право. І Сила кожного разу тлумачить закони так, як їй це вигідно. Антирадянським називається радянське — тобто обумовлене Договором про створення ССРСР та Конституцією.

Що ж дає хоча б ілюзорне, ніде не зафіксоване право отак судити? Часто в нас можна почути, що Конституцію ССРСР не слід розуміти буквально, бо в ній існує стаття 126, котра передбачає: керівним ядром нашого суспільства є Комуністична партія. Партія видає свої рішення та постанови — і саме вони, а не якісь інші документи, пояснюють, як сьогодні належить розуміти ту чи іншу проблему. Якщо, скажімо, видана партійна постанова про боротьбу з націоналізмом, тоді його, націоналізм, слід тлумачити як антисоветську діяльність. Намагання прищепити співвітчизникам любов до української мови та національної культури починають кваліфікувати як антисоветську й засуджують до 10-12 років неволі».

Ці правові суперечності переконливо викриває український політв'язень Григорій Приходько у своєму листі від 17.ХІ.1975 р. до 4 сесії Верховної Ради ССРСР 9 скликання:

«Назовні Советський Союз — найзавзятіший прихильник Деклярації Прав Людини, а всередині ССРСР громадяни ще настільки безправні, що їй не сміють вимагати тих прав, і Деклярація ще ніколи не була надрукована українською мовою»...

Україна, 1976 р.

ЯК ХЛІБ НАСУЩНИЙ...

*Я так люблю, я так люблю тебе,
Моя співуча українська мово!
В тобі шумить Полісся голубе
І дужі хвилі гомонять Дніпрові.*

*В тобі живе карпатська височінь,
Що манить у незвідане майбутнє,
І степова безкрая широчінь,
І кобзарева дума незабутня.*

*Пісні дівчат, налиті колоски,
Янтарної пшениці кучугури...
Ти — сплав мільйонів сердець палких,
Що пережив і найлютіші бурі.*

*Ти, рідна мово, чиста, як роса,
Цілюща й невичерпна, як криниця,
Святиня наша, гордість і краса,
Ти — розуму народного скарбниця.*

*Як легко йти з тобою по землі
І підставлять вітрам лице відкрите!
Для мене ти — як і насущний хліб,
Без тебе я не зміг би в світі жити!*

Григорій Столярчук

(Не друкують в УССР від 1970–их років)

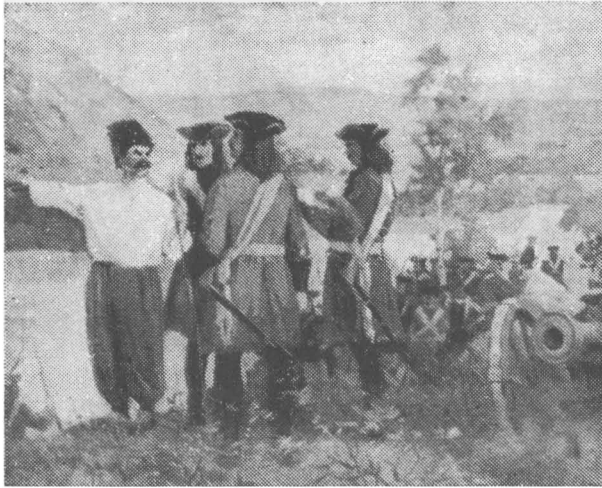
БОРОТЬБА ДВОХ КУЛЬТУР

У совєтських виданнях ніколи не згадується, що академік Сергій Королів — українець, родом із Житомира, а подається лише як «совєтський академік» або й «російський науковець». Акад. С. Королів, винахідник першого «Спутніка» та міжпланетних кораблів, загинув трагічно під час експериментування — український геній на чужій службі. Щоб засвідчити його національність, громадянство тисячолітнього українського міста Житомир за власні гроші встановило меморіальну дошку в міському сквері — українською мовою (хоча із зросійщеним прізвищем).

ДО СТОРІЧЧЯ БОЮ ПІД ПОЛТАВОЮ

Московсько-більшевицьке вихваляння царя-загарбника Петра I. Старанно оберігана, і навіть із хрестом, спільна могила московських солдат, які загинули в бою під Полтавою проти шведської армії короля-героя Карла XII і козацьких частин гетьмана Івана Мазепи. Цей «пам'ятник слави» був воздвигнений в 1811 р., а фото — сучасний вигляд — взяте з англомовної газети «Ньюз фром Юкрейн», призначеної для українців за кордоном.

В соті роковини бою під Полтавою. Інспірована ЦК компартії «інсценізація» біля м. Полтави, яка має зображувати «вічну дружбу» між українцями і москалями: селянин показує дорогу солдатам Петра І.

Сучасна комсомолка прикрашує квітами вдаваних солдат Преображенського регіменту загарбницької армії Петра І.

Дім-палац гетьмана Івана Мазепи у Чернігові, зразок барокового стилю в Україні — у 1930-х роках обернений окупантом у пральню, згодом забитий дошками. Фото з 1941 року (із збірки старшини Армії УНР Грінченка).

Німецько-фашистівський окупант також не дозволив реставрувати палац.

Студенти українського Педагогічного Інституту у м. Вінниці, а на будові — написи-гасла окупаційною мовою... (Фото з «Літературної України», ч. 35, 1984).

RESUME

From the time of the treaty between Ukraine and Muscovy (Russia) in 1654, concluded because of the war with Poland, and especially after the battle of the Ukrainian-Swedish coalition army against Russian Czar Peter I at Poltava (1709), the Muscovite pressure has been unceasing in Russifying, degrading and destroying the Ukrainian language, scholarship, culture, religion, traditions and mores and all other attributes which constitute a nation.

During the time of the reborn Ukrainian statehood this pressure understandably weakened and began disappearing. But, like the White Russian czars, so their successors, the Red rulers, never abandoned the policy of assimilation and liquidation of over 100 nations, peoples and nationalities which up to 1917 made up the Russian empire, and which after 1920 were again reconquered by the armed forces of Communist Russia. The present day Soviet Union, in the garb of aggressive Communism, is a direct continuation of the imperialist and chauvinist Russian empire. The struggle between the oppressor and the oppressed goes on.

The collection is a history of Russia's attempt to Russify Ukraine which had resisted in the past and continues to do so, even with more powerful strength today.

In the 1980s the Ukrainians, including religious leaders, scholars and other intellectuals, as well as heroes — revolutionaries-nationalists, constitute over 50 percent of all political prisoners kept in all of the concentration camps, prisons and psychiatric hospitals of the Soviet Union.

ЗМІСТ

Ігнат Білинський — Передмова..... 5

Частина перша

Леонід Полтава — До історії російщення України від 1720 року.... 9

Вячеслав Давиденко — Злиття націй в ССРСР 59

Д-р Ігор Гурин — Формування норм української мови і
російщення..... 69

Дмитро Чуб — Методи і засоби російщення..... 77

Д-р Анатоль Бедрій — Грані нації — грані культури..... 93

Д-р Микола Чировський — Советсько-московський наступ
на українську науку 103

Д-р Володимир Стойко — Напрямки історіографії в
Українській ССР..... 125

Д-р Богдан Романенчук — Переслідування і російщення
української мови, літератури і науки..... 133

Борис Берест — Російщення словникового складу української
мови..... 157

Д-р Григор Лужницький — Московсько-більшевицьке
переслідування Української Православної Церкви 175

Проф. Євген Онацький — Знищення документів і
руйнування історичних релігійних пам'яток в Україні 187

Д-р Василь Ленчик — Українська Католицька Церква у
Советському Союзі 191

Симон Вожаківський — Московія — нищитель української
музичної культури 207

Ярослав Савка — Російщення Кубані — південно-східнього
бастіону України..... 213

Документи

Рекомендації ЦК КПСС під маркою т. зв. Ташкентської
конференції..... 221

Таємні постанови колегії Мін-ва Освіти УССР, 1983 р. та інше... 243

Частина друга

Іван Левадний — Українська література в боротьбі і жертви цієї боротьби

1. На світанку історії.....	257
2. Перші московські укази проти українського письменства	259
3. Кирило-Методіївське Братство, його розгром та карання Тараса Шевченка.....	267
4. Надії на краще майбутнє і розгром надій	271
5. Емський указ	277
6. В обороні правди.....	284
7. У час буревію	291
8. Українізація і її розгром	297
9. Оборона і наступ	305
10. Під Дамокловим мечем.....	312
11. Російщення і даліше переслідування	326
12. У дні короткої відлиги.....	334
13. Новий натиск	340
14. Шестидесятники	343
15. Потужний спротив	351
16. Поворотний терор.....	356
17. Фізична і духовна ліквідація.....	362
18. Оборона, спротив і нова хвиля російщення	375
19. Незмінність становища Москви	391
Цитати і фотодокументи	
Резюме	414

